

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

М.І. Карпенко

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ
ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ
НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ):
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого працівника народної освіти України
В. К. Матвійчука

Київ – 2018

УДК 344.13
ББК 67.9(4УКР)308
К26

*Рекомендовано до друку вченою радою
Вищого навчального закладу "Національна академія управління"
(протокол № 2 від 19 квітня 2018 р.)*

Рецензенти:

В.В. Кузнецов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін Інституту управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

В.А. Мисливий – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського";

А.А. Музика – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності Державного науково-дослідного інституту МВС України.

Карпенко М. І.

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: Монографія / М. І. Карпенко / За заг. ред. В. К. Матвійчука. – К.: ВНЗ "Національна академія управління", 2018. – 420 с.

ISBN 978-617-7386-16-1

У монографії здійснено аналіз витоків та генези кримінальної відповідальності за військові злочини на теренах сучасної України за період з XI ст. по сьогоднішній день.

Зокрема, розглянуті питання історії становлення системи військових злочинів, військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони, об'єктно-суб'єктна характеристика військових злочинів, питання кваліфікації та заходи кримінально-правового характеру за їх вчинення. Здійснено порівняльно-правовий аналіз системи військових злочинів за КК України та інших держав світу. Запропоновані пропозиції по перегляду як змісту їх родового об'єкта, так і системи у цілому.

Видання розраховане для всіх, хто вивчає кримінальне право, застосовує його правові норми та цікавиться проблематикою військових злочинів.

Чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 червня 2018 року.

ISBN 978-617-7386-16-1

УДК 344.13

ББК 67.9(4УКР)308

© Карпенко М. І., 2018

© Видавництво

ВНЗ "Національна академія управління", 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	6
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1	
ПОНЯТТЯ ТА ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ АБО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ	13
1.1. Витоки та генеза кримінальної відповідальності за військові злочини на теренах України	13
1.1.1. Характеристика історичного розвитку законодавства про систему військових злочинів	13
1.1.2. Розвиток законодавства про поняття військового злочину і суб'єктів його вчинення	40
1.2. Поняття військових злочинів та їх система за чинним Кримінальним кодексом України	55
1.3. Сучасний стан проблеми військового правопорядку у військових формуваннях України як об'єкт кримінально-правової охорони	116
РОЗДІЛ 2	
ОБ'ЄКТНО-СУБ'ЄКТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ	124
2.1. Проблема об'єкта злочинів у науці кримінального права	124
2.2. Поняття та зміст родового об'єкта військових злочинів	132
2.3. Специфіка суб'єкта військових злочинів за кримінальним законодавством України	142
РОЗДІЛ 3	
ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ	152
3.1. Загальні питання кваліфікації злочинів у науці кримінального права	152

3.2. Кримінально-правова кваліфікація військових злочинів у сфері службової діяльності	158
3.2.1. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем	173
3.2.2. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень	181
3.2.3. Недбале ставлення до військової служби	190
3.2.4. Бездіяльність військової влади	194
3.3. Актуальні питання кваліфікації окремих злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби	197
3.3.1. Кваліфікація непокори та невиконання наказу (стст. 402, 403 КК України)	197
3.3.2. Кримінально-правова оцінка насильства у злочинах, передбачених стст. 404-406 КК України	204
3.3.3. Питання кваліфікації ухилень від проходження військової служби	218
3.3.4. Кваліфікація військових злочинів проти порядку збереження, користування військовим майном та поводження з ним	229
3.3.5. Кваліфікація злочинів проти порядку несення спеціальних служб	257
3.4. Кваліфікація військових злочинів в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці	271

РОЗДІЛ 4

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ

4.1. Призначення покарання за вчинення військових злочинів	284
4.2. Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів	300

РОЗДІЛ 5

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

5.1. Відмінності у системі військових злочинів за кримінальним законодавством України та інших держав	312
--	-----

5.2. Особливості об'єктів посягання військових злочинів та їх суб'єктів за кримінальним законодавством України та інших держав	365
5.2.1. Особливості родових об'єктів військових злочинів за кримінальним законодавством України та інших держав	365
5.2.2. Особливості у суб'єктах військових злочинів за кримінальним законодавством України та інших держав	368
ВИСНОВКИ	377
ДОДАТКИ	412

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

військові злочини – злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини);

ВМС ЗС України – Військово-Морські Сили Збройних Сил України;

ЄКВЮ США – Єдиний кодекс військової юстиції США (Uniform Code of Military Justice);

Закон від 25.12.1958 р. – Закон Союзу РСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25 грудня 1958 року;

ЗСУ – Збройні Сили України;

ЗС РФ – Збройні Сили Російської Федерації;

КК Азербайджану – Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки;

КК РБ – Кримінальний кодекс Республіки Білорусь;

КК Болгарії – Кримінальний кодекс Республіки Болгарії;

КК Вірменії – Кримінальний кодекс Республіки Вірменія;

КК Грузії – Кримінальний кодекс Грузії;

КК Данії – Кримінальний кодекс Данії;

КК Казахстану – Кримінальний кодекс Республіки Казахстан;

КК Китаю – Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки;

КК Киргизії – Кримінальний кодекс Киргизької Республіки;

КК Кореї – Кримінальний кодекс Республіки Корея;

КК Латвії – Кримінальний кодекс Латвійської Республіки;

КК Литви – Кримінальний кодекс Литовської республіки;

КК Молдови – Кримінальний кодекс Республіки Молдова;

КК Польщі – Кримінальний кодекс Республіки Польща;

КК РФ – Кримінальний кодекс Російської Федерації;

КК Таджикистану – Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан;

КК Туркменистану – Кримінальний кодекс Туркменистану;

КК Узбекистану – Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан;

КК – Кримінальний кодекс України;

КК Німеччини / ФРН – Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини;

КК Швейцарії – Кримінальний кодекс Швейцарії;

КК Швеції – Кримінальний кодекс Швеції;

КК Японії – Кримінальний кодекс Японії;

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України;

Мін'юст України – Міністерство юстиції України;

МО України – Міністерство оборони України;

МОН України – Міністерство освіти і науки України;
нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями – порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості;

ПК Естонії – Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки;

НКАУ – Національне космічне агентство України;

Положення – Положення про військові злочини;

п. – пункт;

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка;

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка;

РФ – Російська Федерація;

СБУ – Служба безпеки України;

Служба правопорядку – Військова служба правопорядку у Збройних Силах України;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

ст. – стаття;

стст. – статті;

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка;

ч. – частина;

ч.ч. – частини

ВСТУП

У радянський період 1917-1991 рр. питання кримінально-правової характеристики військових злочинів досліджувала ціла плеяда науковців того часу, серед них: Х. М. Ахметшин¹, Ф. С. Бражнік², Н. В. Васильєв³, А. А. Герцензон⁴, Н. І. Загородніков⁵, В. І. Курляндський⁶, Р. А. Лопухов⁷, В. Д. Меньшагін⁸, Є. В. Прокопович⁹, А. С. Самойлов¹⁰, А. А. Тер-Акопов¹¹, А. А. Толкаченко¹², Б. С. Утевський¹³, В. М. Чхиквадзе¹⁴, Н. А. Шулепов¹⁵, Ю. А. Шульмейстер¹⁶, В. П. Шупленков¹⁷ та ін.

¹ *Ахметшин Х.М.* Уголовная ответственность военнослужащих за разглашение государственной и военной тайны по советскому уголовному праву. Канд. дисс. – М.: ВЮА, 1952. / *Ахметшин Х.М.* Основные вопросы теории советского военно – уголовного законодательства и практики его применения. Докт. дисс. – М.: ВПА, 1975 г.

² *Бражник Ф.С.* Борьба с нарушениями правил вождения и эксплуатации боевых, специальных и транспортных машин. Канд. дисс. – М.: ВПА, 1966 г.

³ *Васильев Н.В.* Об уголовной ответственности военнослужащих за преступное отношение к военному имуществу. – Труды ВЮА. Вып. XIII. – М., 1951 г.

⁴ *Герцензон А.А.* Преступления против подчиненности и воинской чести. – М., 1955 г.

⁵ *Загородников Н.И.* Воинские преступления. // Советское уголовное право: Часть Особенная, Учебник. Гл. XIV. / Под ред. М.И. Ковалева. – М.: Юрид. лит., 1983 г.

⁶ *Курляндский В.И.* О составе воинского преступления. // Труды ВЮА, вып. 13. – М.: ВЮА, 1951 г.

⁷ *Лопухов Р.А.* Советское уголовное законодательство о воинских преступлениях. – М.: ВЮА, 1955 г.

⁸ *Меньшагин В.Д.* Уголовная ответственность за дезертирство. – Ашхабад, 1942 г.

⁹ *Прокопович Е.В.* Уголовная ответственность военнослужащих за совершение преступлений. Учебное пособие. – М.: ВПА, 1974 г.

¹⁰ *Самойлов А.С.* Уголовная ответственность военнослужащих за нарушение правил обращения с оружием, вещами и предметами, представляющими повышенную опасность для окружающих. Канд. дисс. – М.: ВИ, 1990 г.

¹¹ *Тер-Акопов А.А.* Ответственность военнослужащих за воинские преступления, совершенные путем бездействия. Канд. дисс. – М.: ВПА, 1973 р. / Тер-Акопов А.А. Правовые основания ответственности за воинские преступления. Докт. дисс. – М.: ВИ, 1982 г.

¹² *Толкаченко А.А.* Мотив и цель воинских преступлений по советскому уголовному праву. Канд. дисс. – М.: ВИ, 1990 г.

¹³ *Утевский Б.С., Исаев М.М.* Воинские преступления. – М., Юриздат, 1942 г.

¹⁴ Защита докторской диссертации по военно-уголовному праву. Хроника (В.М. Чхиквадзе). // Труды ВЮА, вып. 6. – М.: ВЮА. – 1947 р. / Курс советского уголовного права: в шести томах. Т. 6 : Чхиквадзе В.М. Воинские преступления. Издательство "Наука". – М.: 1971 г.

¹⁵ *Шулепов Н.А.* Правовые основания освобождения военнослужащих от уголовной ответственности. Автореф. канд. дисс. – М.: МВШМ МВД СССР, 1981 г.

¹⁶ *Шульмейстер Ю.А.* Воинские должностные преступления по советскому уголовному праву. Автореф. канд. дисс. – М.: ВЮА, 1955 г.

¹⁷ *Шупленков В.П.* Вопросы теории и практики назначения наказания за воинские преступления. Канд. дисс. – М.: ВПА, 1973. / Шупленков В.П. Проблемы уголовно – правовой борьбы с преступлениями против обороны СССР. Докт. дисс. – М.: ВИ, 1986 г.

За період незалежності України кримінальним проблемам військових злочинів на рівні дисертаційних досліджень приділяли увагу такі українські вчені, як: В. П. Бодаєвський¹⁸, В. О. Бугаєв¹⁹, М.І. Карпенко²⁰, Т. Ю. Касько²¹, Є. С. Ковалевська²², Ю. Б. Курилюк²³, В.В. Кухар²⁴, Б.Д. Леонов²⁵, А.Р. Мухамеджанова²⁶, М. М. Сенько²⁷, М. С. Туркот²⁸, М. І. Хавронюк²⁹ та інші науковці.

Відповідні проблеми військової злочинності розроблялися в юридичній літературі незалежної України (у статтях, навчальних посібниках, коментарях до розділу XIX Особливої частини КК, окремих кандидатських дисертаціях

¹⁸ *Бодаєвський В.П.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.П. Бодаєвський. – Класичний приватний університет, 2010.

¹⁹ *Бугаєв В.О.* Військові злочини і покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.О. Бугаєв. – Одеська національна юридична академія, 2001.

²⁰ *Карпенко М.І.* Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.І. Карпенко. – Класичний приватний університет, 2010.

²¹ *Касько Т.Ю.* Кримінально – правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т.Ю. Касько. – Академія адвокатури України, 2015.

²² *Ковалевська Є.С.* Кримінально – правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Є.С. Ковалевська. – Класичний приватний університет, 2014.

²³ *Курилюк Ю.Б.* Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю.Б. Курилюк. – Класичний приватний університет, 2014.

²⁴ *Кухар В.В.* Кримінально – правові засоби попередження розголошенню відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.В. Кухар. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, 2007.

²⁵ *Леонов С.Б.* Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Б. Леонов. – Національна академія Служби безпеки України, 2004.

²⁶ *Мухамеджанова А.Р.* Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.Р. Мухамеджанова. – Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017.

²⁷ *Сенько М.М.* Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.М. Сенько. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2005.

²⁸ *Туркот М.С.* Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.С. Туркот. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2007.

²⁹ *Хавронюк М.І.* Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.І. Хавронюк. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1998.

з кримінального права (положення Загальної частини КК), кримінології, криміналістики, історії держави і права), зокрема, такими вченими, як: Г.М. Анісімов³⁰, В.М. Білоконев³¹, П. П. Богущий³², В.В. Бондарев³³, В.К. Гришук³⁴, В.С. Давиденко³⁵, С.Ф. Денисов³⁶, Б.П. Дзюба³⁰ С.І. Дячук³⁷, В.І. Касинюк³⁸, В.А. Клименко³⁹, В.К. Матвійчук⁴⁰, М. І. Мельник⁴¹, В.О. Навроцький⁴², М.І. Панов³⁰,

³⁰ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. – Х.: Право, 2011.

³¹ *Касинюк В.І., Білоконев В.М.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. – Запоріжжя. Видавець Глазунов С.О., 2001.

³² *Богущий П.П.* Особливості військово – правових відносин / П.П. Богущий / / Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Вип. 29. – О.: Юрид. л-ра, 2006. – С. 67 – 72.

³³ *Бондарев В.В.* Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.В. Бондарев. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001.

³⁴ *Гришук В.К., Сенько М.М.* Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: Монографія. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007.

³⁵ *Давиденко В.С.* Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.С. Давиденко. – Київський національний університет внутрішніх справ, 2006.

³⁶ *Денисов С.Ф., Бодаєвський В.П.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України): монографія. – Запоріжжя: КПУ, 2011.

³⁷ *Дячук С.І.* Юридична природа виконання наказу; кримінально – правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.І. Дячук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2000.

³⁸ *Касинюк В.І., Білоконев В.М.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. – Запоріжжя. Видавець Глазунов С.О., 2001.

³⁹ Уголовный кодекс Украины: Научно-практ. комент. / Отв. ред.: В.И. Шакун, С.С. Яценко: 5-е изд., доп. – К.: А.С.К., 1999. – С. 1010 – 1080. – (Экономика. Финансы. Право).

⁴⁰ *Карпенко М.І.* Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих (кримінально – правове та кримінологічне дослідження) / За заг. ред. Матвійчука В.К.: Монографія. – К.: КНТ, 2006.

⁴¹ *Хавронюк М.І. та ін.* Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. (Економіка. Фінанси. Право).

⁴² *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. – (Вища освіта ХХІ століття)

Є. Б. Пузиревський⁴³, О. М. Сарнавський⁴⁴, О. С. Ткачук⁴⁵, С. О. Харитонов⁴⁶, Г. І. Чангулі⁴⁷, В. А. Шершенькова⁴⁸ та ін. Утім, частина наукових праць з аналізованої тематики ґрунтуються не лише на старій нормативній базі, а і стосуються кримінології, кримінального процесу, криміналістики, коментування військових злочинів у підручниках, навчальних посібниках та коментарях до Кримінального кодексу України. Тому є потреба наукового осмислення чинного кримінального законодавства із позицій сучасного праворозуміння у досліджуваній сфері.

Окремі питання, які стосуються теми дослідження, юристами не вивчалися, а деякі розроблені недостатньо. Так, поза увагою науковців до цих пір залишається багато питань, що стосуються витоків та генези кримінально-правової охорони відносин, які захищаються стст. 402-422, 425-435 КК України. Недостатньо досліджувалося поняття військових злочинів, їх система. Крім того, автори існуючих праць мають певні розбіжності у поглядах на суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону, на структуру і розуміння родового об'єкта та інших складоутворюючих цих суспільно небезпечних діянь і їх ознак.

Суттєві прогалини існують у теорії і на практиці відносно спеціальних питань кримінальної відповідальності за ці злочини (у відмежуванні аналізованих діянь від суміжних і аналогічних військових адміністративних та дисциплінарних правопорушень (проступків), у розкритті кваліфікуючих ознак цих діянь та порівняльно-правового дослідження військових злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України і аналогічних діянь за кримінальним законодавством зарубіжних держав; у призначенні покарання та звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів військових злочинів).

⁴³ *Пузиревський Є.Б.* Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Є.Б. Пузиревський. – Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011.

⁴⁴ *Сарнавський Олександр.* Криміналізація суспільно небезпечних діянь у військовій сфері // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 2 (10).

⁴⁵ *Ткачук О.С.* Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.С. Ткачук. – Київський університет імені Тараса Шевченка, 1999.

⁴⁶ *Харитонов С.О.* Визначення родового об'єкта військових злочинів // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 3(14).

⁴⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / за редакцією В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997. – С. 894-957.

⁴⁸ *Шершенькова В.І.* Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919 – 1991 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.А. Шершенькова. – Міжнародний гуманітарний університет, 2014.

Відсутні ґрунтовні пропозиції з удосконалення розділу XIX Особливої частини КК та практики їх застосування.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження було всебічне дослідження кримінальної відповідальності за військові злочини відповідно до кримінального законодавства України та деяких зарубіжних держав, і формування на цій основі теоретичних новел та пропозицій з удосконалення розділу XIX Особливої частини КК та практики застосування.

Для досягнення цієї мети було визначено такі основні завдання:

- з'ясувати витоки і генезу кримінальної відповідальності за військові злочини;
- сформулювати поняття і визначити суспільну небезпечність аналізованих діянь;
- з урахуванням сучасних досягнень науки кримінального права розкрити проблему родового об'єкта цих злочинів;
- дослідити і проаналізувати систему військових злочинів, яка на даний час є громіздкою і суперечлива;
- удосконалити положення про об'єктивну сторону досліджуваних діянь;
- запропонувати нові підходи до розуміння суб'єкта та суб'єктивної сторони згадуваних діянь;
- визначити співвідношення діянь, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, з іншими суміжними злочинами та аналогічними військовими адміністративними і дисциплінарними правопорушеннями (проступками);
- дослідити особливості кримінальної відповідальності за діяння, передбачені розділом XIX Особливої частини КК, і за такі самі діяння за законодавством деяких зарубіжних держав;
- провести аналіз окремих питань кваліфікації військових злочинів, вчинених при множині злочинів, у співучасті, за кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак (обставин) та надати відповідні пропозиції;
- сформулювати положення щодо покарання за військові злочини;
- надати пропозиції щодо вдосконалення розділу XIX Особливої частини КК.

Автор висловлює щире подяку всім хто сприяв виданню цієї книги. Зауваження і пропозиції щодо змісту монографії прошу надсилати на адресу (e-mail): karpenko.mikola@ukr.net

Розділ 1

ПОНЯТТЯ ТА ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ АБО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

1.1. ВИТОКИ ТА ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

1.1.1. Характеристика історичного розвитку законодавства про систему військових злочинів

Вивчення витоків та історії розвитку законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів на теренах сучасної України, варто розпочати з XI століття, коли Ярославом (роки правління 1019-1054) в прадавньому збірнику законів Київської Русі "Русской Правде" було передбачено в окремих статтях відповідальність за посягання на військовий правопорядок в сучасному розумінні цього терміну. Як зазначає Б. Акунін "самим важливим внеском Ярослава в еволюцію державності був перший збір законів – так звана "Правда Ярослава" розгорнута потомками князя в цілий юридичний кодекс "Русская правда")⁴⁹.

Як стверджує С.Д. Сворак "цінною пам'яткою права, що містить відомості про державно – правову систему Русі, є "Руська Правда", ... а також пізніші юридичні збірники ("Мірило праведне", списки "Кормчої книги"). Окрім "Руської Правди" цінними пам'ятками права Київської Русі виступають князівські статuti"⁵⁰.

З історії відомо, що у Київській Русі всі воєнні дії виконувала так звана княжа дружина, право служити в якій надавалося вільним особам за умов,

⁴⁹ Акунин Борис. Часть Европы. История Российского государства. От истоков до монгольского нашествия / Борис Акунин. – Москва: АСТ, 2014 : ил. – (История Российского государства). – С. 195-222.

⁵⁰ Сворак, С.Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова / С.Д. Сворак. – К., 2011. – С. 8-9.

що визначались особистою домовленістю з князем. Війська не було виділено в самостійну організацію. У хвилину небезпеки кожен, здатний тримати зброю, брав участь у захисті та активних бойових діях, залучаючи при цьому, за необхідності, різноманітних союзників. Так тривало декілька сотень літ.

Як стверджує С.Д. Сворака, "у містах давньоруських земель існували численні військові формування на чолі з воєводами – тисяцькими. Варяги ж мали у своєму складі дружини чисельністю від 200 до 400 воїнів – купців" і зазначає, що "найбільш стабільною військово – адміністративною формою правління в давньоруських землях були тисяцький, соцький і десяцький. Усі посадовці військового формування обиралися народом і були йому підзвітні. ... Загалом княжа адміністрація і громади міст були щільно пов'язані між собою"⁵¹.

Вимогою подальшого розвитку кримінального законодавства у війсьній сфері стала необхідність формування постійної і професійної армії.

Розвиток військового кримінального законодавства в Україні після розпаду Київської Русі тісно пов'язаний із розвитком військового законодавства інших держав, під владою яких упродовж багатьох століть перебувало населення українських земель, зокрема – Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського князівства, а пізніше Російської імперії.

Лише з прийняттям першого Литовського Статуту⁵² на Віленському сеймі Великого князівства Литовського 1529 року вдалося регламентувати порядок виконання військової повинності і створити "основний закон" держави у сфері земської оборони. У розділі другому цього документа під назвою "Об обороне земской" в статтях 1-15, в усіх трьох редакціях (1529, 1566, 1588 рр.) було передбачено відповідальність як за ухилення від військової служби, так і за інші військові злочини.

Зокрема, передбачалась кримінальна відповідальність в: ст. [7] 6. за – "если бы кто-нибудь опоздал явиться в срок на военную службу и не приехал в назначенный срок без какой-либо уважительной причины", ст. [9] 8. за (самовільне залишення поля бою. – М.К.) – "никто без ведома гетмана не должен уехать с войны", ст. [12] 11. за (порушення статутних правил вартової служби. – М.К.) – "кто бы в карауле был недостаточно бдительным", ст. [14] 13. за (насильство над населенням у районі воєнних дій. – М.К.) – "будучи на военной службе, никто не должен наезжать на шляхетские дома и гумна"⁵³.

⁵¹ Сворака С.Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова / С.Д. Сворака. – К., 2011. – С. 12, 15.

⁵² Статут Великого князівства Литовського 1529 года / Под ред. акад. К. Яблонского. – Минск: Акад. наук БССР. – 1960.

⁵³ Хрестоматія по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 70-72.

Як витікає із дослідження "Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648-1657 рр.", проведеного О.В. Макаренком, "одним із яскравих прикладів державотворення є формування української держави періоду Національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького. У цей період була сформована українська держава з усіма притаманними їй державно-правовими інституціями, в тому числі й судовою системою"⁵⁴.

За твердженням О.В. Макаренка "джерелами кримінального та кримінально-процесуального права даного часу були: звичаєве право, церковне право, Магдебурзьке право, Литовські статuti, гетьманське законодавство, російське право"⁵⁵.

Зокрема, "важливим джерелом, із зазначених, залишалось звичаєве право, якому серед інших джерел права на українських землях у XIV-XVIII ст. належало помітне місце. Норми звичаєвого права виникали та формувалися в процесі еволюції господарсько-побутових відносин та спиралися на загальноприйняті "давні" норми поведінки, що були вироблені протягом століть.

Козацьке звичаєве право являло собою систему звичаєвих норм, переважна більшість яких сформувалась на Запорізькій Січі, на її основі базувалась структура й діяльність військово-адміністративних і судових органів, регулювались питання земельних, майнових, особистих відносин. Норми звичаєвого права діяли аж до першої половини XIX ст. Аналіз документів свідчить, що козацьке право було корпоративним правом, яке захищало військово-політичну організацію запорозького козацтва.

За змістом звичаєве право Запорізької Січі поділялося на публічне і приватне. Публічне право козаків – це певний військовий статут, що регулював найважливіші суспільні відносини запорозької громади, а саме: військово-адміністративний устрій (порядок виборів, функціонування органів влади та управління), військові справи, порядок володіння й користування землею, угіддями, спільним і рухомим майном, порядок судочинства, встановлював відповідальність за злочини"⁵⁶.

На думку О.В. Макаренка у досліджуваній період із числа військових злочинів існували "невиконання наказів військових начальників, гайдамацт-

⁵⁴ Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648-1657 рр. : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Національна академія внутрішніх справ / О.В. Макаренко. – К.: 2011. – С. 3.

⁵⁵ Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648-1657 рр. : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Національна академія внутрішніх справ / О.В. Макаренко. – К.: 2011. – С. 12.

⁵⁶ Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648-1657 рр. : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Національна академія внутрішніх справ / О.В. Макаренко. – К.: 2011. – С. 12

во, дезертирство, вживання спиртних напоїв під час військових походів", із числа службових – зловживання владою, невиконання старшиною своїх обов'язків, із злочинів проти особи – вбивства, нанесення побоїв⁵⁷.

Щодо Московського князівства, то уперше постійні війська на території "всея Руси" було засновано Іваном IV саме для зовнішньої охорони Московської держави, які отримали назву стрілецьких. Саме цей період ознаменувався зародженням перших військово-кримінальних правових актів, зокрема:

1) "Устав ратных, пушкарских и других дел, касающихся до военной науки" (1621 р.) – норми військово-кримінального характеру було розміщено в розділі "О статейной розписи пушкарей". Характеризувати ці правові норми можна як невизначені, погано структуровані, в яких було зроблено одну з перших спроб визначити дії, що називались військовими злочинами, та відповідний до того часу вид покарання за ці злочинні дії.

2) "Соборное уложение" царя Олексія Михайловича (1649 р.) – у ньому було сформульовано не лише питання внутрішнього управління державою, але й зроблено перший розподіл злочинів "ратних людей" на групи. До першої групи можна віднести дії, які визначалися як військова зрада ("сообщение неприятелю сведений о своей армии, переход на сторону неприятеля, возмущение в полках скопом или заговором, сдача неприятелю города, прием в город зарубежных людей для измены и т. п."). До другої групи – злочини, які полягали в ухиленні від служби ("побег со службы, побег с ратного поля, содействие побегу"). Третьою групою були злочини проти життя, здоров'я і гідність, вчинені ратними людьми під час походів чи виступів (вбивства, зґвалтування, нанесення ударів, образ і т. п.). Четвертою групою були злочини проти майна місцевих жителів і своїх товаришів (крадіжка, грабїж, потрава, спустошення дворів і городів, захоплення хлібних запасів). Найпоширенішими покараннями за ці злочини були смертна кара (повішення, спалення, відрубання голови, утоплення тощо); "членовредительные" (відтин рук, ніг, вуха); тілесні (кнут і батоги) та інші покарання⁵⁸.

Аналізуючи подальший історичний розвиток військово – кримінального законодавства, можна зазначити, що вагомий внесок у його розвиток зробив Петро I. Особливу увагу в контексті військових злочинів необхідно приділити "Воинскому артикулу" 1716 року видання, що складався з чотирьох частин. Частиною II було визначено норми військово-кримінального

⁵⁷ Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648 – 1657 рр. : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Національна академія внутрішніх справ / О.В. Макаренко. – К.: 2011. – С. 13.

⁵⁸ Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 56-58.

права. Це і був на той час військово – кримінальний кодекс під назвою "Артикул воинский с кратким толкованием"⁵⁹. Ця частина являла собою військово – кримінальний кодекс, який складався з 24 глав і 209 артикулів із тлумаченням.

Ще 1948 року, досліджуючи історичні аспекти виникнення військово-кримінального законодавства, професор В.М. Чхиквадзе стверджував, що цей нормативно-правовий акт того часу був самостійним, не запозиченим в інших державах, самобутнім законом, який тісно був пов'язаний з усіма державними реформами того часу⁶⁰. Одночасно В.М. Чхиквадзе зазначав, що "робота по підготовці "Воинского устава" здійснювалась протягом багатьох років. Для його підготовки були використані законодавчі пам'ятки інших держав"⁶¹. Важливо зазначити, що велику увагу в цьому документі було приділено вихованню жорсткої військової дисципліни і порядку в армії.

"Воинский артикул" значно розширив сферу злочинних діянь, які раніше злочинними не вважалися або визнавались малозначними проступками. Як зазначав В.М. Чхиквадзе, "всі злочини, передбачені "Воинским артикулом" могли бути поділені на дві категорії – військові і загальні"⁶².

Зокрема, до спеціальних військових злочинів віднесено сім основних груп, чим фактично було закладено основу системи військових злочинів, що проглядається в чинному кримінальному законодавстві України (див. Таблицю 1).

У доповнення до "Воинского устава" від 30.03.1716 р. 13 січня 1720 р. був виданий "Морской устав", який відображав специфічні особливості морської служби. Як зазначав В.М. Чхиквадзе, "Морской устав" містив у собі багато постанов, якими встановлювались права і обов'язки морського флоту, правила про порядок на кораблі, а також зазначав покарання, які накладались за порушення обов'язків військової служби. Крім того, постанови "Морского устава" про злочини і покарання були у значній мірі відтворенням, а у ряді випадків дослівним повторенням постанов "Воинского устава" 1716 р.⁶³.

Діяв зазначений військово – кримінальний кодекс ("Воинский артикул" 1716 р.) майже 100 років, до появи "Полевого уголовного уложения" 1812 р., і частково діяв (у мирний час) до видання "Военно – уголовного устава" 1839 р.

⁵⁹ Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 61.

⁶⁰ Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 62.

⁶¹ Чхиквадзе В. М. Советское военно – уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 61.

⁶² Чхиквадзе В. М. Советское военно – уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 63.

⁶³ Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 67-68.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця Військово-кримінального законодавства часів Петра I з нинішньою системою військових злочинів, передбачених КК України

п/п	Військове кримінальне законодавство за часів Петра I	Чинний КК зі змінами і доповненнями (похідна від історичної)
I гр.	<p><u>Військові зрадицькі злочини</u>: а) таємне листування і переговори з противником; б) <i>повідомлення противнику пароля або гасла</i>; в) розголошення відомостей про стан військових справ і укріплень; г) <i>поширення супротивних маніфестів</i>; д) втеча до противника; е) втеча з поля бою; є) відмова вступити в бій; ж) залишення свого поста в бою; з) здача укріплення («крепости»)</p>	<p>а), в) – ст. 422 – розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості; д) – ст. 430 – добовильна здача в полон; е), є) – ст. 429 – самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю; ж) – ст. 418 – порушення статутних правил варгової служби чи патрулювання; ст. 420 – порушення правил несення бойового чергування; з) – ст. 427 – здача або залишення ворогові засобів ведення війни</p>
II гр.	<p><u>Злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби</u>: а) втеча; б) залишення свого місця в поході; в) невосчасне повернення з відпустки; г) симуляція хвороби з метою ухилення від походу; д) нанесення шкоди своєму здоров'ю (самокалічення з метою ухилення від несення військової служби); е) <i>самовільна відлучка</i></p>	<p>а), б) – ст. 408 – дезертирство; в) – ст. 407 – самовільне залишення військової частини або місця служби; г), д) – ст. 409 – ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом</p>
III гр.	<p><u>Злочини проти підлеглості, військової честі й інших обов'язків військової служби</u>: а) <i>образа фельдмаршала або генерала</i>; б) напад на фельдмаршала або генерала; в) <i>образа штаб-офіцера</i>; г) <i>образа унтер-офіцера</i>; д) <i>образа особи, яка виконує обов'язки вартової служби</i>;</p>	<p>б) – ст. 405 – погроза або насильство щодо начальника (ч. 2 – заподіяння тілесних ушкоджень, побитв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника...); є) – ст. 403 – невиконання наказу (у випадку невиконання, неуможливого або неповного виконання законного наказу внаслідок неуважності, безпам'ятності тощо), якщо воно спричинило тяжкі наслідки</p>

Продовження табл. 1

п/п	Військове кримінальне законодавство за часів Петра I	Чинний КК зі змінами і доповненнями (похідна від історичної)
III гр.	<p>е) <i>образа посадових осіб суду, комісарів і провіантських службовців</i>; є) непокора наказу «от лености, глупости и медления», а також неточне виконання наказу, якщо навіть «дело доброе окончание получит»; ж) обговорення наказу (розпорядження) («непристойные рассуждения об указах, которые ему от начальника даны»); з) повстання і бунт и) <i>непредставления начальником своей частины на инспекторский огляд</i> та багато інших</p>	<p>ж) – ст. 402 – непокора (відкрита відмова виконання наказу начальника та інше умисне невиконання наказу); з) – ст. 404 – опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків</p>
IV гр.	<p>Злочини проти військового майна: а) залишення зброї, пошкодження, програвання, продаж або застава її; б) <i>розтрата мундира</i>; в) <i>приведення коня в непридатний стан з метою ухилення від служби</i>; г) крадіжка майна з казенних сховищ; д) розтрата казенних грошей, а також недонесення про це;</p>	<p>а) – ст. 411 – умисне знищення або пошкодження військового майна; г) – ст. 410 – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; д) – ст. 191 – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем;</p>
V гр.	<p>Злочини, пов'язані зі зловживаннями на службі: а) показ більшої кількості солдат у своїй частині проти справжньої кількості з корисливою метою; б) <i>поява на інспекційній огляд із чужою зброєю</i>; в) <i>відмова щодо надання своєї частини для огляду</i>;</p>	<p>ст. 423 – зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (виключена з КК на підставі Закону №746-VII від 21.02.2014 р.); а) – ст. 364 – зловживання владою або службовим становищем;</p>

Закінчення табл. 1

п/п	Військове кримінальне законодавство за часів Петра I	Чинний КК зі змінами і доповненнями (похідна від історичної)
VI гр.	Злочини начальників щодо підлеглих: а) дурне поводження з підлеглими, що спричинило позбавлення чину; б) невірне використання солдат на свою користь на важких роботах (що передбачає позбавлення гідності або чину); в) утримання належної підлеглому платні, речей і провітанту;	а), б) – ст. 426-1 – перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень; б), в) – ст. 423 – зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем із корисливих мотивів чи в інтересах інших осіб, якщо цим заподіяно істотну шкоду (виключена з КК на підставі Закону №746-VII від 21.02.2014 р.); б), в) – ст. 364 – зловживання владою або службовим становищем;
VII гр.	Злочини проти місцевих жителів: а) завдання збитків, образ, заподіяння побитв або ран з боку «постояльця» господарю квартири або членам його сім'ї; б) грабїж і розорення під час взяття міст, церков та інших церковних будівель; в) завдання образ священикам, дітям, жінкам та особам похилого віку; г) руйнування дворів, потрава на полі хліба, заподіяння насильства і т. п.	а), б), в), г) – ст. 433 – насильство над населенням у районі воєнних дій (ч. 1 – насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відбирання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій; ч. 2 – розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій).

Аналізуючи подальше законодавче застосування даного нормативного акту того часу, а саме "Воинского артикула" 1716 р., варто зазначити, що призначений спочатку тільки для військовослужбовців, невдовзі указом від 10 квітня 1716 р. він був поширений і на загальні верстви населення. Із цього можна зробити висновок про те, що на тому етапі розвитку військово-кримінальне законодавство набуло ще одного суб'єкта визначених на той час злочинних дій – загального. Водночас було розширено перелік злочинних дій за рахунок тих, які раніше не вважалися злочинними чи носили характер малозначних проступків.

Із вищенаведеного аналізу вбачається, що військове кримінальне законодавство часів Петра I значно вплинуло на його подальше становлення і розвиток.

Окремого аналізу потребує збірник, що отримав назву "Права по которым судится малороссийский народ" 1743 р., який не отримав законодавчого затвердження, але цікавий як проект збірника законів, що був складений на основі кодифікації чинних на Україні джерел писаного права, із змісту якого можна зрозуміти, "які злочини на початку XVIII століття на Запоріжжі фактично вважалися військовими..."⁶⁴.

Зокрема, кримінальну відповідальність могли тягнути дії "командирів за відпустку підлеглого з походу за хабар чи "по иным своим прихотям" без поважних причин, або за приховування фактів дезертирства (артикул 10), за неприбуття на службу чи дезертирство (артикул 11), ... за спізнення у визначений час на службу (артикул 12), ... хорунжого за втрату ним прапора в битві та за передачу ним прапора іншій особі (артикул 13), ... дії будь-якого військового чину, винного в насильстві над населенням, грабіж, що був поєднаний з вбивством, пораненням, побиттям людей чи зі згвалтуванням жінок (артикул 14), ... вбивство чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень одним військовослужбовцем другому, ... за поранення, удари та образи, за виклик на дуель у поході, для призвідника кулачної бійки, за вбивство в кулачній бійці чи на поєдинку (артикул 15), ... "за бегство из баталии во время сражения с неприятелем" (артикул 17), ... за крадіжку в поході (артикул 20), ... "по отпуске войска в доме, воинским людям своего знамени не оставляют, но совокупно, под знаменем, при своем командире ... до определённого места, откуда будут распущены, следовать имеют, дабы беспорядочным ходом обывателям обид не учинилось" (артикул 21), ... спеціальні види розкрадання – крадіжка грошей з казни, чи крадіжка під час варти, а також розкрадання казенного майна шляхом зловживання службовим станом (артикул 11 глави 24)⁶⁵.

⁶⁴ Хавронюк М.І. Військові злочини: Навчальний посібник. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С.14-15.

⁶⁵ Хавронюк М.І. Військові злочини: Навчальний посібник. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С. 15-17.

У 1812 р. було прийнято "Полевое уголовное уложение", яке складалось із 7 розділів і 72 статей і характеризувалося лаконічністю, ясністю та цілеспрямованістю своїх постанов. Воно передбачало всі найважливіші злочини, які вчинялись у воєнний час: зраду, втечу і самовільну відлучку, порушення обов'язків по службі, непокору й опір начальству, крадіжку і пошкодження військового майна, розбій, грабіж і насильство проти поранених та місцевих жителів.

Видання 1832 р. "Свода общих законов" і необхідність систематизації великої кількості розрізних військових постанов, які з'явилися після видання "Воинского артикула" 1716 р., покликало створення 1839 р. першого Зводу військових постанов (у 12 томах). Закони військово-кримінального і військово-судового змісту було включено в один том під назвою "Военно – уголовный устав", який став кодифікацією всього попереднього військово-кримінального законодавства. Основними джерелами його постанов про злочини і покарання були: "Воинский артикул" 1716 р., "Полевое уголовное уложение" 1812 р., "Свод законов" 1832 р.

Як зазначав В.М. Чхиквадзе, з виданням Статуту 1839 р. вперше в російському військово – кримінальному законодавстві з'явилася так звана Загальна частина військово – кримінальних законів⁶⁶.

Спеціальні військові злочини, які вчинялись у воєнний і мирний час, було викладено в III і IV розділах "Военно – уголовного устава" 1839 р. Разом із тим у ньому були відсутні вказівки на окремі загальні і військові злочини, що приводило до широкого засудження за аналогією.

З виданням "Уложения о наказаниях уголовных и исправительных" (1845 р.) недоліки "Военно – уголовного устава" стали ще більш значними. Статут не збігався з "Уложением" 1845 р. щодо окремих важливих питань загальної частини, а також щодо окремих складів злочинів та їх покарання. Зазначені обставини змусили переглянути все чинне на той період військово-кримінальне законодавство. У результаті проведеної законодавчої роботи було прийнято "Воинский устав о наказаниях" 1867-1868 рр., який складався з п'яти розділів: 1) про злочини, проступки і покарання взагалі; 2) про військові та інші злочини у службі військовій; 3) про порушення обов'язків служби під час воєнних дій і про злочини та проступки, вчинені в місцевості, в якій оголошено воєнний стан; 4) про злочини і проступки загальні, вчинені військовослужбовцем із цивільними особами, незалежно від служби; 5) про покарання в дисциплінарних частинах.

У другому розділі "Воинского устава о наказаниях" йшлося про різні військові та інші злочини у військовій службі, який містив 13 глав: 1) "О нару-

⁶⁶ Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 70.

шениях воинского чинопочитания и подчиненности"; 2) "Об оскорблении и насильственных действиях против караула и должностных лиц военного звания"; 3) "Об уклонении от службы"; 4) "О побеге, самовольной отлучке и неявке в срок на службу"; 5) "О превышении власти и противозаконном бездействии"; 6) "О нарушении обязанностей службы в карауле и во время дежурства"; 7) "О противозаконном отчуждении и порче нижними чинами казенного оружия и имущества"; 8) "О нарушении военнотрудовым порядком, установленным в отправлениях должностей и дел"; 9) "О слабом за подчиненными надзоре и злоупотреблении властью в сношениях начальников с подчиненными"; 10) "О нарушении воинского благочиния и ограждающих оное постановлений"; 11) "О противозаконных поступках должностных лиц по некоторым особенным родам службы"; 12) "О преступлениях и проступках по управлению вверенным по службе имуществом и хранению оно"; 13) "О преступлениях и проступках по службе, общих военнотрудовым с чинами гражданского ведомства"⁶⁷.

Уведення загальної військової повинності в Російській імперії 1874 р. змусило частково переглянути "Воинский устав о наказаниях" 1869 р. Зміни стосувалися лише тих норм, які опинилися у прямій суперечності з принципами нового закону про загальну військову повинність. У новій редакції "Воинский устав о наказаниях" було затверджено 27 березня 1875 р. і 1913 р.

Підбиваючи певні підсумки розвитку військово-кримінального законодавства на теренах Російської імперії до 1917 р., яке застосовувалось на території України, можна зазначити: 1) в цілому систему військових злочинів було сформовано; 2) порівнюючи її (систему військових злочинів) з нинішньою, варто зазначити, що вона була недосконалою, тому не випадково ще в період створення Союзу РСР (1917-1922 рр.) процес удосконалення і криміналізації окремих суспільних відносин у військовій сфері було продовжено.

Окремо варто виділити процес розвитку кримінального права на території нашої держави в 1917-1922 р. під час створення і діяльності Української Народної Республіки, Української держави – гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки, Української радянської республіки, які мали власну мету у побудові державної незалежності.

Як зазначає О.А. Чуваков, законодавство 1917-1922 рр. на території сучасної України, "у якому містилися кримінальні і кримінально-процесуальні положення, можливо класифікувати наступним чином. У першу групу законів входять усі закони, що передбачали створення судів і правоохоронних органів, а також визначали їхні права, обов'язки і функції. В другу

⁶⁷ Сводъ военных постановлений 1869 года. Часть шестая. (Издание четвертое). Уставы военно-уголовные. Книга XXII. – Воинский устав о наказаниях / Сост. П. Заузинский. – Петроградъ: Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1916. – С. 29-79.

групу законів можна включити всі кримінальні закони, що передбачали боротьбу з найбільш небезпечними зазіханнями на "завоювання революції" і встановлювали види і розміри кримінального покарання. У третю групу законів входять усі закони, декрети, накази і постанови Тимчасового уряду, Центральної Ради, Ради Міністрів, Центрального Виконавчого Комітету і ін., із загальних питань державного, господарського і культурного будівництва, у яких містилися норми кримінального права"⁶⁸.

За твердженням О.А. Чувакова "у період правління УНР на території України в повному обсязі діяло Кримінальне Уложення 1903 року, Тюремний статут і різні інструкції до них. Діяла також постанова Тимчасового уряду від 6 липня 1917 року, що передбачала позбавлення волі до трьох років за публічні заклики до вбивства, грабежів, погромів і інших тяжких злочинів, пов'язаних із застосуванням насильства й ін. В той же час, процес законотворчої діяльності у цей період, що існував в радянській частині, наприклад, визначався декретом Ради Народних Комісарів від 30 жовтня 1917 року "Про порядок затвердження й опублікування законів". Закони в цій формі державності України приймалися з'їздами Рад, Радою Народних Комісарів, Військово-революційним комітетом і навіть наркоматами. Відповідно, питання про те, хто мав право видавати закони і підзаконні акти, не було чітко регламентоване. Взагалі, законодавчі акти розглянутого періоду не мали загальної термінології й іменувалися декретами, законами, постановами, зверненнями, інструкціями, наказами і т. д."⁶⁹.

Як приклад, "законодавство гетьмана П.Скоропадського надавало можливість визначення складу злочину не законодавцем, а адміністративною особою або військовим командуванням, також не існувало чіткого розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності"⁷⁰.

"У період правління уряду Директорії смертні вироки могли виноситися за агітацію у військах проти української держави, шпигунство, повстання проти влади, збройний опір владі, розбій, убивство, грабїж, підпал, збройний напад на військових, варту чи цивільних урядовців, знищення чи зіпсування належних війську боєприпасів, продовольчих і технічних складів, телефонів, телеграфів та інших видів зв'язку, будівель, що відносяться до

⁶⁸ Чуваков О.А. Кримінальне право в Україні (1917-1922 рр.) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Національний університет внутрішніх справ / О.А. Чуваков. – Х.: 2003. – С. 6.

⁶⁹ Чуваков О.А. Кримінальне право в Україні (1917 – 1922 рр.) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Національний університет внутрішніх справ / О.А. Чуваков. – Х.: 2003. – С. 8-9.

⁷⁰ Чуваков О.А. Кримінальне право в Україні (1917 – 1922 рр.) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Національний університет внутрішніх справ / О.А. Чуваков. – Х.: 2003. – С. 11.

військових засобів оборони чи нападу; за порушення військової дисципліни і невиконання наказу начальства, напад на постійну чи тимчасову варту, покалічення й обман з метою ухиляння від військової служби, дезертирство, порушення службових обов'язків під час несення вартової служби чи під час воєнних операцій, перехід на сторону ворога"⁷¹.

Висновки О.А. Чувакова підтверджуються і дослідженням, проведеним Е.М. Кісілюком, який зазначає : "Аналіз історичних джерел свідчить, що на території України в період українського державотворення 1917-1921 років широко застосовувалися норми кримінального законодавства Російської імперії. ... По-перше, в такий короткий строк і в умовах воєнного часу та громадянської війни відразу створити нове кримінальне законодавство було практично неможливо. По-друге, 25 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада ухвалила закон, який передбачив, що всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., оскільки їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі як закони і постанови Української Народної Республіки"⁷².

Як приклад можна навести перекладений у липні 1919 р. Законодавчим відділом Головної військової судової управи (м. Кам'янець на Поділлі) на українську мову "Воїнській Устав о Наказаніях" з останнього, 4-го видання 22-ї книги "Збірника військових постанов" 1869 р.⁷³.

Зокрема, у передмові до цього перекладу його автори зазначали, що "... ми не маємо змоги через війну та постійне пересування по території України скласти свій статут, в якому було б краще уложено сістему й вимір кар та додержано більш наукової кодифікації. – До часу ж, поки утворимо свій карний закон для війська маємо користуватись російським "воїнським уставом о наказаніях", який разом з іншими законами колишньої російської держави має чинність на території України. Але цілком зрозуміло, що текст та підручники цих законів мусимо мати на своїй мові"⁷⁴.

Зміст Військового карного статуту цікавий не тільки як перший в історії України кримінальний закон, написаний українською мовою, але і як акт законо-

⁷¹ Чуваков О.А. Кримінальне право в Україні (1917-1922 рр.) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – Національний університет внутрішніх справ / О.А. Чуваков. – Х. : 2003. – С. 12-13.

⁷² Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917-1921 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України / Е.М. Кісілюк. – К., 2003. – С. 4.

⁷³ Військовий карний статут (XXII книга 3б. В.П. 1869 р., вид. IV) / КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛЮ : Друк. Когена і Дунаєвського, 1919.

⁷⁴ Військовий карний статут (XXII книга 3б. В.П. 1869 р., вид. IV) / КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛЮ : Друк. Когена і Дунаєвського, 1919. – С. 3.

давства Російської імперії, що передбачав кримінальну відповідальність військово-вслужбовців, зокрема, і за військові злочини в кінці XIX – на початку XX ст. ст.

Так, Військовий карний статут складався з п'яти розділів, які містили наступні положення: "Перший розділ. "Про злочини, провини та про кари взагалі" (1-95 ст. ст.). Другий розділ. "Про військові та інші злочини і провини на військовій службі" (96-242 ст. ст.). Третій розділ. "Про особливі порушення обов'язків служби в районі, який підлягає головному командуючому арміями, командуючому окремою армією, або командірові окремого корпусу, та про злочини провини, що можуть бути заподіяні в місцевостях, оголошених на воєнному стані" (243-271 ст. ст.). Четвертий розділ. "Про злочини та провини, які є загальні для військовиків та осіб цивільної статі, незалежно від служби" (272-279 ст. ст.). П'ятий розділ. "Про покарання осіб, який тримається в дисциплінарних частинах" (280-282 ст. ст.)"⁷⁵.

Система військових злочинів того часу (кінець XIX – початок XX ст. ст.) розкрита в розділах другому – третьому, в яких містились наступні злочини:

"ДРУГИЙ РОЗДІЛ (Про військові та інші злочини і провини на військовій службі):

I ГЛАВА. Про порушення військової пошани ранги та підлеглости (96-112 ст. ст.).

II ГЛАВА. Про образу військової сторожі та урядових осіб військової статі та про насильні проти них дії (113-123 ст. ст.).

I відділ. Про образу стійників і військової сторожі та про насильний напад на них (114-120 ст. ст.).

II відділ. Про образу урядових осіб військової статі (121-123 ст. ст.).

III ГЛАВА. Про ухилення від служби (124-127-3).

IV ГЛАВА. Про дезерцію, самовільну відлучку та неявку в строк на службу (128-140 ст. ст.).

V ГЛАВА. Про надужиття та протизаконне занедбання влади (141-152 ст. ст.).

VI ГЛАВА. Про порушення обов'язків служби під час військової сторожі та під час вартування (153-161-1 ст. ст.).

I відділ. Про порушення обов'язків служби під час військової сторожі (153-160 ст. ст.).

II відділ. Про порушення обов'язків служби під час вартування (161-161-1).

VII ГЛАВА. Про протизаконне відчуження і попсування скарбової зброї та майна (162-168-1 ст. ст.).

VIII ГЛАВА. Про порушення військовиками порядку, встановленого що до урядування та переведення справ (169-172 ст. ст.).

IX ГЛАВА. Про малий догляд за підлеглими та про зловживання влади в стосунках начальників з підлеглими (173-189 ст. ст.).

⁷⁵ Військовий карний статут (XXII книга 36. В.П. 1869 р., вид. IV) / КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛЮ : Друк. Когена і Дунаєвського, 1919.

I відділ. Про малий догляд за підлеглими (173-175 ст. ст.).

II відділ. Про протизаконне затримання начальниками платні, провіанту та інших річей і грошей, які належать підлеглим (176-177 ст. ст.).

III відділ. Про накладання на підлеглих обов'язків, не відповідаючих їхньому службовому призначенню (178-182 ст. ст.).

IV відділ. Про протизаконне поведження начальників з підлеглими та про зловживання влади у визначенні кар (183-189 ст. ст.).

X ГЛАВА. Про порушення військової добродієвності та постанов, які її забезпечують (190-196 ст. ст.).

XI ГЛАВА. Про протизаконні вчинки урядових осіб у деяких особливих родах служби (197-215 ст. ст.).

I відділ. Про протизаконні вчинки що до припасання річей споживи (197-202 ст. ст.).

II відділ. Про протизаконні вчинки що до виведення скарбових будівель, будинків, укріплень та інших у військовій офіції споруджень (203-211 ст. ст.).

III відділ. Про протизаконні вчинки у військовій санітарній частині (212-215 ст. ст.).

XII ГЛАВА. Про злочини та провини що до завідування довіреним по службі майном та що до хоронення його (216-241 ст. ст.).

I відділ. Про злочини та провини при прийомі скарбових грошових сум та річей, що до скарбу постачаються, при вимаганні, заготовленні, здаванні. Видаванні цих річей і при догляді за виконанням контрактів (216-228 ст. ст.).

II відділ. Про злочини та провини при хороненні довіреного по службі майна (229-239 ст. ст.).

III відділ. Про злочини та провини що до ведення книг прибутків та видатків (240-241 ст. ст.).

XIII ГЛАВА. Про загальні для військовиків та осіб цивільної офіції злочини й провини по службі (242 ст.).

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ (Про особливі порушення обов'язків служби в районі, який підлягає головному командуючому арміями, командуючому окремою армією, або командірові окремого корпусу, та про злочини провини, що можуть бути заподіяні в місцевостях, оголошених на воєнному стані) :

I ГЛАВА. Про особливі порушення обов'язків служби в районі, який підлягає головному командуючому арміями, або командірові окремого корпусу (243-267 ст. ст.).

II ГЛАВА. Про злочини та провини, що можуть бути заподіяні в місцевостях, оголошених на воєнному стані та про злочини проти безпечности арміє (268-271 ст. ст.)⁷⁶.

⁷⁶ Військовий карний статут (XXII книга Зб. В.П. 1869 р., вид. IV) / КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛЮ : Друк. Когена і Дунаєвського, 1919; *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Навчальний посібник. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С. 147-150.

В межах проведеного дослідження Е.М. Кісілюк зазначає, що протягом 1917-1921 рр. "... за доби Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії ... центральною соціальною – і не до кінця розв'язаною проблемою усіх трьох державних формацій стала проблема власності. Саме тому в цій галузі виникло чи не найбільше злочинних діянь; ... – великого розмаху набуло розкрадання військового майна цивільним населенням, а за доби Директорії значно зросла злочинність у війську, де вчинювалися розкрадання та привласнення майна, грошей та зброї, а також пограбування військовими мирного населення; ... – за доби Директорії посилено кримінальне покарання за вчинення злочинів проти власності військовими ..."⁷⁷.

Дуже важливе значення в розвитку військово – кримінального законодавства в період громадянської війни мало і Положення про революційні військові трибунали, затверджене декретом ВЦВК 20 листопада 1919 р.⁷⁸. У ньому було передбачено детальний перелік різних видів злочинів, що їх вчиняли військовослужбовці.

Зокрема, Положення містило такі групи злочинів: 1) контрреволюційні злочини, що їх вчиняли військовослужбовці; 2) загальнокримінальні злочини, що їх вчиняли військовослужбовці; 3) посадові злочини військовослужбовців; 4) спеціальні військові злочини; 5) інші злочини військовослужбовців.

Так, до першої групи злочинів Положення відносило розголошення таємних відомостей і документів; крадіжку або знищення таємних планів та інших таємних документів.

Значення Положення про революційні трибунали 1919 р. полягало в тому, що воно вперше в радянському військово-кримінальному законодавстві уточнило систему злочинів, зокрема й спеціально військових злочинів, до яких належали: а) невиконання бойових наказів і протидія їх виконанню іншими особами, частинами та загонами; б) перехід на бік противника і добровільна здача в полон; в) самовільне залишення поля бою; г) порушення правил вартової служби в районі бойових дій; д) злісне дезертирство із частин, штабів, управлінь і установ, розміщених у районі відповідної армії; е) умисне знищення або пошкодження спеціально військових споруд; є) викрадення, умисне пошкодження і знищення предметів озброєння, обмундирування, спорядження та всіх інших видів військового майна, а також розтрата тих же предметів; ж) явно недбале зберігання тих самих предметів у складах; з) буяння і різного роду азартні ігри в районі бойових дій⁷⁹.

⁷⁷ Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917-1921 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України / Е.М. Кісілюк. – К., 2003. – С. 16-17.

⁷⁸ СУ РРФСР 1919 № 58.

⁷⁹ СУ РРФСР 1919 № 58.

Наступним етапом криміналізації суспільних діянь у військовій сфері стало прийняття 1922 р. 26 травня і 23 серпня, відповідно, кримінальних кодексів РСФРР і УСРР (введеного в дію на всій території УСРР з 15-го вересня 1922 р.), у яких окремими розділами, куди входило 15 статей, передбачалися військові злочини. Їх можна було поділити на такі групи (види): 1) військові зрадницькі злочини і злочини воєнного часу; 2) військові злочини, які проявлялись в ухиленні від військової служби; 3) військові злочини, спрямовані проти порядку служби і підлеглості; 4) посадові військові злочини⁸⁰. Серед злочинів першої групи (виду) виділявся військовий шпיוнаж, тобто "агентурне обслуговування армії противника шляхом збирання і передачі всякого роду інформації, ознайомлення з якою може сприяти противнику в його ворожих діях проти республіки".

Зокрема, глава VII (військові злочини) Кримінального кодексу УСРР 1922 р. в статтях 201-214 передбачала кримінальну відповідальність за наступні злочини:

- образа підлеглим військовослужбовцем свого начальника при виконанні останнім службових обов'язків, якщо образа нанесена насильницькими діями (ч. 1); якщо ж образа була нанесена тільки на словах або не насильницькими діями (ч. 2); теж саме, вчинене при тих же умовах начальником у відношенні підлеглого йому військовослужбовця (ч. 3 ст. 201);

- невиконання військовослужбовцем наказу, законно відданого йому по службі начальником (ч. 1); теж діяння, вчинене в бойовій обстановці (ч. 2); якщо невиконання наказу було вчинено по явній несповіданості або неосвіченості ("по явной несознательности или невежеству") (ч. 3 ст. 202, то каралося по правилах статуту дисциплінарного);

- опір виконанню законно відданого по військовій службі наказу або розпорядження (ч. 1); теж діяння, вчинене в бойовій обстановці навіть без застосування насильства (ч. 2 ст. 203);

- самовільне залишення військовослужбовцями своєї частини або служби, тривалістю більше шести діб, хоча б військовослужбовець і з'явився добровільно, визнається утечею. Самовільне ж залишення військовослужбовцем своєї частини або місця служби, тривалістю менше шести діб, за умови добровільного з'явлення, визнається самовільною відлучкою і карається по статуту дисциплінарному. Проте, вчинене в бойовій обстановці залишення своєї частини або місця служби рахується, скільки б воно не тривало, утечею і карається "как таковой" (ч. 1 ст. 204).

Покаранню за утечу або самовільну відлучку підлягають і військовослужбовці, які не з'явившись в термін без поважних причин з відрядження,

⁸⁰ Чхиквадзе В. М. Советское военно – уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 93-94, 96.

короткотермінових відпусток, відпусток по хворобі, при переведеннях і переміщеннях і інших подібних випадках (ст. 204).

- Утеча, вчинена в перший раз (ст. 205); утеча, вчинена в другий раз (ст. 205-1); утеча, вчинена в третій раз (ст. 205-2); утеча, вчинена червоноармійцем вперше, але у воєнний час або в бойовій обстановці з частини або установи, до яких належав утікач, а "равно" утеча, вчинена як в мирній, так і в бойовій обстановці особою командного, адміністративного або комісарського складу (ст. 205-3);

- ухилення військовослужбовця від несення військової служби шляхом нанесення собі якого – небудь пошкодження або шляхом іншого обману (симуляції глухоти, німоти, сліпоти, душевної хвороби і т. п.), підбурювання до вчинення цього діяння і сприяння йому (ч. 1 ст. 206); ті самі діяння, вчинені у воєнний час або в бойовій обстановці (ч. 2 ст. 206);

- промотання, тобто протизаконне відчуження військовослужбовцем виданих йому (для носіння) предметів казенного обмундирування і амуніції, а "равно" умисне пошкодження їх або залишення без нагляду і в неналежному місці (ч. 1 ст. 207); те ж саме діяння, вчинене у відношенні виданих винному для службового використання холодної і вогнепальної зброї, патронів і коня (ч. 2 ст. 207); те ж саме діяння, вчинене у воєнний час або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 207). Особи, які завідомо прийняли від військовослужбовця по якій би не було підставі (купівля, обмін, подарунок, застава і т. п.), згаданих в цій статті предметів, підлягають відповідальності, як співучасники (ч. 4 ст. 207).

Порушення військовослужбовцями статутних правил вартової служби і законно виданих в розвиток цих правил особливих наказів і розпоряджень, якщо такі порушення не супроводжувались ніякими шкідливими наслідками (ч. 1 ст. 208); те ж діяння і при тих же умовах, якщо, проте, воно було вчинене у вартах, наявних постах у арештованих, у грошових коморах і ящиках, складах зброї, вогнепальних запасах і вибухових речовинах, а "равно" у вартах, що мають особливо державне або воєнне значення (ч. 2 ст. 208); теж діяння, якщо воно потягло за собою одно з шкідливих наслідків, для попередження яких запроваджена дана варта (ч. 3 ст. 208); у воєнний час або в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 208). Примітка. У випадках, коли порушення правил вартової служби було вчинено у виді сприяння вчиненню іншими особами того чи іншого злочинного діяння, передбаченого в інших розділах даного Кодексу, застосовується покарання по правилах ст. 30 Кримінального Кодексу про сукупність злочинів.

- Перевищення військовим начальником меж наданої йому влади або бездіяльність його, якщо такі не потягнули за собою дезорганізацію ввірених йому збройних сил і матеріальних засобів або інших особливо тяжких наслідків (ч. 1 ст. 209); та ж дія, що потягла за собою загальну дезорганіза-

цію ввірених особі, що їх вчинила, збройних сил і матеріальних засобів, або військовий бунт, або розлад належного постачання, або загибель цих сил і засобів, розголошення таємниць і стратегічних планів або інших особливо тяжких наслідків (ч. 2 ст. 209); ті ж дії, вчинені з корисливих чи інших особистих міркувань, якщо вони не потягнули за собою наслідків, зазначених в 2 ч. цієї ст. (ч. 3 ст. 209);

- самовільний відступ військового начальника від даної йому диспозиції або іншого розпорядження, виданого для бою, залишення ним ввірених йому загонів, укріплення або воєнного корабля, а "равно" знищення або приведення в непридатність укріплення, корабля, гармат, складів зброї, продовольчих запасів і інших предметів, що належать до засобів ведення війни, в тих випадках, коли вказані діяння вчинені без всякого наміру сприяти противнику, а лише в силу невірної оцінки ним з точки зору користі справи, що склалась під час бою обстановки (ч. 1 ст. 210); те ж діяння, вчинене у виді сприяння противнику (ч. 2 ст. 210);

- самовільне залишення поля битви під час бою або "преднамеренная", не викликана бойовою обстановкою, здача в полон або відмова під час бою діяти зброєю (ст. 211);

- переписка і "сношение" військовослужбовця під час війни безпосередньо або через інших осіб з ким небудь, що знаходиться в армії противника, у володіннях противника або в місцевості, яка захоплена військами противника (ч. 1 ст. 212); в тих же випадках, коли військовослужбовець, хоча б і без умислу сприяв противнику, повідомив таким чином відомості, які можуть мати яке небудь відношення до воєнних дій (ч. 2 ст. 212);

- військове шпигунство, тобто агентурне обслуговування армії противника шляхом збирання і передачі противнику всякого роду інформації, "осведомленность" в яких може сприяти противнику в його ворожих діях проти Республіки (ст. 213);

- мародерство, тобто протизаконне відібрання в бойовій обстановці у цивільного населення належного йому майна, з застосуванням погрози військовою зброєю і під приводом його необхідності для воєнних цілей, а також зняття з корисливою метою з вбитих і поранених речей, що знаходяться у них (ст. 214)⁸¹.

31 жовтня 1924 р. ВЦК СРСР своєю постановою затвердив Положення про військові злочини, яке стало першим загальносоюзним військово-кримінальним законом⁸². Положення містило 19 статей, які здебільшого

⁸¹ Уголовный Кодекс Советских республик [Текст и постатейный комментарий под редакцией С. Канарского] (2-е издание). – Государственное издательство Украины, 1925. – С. 404- 428.

⁸² СЗ СССР. – 1924. – № 24.

сприйняли редакцію відповідних розділів кримінальних кодексів РСФРР і УСРР 1922 р. Вказане Положення доповнило перелік військових злочинів, який існував на той період, двома новими складами злочинів.

Зокрема, протизаконне насильство над цивільним населенням, вчинене військовослужбовцем у воєнний час або у бойовій обстановці (ст. 18) і протизаконне використання начальником свого підлеглого для обслуговування начальника або його сімейства (ст. 19)⁸³.

Основне значення Положення про військові злочини 1924 р. полягало в тому, що з прийняттям Положення було реалізовано виключну компетенцію Союзу РСР у встановленні норм військово – кримінального законодавства.

У зв'язку з проведенням військової реформи, прийняттям Закону про обов'язкову службу ВЦК і РНК СРСР своєю постановою від 27 липня 1927 р. прийняли нове Положення про військові злочини, яке збільшилось по обсягу і замість 19 статей, передбачених попереднім Положенням 1924 р., містило 31 статтю⁸⁴. Нові статті Положення 1927 р. передбачали наступні злочини: а) образа військовослужбовцем іншого військовослужбовця при відсутності між ними відносин підлеглості і старшинства, якщо при цьому хоча би один із них знаходився при виконанні обов'язків по військовій службі (ст. 6); б) самовільне залишення частини або місця служби у бойовій обстановці (ст. 9); в) нез'явлення в термін без поважних причин на службу при переведенні, призначенні, з відрадження, а також із відпустки (ст. 10); г) невиконання військовослужбовцями змінного складу кавалерійських територіальних частин Радянської Армії обов'язків приводу власних коней (ст. 11); д) ухилення від несення обов'язків військової служби під приводом релігійних або інших переконань (ст. 13); е) порушення особою, яка входить в добовий наряд частини, статутних правил внутрішньої (вахтової) служби (ст. 16); є) заборона зі сторони начальника використання підлеглими військовослужбовцями (або їх сім'ями) пілг (ст. 18); ж) самовільне залишення гинучого військового корабля (ст. 23); з) розголошення військової таємниці (ст. 25); и) погане поводження з військовополоненими (ст. 29); і) протизаконне носіння в районі воєнних дій знаків Червоного хреста і Червоного півмісяця (ст. 30); ї) зловживання у воєнний час прапорами або знаками Червоного хреста і Червоного півмісяця (ст. 31)⁸⁵.

Система військових злочинів, згідно із зазначеним Положенням, передбачала 5 груп (видів): 1) зрадницькі злочини; 2) ухилення від військової

⁸³ Чхиквадзе В. М. Советское военно – уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 98.

⁸⁴ СУ РСФСР. – 1927. – № 50.

⁸⁵ Чхиквадзе В. М. Советское военно – уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 100-101.

служби; 3) військові злочини проти порядку служби і підлеглості; 4) посадові військові злочини; 5) військові злочини воєнного часу, які поділялися на три підгрупи: а) злочини, безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ; б) військові злочини щодо населення району воєнних дій; в) військові злочини, які порушують міжнародні конвенції⁸⁶.

Звертає на себе увагу той факт, що в першій групі Положення 1927 р. містився злочин, що передбачав кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, які становили спеціально охоронювану таємницю, а у групі третій передбачалась відповідальність за розголошення військових відомостей.

Військові злочини, передбачені Положенням про військові злочини від 27 липня 1927 р., без жодних змін були включені до Кримінального кодексу УСРР у редакції 1927 р., який набрав чинності з 1 липня 1927 р.⁸⁷.

Зокрема, розділ IX "Військові злочини" Особливої частини в статтях 206-2-206-31 передбачав кримінальну відповідальність за вищезазначені військові злочини, які вказані у порівняльній таблиці додатку 1⁸⁸.

Підсумовуючи аналіз розвитку військово-кримінального законодавства періоду 1917-1927 рр. на території сучасної України, необхідно зазначити наступне:

1. У період 1917-1919 рр. на території України "сформувалися два напрями розвитку державності: національний і радянський. Законодавство Української Народної Республіки про військові злочини, засноване на законодавстві Російської імперії, було доповнене окремими нормативно-правовими актами для розв'язання найбільш важливих питань, пов'язаних зі зміцненням армії. У радянській Україні набули широкого застосування декрети і постанови Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, які так само ґрунтувалися на законодавстві Російської імперії. Єдиного нормативно-правового акту про військові злочини не існувало, що було зумовлено низьким професійним рівнем творців законодавчих актів і недостатнім розвитком військового права"⁸⁹.

⁸⁶ Солнцев К.И. Уголовное право. Особенная часть // Воинские преступления / К.И.Солнцев – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – С. 21-22.

⁸⁷ Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року] (четверте видання). – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1930.

⁸⁸ Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року] (четверте видання). – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1930. – С. 266-290.

⁸⁹ Шершенькова В.А. Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919-1991 рр.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Міжнародний гуманітарний університет / В.А. Шершенькова. – Одеса, 2014. – С. 7.

2. За час існування Української держави-гетьмана П. Скоропадського законодавство цього періоду надавало можливість визначення складу військового злочину не законодавцем, а адміністративною особою або військовим командуванням. Не існувало і чіткого розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності.

3. У період правління уряду Директорії щодо військовослужбовців застосовувались максимальні покарання у виді смертних вироків за різноманітні злочини, серед яких вирізнялись "... порушення військової дисципліни і невиконання наказу начальства, напад на постійну чи тимчасову варту, покалічення й обман з метою ухилення від військової служби, дезертирство, порушення службових обов'язків під час несення вартової служби чи під час воєнних операцій, перехід на сторону ворога".

4. Протягом 1919-1927 рр. щодо військових злочинів, які у своїй основі мали схожі суспільні відносини, що захищалися, варто зазначити: 1) законодавець продовжував встановлювати кримінальну відповідальність за ті діяння, які становили суспільну небезпеку для військового правопорядку, розширюючи і вдосконалюючи диспозиції правових норм. Як приклад, це можна спостерігати щодо встановлення кримінальної відповідальності за "розголошення таємних відомостей і документів; крадіжку або знищення таємних планів та інших таємних документів", "військовий шпіонаж", "розголошення відомостей, які становили спеціально охоронювану таємницю, і розголошення військових відомостей"; 2) подібна мета вирішувалася законодавцем і щодо інших військових злочинів. Тобто відбувався активний законотворчий процес розвитку й удосконалення системи військових злочинів. Цей процес у цілому було завершено 1958 року прийняттям 25 грудня Верховною Радою колишнього Союзу РСР Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини, який містив 33 статті⁹⁰.

Вказаний Закон 1958 р. являв собою струнку систему норм про військові злочини, яка склалась як результат розвитку законодавства в попередні періоди. Також було враховано досвід роботи органів військової юстиції, дані науки кримінального права і завдання боротьби з військовими злочинами.

Вірна побудова системи складів військових злочинів має важливе значення для їх вивчення. Вона сприяє розумінню того загального й особливого, що характеризує той чи інший вид (групу) військових злочинів, і є разом із тим передумовою для всебічного розкриття конкретного змісту кожного з них.

Як зазначав Н.В. Васильєв, "теорія кримінального права класифікує склади військових злочинів, розділивши їх на відповідні групи і розмістивши ці групи складів у визначеному порядку. При цьому за основу поділу їх

⁹⁰ Закон об уголовной ответственности за воинские преступления. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1959.

на групи береться єдиний загальний критерій – об'єкт злочинного посягання. Хоча всі військові злочини мають своїм об'єктом порядок несення військової служби, але цей об'єкт в кожній групі складів військових злочинів конкретизується, утворюючи їх безпосередній об'єкт. По цій ознаці в першу чергу відрізняється одна група складів військових злочинів від іншої.

При систематизації складів злочинів в межах кожної групи також виходять із об'єкта відповідного злочину. Одночасно враховується і спосіб посягання⁹¹.

На думку Н.В. Васильєва, система складів військових злочинів, що містились у Законі про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 р., набула завершеного вигляду, яку він представив наступним чином.

I. Злочини проти порядку підлеглості і дотримання військової честі.

До цієї групи відносились: а) непокоря – ст. 2 Закону; б) невиконання наказу – ст. 3 Закону; в) опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків – ст. 4 Закону; г) погроза начальникові – ст. 5 Закону; д) насильницькі дії щодо начальника – ст. 6 Закону; е) образа підлеглим начальника і начальником підлеглого – ст. 7 Закону; ж) образа насильницькими діями одним військовослужбовцем іншого при відсутності між ними відносин підлеглості або старшинства – ст. 8 Закону.

II. Злочини проти порядку проходження військової служби.

В цю групу військових злочинів входили: а) самовільна відлучка – ст. 9 Закону; б) самовільне залишення частини або місця служби – ст. 10 Закону; в) дезертирство – ст. 11 Закону; г) самовільне залишення частини у бойовій обстановці – ст. 12 Закону; д) ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом – ст. 13 Закону.

III. Злочини проти порядку користування військовим майном і порядку його збереження.

До цієї групи військових злочинів відносились: а) промотання військового майна – ст. 14 Закону; б) втрата або псування військового майна – ст. 14 Закону; в) умисне знищення або пошкодження військового майна – ст. 15 Закону.

IV. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки.

Сюди відносились: а) порушення правил водіння або експлуатації машин – ст. 16 Закону; б) порушення правил польотів або підготовки до них – ст. 17 Закону; в) порушення правил кораблеводіння – ст. 18 Закону.

V. Злочини проти порядку несення бойового чергування, вартової, прикордонної і інших спеціальних служб.

⁹¹ *Васильев Н.В.* Понятие и состав воинского преступления. Наказания за воинские преступления // Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под редакцией Н.Ф. Чистякова / Н.В. Васильев. – М.: Военно-политическая академия имени В.И. Ленина, 1970. – С. 74.

До цієї групи відносились: а) порушення правил несення бойового чергування – ст. 21 Закону; б) порушення статутних правил вартової (вахтової) служби – ст. 19 Закону; в) порушення статутних правил сторожової, патрульної і конвойної служб – ст. 19 Закону; г) порушення правил прикордонної служби – ст. 20 Закону; д) порушення статутних правил внутрішньої служби – ст. 22 Закону.

VI. Злочини проти порядку зберігання військової таємниці.

Дану групу злочинів складали: а) розголошення військових відомостей, що становлять державну таємницю; б) розголошення військових відомостей, які не підлягають розголошенню; в) втрата документів, що містять військові відомості, які становлять державну таємницю – ст. 23 Закону.

VII. Військові посадові злочини.

До цих злочинів відносились: а) зловживання начальника або посадової особи владою або службовим становищем – ст. 24 Закону; б) бездіяльність або перевищення влади – ст. 24 Закону; в) халатне відношення до служби зі сторони начальника або посадової особи – ст. 24 Закону.

VIII. Злочини проти порядку несення військової служби у бойовій обстановці і в районі воєнних дій.

До цієї групи відносились: а) здача або залишення ворогові засобів ведення війни – ст. 25 Закону; б) залишення гинучого військового корабля – ст. 26 Закону; в) самовільне залишення поля бою або відмова під час бою діяти зброєю – ст. 27 Закону; г) мародерство – ст. 30 Закону і д) насильство над населенням у районі воєнних дій – ст. 31 Закону.

IX. Добровільна здача в полон і злочини, вчинені в полоні.

В цю групу злочинів входили: а) добровільна здача в полон – ст. 28 Закону; б) добровільна участь в роботах воєнного значення – ст. 29 Закону; в) насильство над військовополоненими – ст. 29 Закону і г) вчинення дій на шкоду інтересів інших військовополонених – ст. 29 Закону.

X. Злочини проти законів і звичаїв війни.

До числа цих злочинів відносились: а) погане поводження з військовополоненими – ст. 32 Закону і б) незаконне носіння знаків Червоного Хреста і Червоного Півмісяця і зловживання ними – ст. 33 Закону⁹².

На відміну від Н.В. Васильєва на думку В.М. Чхиквадзе військові злочини могли бути класифіковані на 9 груп, оскільки злочини, які наносили шкоду військовому майну або порушували порядок його експлуатації (промотання або втрата військового майна, умисне знищення або його пошкод-

⁹² *Васильєв Н.В.* Понятие и состав воинского преступления. Наказания за воинские преступления // Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под редакцией Н.Ф. Чистякова / Н.В. Васильев. – М.: Военно-политическая академия имени В.И. Ленина, 1970. – С. 74-76.

ження, порушення правил водіння або експлуатації машин, порушення правил польотів або підготовки до них, порушення правил кораблеводіння) мали бути в одній групі⁹³.

Виключивши деякі норми Положення 1927 р., Закон запровадив низку нових норм, що стосувалися таких посягань на встановлений порядок несення військової служби, кримінальна відповідальність за які або взагалі вперше встановлювалась радянським законодавством, або до прийняття Закону передбачалася чинними загальнокримінальними нормами.

Так, у Закон було включено статтю, що визначала особливий склад злочину – насильницькі дії щодо начальника (ст. 6). Ще попереднім Указом від 15.02.1957 р. військові злочини було доповнено спеціальною статтею про відповідальність за погрозу начальнику.

Ця стаття з деякими змінами ввійшла й до Закону 1958 р. (ст. 5).

Закон 1958 р. включив особливу статтю про кримінальну відповідальність за розголошення даних військового характеру, що становили державну таємницю, і за втрату документів, що передбачали відомості військового характеру, становлячи державну таємницю (ст. 23).

Внесені Законом 1958 р. зміни стосувалися не лише системи військових злочинів, але й конструкції окремих складів і формулювань деяких статей.

Важливим нововведенням Закону була відмова від абсолютно визначених санкцій, які передбачалися в багатьох статтях Положення про військові злочини 1927 р., що діяло раніше. Значення цього нововведення стане особливо зрозумілим, якщо врахувати, що абсолютно конкретні санкції стосувалися виключної міри покарання – смертної кари.

З прийняттям 25 грудня 1958 р. 2-ю сесією Верховної Ради п'ятого скликання колишнього Союзу РСР Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік⁹⁴, які визначали принципи і встановлювали загальні положення кримінального законодавства, виникла потреба прийняти кримінальний кодекс в новій редакції взамін КК УСРР 1927 р.

Наступний КК УРСР був затверджений постановою 4-ї сесії Верховної Ради УРСР п'ятого скликання 28 грудня 1960 р. і введений в дію з 1 квітня 1961 р.⁹⁵. Оскільки прийняття законів про кримінальну відповідальність за військові злочини було прерогативою Верховної Ради колишнього Союзу

⁹³ Чхиквадзе В.М. Воинские преступления // Курс советского уголовного права: в шести томах; ред. коллегия: А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе / В.М. Чхиквадзе. – ЧАСТЬ ОСОБЕННАЯ. – Т. VI. – М.: Издательство "Наука". – 1971. – С. 472-474.

⁹⁴ Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. – М.: Юрид. лит., 1983. – С. 275.

⁹⁵ Кримінальний кодекс Української РСР [Текст]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1961.

РСР, то Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25 грудня 1958 р. був включений до КК УРСР від 28.12.1960 р. окремою главою XI "Військові злочини".

Зокрема, в статтях 232 – 263 КК передбачалась кримінальна відповідальність за наступні військові злочини: непокора (ст. 232), невиконання наказу (ст. 233), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 234), погроза начальникові (ст. 235), насильницькі дії щодо начальника (ст. 236), образа підлеглим начальника і начальником підлеглого (ст. 237), образа насильницькою дією одним військовослужбовцем іншого при відсутності між ними відносин підлеглості або старшинства (ст. 238), самовільна відлучка (ст. 239), самовільне залишення частини або місця служби (ст. 240), дезертирство (ст. 241), самовільне залишення частини в бойовій обстановці (ст. 242), ухилення від військової служби шляхом членоушкодження або іншим способом (ст. 243), промотання або втрата військового майна (ст. 244), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 245), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 246), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 247), порушення правил кораблеводіння (ст. 248), порушення статутних правил караульної служби (ст. 249), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 250), порушення правил несення бойового дежурства (ст. 251), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 252), розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю (ст. 253), зловживання владою, перевищення влади і халатне ставлення до служби (ст. 254), здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 255), залишення гинучого військового корабля (ст. 256), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 257), добровільна здача в полон (ст. 258), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 259), мародерство (ст. 260), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 261), погане поводження з військовополоненими (ст. 262), незаконне носіння знаків Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними (ст. 263)⁹⁶.

Як зазначав С.І.Тихенко, "військові злочини, враховуючи переважно об'єкт посягання, могли бути поділені на такі групи:

1) злочини проти порядку підлеглості і військової честі: непокора (ст. 232), невиконання наказу (ст. 233), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 234), погроза начальнику (ст. 235), насильницькі дії у відношенні начальника (ст. 236), образа підлеглим началь-

⁹⁶ Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР 1938-1973 [Текст] : в 2 т. Т. 2. – К.: Ордена Трудового Червоного Прапора видавництво політичної літератури України, 1974. – С. 402-413.

ника і начальником підлеглого (ст. 237), образа насильницькими діями одним військовослужбовцем іншого при відсутності між ними відносин підлеглості або старшинства (ст. 238);

2) злочини проти порядку проходження військової служби: самовільна відлучка (ст. 239), самовільне залишення частини або місця служби (ст. 240), дезертирство (ст. 241), самовільне залишення частини в бойовій обстановці (ст. 242), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 243);

3) злочини проти порядку використання і збереження військового майна: промотання або втрата військового майна (ст. 244), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 245), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 246), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 247), порушення правил кораблеводіння (ст. 248);

4) злочини проти порядку несення вартової, внутрішньої і інших спеціальних служб: порушення статутних правил вартової служби (ст. 249), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 250), порушення правил несення бойового дежурства (ст. 251), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 252);

5) злочини проти встановленого порядку збереження військової таємниці: розголошення військової таємниці або втрата документів, які містять військову таємницю (ст. 253);

6) військові посадові злочини: зловживання владою, перевищення влади і халатне відношення до служби (ст. 254);

7) злочини проти порядку несення військової служби на полі бою і в районі воєнних дій: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 255), залишення гинучого військового корабля (ст. 256), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 257), добровільна здача в полон (ст. 258), мародерство (ст. 260), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 261);

8) злочинні порушення військового обов'язку під час знаходження військовослужбовця у полоні: злочинні дії військовослужбовця, який перебуває у полоні (ст. 259);

9) військові злочини, які порушують міжнародні конвенції: погане поводження з військовополоненими (ст. 262), незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця і зловживання ними (ст. 263)⁹⁷.

Надалі практика застосування Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 р. показала, що деякі його норми у зв'язку зі змінами в житті та діяльності військ (сил) потребували подальшого удосконалення, що й було зроблено 1965-го, 1973-го і 1983 рр.

⁹⁷ Тихенко С.И. Воинские преступления [Текст] // Уголовное законодательство Украинской ССР / С.И. Тихенко, изд-во "Юридическая литература". – М., 1971. – С. 537-538.

Зокрема, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 грудня 1983 р. "О внесении изменений и дополнений в некоторые акты уголовного законодательства СССР" внесено доволі суттєві зміни і доповнення до чинного законодавства про військові злочини. Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 р. був доповнений двома новими статтями (ст. ст. 15-1 і 24-1) і вже складався з 35 статей. Прийняті два нових склади злочинів були невідомі чинному військово – кримінальному законодавству. Це порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 8) і порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 15-1). Було внесено значні зміни і доповнення до статей, що передбачали відповідальність за образу підлеглим начальника або начальником підлеглого (ст. 7), самовільне залишення частини або місця служби (ст. 10), порушення статутних правил вартової служби (ст. 19), порушення правил несення бойового чергування (ст. 21), а також за військові посадові злочини (ст. ст. 24 і 24-1). Образа насильницькою дією одним військовослужбовцем іншого за відсутності між ними відносин підлеглості, передбачена в ст. 8 Закону в попередній редакції, перестала бути самостійним видом військового злочину. Така образа як одна з форм порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями охоплювалась ст. 8 Закону в новій редакції. Було внесено уточнення у ст. 1 Закону, які стосувалися того, що суб'єктами військових злочинів поруч із військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних зборів могли бути і військовозобов'язані, які проходили перевірні збори.

У подальшому при прийнятті 5 квітня 2001 р. чинного нині КК, внесени до нього змін і доповнень 24.05.2007р., 15.04.2008 р., 02.05.2009 р., 13.04.2012 р., 2014-2015 рр., 16.03.2017 р. окремі положення щодо військових злочинів було удосконалено. В останній редакції військові злочини, передбачені розділом XIX Особливої частини КК 2001 р., станом на 01 січня 2018 р. і розглядатимуться надалі.

1.1.2. Розвиток законодавства про поняття військового злочину і суб'єктів його вчинення

Одним із основних завдань кримінального права є визначення того, яке діяння держава вважає злочинним і тому веде з ним боротьбу шляхом застосування покарання до осіб, які його вчинили.

Аналіз кримінального законодавства в історичному аспекті щодо генезису поняття злочину і його змісту дає нам підстави говорити про те, що матеріальне поняття цього терміну в сучасному сприйнятті вперше відображено в Керівних началах з кримінального права РСФРР 1919 року. А до

цього часу в аналізованих актах містилась лише інформація стосовно суб'єктів вчинення військових злочинів чи їм схожих.

Так, ст. 18 Короткої редакції Руської Правди передбачала кримінальну відповідальність любого хто "а иже изломить копье, либо щит, ... а начнеть хотети его деръжати у себе, ... а иже есть изломил, аще ли начнеть приметати, ..."⁹⁸. Також передбачалась кримінальна відповідальність любой фізичної особи і згідно ст. 23 ("Аже кто ударить мечем не вынез его, или рукоятию, то ...", ст. 24 "Аже ли вынез мечь, а не утнеть, ...", ст. 27 "Аче ли утнеть руку, и отпадеть рука или усохнеть, или нога, или око, или не утнеть, то полувирье 20 гривен, а тому за век 10 гривен", ст. 30 "Аже ударить мечем, а не утнеть на смерть, то 3 гривны, а самому гривна за рану, (о) же лечебное; потнеть ли на смерть, а вира") Великої редакції Руської Правди⁹⁹.

У Литовському статуті 1529 року в статті 1 "каждый обязан нести военную службу" розділу 2 зазначалось, що "... когда возникнет необходимость, обязан ... нести военную службу и снаряжать на военную службу столько людей, сколько в то время будет признано нужным по земскому постановлению ...". Положеннями цього розділу передбачалось також, що "наши подданые" повинні бути на доброму коні "ценою не менее четырех коп грошей, и пахолок чтобы имел панцирь, забрало, меч, щит и копье с флажком". В тому разі, якщо гетьман визнає, що хтось із підданих по стану здоров'я не придатний до несення "земской служби" (у нашому розумінні військової служби. – М.К.), то замість себе повинен був зібрати на війну своїх слуг. Встановлювався також віковий ценз для фізичних осіб "... и будет ему более семнадцати лет, он может за отца на войну ехать"¹⁰⁰.

"Устав ратных, пушкарских и других дел, касающихся до военной науки" (1621 р.), що являється першим найбільш важливим законодавчим актом російського військово – кримінального права на території тодішньої Московії, передбачав ще одну категорію суб'єктів цих злочинів, які містилися у главі "О статейной росписи пушкарей" – "пушкари" і не мав поширення на території сучасної України. Тоді як у "Соборном уложении" царя Олексія Михайловича (1649 р.) перелік суб'єктів злочинів під час проходження "государевой служби" розширився. Крім "ратных людей" передбачені "стрельцы" (ст. 126), "приказные и служивые люди" (ст. 149), "казаки, пушкари" (ст. 266) глави X "О суде"¹⁰¹.

⁹⁸ Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 8.

⁹⁹ Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 13-14.

¹⁰⁰ Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 66-67.

¹⁰¹ Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 142, 149, 175.

Лише на прикінці XVII – на початку XVIII стст. у законодавстві Російської імперії з'явилась сучасна термінологія щодо назви суб'єктів військових злочинів. Цьому сприяло створення Петром I регулярної армії, яка вимагала належного навчання, виховання, організації управління і керівництва, визначення обов'язків для всіх категорій військовослужбовців, підлеглих і начальників. Тому у главі III "О команде, предпочтении и почитании высших и нижних офицеров и о послушании рядовых" "Артикула воинского" від (1715 р., квітня 26) були передбачені такі категорії військовослужбовців, як: фельдмаршали, генерали, офіцери (штаб-офіцери, унтер-офіцери), сержанти, солдати (рядові)¹⁰². Визначення військового злочину в цьому акті законодавства було відсутнє. Разом з тим в статті 1 зазначалось про обов'язок кожного християнина чесно жити, оскільки перемога і благополуччя від єдиного бога всемогутнього витікає і тому на нього надію покласти і молитися треба.

У подальшому протягом двох століть (до 1919 р.) на території Російської імперії в актах військового кримінального законодавства було відсутнє визначення військового злочину. Навіть у перекладі Військового кримінального статуту (XXII книга Зб. В. П. 1869 р., вид. IV), що був зроблений Законодавчим відділом Головної Військової Судової Управи у 1919 р. в Кам'янці на Поділлі про це мова не велась. Разом з тим у передмові автори перекладу зазначили, що "революція усунула богів минулого ... Також в тих статтях, що застерігають інтереси держави, замість слова "Росія" поставлено в перекладі слово: "Україна"¹⁰³.

Ст. 6 Керівних начал з кримінального права РСФРР 1919 року визначала злочин, як "дію або бездіяльність, небезпечну для даної системи суспільних відносин". Більше того, це визначення конкретизувалось в ст. 3 Керівних начал, де зазначалось, що радянське кримінальне право має своїм завданням шляхом застосування покарання "охороняти систему суспільних відносин, яка відповідає інтересам працюючих мас, які зорганізувалися у панівний клас у перехідний від капіталізму до комунізму період диктатури пролетаріату"¹⁰⁴.

Ще до прийняття 23 серпня 1922 року КК УСРР, що був введений в дію з 15 вересня 1922 року, законодавчими органами УСРР на її території були введені в дію майже всі кримінальні закони, а також закони, які містили кримінальну санкцію. Наприклад, постановою колегії Народного комісаріату юстиції УСРР,

¹⁰² Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 289-293.

¹⁰³ Військовий кримінальний статут (XXII книга Зб.в.п. 1869р., вид. IV): Переклад з рос. мови. Видання Законодавчого відділу Головної Військової Судової Управи. – Кам'янець на Поділлі, 1919. – С. IV.

¹⁰⁴ Пшонтковский А.А. Преступление. Часть Общая // Курс советского уголовного права: В 6-ти тт. – Т. 2. – М. : Издательство "Наука", 1970. – С. 22.

що опублікована в циркулярі НКЮ УСРР 04.08.1920 р., були введені на території УСРР без всякої зміни тексту "Руководящие начала по уголовному праву РСФСР" від 12 грудня 1919 року¹⁰⁵. ВУЦВК заявив при цьому, що він приймає "з метою встановлення єдності кримінального законодавства радянських республік – за основу Кримінальний кодекс РСФРР"¹⁰⁶. При цьому, законодавчі органи УСРР зберегли однакову з КК РСФРР (прийнятого 26.05.1922 р. – прим. авт.) нумерацію і зміст статей в КК УСРР, що стосувалось і військових злочинів. В силу ст. 3 вступного закону дія КК УСРР, як і КК РСФРР, була поширена на злочини, вчинені до його видання¹⁰⁷. Зміни КК УСРР у 1922-1925 рр. в загальному відтворювали зміни, які вносились в КК РСФРР.

Більше того, перед прийняттям цього Кримінального кодексу РСФРР 24 травня 1922 року Всеросійський Центральний Виконавчий комітет доручив Президії ВЦВК ввести його в дію на території союзних республік, зокрема, в Україні належним порядком, що й було зроблено¹⁰⁸.

При цьому, змістовніше матеріальне визначення поняття злочину знаходимо в ст. 6 першого радянського Кримінального кодексу – Кримінальному кодексі РСФРР 1922 року¹⁰⁹ у наступній редакції: "Злочином називається всяка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрожує основам радянського устрою і правопорядку, встановленому робітничо – селянською владою на перехідний до комуністичного устрою періоду часу"¹¹⁰.

Зазначене матеріальне визначення злочину було прийнято і Кримінальним кодексом УСРР від 23.08.1922 р. (введеного в дію на всій території УСРР з 15-го вересня 1922 р.)¹¹¹.

Тому загальне визначення військового злочину, що містилось в ст. 200 КК РСФРР, "спеціально військовими злочинами визнаються злочинні

¹⁰⁵ Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М., Утевский Б.С. История советского уголовного права 1917-1947. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 308-309.

¹⁰⁶ Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М., Утевский Б.С. История советского уголовного права 1917-1947. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 296.

¹⁰⁷ Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М., Утевский Б.С. История советского уголовного права 1917-1947. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 296

¹⁰⁸ Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. – Львів: Світ, 1992. – С. 21; Хавронюк М.І. Військові злочини: Навчальний посібник. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С. 33.

¹⁰⁹ СУ РСФСР, 1922, № 15, ст. 153.

¹¹⁰ Пионтковский А.А. Преступление. Часть Общая // Курс советского уголовного права: В 6-ти тт. – Т. 2. – М.: Издательство "Наука", 1970. – С. 22.

¹¹¹ Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР [В 2-х т.] Авт. очерка и сост. сборника документов проф. П.П. Михайленко / Т. 1 : 1917 – 1925 гг. – К.: Высш. школа, 1966. – С. 451.

дії військовослужбовців Червоної армії і Червоного флоту, які спрямовані проти встановленого законом порядку несення військової служби і виконання збройними силами Республіки свого призначення і при тому саме такі, які за своїм характером і значенням не можуть бути здійснені громадянами, що не перебувають на військовій чи морській службі"¹¹², без жодних змін і доповнень сприйнято ст. 200 КК УСРР¹¹³.

Разом з тим ст. 10 КК УСРР зазначала, що "у випадку відсутності у Кримінальному Кодексі прямих вказівок на окремі види злочинів покарання або заходи соціального захисту застосовуються згідно статей Кримінального Кодексу, які передбачають найбільш схожі по важливості і роду злочини, з дотриманням правил загальної частини цього Кодексу"¹¹⁴. Цим самим передбачалась можливість застосовувати кримінальний закон по аналогії за діяння, ним прямо не передбачені.

Після створення 30 грудня 1922 р. Союзу РСР і прийняття 6 липня 1923 р. Конституції, стаття 1 якої відносила до компетенції законодавчих органів СРСР "встановлення основ судоустрою і судочинства, а також цивільного і кримінального законодавства", тому у 1924 р. були прийняті Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік. У них не було статті, яка б спеціально містила поняття злочину, але вступна стаття, що містила завдання радянського кримінального законодавства, фактично визначала і поняття злочину. Вони (Основні начала. – М.К.) проголошували, що кримінальне законодавство СРСР і союзних республік "має своїм завданням судово-правовий захист держави трудящих від суспільно небезпечних діянь, які підривають владу трудящих або порушують встановлений нею правопорядок"¹¹⁵.

На підставі отриманих повноважень ЦВК Союзу РСР, враховуючи необхідність забезпечити на всій території Радянського Союзу єдиної кримінальної політики щодо військових злочинів, 31 жовтня 1924 р. затвердив Положення про військові злочини¹¹⁶, текст якого без жодних змін був включений до КК УСРР від 23.08.1922 р. Не змінюючи попереднє визначення військового злочину, що вже містилось в ст. 200 КК УСРР і повторюючи його: "Спеціально військовими злочинами визнаються злочинні дії військовослужбовців

¹¹² СУ РСФСР, 1922, № 15, ст. 153.

¹¹³ Уголовный Кодекс Советских республик [Текст и постатейный комментарий под редакцией С. Канарского] (2-е издание). – Государственное издательство Украины, 1925. – С. 404.

¹¹⁴ Уголовный Кодекс Советских республик [Текст и постатейный комментарий под редакцией С. Канарского] (2-е издание). – Государственное издательство Украины, 1925. – С. 37.

¹¹⁵ Пионтковский А.А. Преступление. Часть Общая // Курс советского уголовного права: В 6-ти тт. – Т. 2. – М. : Издательство "Наука", 1970. – С. 22.

¹¹⁶ СЗ СССР, 1924, № 24, ст. 207.

Червоної армії і Червоного флоту, які спрямовані проти встановленого законом порядку несення військової служби і виконання збройними силами Республіки свого призначення і при тому саме такі, які за своїм характером і значенням не можуть бути здійснені громадянами, що не перебувають на військовій чи морській службі" Положення про військові злочини в ст. 1 уточнило питання про суб'єкт військового злочину. Так, в ній говорилось, що "військовими злочинами визнаються злочини військовослужбовців Робітничо – Селянської Червоної армії і Робітничо – Селянського Червоного флоту, осіб, зарахованих в команди обслуговування, і осіб, які призиваються в територіальні формування на час відбування ними зборів, спрямовані проти несення військової служби, якщо при цьому ці злочини по своєму характеру і значенню не можуть бути вчинені громадянами, що не перебувають на військовій або військово – морській службі". За час дії вказаного Положення норма ст. 1 була доповнена на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР від 19.02.1926 р.¹¹⁷ приміткою такого змісту: "Військовими злочинами визнаються також злочини стройового складу особливих збройних загонів (резервів) Народного комісаріату шляхів сполучення, направлених проти встановленого порядку служби".

На той час дійсна військова служба тривала 5 років, яку проходили всі громадяни Союзу РСР чоловічої статі, визнані придатними до неї по стану здоров'я. Призов і прийом на дійсну військову службу здійснювався щорічно у відношенні осіб, що досягли 21 року до 1 січня року призову. Незважаючи на ту обставину, що обов'язкову військову службу проходили у віці з 19 до 40 років, яка ділилась на 3-и види: допризовну підготовку у віці від 19 до 21 року, дійсну військову службу і стан в запасі, суб'єктами військових злочинів були лише особи, які проходили дійсну військову службу¹¹⁸.

Після прийняття 31.10.1924 р. Положення про військові злочини в державі була здійснена реформа, яка знайшла своє відображення в ряді законодавчих актів, а також у прийнятті нового Закону про обов'язкову військову службу. Перехід армії і флоту до територіальної системи комплектування, їх реорганізація змусили ЦВК і РНК СРСР 27 липня 1927 року прийняти у новій редакції Положення про військові злочини, яке діяло до 25 грудня 1958 року¹¹⁹.

Положення про військові злочини як загальносоюзний закон був відтворений без будь-яких змін у главі IX КК УСРР, який був прийнятий 8 червня 1927 р. і введений в дію з 1 липня 1927 року¹²⁰, і тому військові злочини,

¹¹⁷ СЗ СССР, 1926, № 9.

¹¹⁸ Филин Н.А. Воинские преступления. Комментарий и сравнительный текст уголовных кодексов УССР и РСФСР. / Под ред. М.Е.Шаргея, С.А.Пригова и Ю.П.Мазуренко. Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1927. – С. 6.

¹¹⁹ Положення про військові злочини від 27 липня 1927 року: СЗ СССР. 1927. – № 50. – Ст. 505.

¹²⁰ Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. // 36. Уз. УСРР, 1927 р., №26-27, арт. 131.

здійснені на території Української СРР, кваліфікувалися за відповідними артикулами розділу IX КК УСРР. Характерним для побудови правових норм цього КК є те, що законодавець повернувся до попередньої їх назви – "артикули", яку використовували, зокрема, у "Воинском артикуле" 1716 року і це стосувалось всієї їх кількості. Крім того, в КК УСРР 1927 року щодо військових злочинів, на відміну від змісту інших злочинів, була вказівка на можливість застосування положень Дисциплінарного статуту.

Згідно артикулу 206 КК УСРР "за військові злочини визнається скеровані супроти заведеного порядку відбування військової служби злочини, що їх учинили військові службовці й військово-обов'язані запасу Робітничо-Селянської Червоної Армії під час свого перебування в лавах Робітничо-Селянської Червоної Армії, а також громадяни, що перебувають в окремих, утворених за воєнних часів, командах для обслуговування запілля та фронту.

За військові злочини визнається також скеровані супроти встановленого порядку відбування служби злочини муштрового складу окремих озброєних загонів (резервів) Народного Комісаріату Шляхів і особистого складу воєнізованої охорони підприємств і споруджень, що мають особливе державне значіння

У в а г а. За співучасть у військових злочинах осіб, що за них не згадано в цьому артикулі, застосовується заходи соціальної оборони за відповідними артикулами цього розділу¹²¹.

Таким чином, за змістом артикулу 206 КК кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів, передбачених артикулами 206-2 – 206-31, могли нести: "а) особи, що служать на військовій службі в кадрових частинах Червоної армії та флоту, незалежно від їхнього службового стану, б) особи, що перебувають в командах для обслуговування тилу та фронту під час відбування служби, в) військовозобов'язані запасу під час перебування їх у лавах РСЧА, г) військові, що проходять військову службу поза військовим порядком з приводу зборів або під час зборів, д) військові, що перебувають на довгореченцевій відпустці також під час зборів або з приводу зборів, е) особи, приналежні до складу особливих озброєних загонів НКШС, є) особливий склад воєнізованої охорони підприємств та споруджень, що мають особливе державне значіння і ж) особи, що хоч і не належать до військових, але брали участь з військовими в доконанні військових злочинів"¹²². А приміткою до цієї статті встановлювалось, що відповідальність за співучасть у військо-

¹²¹ Кримінальний кодекс УС.РР.: Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського // Зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року / четверте видання. – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1930. – С. 206-207.

¹²² Філін Н.А. Коментар до артикулу 206 : / Кримінальний кодекс УС.РР.: Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського // Зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року / четверте видання. – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1930. – С. 267.

вих злочинах не військовослужбовців визначалася по відповідних статтях Положення.

Після 27 липня 1927 р. стаття 1 Положення про військові злочини стосовно суб'єкта військового злочину неодноразово доповнювалась і змінювалась в частині, що стосувалось кримінальної відповідальності осіб, які прирівнювались до статусу військовослужбовців¹²³. На підставі цих 7-ми рішень постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1935 р. була прийнята наступна редакція ст. 1 Положення про військові злочини 1927 р.

"1. Військовими злочинами визнаються спрямовані проти встановленого порядку несення військової служби злочини вчинені військовослужбовцями і військовозобов'язаними запасу Робітничо-Селянської Червоної Армії під час знаходження тих або інших в лавах Робітничо-Селянської Червоної Армії.

Примітка 1. По відповідним статтям даного Положення несуть відповідальність за злочини спрямовані проти встановленого для них порядку несення служби, також особи стройового і адміністративно-господарського складу воєнізованої охорони і воєнізованої пожежної охорони підприємств і споруд, що мають особливе державне значення, особи оперативного-стройового і адміністративно-господарського складу Робітничо-Селянської міліції, особи оперативного і адміністративно-господарського складу виправно-трудових установ, працівники експедиції підводних робіт (ЕПРОН), особи начальницького складу Цивільного повітряного флоту і учні льотних шкіл Цивільного повітряного флоту, також особи начальницького і рядового складу частин тилового ополчення і трудових частин із осіб, звільнених від військової служби по релігійним переконанням.

Примітка 2. Співучасть у військових злочинах осіб, які не згадані в цій статті, тягнуть за собою відповідальність по відповідних статтях цього Положення" (переклад мій. – М.К.)¹²⁴. Аналогічні зміни і доповнення вносились відповідно і до КК УСРР 1927 р.

Крім того, у зв'язку з прийняттям нового Закону про обов'язкову військову службу 1929 р. ЦВК і РНК СРСР Постановою від 13 серпня 1930 р. доповнила Положення про військові злочини статтею, яка встановлювала покарання за "ухилення від призову по мобілізації в ряди Робітничо-Селянської Червоної Армії і від подальших призовів для укомплектування Робітничо-Селянської Червоної Армії в складі воєнного часу"¹²⁵.

¹²³ Постанова ЦВК і РНК СРСР від 28 грудня 1927 р. – 33 СРСР 1928г., № 3; від 30 січня 1929 р. – 33 СРСР 1929 р., № 13; від 16 лютого 1930 р. – 33 СРСР 1930 р. № 15; від 3 червня 1931 р. – 33 СРСР 1931 р. № 36; від 7 червня 1932 р. – 33 СРСР, 1932 р., № 44; від 27 лютого 1934 р. – 33 СРСР, 1934 р., № 12; від 7 грудня 1934 р. – 33 СРСР, 1935 р., № 1.

¹²⁴ Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 101-102.

¹²⁵ СЗ СССР, 1930, № 40, ст. 424.

Своє значення у подальший розвиток кримінального законодавства у військовій сфері мало і прийняття 1 вересня 1939 р. Закону Союзу РСР "Про загальний військовий обов'язок", в якому, зокрема, зміст ст. 57 цього Закону давав більш чітке визначення суб'єкта військового злочину, де зазначалось: "За злочини, спрямовані проти встановленого порядку несення військової служби, військовослужбовці, а також призвані на навчальні збори військовозобов'язані, несуть відповідальність згідно Положення про військові злочини"¹²⁶.

У період Другої світової війни (протягом Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. – М.К.) було прийнято ряд доповнень до Положення про військові злочини, які стосувалися, зокрема, суворого дотримання військовозобов'язаними і призовниками правил військового обліку, що мало важливе значення, тому Державний Комітет Оборони у січні 1942 р. встановив, що у воєнний час військовозобов'язані і призовники, які ухиляються від військового обліку, а також особи, які цьому сприяють, повинні притягуватись до кримінальної відповідальності як за військові злочини¹²⁷.

Враховуючи важливе значення у 1941-1945 рр. під час ведення війни, своєчасного виконання транспортними підприємствами завдань уряду по перевезенню військ, озброєння і інших вантажів, необхідних для фронту, Президія Верховної Ради Союзу РСР Указом від 15 квітня 1943 р. "Про введення воєнного стану на всіх залізних дорогах" установила для працівників залізничного транспорту, нарівні з військовослужбовцями Червоної Армії, відповідальність за злочини по службі¹²⁸. При цьому дія зазначеного Указу на підставі Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 09 травня 1943 р. була поширена і на працівників Народних Комісаріатів морського і річного флотів і Головного управління Північного морського шляху при Раднаркомі СРСР¹²⁹.

Хоча стаття 1 Положення про військові злочини 1927 року, як і саме Положення, неодноразово змінювалось і доповнювалось, воно не зовсім відповідало вимогам післявоєнного періоду розвитку Радянської Армії і Військово-Морського Флоту. Тому необхідність його перегляду настійно диктувалася потребами практики.

Прийнятий 25 грудня 1958 року Верховною Радою колишнього Союзу РСР Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини¹³⁰, який

¹²⁶ Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 162.

¹²⁷ Чхиквадзе В.М. Воинские преступления. Часть Особенная // Курс советского уголовного права: В 6-ти тт. – Т. 6. – М. : Издательство "Наука", 1971. – С. 454.

¹²⁸ Ведомости Верховного Совета СССР, 1943, № 15.

¹²⁹ Відомості Верховної Ради СРСР, 1943, № 18.

¹³⁰ Закон об уголовной ответственности за воинские преступления от 25 декабря 1958 г.: Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 10.

був включений без жодних змін главою XI в КК УРСР 1960 року¹³¹, вніс певні зміни у поняття військового злочину, конкретизувавши зміст поняття його суб'єкта, а також значною мірою змінив законодавство щодо злочинів проти порядку несення та проходження військової служби.

В статті 1 новоприйнятого Закону поняття "військового злочину" визначено, як "злочини проти встановленого порядку несення військової служби, здійснені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних зборів"¹³². З приводу даного визначення можна сказати, що Закон включив в нього дві основні ознаки: особливий характер об'єкту злочинного діяння – встановлений порядок несення військової служби; особливий суб'єкт злочину – військовослужбовець чи військовозобов'язаний під час проходження навчального збору.

Тільки сукупність обох цих ознак дозволяла вважати злочин військовим. Здійснення військовослужбовцем якого-небудь суспільно небезпечного діяння не вважалося достатньою підставою для того, щоб віднести цей злочин до військових. Так само недостатньо для цього однієї лише спрямованості діяння проти встановленого порядку несення військової служби, якщо цей злочин здійснив не військовослужбовець.

Особливість військових злочинів полягала, як тоді, так і нині, не лише в спеціальному їх суб'єкті, але і особливому об'єкті (встановлений порядок несення військової служби, військова дисципліна). Лише завдяки цьому можна було встановити межі між військовими і загальнокримінальними злочинами.

Як порушення військової дисципліни і встановленого порядку несення військової служби, військові злочини становили значну суспільну небезпеку для колишньої радянської держави, що в кінцевому рахунку впливало на боездатність Збройних Сил Союзу РСР.

У визначення військового злочину, що містилося в ст. 1 Положення про військові злочини 1927 року, Законом було включено вельми важливе і принципове доповнення. В ст. 1 Закону вказано, що військовими злочинами визнаються лише ті злочини проти встановленого порядку несення військової служби, які передбачені як такі Законом. Це доповнення зроблено було в зв'язку з прийняттям Основ кримінального законодавства колишнього Союзу РСР і союзних республік 1958 року, які виключили з радянського кримінального права інститут аналогії (стст. 3 і 7)¹³³.

Основи встановили, що злочином не визнається передбачене законом суспільно небезпечне діяння – дія чи бездіяльність, яка внаслідок малозна-

¹³¹ Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – №2. – Ст.14.

¹³² Закон об уголовной ответственности за воинские преступления. – М.: Военное издательство МО СССР, 1959. – С. 10.

¹³³ Чиквадзе В.М. Воинские преступления. Часть Особенная // Курс советского уголовного права в шести томах: Т. 6. – М.: Изд. "Наука", 1971. – С. 461.

чушості не представляє суспільної небезпеки і не є злочином (ч. 2 ст. 7 Основ). Це положення стосувалось і поняття військового злочину, але не до всіх. Застосовувати до військового правопорушення ч. 2 ст. 7 Основ – це означало визнати відсутність в діянні складу злочину, що кримінально карається, але при цьому здійснене правопорушення могло бути визнане військовим дисциплінарним проступком, відносно якого заходи вживаються владою командира чи начальника. Тому, якщо стосовно загальнокримінальних злочинів явно мала значущість дій, які формально підпадали під ознаки якої-небудь статті Особливої частини Кримінального кодексу, виключали, як правило, не тільки кримінальну, але і всяку іншу відповідальність, то стосовно військових правопорушень при цьому може і не усуватися дисциплінарна відповідальність, оскільки у військових формуваннях навіть незначні посягання на військову дисципліну недопустимі і не можуть залишатися без реагування.

Але не всі порушення військової дисципліни і встановленого порядку несення військової служби утворювали військовий злочин. Для наявності військового злочину, відповідно до загальних вимог радянського кримінального законодавства необхідно було, щоб мало місце винне посягання на порядок несення військової служби, яке передбачає караність відповідно до кримінального закону. Тому Закон від 25 грудня 1958 року встановив кримінальну відповідальність за найбільш суспільно небезпечні діяння, що становили загрозу постійній високій боєготовності і боєздатності військ.

З урахуванням вимог поточного законодавства (Закону Союзу РСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25.12.1958 р., КК УРСР від 28.12.1960 р.), підсумовуючи, можна дати наступне визначення військового злочину: військовим злочином визнавалося передбачене кримінальним військовим законодавством суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що посягало на військовий правопорядок (військову дисципліну і встановлений порядок несення військової служби), вчинене військовослужбовцем або призваним на навчальні збори військовозобов'язаним; особою офіцерського, сержантського і рядового складу органів державної безпеки, а також особами, щодо яких була спеціальна вказівка в законодавстві Союзу РСР.

В.М. Чхиквадзе з приводу загального визначення військового злочину говорив, що "військовим злочином є передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне, винне і кримінально каране діяння військовослужбовця або призваного на навчальний збір військовозобов'язаного, що порушує встановлений порядок несення військової служби"¹³⁴. Інший відомий радянський військовий юрист і науковець Н.А. Старченко зробив схожий

¹³⁴ Чхиквадзе В.М. Воинские преступления. Часть Особенная // Курс советского уголовного права в шести томах: Т. 6. – М.: Изд. "Наука", 1971. – С. 461.

щодо загального поняття військового злочину висновок, що "військовим злочином визнається передбачене Законом про кримінальну відповідальність за військові злочини суспільно небезпечне діяння, яке посягає на встановлений у Збройних Силах порядок несення військової служби, умисно або по необережності вчинене військовослужбовцем або військовозобов'язаним під час проходження навчальних зборів"¹³⁵.

Варто зазначити, що до ст. 1 Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини (поняття військового злочину) вносились зміни і уточнення, які стосувались як самого поняття військового злочину, так суб'єкта його вчинення.

Так, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26.11.1973 р. ч. 2 цієї статті була уточнена щодо суб'єктів із числа військовослужбовців Державного комітету безпеки СРСР "... солдати, матроси, сержанти, старшини, прапорщики, мічмани і особи офіцерського складу ..." ¹³⁶, а на підставі Указу від 15.12.1983 р. була доповнена ч. 1 статті 1 посиланням на ту обставину, що військовозобов'язаний може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів і під час проходження "... або перевірних ..." зборів¹³⁷. Ці зміни були результатом приведення ст. 1 Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини до змісту відповідних положень Закону СРСР "Про загальний військовий обов'язок" 1967 р. Аналогічні зміни вносились відповідно і до ст. 231 КК УРСР на підставі указів Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. та від 29 лютого 1984 р.¹³⁸

Наостанок, станом на 15 травня 2000 року глава XI "Військові злочини" Особливої частини КК України передбачала 10 діянь (невиконання наказу, погроза начальникові, самовільна відлучка, промотання або втрата військового майна, порушення статутних правил караульної служби, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового дежурства, порушення статутних правил внутрішньої служби, розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю; погане поводження з військовополоненими без зазначених обтяжуючих обставин), які при наявності пом'якшуючих обставин, "тягли застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил"¹³⁹.

¹³⁵ *Старченко Н.А.* Понятие воинского преступления // Советское уголовное право. Воинские преступления / Утверждено приказом Министра обороны СССР в качестве учебника. Под редакцией Главного военного прокурора генерал-полковника юстиции А.Г. Горного : – М.: Военный институт, 1978. – С. 38.

¹³⁶ Ведомости Верховного Совета СССР, 1973, № 48, ст. 679.

¹³⁷ Ведомости Верховного Совета СССР, 1983, № 51, ст. 784.

¹³⁸ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1974, № 44, ст. 445; 1984, № 11, ст. 203.

¹³⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред.: В.Ф. Бойко та інші. – 6-ге вид., допов. К.: А.С.К., 2000. – (Норм. док. та комент.). – С. 1050, 1055, 1062, 1072-1073, 1084, 1087-1088, 1089, 1091, 1093, 1114.

Таким чином, із загального визначення військового злочину випливає, що для притягнення суб'єкта злочину недостатньо було вчинення дій, які тільки формально відповідали ознакам 10 вище зазначених діянь, а вимагалось, щоб ці діяння (дія або бездіяльність) являли собою суспільну небезпеку для військового правопорядку. Прийняттю таких рішень сприяв зміст ч. 2 ст. 7 (поняття злочину) КК УРСР, що відповідало ч. 2 ст. 7 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, де зазначалось, що "не є злочином дія або бездіяльність, що хоч формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але через малозначність не являє суспільної небезпеки"¹⁴⁰.

Застосування ч. 2 ст. 7 КК УРСР 1960 р. поширювалось на вказані військові правопорушення, за вчинення яких допускалась можливість застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил колишнього Союзу РСР. Тим самим визнавалась відсутність в діяннях, що розглядались, передбачених пп. б) стст. 233, 235; п. г) ст. 239; пп. б) стст. 244, 249-252; п. д) ст. 253, п. б) ст. 262 КК УРСР 1960 р., складу кримінально караного злочину і наявність в ньому військового дисциплінарного проступку.

Згідно ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил колишнього Союзу РСР, затвердженого Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 липня 1975 р. "в тих випадках, коли за вчинений військовий злочин відповідним законом передбачена можливість застосування заходів дисциплінарного впливу, командир (начальник), враховуючи обставини і наслідки цього злочину, вирішує, передавати матеріал на винну особу військовому прокурору або обмежитися дисциплінарним стягненням. Вирішення цього питання і визначення самого заходу дисциплінарного стягнення належить в такому випадку тому командиру (начальнику), від якого по закону залежить передача матеріалів військовому прокурору"¹⁴¹. Аналогічного змісту ст. 48 Тимчасового Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 7 жовтня 1993р., теж передбачала можливість "передати матеріали на винну особу прокурору з нагляду за дотриманням законів у Збройних Силах України або обмежитися дисциплінарним стягненням"¹⁴². Ст. 5 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV¹⁴³ вже зобов'язувала відповідного командира "не залишати поза увагою жодного дис-

¹⁴⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред.: В.Ф. Бойко та інші. – 6-те вид., допов. К.: А.С.К., 2000. – (Норм. док. та комент.). – С. 33.

¹⁴¹ Общевоинские уставы Вооруженных Сил СССР. – М.: Военное издательство, 1985. – С. 191.

¹⁴² Тимчасові статuti Збройних Сил України. – К.: Воєнне видавництво України "Варта", 1993. – С. 165.

¹⁴³ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23, ст. 197.

циплінарного правопорушення" підлеглого¹⁴⁴. Відносно загальнокримінальних злочинів явна малозначність і відсутність шкідливих наслідків в діях, що формально підпадали під ознаки якої небудь статті Особливої частини КК УРСР, виключала не тільки кримінальну відповідальність і кримінальна справа підлягала закриттю за відсутністю складу злочину згідно п. 2 ст. 6 КПК УРСР¹⁴⁵, а й всяку іншу відповідальність. Але цього не можна сказати стосовно військових правопорушень. Явна малозначність і відсутність шкідливих наслідків в діях, що формально підпадали під ознаки тієї чи іншої статей Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини, усуваючи кримінальну відповідальність, не ліквідовують дисциплінарну відповідальність, оскільки в армії і флоті навіть самі незначні посягання на військову дисципліну недопустимі і не можуть залишатися без відповідного впливу хоча б у дисциплінарному порядку. Більше того, всяке недбале або недобросовісне виконання обов'язків військової служби, пасивне відношення до виконання справи, що доручена, дрібний відступ від суворого військового порядку також ведуть до ослаблення військової дисципліни і боєздатності військового підрозділу / військової частини. Тому застосування відповідних заходів покарання навіть за невеликі прояви недисциплінованості, неорганізованості, неакуратного зовнішнього виду зі сторони підлеглих накладає на начальника службовий обов'язок реагувати на такі факти, оскільки згідно ст. 7 Дисциплінарного статуту Збройних Сил СРСР "командир (начальник), який не прийняв заходів впливу для поновлення порядку і дисципліни несе за це відповідальність"¹⁴⁶.

В основу розмежування військового дисциплінарного проступку від військового злочину В.М. Чхиквадзе покладав два критерії: формальний і матеріальний¹⁴⁷. Згідно першого військовим злочином повинна визнаватись всяка дія (бездіяльність), що передбачена кримінальним законом і передбачає покарання в судовому порядку; дисциплінарним проступком – дії, які не підпадають під цей критерій. Таке розмежування мало допомагає визначенню змісту дисциплінарного проступку. Більш важливий матеріальний критерій, коли дія оцінюється з точки зору його суспільної небезпеки і шкоди для армії.

Різна ступінь суспільної небезпеки військового злочину і дисциплінарного проступку обумовлювала різний підхід радянського законодавства до встановлення відповідних заходів примусового впливу за їх вчинення. Дис-

¹⁴⁴ Військові статuti Збройних Сил України. – К.: Воєнне видавництво України "Варта", 1999. – С. 210.

¹⁴⁵ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1961, № 2, ст. 15.

¹⁴⁶ Общевоинские уставы Вооруженных Сил СССР. – М.: Военное издательство, 1985. – С. 180.

¹⁴⁷ Чхиквадзе В.М. Воинские преступления. Часть Особенная // Курс советского уголовного права в шести томах: Т. 6. – М.: Изд. "Наука", 1971. – С. 471.

циплінарні проступки як дії, що є менш небезпечні, тягнуть застосування заходів дисциплінарного стягнення. При встановленні суспільної безпеки вчиненого порушення військової дисципліни і порушення порядку несення військової служби і віднесення цих порушень до категорії військових злочинів чи дисциплінарних проступків необхідно враховувати такі обставини, як: 1) ступінь суспільної небезпеки діяння і особи, що його вчинила; 2) ступінь небезпеки наслідків, що наступили чи могли бути спричинені. Особливо необхідно було досліджувати особу порушника, мотиви його дій, а також оцінка того, наскільки само діяння в конкретних умовах місця і часу було суспільно небезпечним. У судовій практиці враховувались і інші пом'якшуючі обставини, як то: тривалість перебування порушника на військовій службі, бездоганна служба до моменту вчинення правопорушення і після цього, а також інші обставини, що не були зазначені в ст. 40 КК УРСР 1960 р.

Ще про одну обставину, що суттєво впливала на можливість суб'єкта військового злочину бути притягнутим до кримінальної відповідальності, необхідно звернути увагу. 28 березня 1958 р. Постановою Президії Верховної Ради Союзу РСР був введений інститут узгодження з військовим командуванням питання про притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності за вчинені військові злочини. Відповідно до цієї Постанови, військовий прокурор або слідчий військової прокуратури (залежно від рівня командира), до того моменту як пред'явити обвинувачення або затримати (арештувати) підозрюваного, повинні були отримати на це згоду командира полку щодо підлеглого йому рядового, командира з'єднання стосовно сержанта чи старшини, командуючого об'єднання відносно прапорщика чи мічмана, командуючого військового округу або флоту на молодшого офіцера, Міністра оборони СРСР щодо старшого офіцера.

Прикладом такого погодження можуть бути матеріали кримінальної справи щодо молодшого сержанта військової частини 03075 Ш., по якій автор цього дослідження, перебуваючи на посаді слідчого військової прокуратури – військова частина 55170, проводив досудове слідство. Було встановлено, що Ш., керуючи 11.08.1981 р. закріпленим за ним автомобілем, порушив ПДР, в результаті чого загинув старший машини лейтенант Б., тобто своїми діями Ш. вчинив злочин, передбачений ст. 252 КК РСФСР (ст. 415 КК України. – М.К.). Оскільки командир з'єднання (військова частина 14245) згоди на притягнення Ш. до кримінальної відповідальності за вчинення військового злочину не дав, військовий прокурор – військова частина 55170 змушений був 10.09.1981 р. звертатись до старшого командира з службовим листом, в якому зазначав: "Вважаю, що рішення командира військової частини 14245 є помилковим, так як в результаті грубих порушень правил водіння машини, які допустив Ш, загинув офіцер Радянської Армії, на утриманні якого знаходились дружина і малолітня дочка, яким спричинена матеріальна і моральна шкода.

Обставини, які були прийняті до уваги командиром військової частини 14245, є лише причинами і умовами, які сприяли вчиненню злочину Ш., і не можуть бути підставою для звільнення останнього від кримінальної відповідальності.

На підставі викладеного і у відповідності з Постановою Президії Верховної Ради СРСР "Про порядок притягнення до кримінальної відповідальності і арешту військовослужбовців" від 28 березня 1958 року прошу Вашої згоди на притягнення молодшого сержанта військової частини 03075 Ш. А.М. до кримінальної відповідальності за вчинений ним військовий злочин"¹⁴⁸. Діяла ця процедура узгодження з відповідним військовим командуванням до 1989 р.

1.2. ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ СИСТЕМА ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

З 01 вересня 2001 року набрав чинності КК України від 5 квітня 2001 року¹⁴⁹, в якому в розділі XIX Особливої частини передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

У ч. 1 ст. 401 КК передбачено поняття військового злочину, де зазначається, що військовими злочинами визнаються передбачені цим розділом злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Необхідно зазначити, що поняття військового злочину ґрунтується на загальному визначенні злочину як суспільно небезпечного, винного діяння, вчиненого суб'єктом злочину, передбаченого ст. 11 КК. Четверта ознака злочину (караність) витікає із ч. 2 ст. 1 КК, де зазначено, що "... Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили"¹⁵⁰.

Суспільна небезпека військових злочинів визначається тим, що вони посягають на суспільні відносини, які існують у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Національній гвардії України, Управлінні державної охорони України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, що регулюються військовим законодавством; завдають шкоди цим відносинам, послаблюють військову дисципліну і бойову готовність військ і сил.

¹⁴⁸ Архів військової прокуратури – військова частина 55170 за 1981 р.

¹⁴⁹ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.

¹⁵⁰ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.

Так, суспільна небезпечність кожного із військових злочинів проявляється у нанесенні, наприклад, умисному знищенні або пошкодженні військового майна чи віртуальної можливості нанесення шкоди інтересам держави у військовій сфері, як то дезертирство чи інше посягання проти порядку проходження військової служби, тому характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності.

Протиправність військового злочину полягає в протиріччі суспільно небезпечного діяння вимогам військового кримінального закону і як ознака військових злочинів передбачає, зокрема, що ці посягання порушують відповідні вимоги національного законодавства у військовій сфері, які за рівнем суспільної небезпеки містять ознаки того чи іншого військового злочину, передбаченого в розділі XIX Особливої частини КК.

Також необхідною ознакою військового злочину є провина, тобто вчинення діяння у формі умислу або необережності і винність як ознака суб'єктивної сторони складу військових злочинів передбачає психічне ставлення суб'єкта військових злочинів до вчинюваної ним дії чи бездіяльності, пов'язаної з порядком несення або проходження військової служби.

Що стосується караності за вчинення любого із військових злочинів, то санкції ст.ст. 402-422, 425-435 КК передбачають той чи інший вид покарання, що зазначені у Загальній частині КК.

Тому у визначенні, передбаченому ст. 401 КК, не розкрито всіх ознак військового злочину, а вказано лише на особливості, які відрізняють його від інших, загальнокримінальних злочинів.

Таким чином, спеціальними ознаками військового злочину необхідно назвати:

- 1) спрямованість діяння проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби (спеціальний об'єкт);
- 2) здійснення діяння військовослужбовцем чи військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів (спеціальний суб'єкт), а також іншими особами, визначеними законом;
- 3) визнання діяння військовим злочином лише в тому разі, якщо воно прямо передбачене в розділі XIX Особливої частини КК (військова кримінальна протиправність).

Будь-який військовий злочин характеризується сукупністю цих трьох спеціальних ознак. За умови відсутності хоча б однієї з них діяння не може бути кваліфіковане як військовий злочин.

Крім того, є злочини, які порушують порядок несення або проходження військової служби і здійснюються військовослужбовцями, але не передбачені військовокримінальним законом як військові злочини. Відповідальність за такі злочини настає за статтями КК, що передбачають відповідальність за відповідні загальнокримінальні злочини. Як приклад таким може бути зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем. Відповідальність за такі дії з 28 лютого 2014 р. передбачена ст. 364 КК (зловживання владою або службовим становищем).

Встановлений порядок несення або проходження військової служби (військо-вий правопорядок) являє собою сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ і сил, закріплених у законах, Військовій присязі, статутах Збройних Сил України, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців, інших актах військової сфери. До змісту цього порядку належать: порядок підлеглості; порядок дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (порядок дотримання військової честі); проходження військової служби; порядок експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном; порядок несення спеціальних служб; порядок зберігання державної таємниці; порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами; порядок виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах; порядок дотримання звичаїв та правил ведення війни.

Зазначений порядок несення або проходження військової служби обов'язковий для виконання вимог військовослужбовцями, суворе і точне його дотримання становить суть військової дисципліни і є необхідною умовою забезпечення постійної бойової готовності Збройних Сил, інших військових формувань, державних правоохоронних органів спеціального призначення.

Військова дисципліна – складова частина загальнодержавної дисципліни, вона тісно пов'язана з усіма сторонами політичного, соціально-економічного і духовного життя народу України.

Як зазначають автори довідника "Правовий poradник учасника бойових дій" несення військової служби – це "діяльність військовослужбовців із захисту Вітчизни, що характеризується набуттям ними спеціальних повноважень та покладенням особливої відповідальності при виконанні завдань бойового чергування, внутрішньої, прикордонної, вартової (вахтової) та патрульної служб на певний період часу.

Період несення служби характеризується тимчасовими особливостями порядку підпорядкування (наприклад, особовий склад варті, групи бойового чергування, прикордонного наряду, гарнізонного патруля підпорядковується лише чітко визначеним військовим начальникам), змістом завдань, які виконуються, заборонаю застосування з боку командування дисциплінарних заходів впливу до закінчення виконання спеціальних обов'язків.

На час несення спеціальних служб, передбачених військовими статутами Збройних Сил України, військовослужбовцям видається зброя, для виконання поставлених завдань ними можуть використовуватися бойова техніка та спеціальне обладнання"¹⁵¹.

¹⁵¹ Правовий poradник учасника бойових дій: довідник // [І.В. Вернидубов, А.О. Галай, М.С. Туркот та ін.]; за заг. ред. та вступне слово О.М. Литвака. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 95-96.

Що стосується проходження військової служби, то це "здійснення військовослужбовцями професійної діяльності у відповідних військових формуваннях держави, пов'язаної із захистом Вітчизни.

Порядок проходження військової служби регулюється низкою нормативних актів: статутами Збройних Сил України, законами України "Про військовий обов'язок і військову службу", "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", законодавчими актами, які визначають правовий статус, призначення та завдання конкретного військового формування (правоохоронного органу спеціального призначення), положеннями про проходження громадянами України військової служби у військових формуваннях України тощо.

Строк проходження військової служби включає в себе час виконання військовослужбовцем обов'язків з несення спеціальних служб, інших службових обов'язків, перебування на лікуванні, у відрядженні, відпустці тощо"¹⁵².

В основу класифікації військових злочинів на види (групи) покладено відповідний безпосередній об'єкт, що включає в себе певну сторону порядку несення або проходження військової служби як родового об'єкта військових злочинів. Такими видовими об'єктами, зокрема, виступають: порядок підлеглих, дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих, порядок проходження і несення військової служби та інші військові злочини, для яких характерний однаковий (однорідний) чи подібний (тотожний) об'єкт, об'єднуються в єдині групи і розташовуються в певній послідовності залежно від важливості безпосередніх об'єктів. Побудована на цій основі система військових злочинів сприяє правильному розумінню місця і значення кожного злочину, що знаходиться в цій системі, дозволяє встановити, наскільки повно охороняється військовий правопорядок нормами кримінального права, допомагає проводити подальшу наукову роботу щодо удосконалення окремих військових кримінальних норм і військового кримінального законодавства у цілому, а також має суттєве нормотворче і правозастосувальне значення.

Система військових злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, збігається з системою цих правових норм і має на даний час такий вигляд:

- злочини проти порядку підлеглих (стст. 402-405 КК);
- злочини проти порядку дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих (злочини проти порядку дотримання військової гідності) – ст. 406 КК;

¹⁵² Правовий poradnik учасника бойових дій: довідник // І.В. Вернидубов, А.О. Галай, М.С. Туркот та ін. / За заг. ред. та вступне слово О.М. Литвака. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 97.

- злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби;

- злочини, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна (стст. 410-413 КК);

- злочини проти порядку поводження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414-417 КК);

- злочини проти порядку несення спеціальних служб (стст. 418-421 КК);

- злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК);

- військові службові злочини (стст. 425-426-1 КК);

- злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойовій обстановці (стст. 427-432 КК);

- злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) (стст. 433-435 КК).

Злочини проти порядку підлеглості (стст. 402-405 КК)

До цієї групи відносяться військові злочини, що передбачають кримінальну відповідальність за непокору (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405). Спільним, що об'єднує вказані військові злочини є їх направленість на порушення принципу єдиноначальності, як основоположного у побудові військового формування. Він з найбільшою повнотою розкриває сутність Збройних Сил і інших військових формувань України, як специфічних організацій, призначених для збройного захисту держави. Тому характер цих завдань вимагають виключної централізації управління військами і силами, підпорядкування волі окремих військовослужбовців волі командира чи начальника, з тим щоб забезпечити погодженість і єдність дій всіх ланок військового організму. Єдиноначальність вимагає таких відносин, які б забезпечували командирам і начальникам всіх рівнів можливість найбільш ефективно командувати підлеглими. А статuti Збройних Сил і інших військових формувань України закріплюють такі відносини, що називаються порядком військової підпорядкованості, суть яких полягає в безумовному підпорядкуванні підлеглих своїм командирам чи начальникам.

Життя й діяльність Збройних Сил, інших військових формувань України побудовані на принципі повного єдиноначальства начальників і командирів. У сучасних умовах значення єдиноначальства ще більше підвищується. На начальнику і командирі – єдиноначальнику – лежить велика відповідальність за постійну бойову готовність видів збройних сил і родів військ та сил. Вони повинні забезпечити високий бойовий вишкіл, безперечно вихо-

вання кожного воїна, чітке й точне виконання ним вимог Військової присяги, статутів Збройних Сил України і наказів начальників і командирів, тому що найменший вияв недисциплінованості навіть з боку окремих військовослужбовців може призвести до тяжких наслідків.

Суть єдиноначальства полягає в зосередженні в руках начальника чи командира всіх функцій управління військами і силами. Він відповідає за бойову і гуманітарну підготовку, виховання, військову дисципліну і моральний стан особового складу, за стан озброєння бойової техніки і транспорту, за матеріально-побутове і медичне забезпечення військової частини.

Непослуха та інше невиконання наказу начальника або командира належать до небезпечних військових злочинів. Вони порушують основи життя і діяльність військ та сил, можуть породжувати неорганізованість у бойовій та гуманітарній підготовці, перешкоджають підтриманню у військових частинах і на кораблях суворого статутного порядку. В умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці ці злочини можуть призвести до зриву виконання бойового завдання та інших тяжких наслідків.

Зазначені злочини (статті 402-405 КК) підривають порядок військової підлеглості, який є частиною встановленого у військах і силах порядку несення або проходження військової служби і регулюють відносини між начальниками чи командирами і підлеглими у процесі виконання обов'язків по службі. Основні вимоги цього порядку закріплені у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України, (статті 11-17), затвердженого Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV¹⁵³. Командири або начальники наділені правом віддавати підлеглим накази і розпорядження і повинні перевіряти їх виконання. Підлеглі зобов'язані беззаперечно підкорятися начальникам та командирам.

Начальник – це особа, якій постійно чи тимчасово підпорядковані інші військовослужбовці. Розрізняють начальників за службовим становищем та за військовим званням (статті 32-33 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України).

Інакше кажучи, "військовий начальник – військовослужбовець (військовозобов'язаний, резервіст під час проходження зборів), громадянин України, який має підлеглих за посадою або за військовим званням, наділений правом пред'явити до них обов'язкові для виконання законні вимоги, пов'язані з проходженням або несенням військової служби, а також застосовувати передбачені чинним законодавством заходи заохочення та стягнення.

Характерними ознаками, властивими військовому начальнику, є:

- наявність підлеглих;
- право віддавати підлеглим обов'язкові для виконання накази (вказівки, розпорядження);

¹⁵³ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. №548-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

- право давати оцінку діяльності своїх підлеглих;
- право вимагати від підлеглих надання оперативної та іншої інформації;
- право приймати рішення по суті заявлених підлеглими клопотань, заяв, пропозицій, скарг тощо;
- право застосовувати до підлеглих заходи дисциплінарного заохочення та стягнення.

Перелік військових начальників за посадою міститься у:

- військових статутах Збройних Сил України;
- законах України, які встановлюють статус, регламентують повноваження та функції військових формувань, створених відповідно до законодавства України, тощо;
- Бойовому статуті сухопутних військ;
- Кримінальному процесуальному кодексі України (статті 36, 37, 39-41, 519)¹⁵⁴.

Військовими статутами (статті 268-325, 332-341 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, статті 31-69 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України) передбачено ще одну категорію начальників за посадою, які виконують свої обов'язки винятково під час несення ними спеціальних (внутрішньої, вартової, вахтової, прикордонної) служб, бойового чергування тощо, тобто тимчасово. Зокрема, такими начальниками є черговий (оперативний черговий) військової частини, начальник варти (у гарнізоні, крім того, ще черговий варт), начальник патруля, черговий підрозділу, парку, ідальні тощо.

Згідно зі ст. 34 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України у разі спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, якщо їх службові відносини не визначені командиром (начальником), начальником є старший із них за посадою, а за рівних посад – старший за військовим званням¹⁵⁵.

Згідно зі ст. 58 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України командир (начальник) є єдиначальником і особисто відповідає перед державою за бойову та мобілізаційну готовність довіреної йому військової частини, корабля (підрозділу); за забезпечення охорони державної таємниці; за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу; за внутрішній порядок, стан і збереження оз-

¹⁵⁴ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013. № 9 – 10, № 11 – 12, № 13, ст. 88.

¹⁵⁵ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. №548-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22-23. – Ст. 194; Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. №550-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22-23. – Ст. 196.

броєння, боеприпасів, бойової та іншої техніки, пального і матеріальних засобів; за всебічне забезпечення військової частини, корабля (підрозділу); за додержання принципів соціальної справедливості.

Таким чином, *безпосередніми об'єктами* злочинів, передбачених статтями 402-403 КК, є суспільні відносини, посягання на які передбачає порушення встановленого порядку підлеглості, порушення якого створює неорганізованість та безлад у військових підрозділах, негативно позначається на їх боеготовності та боездатності. *Додатковим факультативним*, у разі вчинення злочинів, передбачених частинами 3-4 ст. 402 КК, *безпосереднім об'єктом* є суспільні відносини, порушення яких не виключає посягання на основи національної безпеки України, пов'язаної з її державною незалежністю, територіальною цілісністю.

Схожими за направленістю на непокору і невиконання наказу є і злочини, передбачені ст. 404 КК, де об'єднано два злочини: а) опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, та б) примушування цих осіб до порушення покладених на них обов'язків з військової служби.

Опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує обов'язки з військової служби, і примушування його до порушення цих обов'язків являє собою відкриту протидію службовій діяльності військовослужбовців чи спробу зміни змісту цієї діяльності всупереч інтересам військової служби.

Суспільна небезпека цих злочинів визначається тим, що вони ускладнюють, а інколи унеможливають нормальну службову діяльність начальників або командирів чи інших військовослужбовців з виконання покладених на них обов'язків, підривають їхній авторитет. При цьому посягання на порядок несення або проходження військової служби має відкритий зухвалий характер. Опір і примушування нерідко здійснюються з насильством над особою начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, що значно підвищує її суспільну небезпеку.

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 404 КК, є посягання на суспільні відносини, які становлять порядок військової підлеглості, що забезпечує нормальну службову діяльність начальників або командирів чи інших осіб, які виконують обов'язки з військової служби, а також життя і здоров'я вказаних осіб, тому що опір і примушування можуть супроводжуватися насильством над їх особистістю. При цьому посягання на суспільні відносини, що захищають життя, здоров'я начальників або командирів та інших осіб, які виконують покладені на них обов'язки з військової служби, їх волю, честь, гідність становить *додатковий факультативний / обов'язковий безпосередній об'єкт*.

Додатковий факультативний безпосередній об'єкт при вчиненні опору начальникові або примушуванні його до порушення службових обов'язків може мати місце і в разі вчинення цього злочину в умовах особливого пе-

ріоду (крім воєнного стану), воєнного стану чи в бойовій обстановці, оскільки, при цьому не виключається посягання на основи національної безпеки України, пов'язаної з її державною незалежністю, територіальною цілісністю.

Стаття 405 КК встановлює кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Начальники і командири є представниками держави у Збройних Силах, інших військових формуваннях України, провідниками її лінії. Вони наділені всією повнотою влади для здійснення покладених на них завдань і несуть відповідальність за свої дії з управління військами й силами.

Успішне виконання начальником або командиром своїх службових обов'язків передбачає створення такої обстановки, яка забезпечує йому можливість діяти в інтересах зміцнення військової дисципліни і гарантує недоторканність його особи. Службова діяльність начальника та командира, їх особа й авторитет охороняються законом від можливих посягань з боку окремих підлеглих.

Погроза передбачає залякування начальника заподіянням йому фізичної шкоди, а саме: вбивством його, заподіянням йому тілесних ушкоджень будь-якого характеру і ступеня тяжкості, завданням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна.

Суспільна небезпека зазначеного злочину визначається тим, що погроза порушує встановлений порядок відносин начальників і підлеглих у Збройних Силах та інших військових формуваннях України, може справді залякати начальника і командира, негативно вплинути на їхню службову діяльність, призвести до зниження вимогливості щодо підлеглих і послаблення військової дисципліни.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які захищають порядок підлеглих, а його *додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* – життя і здоров'я особи. *Додатковий факультативний безпосередній об'єкт* при погрозі або насильстві щодо начальника може мати місце і в разі вчинення цього злочину в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), воєнного стану чи в бойовій обстановці, оскільки, при цьому не виключається посягання на основи національної безпеки України, пов'язаної з її державною незалежністю, територіальною цілісністю.

Як злочин визнають погрозу не кожному військовослужбовцю, зокрема, й старшому за військовим званням, а лише начальнику.

При цьому мають на увазі начальників як за службовим становищем, так і за військовим званням. Не становить такого злочину погроза на адресу не особисто самого начальника, а його близьких.

Підсумовуючи, варто зазначити, що спільним для злочинів, передбачених ст.ст. 402-405 КК є наступне:

1) їх посягання на суспільні відносини, які охороняють основоположний принцип побудови військ і сил – єдиноначальність і недоторканність командирів або начальників, якими є військовослужбовці, що наділені організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими повноваженнями, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважно-го військового командування;

2) злочини проти порядку підлеглості віднесені законодавцем до тяжких злочинів, а в разі вчинення опору або примушування начальника / командира при виконанні ними обов'язків з військової служби, пов'язаних з їх умисним вбивством, то це є особливо тяжкий злочин, за що може бути визначено за судовим вироком довічне позбавлення волі;

3) в якості особливо кваліфікуючих ознак (обтяжуючих обставин) є вчинення злочинів проти порядку підлеглості в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці;

4) всі злочини проти порядку підлеглості характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як обов'язкових безпосередніх об'єктів, так і додаткових безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів проти порядку підлеглості, передбачених стст. 402-405 КК, є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає порушення принципу єдиноначальності командирів і начальників всіх рівнів, що є тяжкими або особливо тяжкими злочинами за ступенем суспільної небезпеки для військового правопорядку і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Злочини проти порядку дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (злочини проти порядку дотримання військової честі і гідності) – ст. 406 КК.

Під діянням, передбаченим, ст. 406 КК, слід розуміти умисні, заборонені цією статтею дії суб'єкта, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони закріпленого в чинному законодавстві порядку взаємовідносин між військовослужбовцями під час несення або проходження військової служби за відсутності між ними відносин підлеглості, які характеризуються: завданням побоїв чи вчиненням іншого насильства; реальною погрозою застосування різних видів фізичного або психічного насильства; повторністю таких дій щодо однієї або кількох осіб; заподіянням легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень; знущанням або глумленням; вчиненням таких дій групою осіб або із застосуванням зброї; завданням тяжких наслідків; спричиненням самогубства або замахом на самогубство, тяжких тілесних ушкоджень або смерті.

Як показує проведене дослідження, яке спирається на вивчення нормативно-правової бази, кримінальних справ указаної категорії та опитуван-

ня за спеціальною програмою військовослужбовців строкової військової служби, осіб офіцерського складу, що покращенню становища в цій сфері може сприяти згуртованість військових колективів, військове товаришування, дієве підтримання твердих статутних взаємовідносин¹⁵⁶. Основні вимоги статного порядку закріплені в статтях 49-57 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України¹⁵⁷ і статтях 1-4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України¹⁵⁸, затверджених законами України від 24 березня 1999 року відповідно № 548-XIV і № 551-XIV¹⁵⁹. Як свідчать вказані джерела, військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця дорожити честю і бойовою славою Збройних Сил України, своєї військової частини, свого військового звання, дотримуватись визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство, виявляти повагу один до одного, дотримуватись правил військової ввічливості, поводитися гідно й чесно, не допускати й утримувати інших від негативних вчинків, порушень військової дисципліни і громадського порядку, подавати приклад високої культури, скромності, стриманості, суворо виконувати вимоги моралі, з гідністю поводитися за межами розташування військової частини. В спілкуванні між собою військовослужбовці повинні бути ввічливими і проявляти витримку. Військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України¹⁶⁰. Необхідно зазначити, що військова дисципліна ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі¹⁶¹.

У відповідності зі ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України "військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця: 1) додержуватися Конституції та законів України, Військової присязи, неухильно виконувати

¹⁵⁶ Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально – правове та кримінологічне дослідження) / За заг. ред. Матвійчука В.К.: Монографія. – К.: КНТ, 2007. – С. 48-49.

¹⁵⁷ Військові статuti Збройних Сил України: – К.: Воєнне видавництво України "Варта", 1999. – С. 17-19.

¹⁵⁸ Військові статuti Збройних Сил України: – К.: Воєнне видавництво України "Варта", 1999. – С. 209-210.

¹⁵⁹ Законодавство України з питань військової сфери: Збірник законів та інших нормативно – правових актів. – К.: Азимут – Україна, 2003. – С. 337-338.

¹⁶⁰ Військові статuti Збройних Сил України: – К.: Воєнне видавництво України "Варта", 1999. – С. 209.

¹⁶¹ Військові статuti Збройних Сил України: – К.: Воєнне видавництво України "Варта", 1999. – С. 209.

вимоги військових статутів, накази командирів; 2) додержуватися визначених військовими статутами правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; 3) виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; 4) поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків¹⁶².

Суспільна небезпечність злочинів, передбачених ст. 406 КК, проявляється і в тому, що вони підривають стимулюючу потребу особового складу свідомо і беззаперечно виконувати накази і розпорядження командирів і начальників. Від їх негативного впливу руйнується формування єдиного розуміння військовослужбовцями суті положень законів і статутів Збройних Сил України. Вчинення цих злочинів наносить шкоду об'єднанню зусиль військових колективів в ім'я досягнення цілей навчальної і бойової діяльності, загрожують забезпеченню найбільш раціональної для військової організації форми взаємодії військовослужбовців як в мирну годину, так і в умовах бою.

Загально прийнятим є ті положення, що вінцем бойової майстерності в мирну годину і ключем до перемоги в збройній боротьбі є бойова готовність, яка залежить від багатьох складових, але всі вони кінець кінцем сходяться на людині і тільки через неї втілюються в життя. Закономірно, що збільшені вимоги до бойової готовності диктують перш за все підвищені вимоги до людей, їх професійних, моральних і бойових якостей, до їх взаємовідносин. Тому суспільна небезпечність злочину, передбаченого статтею 406 КК, характерна тим, що завдає істотної шкоди суспільним відносинам з охорони статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих, що в свою чергу наносить шкоду, в кінцевому рахунку, бойовій готовності Збройних Сил України та інших військових формувань і їх підрозділів. Це підтверджується тим, що саме поняття "людський фактор" означає перш за все функціонування людини в системі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних, організаційно-управлінських і інших відносин, і звичайно ж у сфері службової діяльності військовослужбовців, їх взаємовідносин¹⁶³.

Суспільна небезпечність досліджуваного злочину проявляється і в тому, що він негативно впливає на психічну діяльність військовослужбовців, на процес їх спілкування один з одним, на забезпечення службових і неслужбових контактів, на якість і стан взаємовідносин у підрозділах. Оскільки формування статутних відносин це широке поле діяльності, що охоплює велику кількість аспектів активізації людського фактору в інтересах зміцнення військової дисципліни, яка є складовою бойового потенціалу Збройних Сил

¹⁶² Військові статuti Збройних Сил України: – К.: Воєнне видавництво України "Варта", 1999. – С. 210.

¹⁶³ Зуев Ю.П. Уставные взаимоотношения: как они формируются. – М.: Воениздателство, 1985. – С. 4.

України та інших військових формувань, то вчинення злочинів, передбачених ст. 406 КК наносить шкоду цьому потенціалу.

Фактично порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості – це протиправна підміна встановлених статутами Збройних Сил України стосунків між військовослужбовцями фізичним насильством, моральним знуцанням, приниженням честі і гідності, примушуванням одним військовослужбовцем іншого виконувати за нього обов'язки військової служби та наданням йому особистих послуг, заподіянням фізичному та психічному здоров'ю шкоди, яка тягне за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність. Вони підривають боєздатність підрозділів, військових частин; завдають істотної шкоди психічному і фізичному здоров'ю військовослужбовців; негативно впливають на морально – психологічний клімат військового колективу; формують несприятливий імідж Збройних Сил та інших військових формувань України, як державних інститутів, в очах суспільства тощо.

Таким чином, *безпосереднім об'єктом* злочину, передбаченого ст. 406 КК, є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони закріпленого в чинному законодавстві порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів (після набуття статусу військовослужбовців), що не перебувають між собою у відносинах підлеглості. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом цього діяння є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони їх життя, здоров'я, честі, особистої гідності, власності.

Видовим об'єктом цієї групи злочинів є суспільні відносини з охорони умов, що забезпечують установлений чинним законодавством порядок несення або проходження військової служби військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів (після набуття статусу військовослужбовців) за відсутності між ними відносин підлеглості.

Тому на нашу думку немає ніяких підстав відносити військові злочини, передбачені стст. 402-405 і ст. 406 до одного виду (групи) "злочини проти порядку підлеглості та військової гідності", як це пропонують окремі науковці¹⁶⁴, оскільки в першому випадку мова йде про військові злочини, що посягають на відносини підлеглості між командирами або начальниками і їх підлеглими, а щодо злочинів за ст. 406 КК в основі їх вчинення є порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за

¹⁶⁴ *Панов М. І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) [Текст] / М. І. Панов, В. І. Касинюк, С. О. Харитонов. – Х. : Харків юрид., 2006. – С. 17; Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк [та ін.] ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 22.

відсутності між ними відносин підлеглості. Запропонована М.І. Пановим і іншими науковцями вищезазначена їх назва може бути розцінена з точки зору доцільності об'єднання схожих військових злочинів в одну групу.

Разом з тим, на думку С.І. Дячука, злочини, передбачені ст. 406 КК є окремою групою, які "пов'язані з порушенням правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості"¹⁶⁵.

Злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби

До зазначеної групи військових злочинів за їх схожістю і спрямованістю на суспільні відносини у військовій сфері, які охороняються, необхідно віднести самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 407), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409).

Ст. 65 Конституції України передбачає, що громадяни відбувають військовою службою відповідно до закону¹⁶⁶. Порядок проходження військової служби суворо регламентований Законом України "Про військовий обов'язок і військову службу" (у редакції від 04.04.2006 р.)¹⁶⁷, статутами Збройних Сил України, затвердженими законами України від 24.03.1999 р.¹⁶⁸, іншими законами України, а також прийнятими відповідно до них указами Президента України та іншими нормативно-правовими актами щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, відповідними положеннями про проходження військової служби військовослужбовцями у військових формуваннях України: Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України¹⁶⁹, Положення про

¹⁶⁵ Дячук С.І. Поняття та види кримінальної відповідальності військовослужбовців // Настільна книга військового прокурора: наук.-практ. посіб. / кол. авт. – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 38.

¹⁶⁶ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

¹⁶⁷ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України в редакції від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV / Офіційний вісник України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

¹⁶⁸ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 197; Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194; Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 196; Про Стрйовий статут Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. № 549-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23. – Ст. 195.

¹⁶⁹ Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [Текст] : Указ Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 95. – Ст. 3129.

проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України¹⁷⁰, Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України¹⁷¹ та статусу військовослужбовців, а також міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Окремі питання проходження військової служби також визначені в Указі Президента України від 7 листопада 2001 р. № 1053/2001 "Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців"¹⁷², яким затверджені: Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України; Положення про проходження військової служби солдатами (матросами), сержантами і старшинами Збройних Сил України; Положення про проходження військової служби (навчання) за контрактом у Збройних Силах України курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів; Положення про проходження військової служби за контрактом та кадрової військової служби у Службі безпеки України; Положення про проходження строкової військової служби солдатами і матросами, сержантами і старшинами Служби безпеки України; Положення про проходження військової служби (навчання) за контрактом курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів Служби безпеки України та ін.

Визначено, що військовослужбовець несе особисту відповідальність за захист своєї Батьківщини. Він зобов'язаний проходити військову службу упродовж встановленого законом терміну й визначеному військовим командуванням місці, суворо дотримуючись правил залишення розташування військової частини або місця служби, добросовісно виконувати вимоги законів, статутів Збройних Сил України і Військової присяги; бути хоробрим і дисциплінованим, не допускати негідних вчинків і стримувати від них інших військовослужбовців; у разі потреби відлучення в межах розташування військової частини (підрозділу) запитати дозволу у командира (начальника), а після повернення доповісти йому про прибуття.

Суворе дотримання порядку проходження військової служби є важливою умовою забезпечення боєздатності і бойової готовності Збройних Сил

¹⁷⁰ Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України [Текст] : Указ Президента України від 29.12.2009 р. № 1115/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 101. – Ст. 3513.

¹⁷¹ Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України [Текст] : Указ Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 83. – С. 51. – Ст. 3348.

¹⁷² Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців [Текст] : Указ Президента України від 07.11.2001 р. № 1053/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – С. 68. – Ст. 2039.

України, інших військових формувань аж до негайної відсічі будь-якому агресору.

Самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство посягає на порядок проходження військової служби. Дотримання вимог військової дисципліни зобов'язує кожного військовослужбовця завжди перебувати у визначеному військовим командуванням місці служби і добросовісно виконувати військові обов'язки. Здійснюючи такі злочинні дії, військовослужбовець тим самим ухиляється від виконання обов'язків військової служби, порушує вимоги порядку її проходження і військової дисципліни. В сучасних умовах навіть короткочасне ухилення військовослужбовця від виконання своїх службових обов'язків, недозволена відсутність у військовій частині може негативно позначитись на боєздатності і бойовій готовності підрозділу, військової частини, корабля, призвести до зриву виконання бойового завдання.

Самовільне залишення військової частини або місця служби нерідко супроводжується здійсненням більш небезпечних злочинних дій. Тому всемірна боротьба з ними необхідна не лише для зміцнення військової дисципліни і статутного порядку, але й для попередження можливості здійснення інших злочинів.

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 407, 408 КК, є суспільні відносини, які передбачають встановлений порядок проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях і охороняються, в разі посягання на них (самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство), зазначеними нормами кримінального закону.

Зокрема, на думку М. М. Сенька, "безпосереднім об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби є суспільні відносини, які виникають з приводу встановленого порядку перебування військовослужбовців у військовій частині чи на місці служби"¹⁷³.

Т.Ю. Касько обґрунтовує визначення безпосереднього об'єкта самовільного залишення військової частини або місця служби як "суспільні відносини, що забезпечують порядок перебування військовослужбовців у військовій частині або місці служби", а стосовно злочину, передбаченого ст. 408 КК, "автором підтримується та додатково обґрунтовується точка зору відносно того, що об'єктом дезертирства виступає "порядок перебування на військовій службі"¹⁷⁴.

Додатковий факультативний безпосередній об'єкт при вчиненні злочинів, передбачених частинами 4-5 ст. 407 і частинами 3-4 ст. 408 КК може

¹⁷³ Гришук В.К., Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби [Текст]: монографія / В.К. Гришук, М.М. Сенько. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 73.

¹⁷⁴ Касько Т.Ю. Кримінально – правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Академія адвокатури України / Т.Ю. Касько. – Одеса, 2015. – С. 6, 10.

мати місце в разі вчинення цих злочинів в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), воєнного стану чи в бойовій обстановці, оскільки при цьому не виключається їх посягання на основи національної безпеки України, пов'язаної з її державною незалежністю, територіальною цілісністю.

Щодо злочину, передбаченого ст. 409 КК, то він належить до найнебезпечніших посягань на порядок несення військової служби. Вчиняючи його, військовослужбовець тим самим злісно порушує військову дисципліну, вимоги Військової присяги і статутів Збройних Сил України щодо чесного і добросовісного виконання обов'язків військової служби. При цьому військовослужбовець добивається здійснення свого наміру ухилитися від несення обов'язків з військової служби, вдаючись до різноманітних форм обману військового командування, або демонстративно відмовляється від несення обов'язків з військової служби. Все це вказує на підвищений ступінь їх суспільної небезпеки й особи правопорушника.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 409 КК, є суспільні відносини, посягання на які передбачає порушення встановленого порядку несення військової служби у Збройних Силах та інших військових формуваннях України. *Додатковий факультативний безпосередній об'єкт* при вчиненні злочинів, передбачених частинами 3-4 ст. 409 КК може мати місце в разі вчинення цих злочинів в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), воєнного стану чи в бойовій обстановці, оскільки, при цьому, не виключається посягання на основи національної безпеки України, пов'язаної з її державною незалежністю, територіальною цілісністю.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 409 КК, Т.Ю. Касько пропонує вважати "суспільні відносини, що забезпечують встановлений порядок проходження конкретного виду військової служби або несення конкретних обов'язків військової служби"¹⁷⁵.

Схожої позиції щодо висловлених думок з приводу змісту і направленості безпосередніх об'єктів злочинів проти порядку проходження військової служби, дотримується і А.М. Ониськів, який зазначає, що "безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених у стст. 407-409 КК України, є порядок суспільних відносин у сфері проходження військової служби, встановлений у законодавстві України, що охороняється нормами стст. 407-409 КК України"¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби [Текст] : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Академія адвокатури України / Т.Ю. Касько. – Одеса, 2015. – С. 10.

¹⁷⁶ Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / А.М. Ониськів. – К.: 2017. – С. 8.

Резюмуючи, хочемо зазначити, що спільним для військових злочинів, передбачених стст. 407-409 КК є наступне:

1) вони (злочини), посягають на суспільні відносини, які охороняють порядок *проходження* військової служби, у разі вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, а також дезертирства і порушують порядок *несення* військової служби у разі ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, про що зазначається в диспозиціях чч. 1-4 ст. 409 КК;

2) злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК) пов'язані з місцем перебування суб'єктів зазначених військових злочинів під час проходження відповідного виду військової служби або у зв'язку з виконання (несенням) ними обов'язків військової служби;

3) злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як обов'язкових безпосередніх об'єктів, так і додаткових безпосередніх об'єктів;

4) злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби, вчинені за особливо обтяжуючих обставин (в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці) віднесені законодавцем до тяжких злочинів, а у разі вчинення дезертирства в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, то це є особливо тяжкий злочин;

5) не можемо погодитись з позицією науковця С.О. Харитонова, що ця група військових злочинів (стст. 407-409 КК) спрямована лише "проти порядку проходження військової служби"¹⁷⁷.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язаних з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби, є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів національного законодавства у військовій сфері, які зобов'язують беззаперечно дотримуватись вимог військової дисципліни як складової частини військового правопорядку, що є тяжкими або особливо тяжкими злочинами за ступенем суспільної небезпеки в разі їх вчинення за особливо обтяжуючих обставин і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів за "горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

¹⁷⁷ Харитонов С.О. Злочини проти порядку проходження військової служби // Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М.Анісімов, Ю.П.Дзюба, В.І.Касинюк та ін.; за ред. М.І.Панова. – Х.: Право, 2011. – С. 54.

Злочини, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна (стст. 410-413 КК)

До цієї групи військових злочинів за їх схожістю і спрямованістю на суспільні відносини у військовій сфері, які охороняються, необхідно віднести викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), втрата військового майна (ст. 413).

Обороздатність України залежить від багатьох складових, однією з яких є належне матеріальне забезпечення Збройних Сил та інших військових формувань України, яке включає придбання, використання, збереження і відчуження військового майна.

Згідно зі ст. 3 Закону України "Про оборону України", підготовка держави до оборони в мирний час включає забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами¹⁷⁸. А ст. 11 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України зобов'язує кожного військовослужбовця бережно ставитись до військового майна, знати й утримувати у готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно¹⁷⁹.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До нього належать будівлі, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкільське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо¹⁸⁰.

Зокрема, від моменту надходження майна до Збройних Сил України і закріплення його за військовою частиною Збройних Сил України воно набуває статусу військового майна.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 410 КК, є суспільні відносини, які захищають право власності на військове майно. В

¹⁷⁸ Про оборону України [Текст] : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – Ст. 420.

¹⁷⁹ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

¹⁸⁰ Про правовий режим майна у Збройних Силах України [Текст] : Закон України від 21 вересня 1999 року № 1075-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 407.

окремих випадках *додатковим факультативним об'єктом* цього злочину стають життя, здоров'я потерпілої особи, встановлений порядок виконання військовими службовими особами своїх обов'язків.

У свою чергу В.П. Бодаєвський, який досліджував зазначений склад злочину на рівні дисертаційного дослідження, наголошує, що "основний безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, які виникають під час реалізації встановленого законодавством України порядку управління військовим майном як форми здійснення державою свого права власності на це майно. ...безпосередній об'єкт аналізованого злочину складний, оскільки включає в себе додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт, яким виступають суспільні відносини, що впливають із права власності, а також ряд додаткових факультативних безпосередніх об'єктів"¹⁸¹.

Предмет цього злочину, що існує поруч із об'єктом, є самостійною факультативною ознакою цього складу злочину. Ним є зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка чи інше військове майно. Крім перелічених видів військового майна, предметом аналізованого злочину, що вчиняється шляхом шахрайства або вимагання, є й право на військове майно.

Як зазначає В.П. Бодаєвський "предмет цього злочину можна розглядати не тільки речі у традиційному розумінні цього слова, а й гроші; як у готівковій формі, так і в безготівковій, цінні папери, об'єкти нерухомості, в тому числі земельні ділянки тощо, тобто таким майном може бути будь-яке майно, котре має вартість"¹⁸².

Зброя – це сукупність засобів ураження, що застосовуються у збройній боротьбі для знищення живої сили, техніки і споруд противника. У більш вузькому значенні зброєю називається озброєння видів збройних сил або родів військ і сил. За джерелами енергії і видами впливу зброя поділяється на вогнестрільну, реактивну, мінно-вибухову, ядерну, хімічну і бактеріологічну. За масштабами ураження розрізняють зброю звичайну і зброю масового знищення. За видами збройних сил і родів військ зброю поділяють на авіаційну, морську, ракетну, стрілецьку, артилерійську, бронетанкову та інші, а за характером обслуговування – на індивідуальну і групову¹⁸³.

Згідно з п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4 "Про судову практику в справах про викрадення та інше

¹⁸¹ *Денисов С.Ф., Бодаєвський В.П.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) [Текст] : монографія / С.Ф. Денисов, В.П. Бодаєвський. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – С. 7.

¹⁸² *Денисов С.Ф., Бодаєвський В.П.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) [Текст] : монографія / С.Ф. Денисов, В.П. Бодаєвський. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – С. 116.

¹⁸³ Толковий словарь военных терминов [Текст] / сост. П.И. Скуйбеда. – М. : Воениздат, 1966. – С. 286.

незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами", до вогнепальної зброї, яка є предметом злочинів, передбачених ст. 410 КК, "належать усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї як серійно виготовленої, ... для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей)"¹⁸⁴.

У п. 5 вказаної постанови зазначається, що "бойовими припасами визнають патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху"¹⁸⁵.

Вибуховими речовинами є порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

Умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК) є само по собі небезпечним діянням, що характеризується умисними діями і становить велику суспільну небезпеку. Ці дії спрямовані на завдання значної матеріальної шкоди і можуть послабити в цілому матеріальну основу бойової могутності та бойової готовності військ і сил.

Тому Військова присяга, статuti Збройних Сил України зобов'язують усіх військовослужбовців берегти будь-яке військово майно, а не лише те, що перебуває в безпосередньому користуванні військовослужбовців. Зазначені дії здатні завдати великої матеріальної шкоди, вивести з ладу найрізноманітнішу військову техніку, зброю, боєприпаси, засоби пересування, зв'язку і тим самим суттєво ослабити бойові можливості військових частин і підрозділів.

Таким чином, суспільна небезпека цих злочинів визначається не лише матеріальною шкодою, завданою боездатності військових формувань, але й військовому правопорядку в цілому.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 411 КК, є посягання на суспільні відносини, що є основою встановленого порядку збереження військового майна як матеріальної основи бойової могутності військ і сил, який зобов'язує кожного військовослужбовця бережно зберігати озброєння,

¹⁸⁴ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Текст] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛІВОДА А.В., 2010. – С. 204.

¹⁸⁵ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Текст] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛІВОДА А.В., 2010. – С. 204.

техніку, боєприпаси та інше військове майно, правильно їх обслуговувати, використовувати й експлуатувати, запобігати їх псуванню, втраті, знищенню чи пошкодженню. Як зазначає В.П. Бодаєвський, "додатковим обов'язковим об'єктом цього злочину є право власності. додатковим факультативним об'єктом можуть бути життя, здоров'я, воля, честь і гідність людини тощо"¹⁸⁶.

Змістовною є точка зору Є.С. Ковалевської, яка пропонує "розглядати безпосередній об'єкт умисного та необережного знищення або пошкодження військового майна як систему, що складається з двох взаємопов'язаних складових, яким злочинами, передбаченими статтями 411 та 412 КК, завдається реальна шкода чи створюється загроза заподіяння такої шкоди та які поставлені під охорону законодавством України про кримінальну відповідальність:

- суспільні відносини, які забезпечують реалізацію державою права власності на військове майно, що за змістом включає право володіння, користування та розпорядження таким майном через закріплення його на праві оперативного управління за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України;

- суспільні відносини з реалізації встановленого порядку збереження військового майна, закріпленого у законах, військових статутах, інструкціях, наказах та інших спеціальних нормативних актах, що містять правила поведінки військовослужбовців стосовно військового майна та вимагають виконання обов'язків, які б виключили можливість пошкодження або знищення такого майна¹⁸⁷.

Диспозиція ч. 1 ст. 411 КК, перераховуючи найбільш важливі для забезпечення боєготовності військ і сил види військового майна (зброю, бойові припаси, засоби пересування, військову та спеціальну техніку чи інше військове майно), передбачає, що *предметом цього злочину* воно буде незалежно від того, перебувало військове майно у віданні чи користуванні військовослужбовця.

Предметом аналізованого злочину може бути будь-яке військове майно, крім окремих його видів, знищення чи пошкодження яких передбачено КК як спеціальний вид знищення чи пошкодження майна (зокрема такого, що може бути військовим). Так, відповідальність за іншими статтями за наявності інших необхідних ознак спричиняє знищення (зруйнування) чи пошкодження (зіпсуття) таких видів військового майна: за ст. 113 КК – об'єктів, які мають важливе оборонне чи народногосподарське значення; за ст. 179 – релігійних святинь; за ст. 265 – радіоактивних матеріалів; за ст. 277 –

¹⁸⁶ Бодаєвський В.П. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] // Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.] – К.: ВД "Дакор", 2013. – С. 722.

¹⁸⁷ Ковалевська Є.С. Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України [Текст]: монографія / за заг. ред. В.К. Матвійчука. – К.: ВД "Дакор", 2014. – С. 160.

шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації; за ст. 298 – пам'ятників історії та культури; за ст. 338 – Державного прапора України; за ст. 357 – офіційних документів, штампів і печаток, що знаходяться у військових частинах чи установах тощо. Знищення (пошкодження) військовослужбовцем майна, яке не є військовим і не належить до спеціальних видів майна, зазвичай кваліфікується за ст. 194 КК.

Умисне знищення або пошкодження військового майна, що перебуває у власності військових формувань інших держав, міжнародних організацій на території України, кваліфікується за ст. 194: такі дії посягають на право власності на чуже майно, але не завдають шкоди встановленому в Україні порядку несення військової служби¹⁸⁸.

Як зазначає Є.С. Ковалевська, "будь-яке майно, яке знаходиться на балансі військової частини, закладу, установи чи організації ЗСУ, у тому числі зброя, боєприпаси, засоби пересування, військова та спеціальна техніка може бути у рівній мірі предметом злочинів, передбачених статтями 411 та 412 КК України"¹⁸⁹.

Не становить злочину, передбаченого ст. 411 КК, знищення військовослужбовцями військової служби за контрактом предметів військового обмундирування, виданих їм в особисту власність. Але умисне знищення або пошкодження будь-яким військовослужбовцем тих самих предметів, які зберігаються на складі, підпадає під ознаки злочину, що розглядається, оскільки вони є приналежністю військової частини.

Для кваліфікації злочину за ст. 411 КК не має значення, належало умисно знищене або пошкоджене військове майно тій військовій частині, де проходить військову службу військовослужбовець, або іншій військовій частині, було воно в індивідуальному чи колективному службовому використанні чи зберігалось на складі тощо.

Об'єкт та предмет злочину, передбаченого ст. 413 КК (втрата військового майна), в цілому збігаються з аналогічними елементами складів злочинів, передбачених статтями 410-412 КК.

Разом з тим предметом злочину за ст. 413 є не все військове майно, а лише те, що ввірене суб'єкту цього злочину (військовослужбовцю, військовозобов'язаному та резервісту під час проходження зборів) для службового користування.

Як зазначає В.П. Бодаєвський, "ввіреним для службового користування військовим майном є інвентарне майно, а також інше майно, що видаєть-

¹⁸⁸ Хавронюк, М.І. Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред. : М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : А. С. К., 2003. – С. 172.

¹⁸⁹ Ковалевська, Є.С. Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України [Текст] : монографія / за заг. ред. В.К. Матвійчука. – К. : ВД "Дакор", 2014. – С. 68.

ся для виконання обов'язків військової служби на певний строк з подальшим поверненням"¹⁹⁰.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що спільним для військових злочинів, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна), передбачених стст. 410-413 КК є наступне:

1) ці злочини, посягають на суспільні відносини, які охороняють право власності військових частин, установ, організацій Збройних Сил та інших військових формувань України на військове майно, що належить їм на праві оперативного управління, посягання на яке може здійснюватися різноманітними способами, передбаченими диспозиціями стст. 410-413 КК;

2) в залежності від способу посягання на військове майно і його небезпечності диференційована і ступінь кримінальної відповідальності. Так, за ст. 410 КК це є тяжкі та особливо тяжкі злочини. В інших випадках ступінь їх тяжкості і небезпечності залежить від розміру спричиненої шкоди і інших кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак їх вчинення;

3) злочини проти порядку користування військовим майном або його збереження посягають на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, що витікає із змісту диспозицій стст. 410-413 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які встановлюють вимоги щодо правомірного оперативного управління по збереженню, використанню та поводженню з військовим майном;

4) посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна), передбачені диспозиціями стст. 410-413 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів, передбачених стст. 410-413 КК, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку збереження, користування, поводження з військовим майном), є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які передбачають зберігати військове майно, що є обов'язком всіх військовослужбовців і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів за "горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Злочини проти порядку поводження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414-417 КК)

¹⁹⁰ Бодаєвський В.П. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] // Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.] – К. : ВД "Дакор", 2013. – С. 725.

До цієї групи військових злочинів за їх схожістю і спрямованістю на суспільні відносини у військовій сфері, які охороняються, необхідно віднести порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416), порушення правил кораблеводіння (ст. 417).

На озброєнні Збройних Сил та інших військових формувань України перебувають різноманітні системи і види зброї, боєприпасів, вибухових, радіоактивних та інших речовин і предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих. Їх використання супроводжується суворим дотриманням спеціальних правил обережності, порушення яких може призвести до загибелі й каліцтва людей, знищення військового майна, зриву різних військових заходів та інших тяжких наслідків.

Предмети, які становлять підвищену небезпеку для оточуючих, вимагають особливого поведження не лише в процесі їх використання, а також і при зберіганні. Багато які з них мають такі вражаючі властивості, які можуть виявитись мимоволі чи під незначним впливом зовнішніх чинників. У зв'язку з цим порушення встановлених правил зберігання також може призвести до шкідливих наслідків.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 414 КК, є суспільні відносини, посягання на які порушує встановлений порядок поведження зі зброєю, речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих або довкілля. Цей порядок визначається статутами Збройних Сил України, іншими нормативно-правовими актами, в яких міститься перелік правил, вимог, що забезпечують незагрозливі умови поведження зі зброєю, відповідними речовинами і предметами.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом цього злочину, передбаченого ст. 414 КК, є здоров'я або життя людини. *Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом* може бути право власності тощо.

Під час з'ясування змісту допущеного порушення необхідно щоразу звертатися до відповідного акту законодавства, що регламентує діяльність, у сфері якої було вчинено діяння, і встановлювати конкретні правила, які при цьому було порушено. В необхідних випадках вимагається проводити відповідну експертизу чи запрошувати для участі у кримінальному провадженні відповідних спеціалістів.

Тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 414 КК дає підстави вважати, що в ній передбачено три відносно самостійні групи предметів злочину: одну з них становить зброя (боєприпаси, вибухові предмети); другу – інші речовини і предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих; третю – радіоактивні матеріали.

У зазначеній статті названо не всі речовини і предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, а найтипівіші з них: боєприпаси, вибухові

і радіоактивні речовини. Цей перелік – невичерпний, він включає й інші речовини, що мають вказані ознаки, які знаходяться чи можуть з'явитися на озброєнні.

Речовини і предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, характеризуються низкою властивостей. Основна з них – здатність речовини чи предмета впливати на матеріальні об'єкти і спричиняти в них суттєві зміни у вигляді руйнування чи структурних зрушень або порушення в живих організмах життєво важливих функцій.

Речовини і предмети, передбачені ст. 414 КК, мають велику концентровану внутрішню енергію: теплову, ядерну, електричну тощо. Енергетичним джерелом є сама речовина чи предмет, енергія знаходиться в них у зв'язаному вигляді, зокрема, вона приводиться в дію, викликаючи руйнування та інші наслідки. Визволення енергії відбувається зазвичай за рахунок зовнішнього впливу, але енергія завжди явно незначна порівняно з власною енергією речовини чи предмета. Остання з найбільш суттєвих властивостей: процес виділення енергії, що розпочався, не піддається керованому контролю.

Зброя – це технічний засіб, спеціально призначений для ураження живої сили. За джерелами енергії і видами впливу зброя поділяється на вогнепальну, реактивну, мінно-вибухову, ядерну, хімічну, бактеріологічну. За масштабами вражаючої дії розрізняють зброю звичайну і масового ураження. Статтею 414 КК охоплюється тільки вогнепальна зброя. Холодна зброя з цієї групи виключається. Зброя має бути заводського виготовлення, штатною, тобто повинна перебувати на озброєнні військової частини. Різного роду саморобні вибухові засоби до зброї, передбаченої ст. 414 КК, не належать. До цієї групи не включають також будівельні, сигнальні, стартові пістолети і всі інші пристрої, що стріляють і не призначені для ураження живої сили.

Боєприпаси: бойові патрони, снаряди, гранати, ракети та інші пристрої, призначені для здійснення вибуху чи пострілу, ті самі пристрої не бойового, а допоміжного призначення (наприклад, холості чи навчальні патрони, імітаційні снаряди чи гранати тощо), – до предмета цього злочину не належать.

Боєприпаси не обов'язково мають бути придатними за своїм станом до бойового застосування. Найбільшу небезпеку становлять саме боєприпаси, що стали непридатними для бойового застосування, які підлягають ремонту на заводі чи знищенню. Зберігання боєприпасів, небезпечних для бойового застосування і за умови службового використання, вимагає дотримання особливої обережності.

Вибухові речовини – речовини чи суміш, які під впливом зовнішньої дії (удару, запалювання) здатні до швидких хімічних перетворень, що супроводжуються утворенням і виділенням великої кількості тепла й нагрітих газів, здатних проводити роботу метання чи руйнування. Окремі піротехнічні склади, що також належать до групи вибухових речовин, у зв'язку з тим, що вони не становлять підвищеної небезпеки для оточуючих, і тому, зокре-

ма, не мають бойового призначення (освітлювальні, фотосуміші, сигнальні й імітаційні), не є предметами, зазначеними у ст. 414 КК.

Радіоактивні речовини – це ті, що мають здатність до самостійного розпаду і виділення внаслідок цього електромагнітного випромінювання, здатного завдавати шкоди живим організмам. Порушення правил поводження з ними, створюючи небезпеку для оточуючих, полягає або у виконанні дій, які руйнують засоби захисту, або в бездіяльності, що виражається у незабезпеченні радіоактивних речовин захисними засобами. Таким чином, радіоактивні речовини є джерелом небезпеки у поєднанні із захисними засобами. Порядок поводження з ними зводиться до дотримання правил забезпечення цих речовин засобами захисту.

Існують і інші речовини, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих. Під час вирішення питання про віднесення їх до групи предметів, зброї та речовин, передбачених ст. 414 КК, необхідно керуватися розглянутими загальними ознаками.

У ст. 415 КК сформульовано два самостійних злочини: порушення правил водіння і порушення правил експлуатації бойових, спеціальних і транспортних машин.

Правила водіння військових машин напрацьовані на основі законів механіки і практичного досвіду водіння. Дотримання цих правил забезпечує безпечно використання військових машин за їх прямим призначенням, постійне утримання їх у технічно справному стані.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують встановлений у Збройних Силах України й інших військових формуваннях порядок водіння або експлуатації бойових, спеціальних і транспортних машин, який забезпечує безпеку їх руху для людей, майна і боєготовності військ та сил. *Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* є життя і здоров'я людини.

На думку В.М. Білоконева і В.І. Касинюка, *"основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 415 КК, варто визнавати військовий правопорядок, що забезпечує безпеку руху при: а) водінні бойових, спеціальних чи транспортних машин, і б) їх експлуатації. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* порушень правил водіння або експлуатації військових машин виступають суспільні відносини, які охороняють життя і здоров'я людей. *Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом* порушень правил водіння або експлуатації військових машин мають бути суспільні відносини, що охороняють військове майно й боєздатність військових підрозділів"¹⁹¹.

¹⁹¹ Касинюк В.І., Білоконев В.М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин [Текст] / В.І. Касинюк, В.М. Білоконев. – Запоріжжя : Вид. Глазунов С.О., 2011. – С. 103-104.

Правила водіння військових машин базуються на загальних принципах військової дисципліни і є її складовою частиною. Вони передбачені статутами Збройних Сил України, настановами, інструкціями, в яких зазначено, що водій повинен знати і точно дотримуватись правил руху на дорогах і за їх межами, сигналів регулювання й управління, швидко і чітко виконувати команди та сигнали свого командира в процесі водіння машини. Зазначені правила водіння базуються на вимогах Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2013 р. № 111) з наступними змінами¹⁹², які пред'являють однакові вимоги щодо забезпечення безпеки руху всіх машин, незалежно від призначення й відомчої належності.

Стаття 416 КК передбачає порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів злочинном, якщо це порушення спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, порушення яких посягає на військовий правопорядок, що забезпечує безпеку польотів літальних апаратів. Їх безпека польотів забезпечується дотриманням правил польотів і правил підготовки до них, а також дотриманням правил експлуатації літальних апаратів. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 416 КК, є життя і здоров'я людини, конституційні права на власність, чисте навколишнє природне середовище та інші блага, гарантовані чинним законодавством.

Не підпадає під дію цієї статті порушення правил передпольотної підготовки, що заподіяло до початку виконання польоту кому-небудь тілесне ушкодження.

До військових повітряних апаратів належать літаки, зокрема, безпілотні, гелікоптери (вертольоти), планери тощо, які належать Збройним Силам, іншим військовим формуванням України та зареєстровані в реєстрі державних повітряних суден.

Одним із важливих чинників забезпечення високої бойової готовності сил і засобів Військово-Морських Сил Збройних Сил України є вмiле кораблеводіння за будь-яких умов – уночі, за невеликої видимості і недостатньої метеорологічної обстановки, під час далеких переходів, при виконанні складних маневрів тощо. Майстерність кораблеводіння базується на безумовному дотриманні правил руху кораблів і виявляється, зокрема, у вмiнні попереджувати небезпеку зіткнення, пошкодження чи загибелі кораблів. Недотримання зазначених вимог, у разі спричинення загибелі людей, корабля або інших тяжких наслідків, передбачає кримінальну відповідальність за ст. 417 КК.

¹⁹² Правила дорожнього руху [Текст] : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2013 р. № 111) // Офіційний вісник України. – 2013. – № 14. – Ст. 505.

Правила водіння бойових кораблів, допоміжних суден і базових плавучих засобів, а також кораблів забезпечення і шлюпок регулюються низкою міжнародних договорів (Конвенція про міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі від 20 жовтня 1972 р., Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі від 27 квітня 1979 р.), до яких Україна приєдналась; Конвенцією ООН з морського права від 10.12.1982 р., ратифікованою Україною 03.06.1999 р.¹⁹³, Положенням про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України, затвердженим наказом Міністра оборони України 25.11.2003 р. № 415, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491¹⁹⁴ та іншими актами.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відповідні суспільні відносини, порушення яких посягає на встановлений порядок кораблеводіння, який забезпечує збереження військових кораблів та їх безпечне плавання. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є життя та здоров'я людини, навколишнє природне середовище (довкілля), право власності всіх форм, передбачених законодавством.

До корабельного складу Військово-Морських Сил належать надводні кораблі, підводні човни, кораблі спеціального призначення, морські та рейдові судна забезпечення.

Військовий корабель – це корабель (судно), що належить до Військово-Морських Сил, має зовнішні розпізнавальні знаки державної належності і є під командуванням офіцера (мічмана), який перебуває на військовій службі у Збройних Силах України.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що спільним для військових злочинів проти порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414-417 КК) є наступне:

1) ці злочини, посягають на суспільні відносини, які охороняють порядок поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою, що характеризується різноманітністю предмету злочинів за ст. 414 КК та вимагають від особового складу високої технічної підготовки і суворого дотримання встановлених правил поведження з ними і їх експлуатації;

2) в залежності від способу недотримання правил поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою дирекційно-

¹⁹³ Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року [Текст] : Закон України від 03.06.1999 р. № 728-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 254.

¹⁹⁴ Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України [Текст] : наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415, зареєстровано у Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 2. – Ст. 2726.

вана і ступінь кримінальної відповідальності. Так, за стст. 414-417 КК це є тяжкі та особливо тяжкі злочини. В окремих випадках ступінь їх тяжкості і небезпечності (ст. 414) залежить від розміру спричиненої шкоди і інших кваліфікуючих ознак (обставин) їх вчинення;

3) злочини проти порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою посягають на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, що витікає із змісту диспозицій стст. 414-417 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які встановлюють вимоги щодо неухильного їх дотримання;

4) порушення порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою, передбачені стст. 414-417 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів, передбачених стст. 414-417 КК, що передбачають порушення (недотримання) правил поведження і експлуатації (використання) зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які передбачають збереження особового складу, військової техніки та озброєння Збройних Сил та інших військових формувань України і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів за "горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Злочини проти порядку несення спеціальних служб (стст. 418-421 КК)

До цієї групи військових злочинів за їх схожістю і спрямованістю на суспільні відносини у військовій сфері, які охороняються, варто віднести: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421).

Важлива роль у вирішенні завдань, покладених на Збройні Сили й інші військові формування України, належить спеціальним службам, до яких відносяться: вартова служба, патрулювання, прикордонна служба, бойове чергування, внутрішня служба.

Порядок несення спеціальних служб, обов'язки осіб, які залучаються до її несення, визначаються статутами Збройних Сил України, положеннями, інструкціями і наказами відповідних командирів та начальників. Він є важливою складовою частиною військового правопорядку, під яким розуміється сукупність суспільних відносин поставлених під охорону відповідно до вимог національного законодавства України, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ і сил, закріплених у законах, військових статутах, наказах Міністерства оборони України, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та в інших військово-правових нормативних актах.

Суворе й точне дотримання кожним військовослужбовцем своїх обов'язків під час несення бойового чергування, прикордонної, вартової, внутрішньої служб, патрулювання є безумовною умовою успішного виконання завдань, які стоять перед відповідною службою. Порушення порядку несення спеціальних служб представляє серйозну небезпеку для суспільства і може призвести до тяжких наслідків. Тому несення спеціальних служб у суворій відповідності із встановленим порядком є одним із найважливіших військових обов'язків.

Для несення спеціальних служб військовими частинами виділяються змінні чергові підрозділи або наряди військовослужбовців, які несуть службу упродовж визначеного часу. У період несення спеціальної служби військовослужбовці перебувають на особливому правовому становищі, вони виходять із підпорядкування своїх командирів і начальників і переходять у підпорядкування військових службових осіб відповідного наряду, набувають додаткових прав і виконують обов'язки, пов'язані з характером того чи іншого виду спеціальної служби.

Вартова служба у Збройних Силах та інших військових формуваннях України призначена для надійної охорони й оборони бойових знамен, сховищ з озброєнням, бойовою та іншою технікою, боєприпасами, вибуховими речовинами, іншим військовим майном, а також для охорони заарештованих і засуджених військовослужбовців, які утримуються на гауптвахтах і в дисциплінарному батальйоні. Вона здійснюється спеціально створеними озброєними підрозділами (вартами, вахтами).

Несення вартової служби є виконанням бойового завдання. Воно вимагає від особового складу вarti точного дотримання статутних положень, високої пильності, рішучості й ініціативи. Пильне несення вартової служби сприяє підтриманню боєздатності і постійної боєготовності військ і сил.

За значенням і важливістю завдань, що виконуються, до вартової служби прирівнюється вахтова служба на кораблях Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Ця служба є особливим видом чергування і має своїм завданням охорону бойової техніки і самого корабля, а також забезпечення його постійної бойової готовності.

Розрізняють вахту корабельну (на кораблі в цілому) і спеціальну (в бойових частинах корабля і службах). До складу корабельної вахти входять: вахтовий офіцер, командири вахтового поста і рятівної шлюпки, вахтові на шлюпках та інші. Вахтовий офіцер є безпосереднім помічником командира корабля у питаннях маневрування і застосування зброї під час раптових зустрічей із противником; він зобов'язаний підтримувати призначену бойову і похідну готовність корабля, слідкувати за зовнішньою безпекою корабля і вживати заходів для попередження аварій, вести навігаційну прокладку, керувати охороною корабля під час стоянки в доці тощо. Під час руху корабля вахтовому офіцеру, крім вахти, підпорядковується також наряд корабельного чергування.

На спеціальну вахту покладається завдання підтримання бойової і похідної готовності, спостереження за навколишньою обстановкою і попередження про небезпеку, яка наближається, спостереження за справною дією зброї і технічних засобів, забезпечення безпеки корабля, контроль за зберіганням вибухових, пальних і отруйних речовин на кораблі тощо. Спеціальна вахта включає: вахтового механіка, вахтових кермових, вахтових біля боеприпасів, зброї і приладів, вахтових біля діючого котла, в машинному відділенні, на командному пункті, вахтових радистів, телефоністів та інших.

Важливість завдань, які покладаються на вартову і вахтову служби, можливість настання тяжких наслідків для об'єктів їх охорони й оборони обумовлює надзвичайно високу суспільну небезпеку порушення статутних правил несення цих служб у Збройних Силах України.

Патрулювання в гарнізоні органіжується для підтримання порядку і високої військової дисципліни серед військовослужбовців на вулицях і в громадських місцях, на залізничних станціях, вокзалах, аеропортах, а також у прилеглих до гарнізону населених пунктах.

Безпосереднім об'єктом злочину за ст. 418 КК є сукупність суспільних відносин, які являють собою встановлений порядок несення вартової (вахтової) служби, дотримання якого забезпечує безпеку військових об'єктів, ввірених під охорону варті (вахти). Основні вимоги цього порядку полягають у тому, щоб пильно нести військову службу, забезпечувати надійну охорону й оборону чатовими і всім складом варті ввірених об'єктів, застосовуючи для цього в необхідних випадках, передбачених законодавством, зброю.

Порядок несення вартової (вахтової) служби детально регламентований статутами Збройних Сил України, настановами, положеннями, інструкціями та іншими нормативно-правовими актами, в яких визначено права й обов'язки чатових і всіх інших осіб, які входять до складу варті (вахти).

Зокрема, серед них Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України¹⁹⁵, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України¹⁹⁶, накази Міністерства оборони України: від 29.11.2004 р. № 567 "Про затвердження Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.12.2004 р. за № 1572/10171¹⁹⁷, від 26.09.2013 р. № 656 "Про затвер-

¹⁹⁵ Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 196.

¹⁹⁶ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

¹⁹⁷ Про затвердження Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні [Текст] : наказ Міністерства оборони України від 29.11.2004 р. № 567, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.12.2004 р. за № 1572/10171 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3294.

дження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16.10.2013 р. за № 1775/24307¹⁹⁸, від 07.10.2014 р. № 712 "Про затвердження Інструкції з організації несення служби змінами охорони і конвоювання підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та конвоювання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 24.10.2014 р. за № 1323/26100¹⁹⁹.

Безпосереднім об'єктом злочину порушення патрулювання є суспільні відносини, які захищають встановлений порядок його проведення, дотримання якого забезпечується чітким виконанням нарядом покладених на нього завдань.

Охорона державного кордону України є невід'ємною частиною захисту Вітчизни, однією з умов зміцнення зовнішньої безпеки держави, забезпечення її територіальної цілісності, незалежності, суверенітету і єдності. Будь-які спроби порушити державний кордон повинні рішуче зупинятися всіма наявними у держави силами і засобами.

Згідно зі ст. 1 Закону України "Про державний кордон України" від 04.11.1991 р.²⁰⁰, державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Охорона державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає в здійсненні політичних, правових, організаційних, економічних, екологічних, санітарно-карантинних, військових, оперативних, технічних та інших заходів. Здійснення військових заходів з охорони державного кордону покладається на військовослужбовців Державної прикордонної служби України, яка є правоохоронним органом спеціального призначення²⁰¹.

Основні функції Державної прикордонної служби України передбачені ст. 2 Закону України "Про Державну прикордонну службу України" від 03.04.2003 р. і полягають: в охороні державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної

¹⁹⁸ Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців [Текст] : наказ Міністерства оборони України від 26.09.2013 р. № 656, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16.10.2013 р. за № 1775/24307 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 84. – Т. 2. – Ст. 3119.

¹⁹⁹ Про затвердження Інструкції про порядок організації патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України [Текст] : наказ Міністерства оборони України від 07.02.2012 р. № 62, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.02.2012 р. за № 252/20565 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – С. 125. – Ст. 633.

²⁰⁰ Про Державний кордон України [Текст] : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

²⁰¹ Про Державну прикордонну службу України [Текст] : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.

зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму; здійсненні в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, а також виявлення і знешкодження випадків незаконного їх переміщення; охороні суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контролі за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій; участі в боротьбі з організованою злочинністю та протидії незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів²⁰².

Суспільна небезпека порушень правил несення прикордонної служби особами прикордонного наряду визначається важливістю завдань, які виконуються прикордонною службою. Найбільш небезпечні з цих порушень створюють можливість проникнення на територію нашої держави правопорушників, контрабандних товарів, валютних цінностей, незаконного виїзду за кордон або в'їзду в Україну тощо.

Стаття 27 Закону України "Про державний кордон України" передбачає, що охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах покладається на Державну прикордонну службу, до складу якої входять військовослужбовці та працівники, а в повітряному просторі – на Повітряні сили Збройних Сил України²⁰³.

Закон України "Про прикордонний контроль" визначає правові основи здійснення прикордонного контролю, порядок його здійснення, умови петику державного кордону України²⁰⁴.

Диспозиція ч. 1 ст. 419 КК формулює поняття злочину, який розглядається, як порушення правил несення прикордонної служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України, якщо це спричинило тяжкі наслідки. Із цього визначення випливає, що порушенням правил несення прикордонної служби визнається будь-яка дія чи бездіяльність, що суперечить законам України "Про державний кордон України", "Про Державну прикордонну службу України", "Про прикордонний контроль", "Про оборону України"²⁰⁵, "Про Збройні Сили України"²⁰⁶, іншим актам зако-

²⁰² Про Державну прикордонну службу України [Текст] : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. – № 27. – Ст. 208.

²⁰³ Про Державний кордон України [Текст] : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

²⁰⁴ Про прикордонний контроль [Текст] : Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1710-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46.

²⁰⁵ Про оборону України [Текст] : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – Ст. 420.

²⁰⁶ Про Збройні Сили України [Текст] : Закон України в ред. від 5 жовтня 2000 року № 2019-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 410.

нодавства, які визначають порядок несення прикордонної служби, якщо це спричинило тяжкі наслідки.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, посягання на які передбачає порушення встановленого актами законодавства порядку несення прикордонної служби, дотримання якого забезпечує недоторканність державного кордону.

Дещо іншої думки щодо направленості злочину, передбаченого ст. 419 КК, Ю.Б. Курилюк, який досліджував цей склад злочину. На його думку, "основним безпосереднім об'єктом злочинного порушення правил несення прикордонної служби слід вважати прикордонну безпеку держави – суспільні відносини, які забезпечують встановлений і врегульований правилами стан захищеності суверенітету держави в її виключній (морській) економічній зоні та недоторканності її кордону. Додатковим безпосереднім об'єктом може бути здоров'я людини, власність тощо"²⁰⁷.

У сучасних умовах, незважаючи на позитивні зміни в розвитку міжнародних відносин, надійна охорона сухопутного, морського і повітряного простору України має надзвичайно важливе значення. Це завдання покладено на підрозділи і військові частини, які несуть бойове чергування. Від їх високої пильності і постійної готовності до бойових дій багато в чому залежить попередження раптового нападу на нашу державу. Сьогодні, з появою ядерної зброї і практично необмеженої дальності її застосування, від особового складу чергових змін, екіпажів, постів вимагається висока бойова готовність, чітке і бездоганне виконання функціональних обов'язків. Проникнення на територію держави хоча б одного літального апарата противника може призвести до надзвичайно тяжких наслідків для обороноздатності держави і мирного населення. Цим визначається висока суспільна небезпека злочинних порушень правил несення бойового чергування.

Загальні положення організації та порядку несення бойового чергування (бойової служби) передбачені статтями 332-341 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, іншими нормативно-правовими актами.

Перед особовим складом підрозділів, які несуть бойове чергування, висувають високі вимоги: чітка організація служби і постійна готовність усіх сил і засобів до активних бойових дій, висока пильність і старанність у виконанні правил несення військової служби, надійна робота і правильна експлуатація бойової техніки і матеріальної частини.

²⁰⁷ *Курилюк Ю.Б.* Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Класичний приватний університет / Ю.Б. Курилюк. – Запоріжжя, 2014. – С. 12; Курилюк Ю.Б. Кримінально-правове забезпечення протидії порушенню правил несення прикордонної служби [Текст] : монографія / за наук. ред. В.К. Матвійчука. – К. : ВД "Дакор", 2013. – С. 103.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 420 КК, є суспільні відносини, посягання на які порушує порядок несення бойового чергування (бойової служби), яке забезпечує своєчасне виявлення і відбиття раптового нападу на державу, захист і забезпечення безпеки України.

Бойове чергування – спеціальна служба, її несення є виконанням бойового завдання. Порядок несення бойового чергування не є єдиним для всіх чергових підрозділів, екіпажів і постів. Залежно від цільового призначення чергового підрозділу (екіпажу, поста) і характеру завдань, які виконуються, цей порядок може бути різним. Тому при вирішенні питання про притягнення військовослужбовця до відповідальності за ст. 420 КК необхідно з'ясувати особливості військової служби конкретного чергового підрозділу (екіпажу, поста) і точно встановлювати, в чому конкретно виражені порушення правил несення бойового чергування, в яких нормативних актах ці правила передбачені.

Одним із видів спеціальних служб у військах і силах є внутрішня служба добового наряду, яка організовується відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Стаття 267 зазначеного Статуту передбачає, що "добовий наряд призначається для підтримання внутрішнього порядку, охорони особового складу, озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, приміщень і майна військової частини (підрозділу), контролю за станом справ у підрозділах і своєчасного вживання заходів для запобігання правопорушенням, а також для виконання інших обов'язків внутрішньої служби"²⁰⁸.

Особи добового наряду забезпечують виконання розпорядку дня у військових частинах і підрозділах, збереження зброї та іншого військового майна, видають контрольно-пропускним пунктом військової частини, мають інформацію про розподіл особового складу, а також про стан і розподіл бойових, спеціальних і транспортних машин, слідкують за чистотою в казармах і на території військової частини, за дотриманням особовим складом форми одягу тощо. На добовий наряд покладено завдання терміново вживати заходів у випадку бойової тривоги, а також у випадку пожежі, повені та інших стихійних лих. Таким чином, внутрішня служба добового наряду, підтримуючи суворий статутний порядок у військових частинах і підрозділах, сприяє забезпеченню високої боєздатності і постійної бойової готовності військ та сил, створює необхідні умови для їх повсякденного бойового навчання.

Добовий наряд військової частини виконує доволі різноманітні конкретні завдання і функції, які здійснюються різними особами добового наряду. Тому суспільна небезпека порушень статутних правил внутрішньої служби також має різний характер. У всіх випадках ці порушення впливають на статутний порядок, військову дисципліну й організованість особового складу.

²⁰⁸ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

Вони можуть негативно вплинути на інших військовослужбовців, створити умови для вчинення дисциплінарних проступків і злочинів.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 421 КК, є суспільні відносини, порушення яких передбачає посягання на встановлений порядок несення військової служби добовим нарядом, що забезпечує підтримання внутрішнього порядку, охорону зброї, бойової та іншої техніки і боєприпасів, приміщень і майна військової частини (підрозділу) і виконання інших обов'язків із внутрішньої служби.

Підсумовуючи, варто зазначити, що спільним для військових злочинів проти порядку несення спеціальних служб, передбачених стст. 418-421 КК, є наступне:

1) ці злочини посягають на суспільні відносини, які охороняють основи життєдіяльності військових частин, установ і організацій – їх боєздатність і боєготовність, що є необхідною умовою виконання своїх функцій за призначенням: забезпечення порядку несення вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служб, бойового чергування та патрулювання;

2) основою криміналізації порядку несення спеціальних служб є настання тяжких наслідків, які законодавчо не визначені в КК, тому доводиться враховувати усталену судову практику;

3) не зважаючи на можливість настання особливо тяжких наслідків в результаті порушення і недотримання правил несення статутних правил спеціальних служб або патрулювання за умов їх вчинення при кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознаках, ці злочини не є особливо тяжкими. На нашу думку, в окремих випадках покарання може бути не співмірним з небезпечністю окремих злочинів (за наслідками) цієї групи військових злочинів з іншими видами. Наприклад, із порушеннями правил польотів або підготовки до них чи порушенням правил кораблеводіння (стст. 416-417 КК), за вчинення яких можливе покарання до 15 років позбавлення волі як за простий склад злочину;

4) злочини проти порядку несення спеціальних служб посягають виключно на встановлений законодавством порядок несення військової служби, що витікає із змісту диспозицій стст. 418-421 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які містять поняття цих злочинів і встановлюють вимоги щодо їх правомірного несення;

5) злочини проти порядку несення спеціальних служб, передбачені диспозиціями стст. 418-421 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом злочинів*, передбачених стст. 418-421 КК, проти порядку несення спеціальних служб є та частина суспільних відносин порядку несення військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які забезпечують боєготовність і боєздатність військових частин, їх підрозділів і в

цілому військових формувань України по забезпеченню обороноздатності нашої держави і недоторканності її кордонів і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів за "горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК)

Військовослужбовці Збройних Сил та інших військових формувань України через специфіку виконуваних обов'язків мають доступ до великого обсягу даних про наявну на озброєнні бойову техніку, види зброї, до іншої таємної інформації. Збереження цієї інформації у таємниці – необхідна умова успішного виконання військовими формуваннями покладених на них завдань. Їх розголошення може завдати серйозної шкоди інтересам безпеки держави, бойовій готовності військ і сил.

До військовослужбовців, які допустили розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втратили документи чи матеріали, що містять такі відомості, ст. 422 КК передбачає застосування більш суворого покарання, ніж до інших громадян. Це обумовлено перш за все специфікою військової служби, яка покладає на військовослужбовців особливі за своєю природою, надзвичайні за державною важливістю і відповідальністю обов'язки. Вступаючи на військову службу, кожен громадянин України присягає сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, зберігати державну таємницю. Ці вимоги закріплені в Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України²⁰⁹.

Інші питання охорони державної таємниці у військовій сфері з метою захисту національної безпеки України регламентовані в законах України: "Про державну таємницю" від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ²¹⁰, "Про інформацію" від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ²¹¹, "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР²¹², "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р. № 964-ІV²¹³; міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; указах Президента України: від 22.05.1998 р. № 505/98 "Про Положення

²⁰⁹ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

²¹⁰ Про державну таємницю [Текст] : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

²¹¹ Про інформацію [Текст] : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

²¹² Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах [Текст] : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.

²¹³ Про основи національної безпеки України [Текст] : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-ІV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні"²¹⁴, від 14.12.2004 р. № 1483/2004 "Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації"²¹⁵; наказах Служби безпеки України, зокрема, від 12.08.2005 р. № 440 "Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.08.2005 р. за № 902/11182²¹⁶ та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно зі ст. 1 Закону України "Про державну таємницю", "державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою". Охорона державної таємниці передбачає комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв.

Згідно зі ст. 8 Закону України "Про державну таємницю", до державної таємниці в сфері оборони належить інформація:

- про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовки та проведення військових операцій, стратегічне та мобілізаційне розгортання військ, а також про інші найважливіші показники, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань;

- про напрями розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, їх кількість, тактико-технічні характеристики, організацію і технологію виробництва, наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з розроблянням нових зразків озброєння, військової і спеціальної техніки або їх модернізацією, а також про інші роботи, що плануються або здійснюються в інтересах оборони країни;

- про сили і засоби Цивільної оборони України, можливості населених пунктів, регіонів і окремих об'єктів для захисту, евакуації і розосередження

²¹⁴ Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні [Текст] : Указ Президента України від 22.05.1998 р. № 505/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 21. – С. 4. – Ст. 759.

²¹⁵ Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації [Текст] : Указ Президента України від 14.12.2004 р. № 1483/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – С. 28. – Ст. 3264.

²¹⁶ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю [Текст] : наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.08.2005 р. за № 902/11182 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 34. – С. 172. – Ст. 2089.

населення, забезпечення його життєдіяльності та виробничої діяльності об'єктів народного господарства у воєнний час або в умовах надзвичайної ситуації;
- про геодезичні, гравіметричні, картографічні та гідрометеорологічні дані і характеристики, які мають значення для оборони країни.

Відповідно до ст. 12 Закону України "Про державну таємницю", Звід відомостей, що становлять державну таємницю, формує та публікує в офіційних виданнях Служба безпеки України на підставі рішень державних експертів з питань таємниць.

Поняття державної таємниці характеризується двома основними ознаками: а) матеріальною, згідно з якою інформація, яка являє собою державну таємницю, за своєю суттю (змістом) є важливою для оборонних та інших інтересів України, внаслідок чого перехід її у розпорядження іншої держави об'єктивно може завдати серйозної шкоди цим інтересам; б) формальною, згідно з якою ця інформація обов'язково повинна бути передбачена у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю.

Матеріальна ознака, яка характеризує поняття державної таємниці, може змінюватись через різні обставини. Зокрема, у міру розвитку науки і техніки, в тому числі військової, оборонної техніки, у міру змін соціально-економічних, політичних тощо умов старіє певна інформація про ті чи інші засоби озброєння, бойової техніки, наукових відкриттів тощо. Тому періодично виникає необхідність у змінах, оновленні переліку відомостей, що становлять державну таємницю. Таким чином, інформація у сфері оборони є частиною державної таємниці. Нині законодавець не використовує термін "військова таємниця", обмежившись терміном "відомості військового характеру, що містять державну таємницю".

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, які передбачають встановлений у Збройних Силах та інших військових формуваннях України порядок зберігання відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, а також недопущення втрати документів чи матеріалів, що містять такі відомості. Фактично ст. 422 КК передбачає два окремі злочини. Відмінність між ними полягає у способі вчинення.

Предметом злочинів, передбачених ст. 422 КК, є відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, або містяться в документах чи матеріалах, що містять такі відомості. У результаті порушення порядку поводження з цими відомостями вони можуть стати доступними стороннім особам, що може завдати серйозної шкоди інтересам держави у сфері оборони. Охороняється не сам по собі документ (наказ, директива, акт, відомість, план, графік, карта тощо) чи якийсь виріб (зброя, прилад, апарат, таємне паливо тощо), а інформація, що міститься в них. Ознайомлення з записами, які містяться в документах, із виробом тощо дає можливість дізнатись відомості військового характеру, розкрити таємницю ви-

робництва зброї, технологію її виготовлення. Таким чином, якщо при розголошенні відомостей військового характеру вихід інформації за межі певного кола осіб відбувається переважно у результаті словесної інформації, що надходить від осіб, які нею володіють, то при втраті – в результаті виходу самих предметів, документів із володіння осіб, яким вони довірені. При цьому треба мати на увазі, що відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, можуть міститися не тільки у належно оформлених документах, але й у записних книжках, чорнових записках, у рукописах, що готуються до видання, розрахунках, формулах тощо.

Існуючий Звід відомостей, що становлять державну таємницю, може змінюватися, доповнюватися, що обумовлено розвитком військової справи, озброєння, військової техніки, зміною способів і засобів ведення збройної боротьби. Разом із тим він не є підставою для автоматичного вирішення питання про те, є та чи інша інформація державною таємницею. Цей перелік є нормативною підставою для вирішення цього питання і в кожному конкретному випадку служить орієнтиром для компетентних органів військового командування при наданні висновків про характер розголошених відомостей. Це означає, що відомості, не вказані у відповідних переліках, зазвичай не можуть бути визнані державною таємницею. Водночас і відомості, які формально підпадають під цей перелік, не завжди можуть бути визнані державною таємницею.

Якщо документи, предмети, вироби тощо містять відомості військового характеру, які не підлягають розголошенню, але не є державною таємницею, то відповідальність за розголошення такої інформації не становить складу цього злочину.

Під час оцінки змісту відомостей зрештою необхідно виходити з того, що таємними є конкретні дані про озброєння, військово-технічні розробки, наукові відкриття, які мають військово-прикладне значення, тощо.

Підсумовуючи, варто зазначити, що спільним для військових злочинів проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК) є наступне:

1) безпосередні об'єкти злочинів, що розглядаються, перебувають у відносинах логічного підпорядкування двом іншим, більш широким за обсягом, об'єктам. По-перше, вони підпорядковані родовому об'єкту військових злочинів (порядку несення військової служби), співвідносячись із ним, як частина до цілого. По-друге, безпосередні об'єкти даних злочинів підпорядковані також об'єктам злочинів, передбачених статтями 328 (розголошення державної таємниці) і 329 (втрата документів, що містять державну таємницю) КК, оскільки встановлений у Збройних Силах порядок, який забезпечує збереження державної таємниці у сфері оборони, є частиною загального встановленого в Україні порядку збереження державної таємниці;

2) злочини проти порядку розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості, будучи військовими, разом з тим за своїм характером, з урахуванням підлеглості їх об'єктів об'єкту злочинів у сфері охорони державної таємниці, є однотипними з останнім. Багато спільного між ними і за об'єктивною стороною відповідних складів; єдиними є також поняття розголошення і втрати документів стосовно як військових, так і злочинів у сфері охорони державної таємниці, хоча конструктивні ознаки вказаних злочинів мають і свої особливості. Все це передбачає необхідність під час аналізу складів військових злочинів проти розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрати документів чи матеріалів, що містять такі відомості, опиратись на теоретичні положення, які належать до аналізу злочинів у сфері охорони державної таємниці;

3) злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК) посягають виключно на встановлений законодавством порядок несення військової служби, що витікає із змісту диспозицій ст. 422 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які містять поняття цих злочинів і встановлюють вимоги щодо їх правомірного несення;

4) злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері, передбачені диспозиціями ст. 422 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом злочинів*, передбачених ст. 422 КК, проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері є та частина суспільних відносин порядку несення військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які забезпечують збереження відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або документів чи матеріалів, що містять такі відомості особовим складом військових частин, їх підрозділів і в цілому військових формувань України і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів за "горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Військові службові злочини (стст. 425-426¹ КК)

Виконання Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України завдань щодо захисту держави вимагає удосконалення методів і засобів управління військами і силами. Управлінська діяльність здійснюється військовими службовими особами на основі вимог національного законодавства.

У межах своєї компетенції військові службові особи командують підпорядкованими їм військами і силами (підрозділами, військовими частинами тощо) чи службами, віддають накази і розпорядження, заохочують підлеглих, накладають на них дисциплінарні стягнення, стягують матеріальну шкоду, розпоряджаються ввіреним військовим майном тощо.

Авторитет командирів і начальників охороняється законами і статутами Збройних Сил України. Наділяючи військових службових осіб Збройних Сил та інших військових формувань України великими правами і владою, держава разом з тим вимагає, щоб ці права і влада використовувались суворо за призначенням – тільки в інтересах військової служби, в інтересах зміцнення бойової могутності Збройних Сил України. Використання свого службового становища всупереч інтересам військової служби, як і бездіяльність військової влади, коли застосування влади необхідно, завдає шкоди військовому правопорядку і являє собою значну суспільну небезпеку. Тому боротьба з порушеннями законності військовими службовими особами, зі злочинами, які вчиняються у сфері їх службової діяльності, була і залишається важливим завданням. Значення цієї боротьби посилюється в сучасних умовах, коли у військовій справі посиленими вимоги до точного виконання всіма військовими службовими особами своїх обов'язків. Від якості роботи військових службових осіб, від дотримання ними вимог законів і статутів Збройних Сил України залежить нормальне функціонування всього складного механізму військових формувань. Будь-які спроби порушення законів, чим би вони не мотивувались, прийнятними бути не можуть.

Збройні Сили мають досвідчені офіцерські кадри, більшість із яких вміло командує ввіреними їм підрозділами, військовими частинами, кораблями, завжди пам'ятає про свій командирський обов'язок, ні на хвилину не втрачає почуття відповідальності перед законом. Важливе значення при цьому має високий рівень виконання завдань і дисциплінованість командира, начальника. Держава вимагає від військових кадрів, щоб у боротьбі за суворе дотримання законів командир і начальник подавав позитивний приклад своїм державним підходом до справи, підвищеною вимогливістю до самого себе. Ці вимоги передбачені ст. 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, які зобов'язують командира, начальника, зокрема, показувати приклад дисциплінованості, неухильного виконання вимог законодавства, наказів і розпоряджень командирів і начальників; бути ввічливим і справедливим у ставленні до підлеглих, не принижувати їхньої честі та гідності.

Висока правова культура, моральна чистота, професійна компетентність командирських кадрів є дієвими чинниками, які забезпечують ефективне навчання і виховання особового складу, підвищення бойової готовності підрозділів, військових частин і кораблів. Тому цілком неприпустимими є в умовах Збройних Сил військові службові злочини – перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади. Ці діяння здатні завдати істотної шкоди дисципліні і боєготовності військ та сил і тому передбачають кримінальну відповідальність.

Апарат органів військового управління і військового командування, будучи складовою частиною державного апарату, будується на підставі єдиних із ним принципів, зокрема й принципів відповідальності за посягання на інтереси військової служби. Разом із тим у його структурі, формах і методах керівництва є особливості, обумовлені суворою централізацією управління і характером завдань, що виконуються військовими формуваннями, специфікою службових відносин у військових колективах. Будь-яке порушення діяльності апарату органів військового управління і військового командування зачіпає інтереси військ та сил і тому посягання на цю діяльність є посяганням на військові суспільні відносини. Це дає підстави для виділення їх у самостійний об'єкт охорони.

Згідно зі статтями 425-426¹ КК до кримінальної відповідальності за військові службові злочини можуть притягуватися не всі категорії військовослужбовців, а лише командири, начальники та інші військові службові особи.

Згідно з п. 1 примітки до ст. 425 КК, під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

Поняття "командир, начальник" подано у статтях 28-32 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Зокрема, командир військової частини (підрозділу) – це особа, яка очолює особовий склад військової частини (підрозділу) і є його прямим начальником. Він є єдиначальником і несе особисту відповідальність перед державою за постійну бойову і мобілізаційну готовність ввіреної йому військової частини (підрозділу). Командирами військових частин чи підрозділів призначаються особи офіцерського, старшинського чи сержантського складу залежно від їхньої підготовки в атестаційному порядку²¹⁸.

Головна відмінна їх ознака полягає в тому, що вони наділені правом видавати підлеглим накази та розпорядження. Як відомо, військовослужбовець може бути начальником щодо інших військовослужбовців як за своїм службовим становищем, так і за військовим званням. З точки зору правової, і ті, й інші є військовими службовими особами.

Орієнтовний перелік військових службових осіб передбачений статутами Збройних Сил України, зокрема: розділами 1, 3, 7, 9-12 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України²¹⁹, розділами 1-3 Дисциплінарного стату-

²¹⁸ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

²¹⁹ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

ту Збройних Сил України²²⁰, розділами 1, 2, 4, 5, 7, 9 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України²²¹, затверджених відповідними законами України 24 березня 1999 р., та іншими нормативно-правовими актами.

Організаційно-розпорядчі функції є не що інше, як обов'язки, пов'язані з загальною організацією роботи на конкретній ділянці, з керівництвом людьми, підбором і розстановкою кадрів, з правом прийому та звільнення тощо. До цієї категорії службових осіб належать, скажімо, командири окремих військових підрозділів, військових частин, з'єднань, начальники установ, закладів, штабів, управлінь, а також їхні заступники, помічники та інші військовослужбовці, наділені певною владою і правами видавати накази, розпорядження своїм підлеглим і контролювати їх виконання.

Функції адміністративно-господарські передбачають безпосереднє розпорядження військовим або громадським майном, організацію обліку, зберігання, використання, видачі і витрачання товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів. Військовими службовими особами, наділеними цими обов'язками, крім названих вище, є начальники спеціальних служб (фінансової, продовольчої, речової, медичної тощо), завідувачі складів матеріальних цінностей, бухгалтери, ревізори, начальники адміністративно-господарських служб та інші.

Військовими службовими особами може бути також визнано військовослужбовців рядового складу, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, які тимчасово виконують обов'язки командира (начальника), приміром, солдат, що тимчасово виконує обов'язки командира відділення, заступника командира взводу та ін.

Виконання *військовослужбовцем спеціальних доручень службового характеру* (навіть систематично), але не пов'язаних зі здійсненням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, не дає підстав розглядати такого військовослужбовця як військову службу особу (наприклад, ротний поштар).

Згідно з ч. 11 ст. 6 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу", військові посадові особи – це військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно із законодавством²²².

²²⁰ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 197.

²²¹ Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 196.

²²² Про військовий обов'язок і військову службу [Текст] : Закон України в редакції від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

Недбале ставлення до військової служби полягає у невиконанні чи неналежному виконанні військовою службовою особою покладених на неї обов'язків внаслідок неналежного чи недобросовісного до них ставлення.

Безпосереднім об'єктом цього злочину, передбаченого ст. 425 КК, є посягання на суспільні відносини, які забезпечують належну, нормальну діяльність органів військового управління і військового командування з боку військових службових осіб з використанням свого службового становища, всупереч інтересам військової служби внаслідок недбалого ставлення до військової служби.

Основним *безпосереднім об'єктом злочину*, передбаченого ст. 426 КК (бездіяльність військової влади) є суспільні відносини, посягання на які завдає шкоди правильній діяльності органів військового управління і військового командування у військовій сфері, зокрема, при здійсненні повноважень військовими службовими особами, а також інше умисне невиконання ними своїх службових обов'язків за посадами, які обіймають, у разі спричинення істотної шкоди. *Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом* є посягання на права, свободи й інтереси військовослужбовців, інших осіб при здійсненні функцій військового командування.

Перевищення влади, як і зловживання владою, характеризується тим, що начальник використовує своє службове становище всупереч інтересам військової служби. Але, на відміну від зловживання, перевищення влади виявляється тільки у формі дії і може мати місце тільки у сфері владних повноважень (тоді як зловживання може мати місце як у сфері владних повноважень, так і при виконанні адміністративно-господарських і організаційно-розпорядчих обов'язків). Крім того, зловживання владою має місце в діях, які в основі своїй є неправомірними, оскільки у начальника (військової службової особи) взагалі немає підстав для застосування своїх повноважень, тоді як при перевищенні в принципі є підстава для застосування влади, але межі її застосування в конкретному випадку виходять за рамки прав, наданих даному начальнику. *Перевищення влади* – це умисне вчинення начальником дій, які явно виходять за межі прав і повноважень, наданих йому законом.

За своїм характером це дії, які: 1) правомірні були вчинити лише вищестоящі військові службові особи чи 2) військова службова особа не мала права вчинити за даних конкретних обставин, але мала б право вчинити за наявності особливих обставин.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 426¹, є суспільні відносини, які забезпечують правильну, нормальну діяльність апарату органів військового управління і військового командування, в разі посягання на які передбачена кримінальна відповідальність. У разі застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо такі дії заподіяли істотну шкоду, або застосування насильства щодо підлеглого *додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* перевищення військовою

службовою особою влади чи службових повноважень є посягання на суспільні відносини, які захищають честь та гідність підлеглого, а в разі застосування насильства щодо підлеглого – життя, здоров'я, воля, честь, гідність підлеглого.

В.І. Касинюк, М.І. Панов, С.О. Харитонов зазначають, що безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок здійснення військовими командирами (начальниками) своїх функцій²²³.

Підлеглими для військової службової особи за передбачених чинним законодавством умов можуть бути військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження відповідних зборів, за посадою та військовим званням, а також працівники Збройних Сил та інших військових формувань.

Дисциплінарна влада – це права командирів і начальників застосовувати заохочення до підлеглих військовослужбовців за добросовісне і старанне несення військової служби та накладати на них дисциплінарні стягнення за неналежне ставлення до служби й порушення військової дисципліни. Кожному начальнику й командирі Дисциплінарним статутом Збройних Сил України надані певні права із застосування заохочень і накладення дисциплінарних стягнень на підлеглих відповідно до його посади або військового звання²²⁴.

Перевищення влади або службових повноважень є небезпечним злочином, який вчинюється у сфері службової діяльності і посягає на охоронювані законом права й інтереси окремих військовослужбовців і працівників, інтереси юридичних осіб, державні та громадські інтереси.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що спільним для військових службових злочинів, передбачених стст. 425-426¹ КК є наступне:

1) військовими службовими злочинами є передбачені КК суспільно небезпечні, винні діяння, що посягають на правильну, нормальну діяльність апарату органів військового управління і військового командування, які вчиняються військовими службовими особами з використанням службового становища всупереч інтересам військової служби;

2) безпосередні об'єкти військових службових злочинів, що розглядаються, перебувають у відносинах логічного підпорядкування двом іншим, більш широким за обсягом, об'єктам. По-перше, вони підпорядковані родовому об'єкту військових злочинів (порядку несення військової служби), співвідносячись із ним, як частина до цілого. По-друге, безпосередні об'єкти даних злочинів вступають у певну конкуренцію з об'єктами загальнокримінальних злочинів, передбачених статтями 365 (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) і 367 (служ-

²²³ *Панов М. І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) [Текст] / М. І. Панов, В. І. Касинюк, С. О. Харитонов. – Х. : Харків юридичний, 2006. – С. 141.

²²⁴ Статути Збройних Сил України [Текст]. – К. : ЗАТ "ВПОЛ", 2004. – С. 142.

бова недбалість) КК, оскільки встановлений у Збройних Силах порядок службової діяльності військовими службовими особами є частиною загального встановленого в Україні порядку управлінської діяльності державного апарату органів державної влади і місцевого самоврядування;

3) виключення з розділу XIX Особливої частини КК на підставі Закону України від 21.02.2014 р. №746-VII²²⁵ стст. 423 (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) і 424 (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень), а потім поновлення на підставі Закону України від 07.04.2015 р. №290-VIII²²⁶ в ст. 426¹ КК без жодних змін військового злочину (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень) свідчить про необхідність продовження пошуку оптимального варіанту змісту цієї групи військових службових злочинів на законодавчому рівні. Аргументом поновлення злочину (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) в розділі XIX Особливої частини може бути той факт, що у числі військових адміністративних правопорушень, передбачених главою 13-Б КУпАП на підставі Закону України від 05.02.2015 р. №158-VIII²²⁷, значиться у ст. 172-13 (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем). Такі непослідовні дії українського законодавця розбалансували зміст цієї групи військових службових злочинів та створює додаткові труднощі з кваліфікацією дій (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) на рівні військового адміністративного правопорушення і загальнокримінального злочину у правозастосовній діяльності;

4) військові службові злочини, передбачені стст. 425-426¹ КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* військових службових злочинів, передбачених стст. 425-426¹ КК, є та частина суспільних відносин порядку несення військової служби під час її проходження, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства, які забезпечують належне управління підпорядкованими військовими час-

²²⁵ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21.02.2014 р. № 746-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 12, ст. 188.

²²⁶ Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень: Закон України від 07.04.2015 р. № 290-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст. 217.

²²⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків у особливий період: Закон України від 05.02.2015 р. № 158-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 92.

тинами, їх підрозділами по забезпеченню належного правопорядку у військовій сфері і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів за "горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойової обстановки (стст. 427-432 КК)

До цієї групи відносяться військові злочини, що передбачають кримінальну відповідальність за здачу або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427), залишення гинучого військового корабля (ст. 428), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429), добровільна здача в полон (ст. 430), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431), мародерство (ст. 432). Спільним, що об'єднує вказані військові злочини є їх спрямованість на порушення вимог Військової присяги, інших актів законодавства у військовій сфері по захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, бути дисциплінованим військовослужбовцем, що є обов'язком громадян України.

Основною метою будь-якого виду бою є рішуче знищення противника. Воно досягається стійкістю і впевненістю військ і сил в обороні і стрімкістю в наступі. Командир і начальник зобов'язаний до останньої можливості обороняти займані позиції і не відходити без наказу старшого начальника. Отримавши наказ на відступ, командир або начальник зобов'язаний організовано відвести ввірені йому сили і засоби, вжити заходів щодо того, щоб усе цінне майно було вивезено з території, яка залишається. За неможливості відведення бойової техніки і вивезення цінного майна, яке може бути використано противником, командир або начальник зобов'язаний знищити або привести в непридатний стан бойову техніку і майно, яке вимушено залишається противнику.

Задача противнику командиром чи начальником ввірених йому військових сил, а також залишення противнику не викликаних бойовою обстановкою укріплень, бойової техніки й інших засобів ведення війни можуть призвести до суттєвого ослаблення боєздатності військ та сил (зменшення їх чисельності, втрати бойової техніки, ослаблення морального духу військ та сил), до зриву бойової операції і посилення бойових можливостей противника. Цим пояснюється надзвичайно велика суспільна небезпека зазначених діянь.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 427 КК, є встановлений у Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань порядок використання військовим командиром чи начальником ввірених йому сил і засобів ведення збройної боротьби.

Статути Збройних Сил України зобов'язують командира чи начальника діяти в бою сміливо, рішуче і наполегливо, розумно використовувати ввірені йому сили і засоби ведення збройної боротьби для досягнення перемоги в бою і за жодних обставин не здавати їх противнику. Задача чи залишення противнику засобів ведення війни і є посяганням на охоронюваний ст. 427 КК військовий правопорядок.

Наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415 "Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України", який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491, виданий з метою визначення організації корабельної служби, заходів щодо забезпечення високої бойової готовності і безпеки кораблів у морі та пунктах базування, обов'язків службових осіб, організації бойової підготовки, правил несення служби корабельних нарядів і встановлення військових морських ритуалів на кораблях Військово-Морських Сил Збройних Сил України²²⁸.

Зазначене Положення про корабельну службу та інші акти законодавства військової сфери зобов'язують командира корабля керувати кораблем сміливо, енергійно і рішуче, без страху перед відповідальністю за ризикований маневр, який диктується обстановкою. Впевненість командира у своїх діях, дисциплінованість, хоробрість мають важливе значення в діях командира корабля за складних умов. Особистий приклад командира вселяє впевненість у підлеглих, створює необхідний психологічний настрій на виконання найскладніших і найвідповідальніших завдань. Ці якості командира особливо важливі в небезпечній ситуації, яка загрожує загибелі військового корабля. Така небезпека може виникнути як у мирний час, так і в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Командир військового корабля зобов'язаний використати всі наявні у нього можливості для врятування пошкодженого корабля. Якщо ж врятування корабля стане неможливим, то він повинен забезпечити безпечне сходження з корабля особового складу і майна і тільки після цього залишити військовий корабель, що гине.

Невиконання командиром військового корабля чи особою зі складу команди корабля покладених на них службових обов'язків може призвести до тяжких наслідків.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 428 КК, є посягання на суспільні відносини, які забезпечують порядок несення військової служби на військовому кораблі, який забезпечує його організоване залишення в обстановці, що загрожує загибелі військового корабля.

Відповідно до ст. 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності, шанування її державних символів є обов'язком громадян України²²⁹. Тому військовослужбовець зобов'язаний мужньо, вміло, з гідністю і честю поводитись як на полі бою, так і в бою. Він не має права без дозволу свого командира за жодних обставин залишати поле бою. Самовільне залишення поля бою є небезпечним не лише тому, що особа ухиляється

²²⁸ Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України [Текст] : наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415, зареєстровано у Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 2. – Ст. 2726.

²²⁹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

ся від участі у бою, але й тому, що залишення поля бою може негативно вплинути на моральний дух інших військовослужбовців, викликати паніку серед нестійких і навіть призвести до зриву виконання бойового завдання.

Не меншу небезпеку становить відмова діяти зброєю на полі бою, особливо якщо це має демонстративний характер. Як перше, так і друге діяння є грубим і тяжким порушенням Військової присяги та одним із небезпечних військових злочинів.

Кримінальна відповідальність за самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю передбачена ст. 429 КК. Об'єднання цих двох злочинів в одній статті обумовлено їх схожістю як за характером суспільної небезпеки, так і за безпосереднім об'єктом посягання.

Тому *безпосереднім об'єктом* зазначеного злочину є посягання на суспільні відносини, які лежать в основі порядку несення або проходження військової служби під час бою, що забезпечує виконання військовослужбовцями обов'язку захисту своєї Вітчизни зі зброєю у руках.

Військова присяга і статuti Збройних Сил України зобов'язують кожного військовослужбовця завжди бути вірним і відданим Українському народу, ніколи його не зрадити, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок.

До окремих військовослужбовців, які не виконують свого військового обов'язку, які через боягузтво або легкодухість здаються у полон, а також вчиняють у полоні дії, що завідомо можуть заподіяти шкоду Україні, застосовуються заходи кримінально-правового впливу, що передбачені статтями 430, 431 КК.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 430 КК, є встановлений у Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях порядок несення або проходження військової служби, який не допускає добровільної здачі у полон через боягузтво або легкодухість. Цей порядок характеризують військові відносини, які виникають в умовах ведення бойових дій, зумовлені воєнним станом або бойовою обстановкою; відносини, за яких військовослужбовці повинні сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок і добровільно не здаватися у полон. Порушення конституційного обов'язку перед державою може ослабити бойову здатність підрозділу, дезорганізувати особовий склад, знизити його бойовий дух.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 431 КК, є суспільні відносини, посягання на які порушує порядок поведінки військовослужбовця у полоні, виконання ним свого військового обов'язку в умовах полону. Змістом *додаткового обов'язкового безпосереднього об'єкта* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 431 КК, є посягання на основи національної безпеки у сфері оборони України або союзних з нею державами, за відсутності ознак державної зради. *Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* злочинів, передбачених чч. 2-3 ст. 431 КК, є життя, здоров'я, честь та гідність військовополонених, інші їх блага.

Стаття 432 КК визначає мародерство як "викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених". Із законодавчого визначення мародерства витікає, що воно являє собою викрадення в особливих умовах – на полі бою, і тільки такого майна, яке знаходиться при вбитих чи поранених. Ці обставини визначають характер суспільної небезпечності діяння і його спрямованість проти порядку несення військової служби на полі бою.

Таким чином, очевидно, керувався і законодавець, передбачивши злочин за ст. 432 КК у розділі XIX Особливої частини (злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)).

Аргументом на користь цієї точки зору може слугувати і той факт, що ст. 8 (воєнні злочини) Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р., який набув чинності 01.07.2002 р., не передбачає такого злочину, який спрямований на заволодіння на полі бою особистим майном убитих чи поранених із числа як комбатантів, так і інших осіб. У пункті IV) ч. 2 цієї статті мова ведеться лише щодо "незаконного, безглузлого і великомаштабного знищення і привласнення майна, не викликаного воєнною необхідністю"²³⁰.

Аналогічного змісту правові норми, що передбачають перелік серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, містяться у стст. 49-50 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях²³¹, стст. 50-51 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі²³², стст. 146-147 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни²³³. Разом з тим ч. 1 ст. 15 I ЖК передбачає, що "у всякий час, і особливо після бою, сторони, які знаходяться у конфлікті, негайно приймуть всі можливі заходи для того, щоб розшукати і підібрати поранених і хворих і захистити їх від пограбування і дурного поводження, забезпечити їм необхідний догляд, а також для щоб розшукати мертвих і заборонити їх пограбування"²³⁴.

Якщо проаналізувати історичний аспект генезису злочину "мародерство" на теренах України і іншій території колишнього Союзу РСР, то історичні пам'ятки кримінального законодавства і здобутки науковців засвідчують наступне. У дослідженнях українських науковців за темами: "Злочини і покарання в

²³⁰ Международный уголовный суд (сборник документов) [Текст]. – Казань : Центр инновационных технологий, 2004. – С. 13-21.

²³¹ Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – М.: 1994 г. – С. 24-25.

²³² Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – М.: 1994 г. – С. 51-52.

²³³ Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – М.: 1994 г. – С. 199-200.

²³⁴ Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – М.: 1994 г. – С. 9.

праві української гетьманської держави (1648-1657 pp.)²³⁵, "Кримінальне право в Україні (1917-1922 pp.)"²³⁶, "Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917-1921 pp.)"²³⁷ ми не знаходимо інформації про мародерство як злочин. Відсутня така інформація і у дослідженні І.О. Колотухи "Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права"²³⁸. Інформацію про мародерство як злочин знаходимо у Положенні про революційні військові трибунали, затвердженого декретом ВЦВК 20.11.1919 р.²³⁹. Цей злочин В.М. Чхиквадзе в системі тодішніх військових злочинів відносив до 2-ї групи, як загальнокримінальні злочини, що вчиняються військовослужбовцями²⁴⁰. А ст. 214 КК УСРР 1922 р. передбачала, що "мародерство, тобто протизаконне відібрання у бойовій обстановці у цивільного населення належного останньому майна, із застосуванням погрози військовою зброєю і під приводом необхідності його відібрання для воєнних цілей, а також зняття з корисливою метою з вбитих і поранених речей, що знаходились при них" (переклад авт.)²⁴¹. У КК УСРР 1927 р. артикул 206-27 вже передбачав поняття цього злочину, як "загарбання на бойовищі речей, які є при вбитих та поранених (мародерство)"²⁴².

Як зазначав В.М. Чхиквадзе, небезпечність цього злочину полягає у тому, що він безпосередньо посягає на військову дисципліну, на боєздатність армії. Військовослужбовець, який вчиняє даний злочин, перетворюється у злодія чужого майна. Мародерство може привести до пониження боєздатності військової частини, до підриву авторитету Радянської Армії, примен-

²³⁵ *Макаренко О.В.* Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648-1657 pp. : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Національна академія внутрішніх справ / О.В. Макаренко. – К.: 2011.

²³⁶ *Чуваков О.А.* Кримінальне право в Україні (1917-1922 pp.) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Національний університет внутрішніх справ / О.А. Чуваков. – Х.: 2003.

²³⁷ *Кісілюк Е.М.* Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917-1921 pp.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України / Е.М. Кісілюк. – К., 2003.

²³⁸ *Колотуха І.О.* Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 – Одеська національна юридична академія / І.О. Колотуха. – О., 2010.

²³⁹ СУ, РСФСР, 1919, № 58.

²⁴⁰ *Чхиквадзе В. М.* Советское военно – уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 89-90.

²⁴¹ Уголовный Кодекс Советских республик [Текст и постатейный комментарий под редакцией С. Канарского] (2-е издание). – Государственное издательство Украины, 1925. – С. 427.

²⁴² Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року] (четверте видання). – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1930. – С. 288.

шенню гідності її бійців в очах населення. Тому, на його думку, об'єктом мародерства слід вважати військову дисципліну²⁴³.

Обов'язки солдатів і матросів та інших категорій військовослужбовців, що передбачені нормами Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, інші положення військових статутів вимагають від них бути хоробрими і дисциплінованими, не допускати негідних вчинків і стримувати від них інших військовослужбовців²⁴⁴.

Безпосереднім об'єктом посягання при *мародерстві є суспільні відносини*, які становлять військовий правопорядок, що визначає поведінку військовослужбовців на полі бою щодо майна, яке знаходиться при вбитих і поранених. Ці обставини й обумовлюють приналежність мародерства до військових злочинів, які вчинюються у районі поля бою.

Суспільна небезпека мародерства полягає і в тому, що воно є глумленням над убитими, виявом цинізму щодо вбитих і не людяності – до поранених. Мародерство може породити дух взаємної недовіри серед військовослужбовців, негативно позначитись на стані військової дисципліни, морального духу військ та сил і завдати шкоди авторитету Збройних Сил України та інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань.

Як зазначає С.І. Дячук безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 432 КК є "бойова слава Збройних Сил України, бойові та військові традиції, честь військовослужбовця, а також порядок дотримання звичаїв та правил війни. ... Додатковим обов'язковим об'єктом викрадення на полі бою речей, що знаходяться при поранених, виступає власність"²⁴⁵. Аналогічної позиції дотримуються і А.Р. Олійник та А.М. Титов, які теж стверджують, що безпосереднім об'єктом злочину "мародерство" є бойова слава Збройних Сил України й честь військовослужбовця, а також порядок дотримання звичаїв та правил війни²⁴⁶. М.І. Панов відносить цей злочин до групи злочинів проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій²⁴⁷.

²⁴³ Курс советского уголовного права : в 6 т. Т. 6 : Чхиквадзе В.М. Воинские преступления [Текст] // Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления / под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. – М.: Изд-во "Наука", 1971. – С. 530.

²⁴⁴ Статуту Збройних Сил України [Текст]. – К.: ЗАГ "ВПОЛ", 2004. – С. 198.

²⁴⁵ Дячук С.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка : у 3 кн. – К.: ФОРУМ, 2005. – Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. – С. 542.

²⁴⁶ Олійник А.Р., Титов А.М. Сучасні проблеми кримінально – правової характеристики мародерства [Текст] // Військові злочини: кримінально – правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В.М. Стратонова, Е.Л. Стрельцова. – Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2015. – С. 231.

²⁴⁷ Панов М.І. Поняття, система і види військових злочинів // Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] : навч. посіб. / Г. М. Аннісмов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк [та ін.] ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 21.

На нашу думку злочин, передбачений ст. 432 КК України (мародерство), виходячи із змісту безпосереднього об'єкта, має бути віднесено до групи злочинів проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Підсумовуючи, варто зазначити, що спільним для військових злочинів проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, передбачених стст. 427-432 КК, є наступне:

1) злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці віднесені законодавцем до тяжких злочинів, за виключенням злочину, передбаченого ч. 3 ст. 431 (злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, з корисливих мотивів);

2) злочини цієї групи, передбачені стст. 427, 429-430, 432 КК, не зважаючи на ту обставину, що це тяжкі злочини, передбачають лише простий склад злочину. Враховуючи їх підвищену суспільну небезпеку в умовах воєнного стану і бойової обстановки, варто передбачити кримінальну відповідальність за ці злочини, вчинені за кваліфікуючих ознак (обтяжуючих обставин – у складі групи; такі, що спричинили тяжкі наслідки і т. п.) з віднесенням таких злочинів до особливо тяжких злочинів, маючи на увазі, що у радянський період вид покарання за їх вчинення передбачав виняткову міру покарання – смертну кару (розстріл);

3) всі злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойовій обстановці характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як обов'язкових безпосередніх об'єктів, так і додаткових безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом злочинів* проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, передбачених стст. 427-432 КК, є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає підвищену суспільну небезпеку не тільки для військового правопорядку, але і для захисту України від зовнішніх ворогів, є тяжкими злочинами і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) (стст. 433-435 КК)

У розділі XIX Особливої частини КК містяться три статті (статті 433-435), відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями.

Лихоліття воєн і збройних конфліктів неодноразово завдавали непоправної шкоди людству. Тому люди давно шукали засоби боротьби з методами ведення війни, засобами пом'якшення її жахів. Воля народів завжди мала вплив на формування норм міжнародного права про війну, передбачаючи її гуманізацію. Упродовж тривалого історичного періоду формуються закони

і звичаї війни, які регулюють відносини воюючих, обмежуючи їх у виборі засобів і способів ведення війни.

Основними міжнародно-правовими актами у галузі міжнародного гуманітарного права є прийняті 12 серпня 1949 р. чотири Женевські конвенції про захист жертв війни, а також інші міжнародні договори, більшість яких ратифікована Україною. Окремо необхідно зазначити про наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 "Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України", який зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572²⁴⁸. Цей наказ виданий взамін наказу Міністра оборони України від 11.09.2004 р. № 400 "Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України", який був виданий з метою виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань та забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями і працівниками Збройних Сил України²⁴⁹.

Суспільна небезпека зазначених злочинів полягає не лише в тому, що вони посягають на інтереси мирних громадян чи військовополонених, які охороняються міжнародним правом чи являють собою використання недозволених способів ведення бойових дій. Ці злочини у випадку вчинення їх військовослужбовцями України можуть завдати серйозної шкоди міжнародному авторитету і престижу Збройних Сил України, викликати негативне ставлення до них світової громадськості.

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 433 КК, є суспільні відносини, посягання на які порушує порядок несення військової служби в районі ведення воєнних дій, який забезпечує відповідно до законів і звичаїв війни недоторканність особи і майна мирного населення в районі воєнних дій. *Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* цього злочину буде посягання на здоров'я, гідність потерпілих; їх право власності, інші особисті права, передбачені чинним законодавством.

А.Р. Мухамеджанова, що змістовно досліджувала кримінально-правову характеристику цього злочину, розглядає основний безпосередній об'єкт, як "суспільні відносини щодо проходження або несення військової служби в частині забезпечення безпеки цивільних осіб від незаконних дій з боку військовослужбовців Збройних Сил України або інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, які перебувають у рай-

²⁴⁸ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572 / Офіційний вісник України від 04.08.2017. – 2017, № 61, стор. 180, стаття 1886, код акта 86766/2017.

²⁴⁹ Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України [Текст] : наказ Міністра оборони України від 11.09.2004 р. № 400. – К. : Міністерство оборони України, "Азимут-Україна", 2004.

оні воєнних дій (порядок проходження або несення військової служби в частині забезпечення безпеки цивільних осіб)"²⁵⁰.

Висновок А.Р. Мухамеджанової, що "передбачене ст. 433 КК діяння не є конвенційним злочином", оскільки "відповідальність за однорідні йому посягання у вітчизняному законодавстві була передбачена задовго до створення міжнародного гуманітарного права й підписання відповідних міжнародно-правових актів (зокрема, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р.)"²⁵¹ є сумнівним, з огляду на наступне. По-перше, серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, передбачені нині відповідними статтями Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року і додатковими протоколами до них, були криміналізовані у національних актах різних держав, а потім у міжнародних договорах на підставі звичаїв та правил ведення війни у різний період розвитку людства на Землі. По-друге, серед науковців радянського періоду не було єдиної думки щодо місця цього злочину в системі військових злочинів. Так, В.Н. Кудрявцев²⁵², В.М. Чхиквадзе²⁵³ відносили насильство над населенням у районі воєнних дій до групи злочинів, що вчинялися в бойовій обстановці і в районі воєнних дій. В.І. Курляндський²⁵⁴, Н.І. Загородніков²⁵⁵, В.П. Шупленков²⁵⁶

²⁵⁰ Мухамеджанова А.Р. Кримінально – правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Харківський національний університет внутрішніх справ / А.Р. Мухамеджанова. – Х., 2017. – С. 6.

²⁵¹ Мухамеджанова А.Р. Кримінально – правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Харківський національний університет внутрішніх справ / А.Р. Мухамеджанова. – Х., 2017. – С. 8.

²⁵² Кудрявцев В.Н. Преступления против порядка несения воинской службы в боевой обстановке и в районе военных действий // Воинские преступления [Текст] : учебник / Х. М. Ахметшин, Н. В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под. ред. генерал-лейтенанта юстиции Н.Ф. Чистякова. – М. : Военно-политическая академия, 1970. – С. 274 – 283, 292-295.

²⁵³ Чхиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право [Текст] / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 419, 437-442.

²⁵⁴ Курляндский В.И. Общая характеристика преступлений против порядка обращения с военнопленными, пользования знаками Красного креста и Красного полумесяца и порядка обращения с населением в районе военных действий // Воинские преступления [Текст] : учебник / Х. М. Ахметшин, Н. В. Васильев, А. А. Герцензон [и др.] ; отв. ред. Г. Н. Пуговкин. – М. : Военно-юридическая академия, 1956. – С. 224-229.

²⁵⁵ Загородніков Н.И. Преступления против порядка обращения с населением в районе военных действий // Воинские преступления [Текст] : учебник / Х. М. Ахметшин, Н. В. Васильев, А. А. Герцензон [и др.] ; отв. ред. Г. Н. Пуговкин. – М. : Военно-юридическая академия, 1956. – С. 232-237.

²⁵⁶ Шупленков В.П. Преступления против законов и обычаев войны // Советское уголовное право. Воинские преступления [Текст] : учебник / Е.В. Прокопович, Х. М. Ахметшин, Ф.С. Бражник [и др.] ; под. ред. Главного военного прокурора генерал-полковника юстиции А.Г. Горного – М. : Военный институт, 1978. – С. 369-376.

стверджували, що ці злочини вчиняються проти законів і звичаїв війни. Науковці за часів незалежності України Ю.П. Дзюба²⁵⁷, В.І. Касинюк, М.І. Панов, С.О. Харитонов²⁵⁸ стверджують, що це злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями. Підтримуючи цю позицію, вважаємо, що точка зору А.Р. Мухамеджанової стосовно того, що злочини, передбачені ст. 433 КК, не є конвенційними, може бути предметом дискусій у науковому плані. Але на даний час фактом є те, що насильство над населенням у районі воєнних дій, як серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, передбачено стст. 146, 147 IV ЖК; 11, 85 ДП I (стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів); 13, 14 ДП II (стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру).

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 434, є встановлений у Збройних Силах України, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, порядок утримання військовополонених і поводження з ними, який забезпечує охорону їхнього життя, здоров'я, гідності й особистих прав. Тому *додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* цього злочину буде посягання на здоров'я, гідність військовополонених; інші особисті права і свободи, передбачені чинним законодавством

Згідно зі ст. 4 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про поводження з військовополоненими, такими визнаються: особовий склад збройних сил; партизани; особовий склад ополчення і добровільних загонів; особовий склад організованих рухів опору; не комбатанти, тобто особи зі складу збройних сил, які не беруть безпосередньої участі у військових операціях, наприклад, лікарі, духовенство, кореспонденти, різний обслуговуючий персонал; члени екіпажів суден торговельного флоту і цивільної авіації; населення, що стихійно повстало, якщо воно носить відкрито зброю і дотримується законів і звичаїв війни²⁵⁹.

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. про захист жертв війни і два додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 р. та 8 грудня 2005 р., які визначають режим поранених і хворих у діючих арміях і на морі, зобов'язують держави, що воюють, надавати заступництво й охорону щодо постійних санітарних установ і пересувних формувань медичної служби армії противника, їх

²⁵⁷ Дзюба Ю.П. Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями // Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] : навчальний посібник / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк [та ін.] ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 171-176.

²⁵⁸ Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) [Текст]; під заг. редакцією д.ю.н., професора М.І. Панова. – Х. : Харків юридичний, 2006. – С. 161-164.

²⁵⁹ Женевская конвенция от 12 августа 1949 года об обращении с военнопленными [Текст] // Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 1994. – С. 58-60.

транспортних засобів і персоналу. До особового складу таких установ і формувань прирівнюється також персонал національних товариств Червоного Хреста й інших добровільних товариств допомоги, які виконують аналогічні функції.

Санітарні формування, транспорти і їх особовий склад не можуть за жодних обставин піддаватися нападу, а під час ведення бойових дій повинні по можливості оберігатися і щадитися. З цієї метою для санітарної служби армії конвенціями встановлено розрізнявальну емблему у вигляді знаку "Червоний Хрест на білому полі". Допускається також використання знаків "Червоний Півмісяць", "Червоний Лев і Сонце на білому полі", "Червоний Кристал", які використовуються деякими державами. Названі емблеми зображуються на прапорах, на наруканих пов'язках і на всіх предметах, які стосуються санітарної служби.

Крім того, для санітарних літальних апаратів і шпитальних морських суден передбачено відповідне забарвлення.

Використання санітарних установ і формувань всупереч їх гуманітарним обов'язкам для вчинення дій, які спрямовані проти противника, можуть бути підставою для припинення заступництва і їх захисту.

Користування знаками, наданими санітарній службі, з іншою метою й особами, які не мають до неї стосунку, забороняється.

Ці та інші вимоги міжнародних договорів імплементовані в законодавстві України, зокрема, у Законі України "Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні" від 08.07.1999 р. № 862-ХІV²⁶⁰, Указі Президента України від 28.10.1992 р. № 548/92 "Про Товариство Червоного Хреста України"²⁶¹, постанові Кабінету Міністрів України від 12.06.2000 р. № 939 "Про затвердження Порядку виготовлення, видачі та реєстрації особистих іменних посвідчень медичного персоналу, що використовує емблему Червоного Хреста"²⁶².

Зокрема, Закон України "Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні" визначає порядок та умови використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала на території України відповідно до вимог Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. та 8 грудня 2005 р., а також Правил по

²⁶⁰ Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні [Текст] : Закон України від 8 липня 1999 р. № 862-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 36. – Ст. 316.

²⁶¹ Про Товариство Червоного Хреста України [Текст] : Указ Президента України від 28.10.1992 р. № 548/92 // Зб. указів Президента України. – 1992. – № 4.

²⁶² Про затвердження Порядку виготовлення, видачі та реєстрації особистих іменних посвідчень медичного персоналу, що використовує емблему Червоного Хреста [Текст] : постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.2000 р. № 939 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 24. – С. 132. – Ст. 999.

використанню емблем червоного хреста або червоного півмісяця національними товариствами, ухвалених ХХ Віденською Міжнародною конференцією Червоного Хреста 1965 р. та переглянутих Радою делегатів у Будапешті у 1991 р., і Резолюції 1, прийнятої на ХХІХ Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у 2006 р.

Згідно зі ст. 3 зазначеного Указу Товариство Червоного Хреста України має виключне право на використання емблеми, передбаченої його Статутом, для цілей, визначених міжнародними конвенціями Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, відповідно до Женевських конвенцій 1949 р.

Вказаний Порядок виготовлення, видачі та реєстрації особистих іменних посвідчень медичного персоналу, що використовує емблему Червоного Хреста, регулює питання виготовлення, видачі та реєстрації особистих іменних посвідчень медичного персоналу Збройних Сил, цивільного медичного персоналу та медичного персоналу Товариства Червоного Хреста України, що використовують емблему Червоного Хреста як розпізнавальний та захисний знак.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 435 КК, є суспільні відносини, які забезпечують захист встановленого у Збройних Силах України та утворених відповідно до законів України військових формувань, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, порядок користування розрізняльними знаками санітарної служби.

Зокрема, щодо цієї групи злочинів, то науковці стверджують, що злочини розділу ХІХ Особливої частини, передбачені ст. ст. 432-435 КК, охоплюються ст. 438 КК (порушення законів та звичаїв війни)²⁶³.

На думку С.М. Мохончука, необхідно злочини, передбачені ст. ст. 432-435 КК виключити з розділу ХІХ Особливої частини КК, "оскільки вони повністю охоплені ст. 438 КК України. ... Таке розміщення статей у вказаному розділі (розділ ХІХ Особливої частини. – М.К.) не лише порушує принцип об'єднання в одному розділі норм, які встановлюють протиправність і караність діяння, за спільним родовим об'єктом, але й не враховує ступеня

²⁶³ *Базов В.П.* Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого / В.П. Базов. – Х., 2009. – С. 4-5; Карпенко, М.І. Проблемні питання військових злочинів // Актуальні проблеми юридичної науки – 2010 : матеріали міжнародної науково-практичної конференції ["Актуальні проблеми юридичної науки-2010"], (Київ, 26 листопада 2010р.) / за заг. ред. В.К. Матвійчука, Ю.В. Нікітіна, Н.Б. Болотіної : у 2 ч., ч. 2. – К. : Національна академія управління, 2011. – С. 218; Миронова В.О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ / В.О. Миронова. – Д., 2008. – С. 14; Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.11; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого / С.М. Мохончук. – Х., 2014. – С. 21, 31.

їх суспільної небезпечності, особливостей їх суб'єкта, суворості відповідальності за їх вчинення"²⁶⁴.

Підсумовуючи, варто зазначити, що спільним для військових злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) (стст. 433-435 КК), є наступне:

1) дублювання злочинів (стст. 433-435 КК) в розділі XIX Особливої частини КК, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (Женевськими конвенціями про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та додатковими протоколами до них), які Україною ратифіковані і є частиною національного законодавства, є недоречним. За ці та інші злочини (серйозні порушення міжнародного гуманітарного права) передбачена кримінальна відповідальність за ч. 1 ст. 438 КК у виді покарання на строк від восьми до дванадцяти років позбавлення волі, що за ступенем суспільної небезпеки є особливо тяжким злочином, тоді як за ч. 2 ст. 433 КК – позбавлення волі на строк від трьох до восьми років;

2) позиція А.Р. Мухамеджанової, що "передбачене ст. 433 КК діяння не є конвенційним злочином", не може бути підтримана і спростовується фактом того, що насильство над населенням у районі воєнних дій, як серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, передбачено стст. 146, 147 IV ЖК; 11, 85 ДП I (стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів); 13, 14 ДП II (стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру);

3) на підставі вищезазначеного витікає незаперечний висновок про необхідність вилучення стст. 433-435 з Кримінального кодексу України як таких, що дублюються ст. 438 КК. За твердженням Т.М. Тертиченка "основним безпосереднім об'єктом злочину (ст. 438 КК. – М.К.) є суспільні відносини у сфері дотримання законів та звичаїв війни, що, як правило, спрямовані на мінімізацію шкоди, яка спричиняється військовими діями. Задля цього в ст. 438 КК зазначено невичерпний перелік заборонених засобів ведення військових дій"²⁶⁵. Аналогічну точку зору має і В.О. Миронova, яка провела дослідження щодо складу злочину, передбаченого ст. 438 КК, і вважає, що безпосереднім об'єктом цього злочину "є регламентований міжнародним правом порядок ведення війни та інших збройних конфліктів, міжнародний правопорядок у сфері війни та інших збройних

²⁶⁴ Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого / С.М. Мохончук. – Х., 2014. – С. 21, 31.

²⁶⁵ Тертиченко Т.М. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку // Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.] – К.: "ВД Дакор", 2013. – С. 745-746.

конфліктів"²⁶⁶. Більше того, В.О. Миронова пропонує виключити з КК України статті 433 та 434, що "дасть змогу кваліфікувати всі ці дії і застосовувати покарання за однією санкцією виключно за ст. 438 КК, яка відповідно до міжнародних норм, передбачає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни"²⁶⁷.

Таким чином, видовим об'єктом злочинів (насильство над населенням у районі воєнних дій; погане поводження з військовополоненими; незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею) є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає порушення вимог міжнародних договорів щодо захисту жертв збройних конфліктів, як міжнародного, так і неміжнародного характеру.

1.3. СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Термін "правопорядок" складне поняття, оскільки є синтезом двох понять "право" і "порядок", а тому широко використовується у чинному законодавстві. Юридична енциклопедія визначає право, як "систему соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою і має ключове значення у регулюванні правопорядку на національному і міжнародному рівнях"²⁶⁸, а порядок, як "певним чином урегульований стан суспільних відносин"²⁶⁹, який урегульований правовими нормами і тому називається правопорядком.

У загальній теорії держави і права вчені незалежної України розглядають правопорядок як важливий структурний елемент суспільного порядку, під яким розуміється правильно налагоджений стан всієї сукупності суспільних відносин, врегульований не лише правовими, але і всіма іншими соціа-

²⁶⁶ *Миронова В.О.* Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни [Текст] : автореф. дис. ... канд юрид. наук: 12.00.08; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ / В.О. Миронова. – Д., 2008. – С. 14.

²⁶⁷ *Миронова В.О.* Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни [Текст] : автореф. дис. ... канд юрид. наук: 12.00.08; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ / В.О. Миронова. – Д., 2008. – С. 14.

²⁶⁸ Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1998 – ISBN 966-7492-00-1 / Т. 5: П-С. – 2003 : іл. – ISBN 966-7492-05-2. – С. 5.

²⁶⁹ Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1998 – ISBN 966-7492-00-1 / Т. 4: Н – П. – 2002 : іл. – ISBN 966-7492-04-4. – С. 679.

льними нормами. Зокрема, такої думки дотримуються А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, В.П. Пастухов, В.О. Сумін, О.Д. Тихомиров²⁷⁰. П.М. Рабінович розглядає правопорядок, як "режим (стан) упорядкованості, організованості суспільних відносин, який складається за умов законності"²⁷¹. Більш конкретизує поняття правопорядку В.О. Котюк, який підкреслює, що "правопорядок – це система правовідносин, яка складається в результаті реалізації режиму законності, правових принципів, системи права і законодавства всіма суб'єктами суспільних відносин і характеризується станом правопорушень і злочинності в суспільстві"²⁷². Як зазначає Ю.С. Шемшученко "стабільний правопорядок передбачає наявність якісного законодавства і високого рівня додержання законності, характеризується послідовним демократизмом та гармонійним поєднанням суспільних і особистих інтересів"²⁷³. Підтримує думки вказаних вчених щодо поняття правопорядку і О.О. Гайдулін, який зазначає, що правопорядок – це "система правовідносин, які встановлені в результаті реалізації норм права, тобто реальний стан втілення права (як правового імператива, так і позитивного права) у систему соціальних відносин"²⁷⁴.

Яким же чином правопорядок реалізується в кримінальному праві? Основною метою кримінального права і закону є, безумовно, підтримання стабільного правопорядку, в межах якого можливо забезпечити охорону прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України, їх життя, здоров'я, власність і навколишнє природне середовище. І тому правопорядок і законність знаходяться у тісному взаємозв'язку.

З точки зору кримінального права, як зазначає Е.Р. Азарян, "правопорядок представляє собою систему всіх об'єктів, соціальних цінностей і благ, відносин, які вимагають обов'язкової і примусової охорони і захисту зі сторони держави за допомогою встановлення визначених нормативних заборон і обмежень, процесуально примусових заходів і покарань, які підлягають виконанню, направлених на попередження різного роду посягань на ці об'єкти і відносини"²⁷⁵.

²⁷⁰ Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л., Пастухов В.П., Сумін В.О., Тихомиров О.Д. Теорія держави і права / За загальною редакцією В.В. Копейчикова – дійсного члена АПН України, доктора юридичних наук, професора. – К.: Юрінформ, 1995. – С. 157.

²⁷¹ Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : Навчальне видання / П.М. Рабінович. – Видання 2-е, зі змінами й доповненнями. – К.: 1994. – С. 104.

²⁷² Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – С. 112.

²⁷³ Шемшученко Ю.С. Правопорядок // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 5: П–С. – 2003 : іл. – С. 48.

²⁷⁴ Гайдулін О.О. Теорія держави і права: Автодидактичний комплекс. – К.: ППП, 2003. – С. 197.

²⁷⁵ Азарян Е.Р. Преступление. Наказание. Правопорядок. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2004. – С. 191.

За таких поглядів на поняття правопорядку в юридичній науці доцільно визначитись щодо його розуміння у військовій сфері.

А.Г. Горний визначав військовий правопорядок як сукупність таких, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, наказах Міністерства оборони, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та в інших військово – правових нормативних актах. До складу цього порядку належать порядок проходження військової служби, порядок експлуатації озброєння та військової техніки, порядок користування військовим майном, порядок зберігання військової таємниці тощо²⁷⁶.

На думку М.І. Хавронюка "встановлений порядок несення та проходження військової служби (військовий правопорядок) – це сукупність таких, що виникають в процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та інших актах законодавства"²⁷⁷. До цього порядку він відносить порядок підлеглості та військової честі; порядок проходження військової служби; порядок експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном; порядок несення спеціальних служб; порядок зберігання військової таємниці; порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами Збройних Сил та інших військових формувань; порядок виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах; порядок дотримання звичаїв та правил ведення війни. Зокрема, це відповідає нинішній системі військових злочинів, передбачених стст. 402-422, 425-435 КК України. Поряд із загальними принципами, які притаманні всьому правопорядку, військовому правопорядку, як його складовій, притаманні також послідовний централізм у керівництві збройними силами, безумовність військового підпорядкування, сувора військова дисципліна та інші специфічні риси. Дані особливості військового правопорядку вимагають специфічних правових норм, у тому числі кримінально – правових, які забезпечують його захист²⁷⁸.

На переконання П.П. Богуцького "очевидно, що військова дисципліна формує структуру військового правопорядку, рівень військової дисципліни є визначальним для оцінки стану військового правопорядку. Водночас

²⁷⁶ Советское уголовное право. Воинские преступления / Под ред. Горного А. Г. – М. : Военный институт, 1978. – С. 46-48.

²⁷⁷ Хавронюк М. І. та ін. Військові злочини: Комент. законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник; Відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : Видавництво А. С. К., 2003. – (Економіка. Фінанси. Право). – С. 80.

²⁷⁸ Коржанський М.Й. Кримінальне право України: Особлива частина / М.Й. Коржанський. – К.: Генеза, 1998. – С. 36.

військовий правопорядок є особливим компонентом системи національного правопорядку, інтегративним поняттям, яке в цілому уособлює той зріз результату правового регулювання у військовій сфері, який характеризується якісним та стабільним виконанням правових приписів"²⁷⁹.

На думку М.Й. Коржанського для того, щоб визначити чи мало місце посягання на порядок несення або проходження військової служби, необхідно встановити, чи врегульовані суспільні відносини, на які було здійснено посягання, відповідними нормативними актами та чи покладено на військовослужбовця обов'язок чинити певним чином або утримуватися від певних дій. Для правильної кваліфікації вчиненого важливо встановити проти якої частини порядку несення або проходження служби було направлено діяння, тобто що є безпосереднім об'єктом військового злочину²⁸⁰. При цьому необхідно зазначити, що Х.М. Ахметшин²⁸¹, В.О. Бугаєв²⁸² та інші сукупність суспільних відносин родового об'єкта військових злочинів ототожнюють з поняттям "військовий правопорядок".

Військовий правопорядок виділяється у системі загального правопорядку наступними ознаками. По-перше, військові злочини є не лише порушенням норм військового права, посягаючи на порядок несення або проходження військової служби, а й створює передумови для посягання на суспільні відносини в сфері захисту держави, її суверенітету і територіальної цілісності. По-друге, військовий правопорядок є складовою частиною щодо забезпечення військової безпеки суспільства і його демократичних інститутів. По-третє, порушення положень військового права спрямоване на ту частину "публічного устрою суспільства, яка зосереджує виключно силові механізми, закладені в основу Військової організації держави"²⁸³.

Військовий правопорядок виділяється у структурі національного правопорядку перш за все завдяки суб'єктній складовій. Мова йде про громадян України, які залучаються відповідно до ст. 65 Конституції України²⁸⁴ до проходження військової служби в якості військовослужбовців за призовом, по контракту; військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів. Саме тому військовий правопорядок, характеризуючись загально-

²⁷⁹ *Богущкий П.П.* Військове право України: джерела, структура та розвиток : моногр. / П.П. Богущкий. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 149.

²⁸⁰ *Коржанський М.Й.* Кримінальне право України: Особлива частина / М.Й. Коржанський. – К.: Генеза, 1998. – С. 48.

²⁸¹ *Ахметшин Х.М.* Уголовное право России: Воинские преступления / Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражник, А.П. Васецов и др. – М.: ВАЭФП, 1993. – С. 40.

²⁸² *Бугаев В.А.* Воинские преступления и наказания: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Одесская нац. юрид. акад. / В.А. Бугаев. – Одесса – Симферополь, 2001. – С. 46.

²⁸³ *Богущкий П.П.* Основи військового права України : курс лекцій / П.П. Богущкий, С.М. Скуріхін. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 119-120.

²⁸⁴ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

соціальними ознаками, передбачає виконання вимог чинного законодавства спеціальними суб'єктами права. Характерним прикладом може бути вимога до військових службових осіб органів військового управління, військового командування у своїй службовій діяльності дотримуватися і реалізовувати принцип законності. У силу певних особливостей військового законодавства, що характеризує військове право, як "систему загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлені, охороняються державою, здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних з діяльністю Воєнної організації суспільства, і мають за мету забезпечення захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності за умов реалізації соціально-правового статусу військовослужбовців та членів їхніх сімей та є комплексною галуззю права у системі права України"²⁸⁵ військовий правопорядок можна визначити як статутний порядок, який регулюється статутами Збройних Сил України та інших військових формувань.

Щодо комплексного характеру військового права, яке є основою регламентації суспільних відносин у військовій сфері, мова ведеться на протязі тривалого часу. Таких точок зору дотримувались, як представники військової юстиції радянського періоду, так і нині, зазначаючи, що "військове право є комплекс встановлених ... державою правових норм, які закріплюють принципи і форми устрою Збройних Сил ..., що регулюють відносини в сфері їх будівництва, життя, побуту і діяльності і визначають порядок проходження служби особовим складом, обов'язки, права і відповідальність військовослужбовців і інших учасників військових відносин"²⁸⁶. Зміст військового права на теперішньому етапі його розвитку досить змістовно розкрили автори навчального посібника В.В. Богуцький, Є.І. Григоренко, М.М. Тищенко, на думку яких це питання: принципів військового будівництва, організаційно – правових засад управління Збройними Силами України, акти військового управління; правові засади організації і функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, правові засади комплектування Збройних Сил України, порядок проходження військової служби, військова дисципліна та правові засади її забезпечення, матеріальна відповідальність військовослужбовців, правове регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, мобілізаційна підготовка та мобілізація²⁸⁷. Разом з тим, на

²⁸⁵ *Богуцький П.П.* Основи військового права України : курс лекцій / П.П. Богуцький, С.М. Скуріхін. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 332.

²⁸⁶ *Шап В.И.* Военное право и его роль в строительстве и укреплении Вооруженных Сил СССР : Военное право // Учебник / И.Н. Арцибасов, Х.М. Ахметшин, В.Г. Белявский и др. Под ред. А.Г. Горного. – М.: Воениздат, 1984. – С. 19.

²⁸⁷ *Тищенко М.М.* Військова адміністрація : навч. посіб. / М.М. Тищенко, В.В. Богуцький, Є.І. Григоренко ; за заг. ред. М.М. Тищенка. – 2-е вид. переробл. та допов. – Х. : Право, 2014. – С. 3-5.

нашу думку, його назва "Військова адміністрація", а не "Військове право" – це свідчення того, що його автори не хочуть сприймати наявність існування в Україні військового права, як комплексної галузі права, на чому наголошує П.П. Богущкий²⁸⁸. Зокрема він зазначає, що "військове право як комплексна галузь права є системою загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки у військовій сфері, котрі встановлені та охороняються державою, регулюють суспільні відносини, які пов'язані з діяльністю Воєнної організації суспільства, і мають за мету забезпечення захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності"²⁸⁹. Вказуючи, що структуру військового права складають підгалузі, інститути, норми права, П.П. Богущкий розкриває його зміст, наполягаючи, що "підгалузі військового права (право військової безпеки й оборони; право військової служби; військово – адміністративне право; військово – соціальне право; військово – господарське право; військово – кримінальне право; міжнародне гуманітарне право) утворюють норми, які мають ознаки спільної мети правового регулювання однорідних за своєю природою суспільних відносин"²⁹⁰. Більше того, на думку П.П. Богущкого, "в одних випадках такі підгалузі належать виключно до військової сфери та не можуть містити норм будь-яких інших галузей права (право військової служби). В інших випадках норми військового права регулюють відносини держави та громадян у військовій сфері, однак безпосередньо не належать до неї (окремі інститути військово – господарського, військово – адміністративного і військово – соціального права)"²⁹¹. Погоджуючись в цілому з П.П. Богущким, разом з тим вважаємо, що міжнародне гуманітарне право не може бути підгалуззю військового права, оскільки, на думку А.І. Дмитрієва, виступає як самостійна галузь сучасного міжнародного права²⁹². Інший український дослідник – науковець Л.Д. Тимченко, зазначає, що "доктрина і практика сучасного міжнародного права свідчить про те, що галузь права, яка розглядається, вірніше називати "право збройних конфліктів", так як вона включає в себе не лише гуманітарні норми, але і загальні правила ведення воєнних дій, що мають суттєве значення у воєн-

²⁸⁸ *Богущкий В.П.* Військове право України: джерела, структура та розвиток : моногр. / П.П. Богущкий. – Одеса : Фенікс. 2008. – С. 165.

²⁸⁹ *Богущкий В.П.* Військове право України: джерела, структура та розвиток : моногр. / П.П. Богущкий. – Одеса : Фенікс. 2008. – С. 165.

²⁹⁰ *Богущкий В.П.* Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія / П.П. Богущкий. – Одеса : Фенікс. 2008. – С. 165.

²⁹¹ *Богущкий В.П.* Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія / П.П. Богущкий. – Одеса : Фенікс. 2008. – С. 165.

²⁹² *Дмитрієв А.І.* Міжнародне гуманітарне право // Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч. посібник / Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 363.

ний час"²⁹³. Стосовно "військово – кримінального права", як підгалузі військового права, про що зазначає П.П. Богуцький, то категорично не сприймаємо таку точку зору, з огляду на наступне. Військова дисципліна, як "бездоганне і неухильне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, установлених військовими статутами та взагалі законодавством України, яке ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі"²⁹⁴, що є основою військового правопорядку, передбачає настання дисциплінарної відповідальності згідно Дисциплінарного статуту Збройних Сил України в разі вчинення дисциплінарного проступку. У тому разі, коли ознаки вчиненого військовослужбовцем, військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів діяння містять ознаки злочину взагалі і військового злочину зокрема, передбаченого відповідними статтями розділу ХІХ Особливої частини КК України, то в такому разі передбачається настання кримінальної відповідальності. У радянський період розвитку кримінального права була спроба В.М. Чхіквадзе виділити "советское военно – уголовное право" в окрему науку і галузь права, незважаючи на єдність кримінального і військово-кримінального права. Зокрема, він зазначав, що "збіг основних принципів кримінального і військово – кримінального права не виключає між ними і дуже суттєвих відмінностей. Ці відмінності витікають із призначення і особливостей Збройних Сил СРСР, із відмінностей військового правопорядку від цивільного правопорядку, військової дисципліни від інших видів державної і суспільної дисципліни"²⁹⁵. Але ця точка зору В.М. Чхіквадзе не була підтримана як тоді, так і тепер. Так, у квітні 1954 р. на раді Військово-юридичної академії спеціально обговорювалися теоретичні питання радянського військового законодавства і тоді, зокрема, зазначалось, що "конструювання радянського військово-кримінального права, хоча і у виді спеціальної галузі загального кримінального права, але з Загальною і Особливою частинами, привело б до дублювання положень Загальної частини кримінального права, які не володіють специфікою застосування до військових злочинів. Об'єктивно це вело до надмірного підкреслювання особливостей застосування деяких інститутів Загальної частини до військових злочинів, рівно як і самого військово-кримінального законодавства, на шкоду єдності принципів радянського кримінального права, пронизуючих всі його розділи, включаючи і законодавство про військові злочини"²⁹⁶.

²⁹³ Тимченко Л.Д. Международное право: Учебник. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 1999. – С. 480.

²⁹⁴ Тищенко М.М. Військова адміністрація : навч. посіб. / М.М. Тищенко, В.В. Богуцький, Є.І. Григоренко; за заг. ред. М.М. Тищенка. – 2-е вид. переробл. та допов. – Х.: Право, 2014. – С. 255.

²⁹⁵ Чхиквадзе В. М. Советское военно – уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – С. 26.

²⁹⁶ Васильев Н.В. Советское уголовное законодательство об ответственности за воинские преступления и его задачи // Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев,

Разом з тим, підкреслюючи роль військового права, варто зазначити, що воно є надійним інструментом охорони військового правопорядку, законних прав і інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, цивільного персоналу, попередження правопорушень, зміцнення законності і військової дисципліни. Військовий правопорядок і дисципліна базуються, перш за все, на високій свідомості військовослужбовців, їх глибокій переконаності в справедливості і доцільності правил, встановлених нормативно-правовими актами. У той же час умови життя і діяльності Збройних Сил і інших військових формувань України вимагають максимальної чіткості і старанності при виконанні покладених на них завдань, які обумовлюють застосування для охорони військового правопорядку різних нормативно-правових актів. Перш за все до них відносяться статuti Збройних Сил та інших військових формувань України, які містять заборони вчиняти певні дії, що можуть нанести шкоду військовому правопорядку і дисципліні. Норми КК України про кримінальну відповідальність за злочини проти порядку несення військової служби (військові злочини) сприяють формуванню стримуючих мотивів поведінки військовослужбовців. За допомогою норм військового права військовослужбовці мають можливість самим активним чином впливати на стан правопорядку і зміцнення військової дисципліни.

Доречно зазначити, що порядок проходження військової служби охоплюється більш широким поняттям "військовий правопорядок", який охороняє ті суспільні відносини, що виникають в процесі всебічної життєдіяльності військових формувань України. Щодо порядку несення військової служби, то мова йде про ті суспільні відносини, які стосуються конкретних завдань, зокрема, по виконанню статутних правил вартової служби чи патрулювання, внутрішньої служби, несенню прикордонної служби, бойового чергування, за порушення яких в разі спричинення тяжких наслідків настає кримінальна відповідальність за ознаками злочинів, передбачених стст. 418-421 КК України.

Таким чином, військовий правопорядок, у розумінні законодавця (ст. 401 КК), це встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, посягання на який можливе зі сторони суб'єктів військових злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК. У цьому сенсі, варто погодитись і підтримати думку М.С. Туркота, що "військовий правопорядок можна ототожнити з порядком проходження або несення військової служби"²⁹⁷.

В.И. Шанин. Воинские преступления / Учебник. Издание второе, переработанное и дополненное; под ред. Н.Ф. Чистякова. – М.: Военно – политическая академия, 1970. – С. 29-30.

²⁹⁷ Туркот М.С. Особливості кримінально – правової кваліфікації злочинів проти порядку несення військової служби // Кримінально – правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України: наук.-практ. посіб. / [Туркот М.С., Богущкий П.П., Дячук С.І., Вернидубов І.В., Сегеда С.П.]. – К.: Видавничий дім "АртЕк", Національна академія прокуратури України, 2014. – С. 76-77.

Розділ 2

ОБ'ЄКТНО-СУБ'ЄКТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

2.1. ПРОБЛЕМА ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ У НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

До проблемних питань, які підлягають детальному аналізу, необхідно віднести проблему родового об'єкта військових злочинів, оскільки порядок несення на протипагу порядку проходження військової служби охоплює дещо іншу сферу військової служби.

Разом з тим, розпочинаючи аналіз змісту родового об'єкта військових злочинів необхідно з'ясувати, що є об'єктом злочину взагалі.

Об'єкт (з лат. *Objectum* – річ, предмет) – це те, що протистоїть суб'єкту, тобто свідомості, внутрішньому світу, як частина зовнішнього світу, як реальний об'єкт¹.

Вчення про об'єкт злочину, як і про склад злочину є одним з центральних у кримінальному праві. Незважаючи на достатню кількість публікацій, що присвячені проблемі об'єкта кримінально – правової охорони² та інші, єдності в розумінні цього питання недостатньо і воно зазнає постійних змін.

У кримінально – правовій доктрині є різноманітні погляди на розуміння об'єкта злочину. Досліджуючи це питання в історичному аспекті, В.К. Гришук

¹ Философский энциклопедический словарь / Ред.-состав. Е. Губский, Г. Кораблёва, В. Лутченко. – М.: Инфра – М, 2002. – С. 313.

² *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 29-121; *Брайнін Я.М.* Основні питання загально-го вчення про склад злочину / Я.М. Браїнін. – К.: Вид-во Київського університету, 1964. – С. 70; *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права : в 6 т. – Т. 2. Часть Общая. Преступление / А.А. Пионтковский: [редкол.: Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., Чхиквадзе В.М.] – М.: Издательство "Наука", 1970. – С. 111-112; *Глистин В.К.* Проблема уголовно – правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В.К. Глистин. – Л.: Изд-во ЛГУ – С. 128; *Коржансик Н.И.* Объект и предмет уголовно – правовой охраны / Н.И. Коржансик. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – С. 86-94; *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія / В.Я. Тацій. – Х.: Право, 2016. – С. 24-25, 31, 35-36.

виділяє наступні судження, що: 1) об'єкт злочину – суб'єктивне право (В.Д. Спасович); 2) об'єкт злочину – захищений інтерес (Ф. Ієрінг, Ф. Ліст, Б.С. Нікіфоров); 3) об'єкт злочину – блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (А.Н. Круглевський, Г.В. Колоколов, Є.Я. Немировський); 4) об'єкт злочину – безпека і добробут громадян (О.Ф. Кістяківський); 5) об'єкт злочину є: а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М.Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушений припис, норма, а безпосереднім об'єктом – суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І.Я. Фойніцький); в) з формального боку є блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л.С. Білогриць-Котляревський); г) норми права в її реальному бутті (М.С. Таганцев); 6) об'єкт злочину – окремі особи чи групи осіб (П.Д. Калмиков); 7) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А.А. Піонтковський, Є.А. Фролов)³, які, на нашу думку, мають достатнє обґрунтування.

Доречно зазначити, що кожне суспільно – небезпечне кримінально-каране посягання, спрямоване проти певного об'єкта, тому заподіює йому шкоду чи ставить під загрозу заподіяння такої шкоди. По цій причині злочин неможливий без об'єкта, проти якого він спрямований. Тому слід відмітити, що тільки об'єкт надає можливість зрозуміти і розкрити соціальну сутність злочину, вияснити його суспільно небезпечні наслідки, допомагає вірно кваліфікувати діяння, відмежувати від інших схожих суспільно небезпечних посягань.

На теренах сучасної України з початку 1920-х років протягом майже семи десятиліть безспідставно домінувала точка зору про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини⁴. Цьому сприяв зміст статей 5-6 Керівних начал з кримінального права РСФРР, в яких зазначалось, що злочин є " порушенням порядку суспільних відносин, охоронюваного кримінальним правом". Як зазначає В.Я. Тацій, комплексно проблема об'єкта злочину була вперше розроблена Б.С. Нікіфоровим, який обґрунтував методологічний підхід до дослідження об'єкта злочину через його безпосередні структурні елементи⁵.

Зокрема, Б.С. Нікіфоров, розглядаючи структуру суспільних відносин, дійшов висновку, що її складовими (елементами) є: 1) учасники (суб'єкти) суспільних відносин; 2) відносини між цими учасниками; 3) умови нормального функціонування таких відносин⁶. Також до складу деяких сус-

³ Гришук В.К. Кримінальне право України : Загальна частина : Навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. – К. : Ін Юре, 2006. – С. 59-164.

⁴ Попович В.М. Проблеми розуміння сутності об'єкта злочину в контексті сучасної доктрини кримінального права // Актуальні проблеми кримінального права : Навч. посіб. / В.П. Попович, П.А. Трачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 55.

⁵ Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – С. 31.

⁶ Нікіфоров Б.С. Об'єкт преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 30.

пільних відносин, на його думку, треба включити ще і "різного роду стани", процеси та різноманітні предмети матеріального та нематеріального світу – знаряддя та засоби праці, її предмет і результат, різного роду документи, відомості тощо⁷. З цього приводу В.Я. Тацій зазначає, що "цілком очевидно, що умови життя, існування чогось, зокрема, суспільних відносин, лежать поза межами самого предмета (явища) і не є його складовою. Умови життя, існування будь-якого предмета (явища, відносини), безумовно, накладають на нього певне відображення, а нерідко змінюють його або навіть знищують, але це не означає, що вони безпосередньо належать до нього як обов'язковий структурний елемент"⁸.

Свого часу А.А. Піонтковський писав, що суспільні відносини є загальним об'єктом, на який посягає будь-який злочин, передбачений кримінальним законодавством⁹.

З цього приводу М.І. Бажанов зазначає, що нормативний момент визначення об'єкта є необхідним, оскільки не будь-які відносини є об'єктом злочину, а лише ті, які поставлені під охорону, захищаються нормами кримінального права¹⁰.

Концепція суспільних відносин як об'єкт злочину, яку ми підтримуємо, має велику кількість прибічників та ґрунтується на положеннях чинного кримінального законодавства (ст.ст. 1, 11 та інші КК України). Зокрема, у ст. 11 КК України закріплене положення, що злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Це положення прямо вказує на те, що злочин є небезпечним саме для суспільства з усіма його структурними складовими (населення, територія тощо), а отже, злочин посягає саме на суспільні відносини, які охороняються законом¹¹. При цьому об'єктом злочину виступають тільки суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального закону. Відносини, які перебувають поза сферою правового регулювання (моральні, внутріпартійні тощо), а також правом заборонені (угоди між правопорушниками тощо), об'єктом злочину бути не можуть¹².

⁷ *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 30.

⁸ *Тацій В.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х.: Выща школа, 1988. – С. 10-11.

⁹ *Піонтковський А.А.* Преступление. Часть общая / Курс советского уголовного права. В 6-ти томах – Т. 2. – М.: Наука, 1970. – С. 115.

¹⁰ *Бажанов М.* Уголовное право Украины. Общая часть: Конспект лекций. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – С. 31.

¹¹ *Бабенко А.М.* Об'єкт злочину // Кримінальне право України. Загальна частина : Навч. посіб. / А.М. Бабенко, Ю.А. Вапсва, В.К. Гришук [та ін.] ; за заг. ред. О.М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 85.

¹² *Коржанський М.Й.* Предмет і об'єкт злочину : Монографія. – Д. : Юридична академія Мін-ва внутрішніх справ ; Ліра ЛТД, 2005. – С. 24.

Крім того, суспільні відносини як об'єкт кримінально-правової охоро-ни являють собою певні зв'язки між людьми (суб'єктами відносин), які утворюються в процесі сумісної матеріальної і духовної діяльності на підставі певного засобу виробництва і специфіки¹³.

В останній період з'явилась достатня кількість досліджень, які відображають інші підходи розуміння сутності об'єкта злочину.

Зокрема, значного розповсюдження набув підхід, запропонований Є.В. Фесенком, який вважає за доцільне для визначення сутності об'єкта злочину категорію цінностей. На його думку саме цінності (особисті, суспільні, державні) повинні визнаватись об'єктом злочину. Цінності – це різноманітні об'єкти матеріального світу, у тому числі й сама людина, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп та суспільства в цілому. Тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист кримінальне законодавство. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, створює загрозу заподіяння чи заподіює їм шкоду. Саме тому вказані цінності й виступають як об'єкт злочину¹⁴.

В.Р. Мойсик об'єктом злочину визнає конкретні соціальні цінності (складовою частиною яких в окремих випадках можуть виступати соціальні зв'язки), що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду. Структурну основу об'єкта злочину в будь-якому разі утворюють суб'єкти суспільних відносин, блага, що їм належать, предмети, діючи на які, винна особа посягає на ці блага, а також соціальні зв'язки між суб'єктами¹⁵.

Зокрема, таким чином, законодавець Польщі розглядає об'єкт посягання злочину, захист якого закріплений Кримінальним кодексом цієї держави. Так, у § 1 ст.ст. 25, 26 Кримінального кодексу зазначено відповідно: "Не вчиняє злочину той, хто у стані необхідної оборони безпосередньо відбиває незаконне посягання на яке-небудь благо, що охороняється правом" і "не вчиняє злочину той, хто діє з метою попередження безпосередньої небезпеки, що загрожує якому-небудь благо, яке охороняється правом, якщо небезпеку неможливо було уникнути іншим способом, а благо, принесене у жертву, має цінність меншу, чім врятоване"¹⁶.

¹³ Тацій В.Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / Упоряд. : О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш, В.І. Борисов ; відп. за вип. О.В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – С. 184.

¹⁴ Фесенко Е.В. Объект преступления с точки зрения ценностной теории // Уголовное право : Научно-практический журнал. – 2003. – № 3. – С. 72.

¹⁵ Мойсик В.Р. Про об'єкт і предмет шахрайства з фінансовими ресурсами // Вісник Верховного Суду України : Науково-практичне видання. – 2002. – № 1. – С. 34-35.

¹⁶ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э. А. Саркисовой; перевод с польского Д. А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 55-56.

Схожим чином розглядає об'єкт посягання злочину і законодавець Швейцарії. Так, ч. 1 ст. 34 (крайня необхідність) КК Швейцарії передбачає, що "коли особа вчиняє діяння для того, щоб попередити безпосередню і непереборну іншими засобами небезпеку, яка загрожує благому, що належить особі, власному життю, здоров'ю, честі, свободі, майну, то воно не є караним, якщо ця небезпека не була винно створена цією особою і якщо за обставинами справи не можна було вимагати від неї принесення у жертву підлягавшого небезпеці блага"¹⁷. Аналогічна позиція законодавця і у разі, коли особа вчиняє діяння для того, щоб попередити безпосередню і непереборну іншими засобами небезпеку, що загрожує благому, яке належить іншій особі (ч. 2 ст. 34 КК Швейцарії).

Цікавою і змістовною є позиція болгарського законодавця, який в абзаці (1) ст. 13 КК Болгарії зміст об'єкта посягання злочину передбачає ширше, розглядаючи його як загрозу "державним чи суспільним інтересам, так і своїм особистим або майновим благам чи таким же благам іншої особи"¹⁸.

М.Й. Коржанський відмічав, що спроби правильного визначення об'єкта злочину мають позитивне і похвальне значення, яке поглиблює, розвиває й удосконалює поняття, функції, роль і значення для практики цього поняття. При цьому, на думку автора, слід уникати хибних думок та допущення помилок¹⁹.

Представниками сучасних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права також є Я.М. Брайнін²⁰, В.К. Матвійчук²¹, П.С. Матишевський²², В.Я. Тацій²³ та інші вчені.

Вартою уваги і аналізу є позиція О.К. Зателепіна, який зазначає, що "концепція об'єкта злочинів як суспільних відносин як і раніше залишається

¹⁷ Уголовный кодекс Швейцарии / Научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – С. 85.

¹⁸ Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 33-34.

¹⁹ *Коржанський М.Й.* Предмет і об'єкт злочину : Монографія. – Д. : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. – С. 26.

²⁰ *Брайнін Я.М.* Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Брайнін / Київ. держ. універ. ім. Т.Г. Шевченка. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – С. 70.

²¹ *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. – К.: "Азимут – Україна", 2005. – С. 322-323.

²² *Матишевський П.С.* Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студ. юрид. вузів і факул. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський та ін.; за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 100.

²³ *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посіб / В.Я. Тацій. – Харків: Укр. юрид. академія, 1994. – С. 51-62.

домінуючою, але вже не єдиною. Певну завершеність отримала теорія, де об'єктом злочину визнається людина, її безпека, але залишені за межами кримінально – правової охорони інтереси суспільства і держави ставлять під сумнів її здатність в повній мірі реалізувати охоронну функцію кримінального права"²⁴. На його думку "об'єктом кримінально – правової охорони виступають захищені кримінальним законом від суспільно небезпечних посягань соціальні цінності у вигляді безпеки соціуму (безпека особи, суспільства і держави) і забезпечуючі її суспільні відносини (правовідносини). Об'єкт злочину – це деформовані в результаті злочинного посягання конкретні (окремі) охоронювані кримінальним законом соціальні цінності"²⁵.

Як зазначає В.Я. Тацій, "на сьогоднішній день ще не вдалося створити досконалої теорії об'єкта злочину. Безумовно, чимало існуючих наукових поглядів до визначення об'єкта злочину мають право на існування. Більше того, деякі з них виглядають достатньо переконливими під час дослідження конкретного складу злочину"²⁶. Разом з тим, якщо розглядати наявні погляди на проблему об'єкта злочину через призму суспільних відносин, то як підкреслює В.Я. Тацій "можна встановити, що вони переважно зводяться до якогось структурного елементу суспільних відносин – їх предмета, суб'єктів або ж соціального зв'язку, який становить зміст цих відносин"²⁷.

Проаналізувавши наявні в кримінальному праві точки зору щодо питання об'єкта злочину, В.К. Грищук виділяє вісім найбільш поширених концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права: 1) охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, В.К. Матвійчук, А.В. Савченко, В.О. Навроцький, Н.О. Гуторова, Ю.Л. Шевцов та ін.); 2) соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.В. Гавриш); 3) людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо (Г.П. Новосолов); 4) окремі особи або багато осіб (І.Я. Козаченко, З.А. Незнакова); 5) охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська, А.В. Наумов); 6) суспільні відносини, які являють собою відповідний порядок, встановлений приписами правових

²⁴ Зателепин О.К. Уголовно – правовая охрана военной безопасности Российской Федерации : Автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О.К. Зателепин. – Московский государственный лингвистический университет, 2013. – С. 13.

²⁵ Зателепин О.К. Уголовно – правовая охрана военной безопасности Российской Федерации : Автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О.К. Зателепин. – Московский государственный лингвистический университет, 2013. – С. 13.

²⁶ Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – С. 37.

²⁷ Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – С. 37.

норм, а також соціальні блага (Г.В. Чеботарьова); 7) соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають всередині цієї оболонки (В.М. Трубніков); 8) охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, П.П. Андрушко, А.В. Ландіна). Сам же В.К. Грищук під поняттям "об'єкт злочину" розуміє особливо цінні (корисні) суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом²⁸.

Виходячи з наявності великої кількості різноманітних поглядів на проблему об'єкта злочину, В.Я. Тацій робить висновок, що "проблема об'єкта злочину, дійсно, є актуальною, а наявний плюралізм підходів до її розв'язання, безумовно, збагачує загальне вчення про об'єкт злочину"²⁹. Ним зроблено логічний висновок, з яким ми погоджуємось, що "на цьому етапі розвитку доктрини кримінального права концепція об'єкта злочину як суспільних відносин виглядає найбільш переконливою та універсальною", переконливо аргументуючи, що "по-перше, вона дозволяє з'ясувати сутність соціальних відносин, що забезпечуються суспільними відносинами та перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність, суб'єктів, які безпосередньо заінтересовані в їх охороні, та соціального зв'язку між особами, що є учасниками таких відносин, і в такий спосіб розкрити механізм завдання шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. По-друге, завдяки цій теорії кримінально-правова доктрина збагатилася вченнями про суспільну безпечність тих чи інших діянь, що визнаються злочинними. По-третє, поняття суспільних відносин допомогло визначити сутність взаємозв'язку об'єкта з іншими елементами складу злочину"³⁰.

Проведений нами аналіз дає підстави стверджувати про те, що такий підхід набув поширення в теорії кримінального права і до його прихильників слід віднести: Л.В. Левицьку, Т.О. Мудрака, О.В. Сіренка, П.В. Цимбала³¹, В.К. Матвійчука³²,

²⁸ *Грищук В.К.* Кримінальне право України : Загальна частина : Навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. – К. : Ін Юре, 2006. – С. 166.

²⁹ *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – С. 42.

³⁰ *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – С. 45.

³¹ *Левицька Л.В., Мудрак Т.О., Сіренко О.В., Цимбал П.В.* Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посібник / Л.В. Левицька, Т.О. Мудрак, О.В. Сіренко, П.В. Цимбал. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2005. – С. 18.

³² *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – С. 21; *Матвейчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально – правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К.: "Азимут-Україна", 2005 – С. 324; *Матвейчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально – правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія. – К.: Національна академія управління, 2011. – С. 249-250.

А.А. Музику³³, А.В. Савченка, В.В. Кузнєцова, О.Ф. Штанька³⁴, М.І. Панова³⁵ та інших науковців.

Серед сучасних концепцій об'єкта злочину можна виділити і інші. Так, С.Я. Лихова³⁶, Ю.М. Жмур³⁷ підтримують і розвивають концепцію, змістом якої є правовідносини. У свою чергу В.П. Емельянов розглядає об'єктом злочину охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які і виступають безпосередніми об'єктами злочинів як реальних явищ дійсності³⁸.

Варто зазначити, що у науці кримінального права пропонується й інша періодизація та класифікація розвитку концепцій об'єкта злочину, тому в історії розвитку вчення про об'єкт варто виділити декілька етапів. Перший етап (друга половина XIX – початок XX ст.) характеризується наявністю різних концепцій, до числа яких інколи відносять так звані теорії суб'єктивного права, норми права і правові блага³⁹. Другий етап розробки вчення про об'єкт злочину – період панування в нашій країні марксистсько-ленінського вчення, керуючись яким вітчизняна кримінально-правова наука взяла на озброєння тезу: "Об'єкт злочину – це суспільні відносини, і тільки вони"⁴⁰. Третій етап – це сучасні концепції об'єкта злочину. Він характеризується тим, що в ньому кримінально – правова теорія вже не декларує про єдність ду-

³³ Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музика. – К.: Логос, 1998. – С. 25.

³⁴ Савченко А.В., Кузнєцов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: [курс лекцій] / А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, О.Ф. Штанько. – К.: Вид-во Паливода А.В., 2005. – С. 79.

³⁵ Панов М.І. Проблеми складу злочину та його функції у доктрині кримінального права / М.І. Панов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 109-110.

³⁶ Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особлива частина КК України): [монографія] / С.Я. Лихова. – К.: Видавничо – поліграфічний центр "Київський Університет", 2006. – С. 79.

³⁷ Жмур Ю.М. Кримінально – правовий захист недоторканності житла в Україні: автореф. канд. дис. ... канд. юрид. наук: спец. – 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально – виконавче право / Ю.М. Жмур. – Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2012. – С. 3.

³⁸ Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 214-215.

³⁹ Новоселов Е.П. Объект преступления / Г.П. Новоселов // полный курс уголовного права: В 5 т.: Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. – Т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 325 – С. 325.

⁴⁰ Новоселов Е.П. Объект преступления / Г.П. Новоселов // полный курс уголовного права: В 5 т.: Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. – Т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 325 – С. 325.

мок, оскільки не тільки в науковій, але й у навчальній літературі все більше проявляється два основних, концептуальних підходи до трактовки поняття об'єкта злочину⁴¹. Перший, значно представницький за числом прихильників, підхід орієнтує на таке вирішення питання про об'єкт злочину, яке мало місце в радянській науці, тобто на визнання об'єктом злочину суспільних відносин.

В останнє десятиріччя з'явилося немало прибічників другого підходу. Всіх їх об'єднує одне: критичне сприйняття ідеї про те, що об'єктом злочину виступають суспільні відносини і тільки вони⁴².

Таким чином, поняття і зміст загального об'єкта злочину допоможе нам більш поглиблено і конкретно проаналізувати і дослідити родовий об'єкт військових злочинів, розглядаючи його з позиції теорії суспільних відносин. При цьому поняття родового об'єкта військових злочинів має впливати із загального поняття об'єкта злочину.

2.2. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Користуючись триступеневою класифікацією об'єктів злочинів, якої ми дотримуємось, визначимо поняття та зміст родового об'єкта злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України. Така класифікація ґрунтується на співвідношенні філософських категорій: загального, особливого та окремого – і відповідно включає три рівні: загальний, родовий, безпосередній⁴³. Згідно з цією класифікацією, з позиції прихильників концепції: *загальний об'єкт* – уся сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону; *родовий* – група суспільних відносин, тотожних або однорідних за своєю суттю; *безпосередній* – конкретні суспільні відносини, які охороняються кримінально-правовою нормою. Таку тричленну класи-

⁴¹ Новоселов Е.П. Объект преступления / Г.П. Новоселов // полный курс уголовного права: В 5 т.: Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. – Т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 325 – С. 336.

⁴² Новоселов Е.П. Объект преступления / Г.П. Новоселов // полный курс уголовного права: В 5 т.: Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. – Т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 325 – С. 337.

⁴³ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Гос. изд-во юрид. лит. 1960. – С. 81-82; Пионтковский А.А. Преступление. Часть общая / Курс советского уголовного права. В 6-ти томах – Т. 2. – М.: Наука, 1970. – С. 124-125; Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посіб./ В.Я. Тацій. – Харків: Укр. юрид. академія, 1994. – С. 60-62; Хохлова І.В., Шемяков О.П. Кримінальне право України. Загальна частина: [навчальний посібник для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти]/ І.В. Хохлова, О.П. Шемяков. – Донецьк: Норд-Пресс. – 2005. – С. 56-57.

фікацію об'єктів злочину підтримує переважна більшість науковців у галузі кримінального права, хоча питання класифікації об'єктів злочину є дискусійним у теорії кримінального права. Головним чином критичні зауваження зводилися до того, що в окремих складах злочинів варто розрізняти лише два об'єкти: загальний і спеціальний. Крім того, окремими фахівцями пропонується двоступенева та чотирихступенева класифікація об'єктів злочинів.

У вітчизняній теорії кримінального права загальноприйнятою є триступенева класифікація об'єктів злочинів "за вертикаллю" – загальний, родовий, безпосередній ... та двоступенева класифікація об'єктів "за горизонталлю", сутність якої полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта злочину розрізняють основний та додатковий об'єкти⁴⁴.

Триступенева класифікація об'єктів злочинів "за вертикаллю" була запропонована ще в 1938 році В.Д. Меньшагіним і протягом багатьох років підтримувалась у працях багатьма криміналістами⁴⁵. Уперше її піддав критиці Б.С. Нікіфоров, який стверджував, що тріохступенева класифікація об'єктів злочину не може претендувати на універсальність. На його думку, необхідно виділяти загальний і безпосередній об'єкти злочину⁴⁶, оскільки в окремих випадках зміст безпосереднього об'єкта збігається з його родовим об'єктом. Інші вчені, зокрема, М.Й. Коржанський⁴⁷, С.О. Харитонов⁴⁸ виділяють чотири групи об'єктів злочину. Так, М.Й. Коржанський вважав, що така тріохступенева класифікація вимагає доповнення та уточнення найменування визначення безпосереднього об'єкта. Він виділяв загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкти⁴⁹. У свою чергу С.О. Харитонов, аналізуючи об'єкт і систему військових злочинів, виділяє видові (підгрупові) об'єкти, в чому ми його підтримуємо, розглядаючи його (видовий об'єкт – М.К.) "умовно як окремих, відносно самостійний вид суспільних відносин, що виступає в той же час як структурний елемент більш широких за обсягом суспільних відносин (родового об'єкта)"⁵⁰.

Як зазначав М.І. Бажанов, "родовий об'єкт – це певна група (комплекс) суспільних відносин, що відрізняються своєю однорідністю і, отже,

⁴⁴ *Клименко В.А.* Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина: Посіб. для підготовки до іспитів / В.А. Клименко. – К.: Атіка, 2003. – С. 57-58.

⁴⁵ *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х.: Право, 2016. – С. 133.

⁴⁶ *Никифоров Б.* Об'єкт преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 170-177.

⁴⁷ *Коржанський М.Й.* Кваліфікація злочинів. – К.: Юрінком Інтер, 1998.

⁴⁸ *Харитонов С.О.* Об'єкт і система військових злочинів // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 3 (86).

⁴⁹ *Коржанський М.Й.* Кваліфікація злочинів. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 71-73.

⁵⁰ *Харитонов С.О.* Об'єкт і система військових злочинів // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 3 (86). – С. 249.

певною єдністю. Цій групі суспільних відносин відповідає і певна група однорідних злочинів, які посягають на ці відносини"⁵¹.

На думку В.Я. Тація "відмова від триступеневої класифікації недоцільна ще й тому, що на ній побудована система Особливої частини кримінального законодавства. Триступеневому поділу: Особлива частина – розділ Особливої частини – склад злочину відповідає і триступеневий поділ об'єкта кримінально-правової охорони: загальний об'єкт – родовий об'єкт – безпосередній об'єкт"⁵².

Н.О. Гуторова вважає, що класифікація об'єктів залежно від рівня їхнього узагальнення повинна бути трьохступеневою. На її переконання слід розрізнити загальний, родовий і безпосередній об'єкти злочину. Насамперед, у межах родового об'єкта, необхідно виділяти для окремих груп також і видовий об'єкт злочину"⁵³.

Незважаючи на критику триступеневої класифікації об'єкта злочину "за вертикаллю", як такої що може бути застосована до невеликої кількості злочинів, Б.С. Нікіфоров визначав родовий об'єкт як "нормальне функціонування або можливість нормального функціонування окремих соціальних установ у різних площинах їхнього суспільного існування"⁵⁴.

В свою чергу В.Я. Тацій зазначає, що під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, що охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною (соціально-політичною) і економічною сутністю суспільних відносин, які внаслідок цього охороняються (повинні охоронятися) єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм"⁵⁵.

Беручи до уваги визначення об'єкта злочину, що зазначене вище, слухним є визначення П.С. Матишевського і Є.В. Фесенка, які розглядають родовий об'єкт як соціальні цінності, на які посягає певна група злочинів"⁵⁶.

⁵¹ *Бажанов М.І.* Поняття та система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації злочинів // Кримінальне право України: Особлива частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2002. – С. 6.

⁵² *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х.: Право, 2016. – С. 135.

⁵³ *Гуторова Н.* Кримінально-правова охорона державних фінансів України: Монографія. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – С. 76.

⁵⁴ *Никифоров Б.* Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 29-30, 114.

⁵⁵ *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в радянському кримінальному праві України: Навч. посіб. – Х.: УкрІЮА, 1994. – С. 85; Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія / В.Я. Тацій. – Х.: Право, 2016. – С. 142.

⁵⁶ Кримінальне право України. Загал. частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 129; *Матишевський П.С.* Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. – К.: А.С.К., 2001. – (Економіка. Фінанси. Право). – С. 102.

Як наголошує О.В. Хуторянський, "родовий об'єкт злочину відображає характер і сутність суспільної небезпеки окремої групи злочинів, через що виступає своєрідним критерієм об'єднання окремих злочинів у групи та подальшого розташування таких груп в Особливій частині КК України (виступає критерієм систематизації норм в Особливій частині КК України)"⁵⁷.

Родовим (спеціальним) об'єктом усіх військових злочинів є встановлений законодавством у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Національній гвардії України, Управлінні державної охорони України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України порядок несення або проходження військової служби.

З приводу родового об'єкта щодо встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби (військові злочини) можна зустріти твердження, що ними є суспільні відносини: 1) з встановленого законодавством України порядку несення або проходження військової служби⁵⁸; 2) з встановлення чинними законами та іншими нормативно – правовими актами України порядку несення військової служби⁵⁹; 3) з встановленого порядку проходження військової служби (військовий правопорядок)⁶⁰; 4) що виникають і функціонують у процесі проходження військової служби всіма військовослужбовцями, їх службової і бойової діяльності та регламентуються правовими нормами чинного законодавства і правилами співжиття у військових колективах⁶¹.

⁵⁷ Хуторянський О.В. Кримінально – правова характеристика ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані: дис. канд. юр. наук за спец. 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О.В. Хуторянський – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2013. – С. 73.

⁵⁸ Коржанський М.Й. Кримінальне право України: Частина Особлива. – К.: Генеза, 1998. – С. 537; Військові злочини : Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003 – (Економіка, Фінанси, Право) – С. 80.

⁵⁹ Андрусів Г.В. Військові злочини // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та інші; за редакцією П.С. Матишевського та інших. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 845; Клименко В.А., Чангулі Г.И. Військові злочини // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. – К.: Правові джерела, 1998. – С. 1013.

⁶⁰ Криволатов Г.Г. Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. д.ю.н. проф. Н.И. Ветрова и д.ю.н. проф. Ю.И. Ляпунова. – М.: Новый Юрист, 1998. – С. 709-710; Сызранцев В.Г. Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – С. 8; Тер-Акопов А.А. Понятие преступления против военной службы // Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. к.ю.н., заслуженного юриста РФ, председателя Военной коллегии Верховного Суда РФ Н.А. Петухова. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2002. – С. 7.

⁶¹ Панов М.І. Поняття, система і види військових злочинів // Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.: за ред. М.І. Панова. – Х.: Право, 2011. – С. 11.

Зазначаючи, що "родовим об'єктом військових злочинів є встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби, який є складовою частиною військового правопорядку в цілому", Дячук С.І. при цьому конкретизує, що "порядок несення та проходження військової служби визначений низкою законів України, Військовою присягою, військовими статутами, положеннями про проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців, наказами відповідних начальників та іншими актами, він є обов'язковим для виконання всіма військовослужбовцями та військовозобов'язаними, які проходять відповідні збори, оскільки суворе й точне дотримання такого порядку складає суть військової дисципліни і є необхідною умовою забезпечення боєздатності військових формувань"⁶².

Зокрема, Ю.Б. Курилюк поділяє точки зору науковців щодо змісту родового об'єкта військових злочинів на дві групи⁶³.

Так, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, С.В. Абдул та інші родовий об'єкт військових злочинів сприймають, як встановлений порядок несення або проходження військової служби, який становить сукупність суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі проходження військової служби всіма військовослужбовцями, їх службової і бойової діяльності та регламентуються правовими нормами чинного законодавства і правилами співжиття у військових колективах.

При цьому необхідно зазначити, що Х.М. Ахметшин⁶⁴, В.О. Бугаєв⁶⁵ та інші сукупність суспільних відносин родового об'єкта військових злочинів ототожнюють з поняттям "військовий правопорядок". Інший підхід щодо родового об'єкта злочинів проти військової служби підтримують О.С. Самойлов та А.А. Толкаченко⁶⁶, під яким науковці розуміють охоронювану кримінальним законом від злочинних посягань військовою безпеку, яка являє

⁶² Дячук С.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – За заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К.: "ФОРУМ", 2005, у трьох книгах / Книга 3: Особлива частина. – Коментарі до статей 255-447 Кримінального кодексу України. – С. 444.

⁶³ Курилюк Ю.В. Кримінально-правове забезпечення протидії порушенню правил несення прикордонної служби: Монографія / За наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.К. Матвійчука. – К.: ВД "Дакор", 2013. – С. 93-94.

⁶⁴ Ахметшин Х.М. Уголовное право России: Воинские преступления / Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражник, А.П. Васецов и др. – М.: ВАЭФП, 1993. – С. 40.

⁶⁵ Бугаев В.А. Воинские преступления и наказания: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Одесская нац. юрид. акад. / В.А. Бугаев. – Одесса – Симферополь, 2001. – С. 46.

⁶⁶ Самойлов А.С. Преступления против военной службы / А.С. Самойлов, А.А. Толкаченко // Полный курс уголовного права [в 5-ти т.] / Под ред. А.И. Коробеева. – Т. V: Преступления против государственной власти. Преступления против военной службы. Преступления против мира и безопасности человечества. Международное уголовное право / Т.Б. Басова, С.В. Дьяков [и др.]. – СПб.: Юридический центр Пресс. 2008. – С. 453.

собою стан бойової готовності військової організації держави, що гарантує збройний захист конституційному устрою, незалежності, суверенітету та територіальної цілісності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз"⁶⁷.

Обґрунтовуючи та підтримуючи схожу точку зору А.С. Седракян зазначає, що порядок військової служби є цінністю – засобом, а цінністю – метою є саме військова безпека, при цьому поняття "порядок військової служби", на його думку, уявляється необґрунтованим і незрозумілим⁶⁸.

О.О. Губко, досліджуючи об'єкт військового злочину, зробив висновок, що він має виключну політичну та військово-політичну сутність, а тому об'єктом таких злочинів є обумовлені військовою політикою та військовою доктриною держави військові відносини, які складаються в процесі проходження військовослужбовцями та прирівняними до них особами військової служби⁶⁹.

Точка зору зазначених науковців (О.С. Самойлова, А.А. Толкаченка та О.О. Губка) створює враження, що збройні сили та військові формування в сучасних умовах тільки тим і займаються, що підтримують бойову готовність та очікують стану війни, але це не так.

Як зазначає О.М. Сарнавський, сьогодні ми маємо зовсім іншу державу, іншу геополітичну ситуацію, маємо суттєво відмінну від радянської воєнну політику, а відтак, і змістовно інші завдання по забезпеченню захисту державного суверенітету⁷⁰. У сучасних умовах основні функції окремих військових формувань не зводяться лише до суто військової служби, а реалізація принципу відкритості кордонів та всебічного міждержавного військового співробітництва змінює зміст і форми злочинних посягань, усталених за радянські часи.

Зокрема, В.І. Касинюк, М.І. Панов, С.О. Харитонов вважають, що "родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення військової служби, який становить собою сукупність суспільних відносин, які виникають в процесі проходження служби різними категоріями військовослужбовців, їх службової і бойової діяльності й регламентованих нормами права, підзаконними нормативними актами, існуючими у військовому середовищі звичаями, правилами співжиття в армійських колективах"⁷¹. У

⁶⁷ *Курилюк Ю.В.* Кримінально-правове забезпечення протидії порушенню правил несення прикордонної служби: Монографія / За наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.К. Матвійчука. – К.: ВД "Дакор", 2013. – С. 93-94.

⁶⁸ *Седракян А.С.* Уголовно-правовая и криминологическая характеристика воинских преступлений : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 – Ереванский государственный университет / А.С. Седракян. – Ереван, 2008. – С. 30.

⁶⁹ *Губко А.А.* Объект воинского преступления : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Санкт-Петербургский ун-т МВД России / А.А. Губко. – СПб, 2004. – С. 12.

⁷⁰ *Сарнавський О.М.* Кримінально-правовий захист суверенітету України // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2012. – Вип. № 58. – С. 520.

⁷¹ *Панов М.І., Касинюк В. І., Харитонов С.О.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). – Харків: "Харків юридичний", 2006. – С. 9.

подальшому М.І. Панов уточнив поняття родового об'єкта військових злочинів, зазначивши, що "родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення або проходження військової служби, який становить сукупність суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі проходження військової служби всіма військовослужбовцями, їх службовою і бойовою діяльністю та регламентуються правовими нормами чинного законодавства і правилами співжиття у військових колективах"⁷². Тим самим, М.І. Панов розширив зміст родового об'єкта, доповнивши його такою ознакою, як "проходження військової служби", що витікає із визначення поняття військового злочину, зазначеного у ч. 1 ст. 401 КК.

Більш узагальнено визначення родового об'єкта військових злочинів висловлює С.І. Дячук, який зазначає, що це "встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби, який є складовою частиною військового правопорядку в цілому"⁷³.

З метою встановлення змісту родового об'єкта військових злочинів необхідно звернутися до термінів, які використовуються авторами при визначенні родового об'єкта зазначених діянь, а саме "несення" військової служби і "проходження" військової служби. З цим цілеспрямованим побажанням звернемося до довідникової літератури. Як свідчить аналіз довідникової літератури, зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови, що поняття "несення" означає виконання певних обов'язків, доручень і т. і.⁷⁴. Таким чином, до порядку несення військової служби слід відносити порядок виконання певних обов'язків, доручень і т. і. в ході служби.

Як приклад до цієї групи (виду) за функціональною ознакою варто віднести злочини, передбачені ст. 418 КК (порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання), ст. 419 КК (порушення правил несення прикордонної служби), ст. 420 КК (порушення правил несення бойового чергування), ст. 421 КК (порушення статутних правил внутрішньої служби) та інші.

Порядок несення спеціальних служб, обов'язки осіб, які залучаються до її несення, визначаються статутами Збройних сил України, затвердженими законами України від 24.03.1999 р., положеннями, інструкціями і нака-

⁷² *Панов М.І.* Поняття, система і види військових злочинів // Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 11.

⁷³ *Дячук С.І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – За загальною редакцією В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К. : "ФОРУМ", 2005, у трьох книгах / Книга 3. Особлива частина. – Коментарі до статей 255-447 Кримінального кодексу України. – С. 542.

⁷⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови: / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – С. 616.

зами відповідних командирів та начальників. Він є важливою складовою частиною військового правопорядку. Суворе і точне дотримання кожним військовослужбовцем своїх обов'язків, зокрема, під час несення бойового чергування, прикордонної, вартової, внутрішньої служб, патрулювання є безумовною умовою успішного виконання завдань, які стоять перед відповідною службою. Порушення порядку несення спеціальних служб представляє серйозну небезпеку для суспільства і може призвести до тяжких наслідків. Тому несення спеціальних служб у суворій відповідності із встановленим порядком є одним із найважливіших військових обов'язків.

У свою чергу термін "проходження" означає дію за значенням проходити⁷⁵. Тому проаналізуємо термін "проходити". Цей термін означає подію, яка відбувається чи минула⁷⁶. Більш точно цей термін висвітлює Великий тлумачний словник сучасної української мови, який означає пройти, крокувати, переміщатися, ідучи, минаючи кого-не будь, проходити військову службу⁷⁷. Отже порядок проходження військової служби охоплює дещо іншу сферу військової служби ніж несення військової служби. Прикладом такої групи (виду) злочинів є злочини, передбачені ст. ст. 407-408 КК.

Порядок проходження військової служби суворо регламентований Законом України "Про військовий обов'язок і військову службу" (у редакції від 04.04.2006 р.), статутами Збройних сил України, іншими законами України, а також прийнятими відповідно до них указами Президента України та іншими нормативно-правовими актами щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби та статусу військовослужбовців, а також міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Визначено, що військовослужбовець несе особисту відповідальність за захист України. Він зобов'язаний проходити військову службу упродовж встановленого законом терміну й у визначеному військовим командуванням місці, суворо дотримуючись правил залишення розташування військової служби або місця служби, добросовісно виконувати вимоги законів, статутів Збройних сил України і Військової присяги; бути хоробрим і дисциплінованим, не допускати негідних вчинків і стримувати від них інших військовослужбовців; у разі потреби відлучення в межах розташування військової частини (підрозділу) запитати дозволу в командира, а після повернення доповісти йому про прибуття.

⁷⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови: / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – С. 996.

⁷⁶ Русско-украинский словарь в 3-х томах: – Том 3, Издательство "Наукова думка", 1968. – С. 59-60.

⁷⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови: / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003.

Суворе дотримання порядку проходження військової служби є важливою умовою забезпечення боєздатності і бойової готовності Збройних Сил України, інших військових формувань аж до негайної відсічі будь-якому агресору.

Як зазначають автори довідника "Правовий poradник учасника бойових дій" несення військової служби – це "діяльність військовослужбовців із захисту Вітчизни, що характеризується набуттям ними спеціальних повноважень та покладенням особливої відповідальності при виконанні завдань бойового чергування, внутрішньої, прикордонної, вартової (вахтової) та патрульної служб на певний період часу.

Період несення служби характеризується тимчасовими особливостями порядку підпорядкування (наприклад, особовий склад варті, групи бойового чергування, прикордонного наряду, гарнізонного патруля підпорядковується лише чітко визначеним військовим начальникам), змістом завдань, які виконуються, заборонаю застосування з боку командування дисциплінарних заходів впливу до закінчення виконання спеціальних обов'язків.

На час несення спеціальних служб, передбачених військовими статутами Збройних Сил України, військовослужбовцям видається зброя, для виконання поставлених завдань ними можуть використовуватися бойова техніка та спеціальне обладнання"⁷⁸.

Що стосується проходження військової служби, то це "здійснення військовослужбовцями професійної діяльності у відповідних військових формуваннях держави, пов'язаної із захистом Вітчизни.

Порядок проходження військової служби регулюється низкою нормативних актів: статутами Збройних Сил України, законами України "Про військовий обов'язок і військову службу", "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", законодавчими актами, які визначають правовий статус, призначення та завдання конкретного військового формування (правоохоронного органу спеціального призначення), положеннями про проходження громадянами України військової служби у військових формуваннях України тощо.

Строк проходження військової служби включає в себе час виконання військовослужбовцем обов'язків з несення спеціальних служб, інших службових обов'язків, перебування на лікуванні, у відрядженні, відпустці тощо"⁷⁹.

⁷⁸ Правовий poradник учасника бойових дій: довідник // [І.В. Вернидубов, А.О. Галай, М.С. Туркот та ін.]; за заг. ред. та вступне слово О.М. Литвака. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 95-96.

⁷⁹ Правовий poradник учасника бойових дій: довідник // [І.В. Вернидубов, А.О. Галай, М.С. Туркот та ін.]; за заг. ред. та вступне слово О.М. Литвака. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 97.

Як зазначає А.М. Ониськів, акцентуючи увагу на відмінностях в поняттях "проходження військової служби" та "несення обов'язків військової служби", що "проходження військової служби пов'язане з юридичними фактами, що визначають її початок та закінчення й залежать від виду військової служби, а несення обов'язків військової служби регламентується відповідними військовими статутами; проходження військової служби має зв'язок з загальним військовим обов'язком, закріпленим у ст. 65 Конституції України, а несення обов'язків військової служби пов'язане з конкретними обов'язками військової служби (гарнізонної та вартової служби, бойового чергування (бойової служби), внутрішньої служби)"⁸⁰.

Проведений аналіз дає можливість уточнити, як зміст родового об'єкта військових злочинів, так і його можливі різновидності, оскільки раніше автором цього дослідження висловлювалась точка зору щодо "двох родових об'єктів військових злочинів"⁸¹. Нині автор робить висновок, що зазначене законодавцем у ст. 401 КК поняття військового злочину, як "злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів" дає підстави стверджувати про можливі різновидності посягань під час знаходження на військовій службі. Тому вбачається доцільним уточнити назву розділу XIX Особливої частини КК, привівши її у відповідність до змісту ч. 1 ст. 401 КК. Як варіант пропонується залишити попередню назву цього розділу, яка була в КК УРСР в редакції від 28.12.1960 р. ("військові злочини"), або іншу, наприклад, "злочини проти військової служби", що дозволить усунути підстави для можливих дискусій щодо різноманіття точок зору відносно змісту і різновидностей родового об'єкта військових злочинів.

Таким чином, важливим елементом складу військових злочинів є родовий об'єкт посягання, на який спрямовані злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби. Тому родовий об'єкт допомагає уявити соціальну сутність військових злочинів, зрозуміти їх суспільно небезпечні наслідки, допомагає здійснити вірну кваліфікацію вчиненого діяння, сприяє провести відмежування від суміжних злочинів і суспільно небезпечних посягань на ті, чи інші суспільні відносини.

⁸⁰ Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливої періоду або в бойовій обстановці [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / А.М. Ониськів. – К.: 2017. – С. 5.

⁸¹ Карпенко М.І. Сутність родового об'єкта військових злочинів за Кримінальним кодексом України // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 468.

2.3. СПЕЦИФІКА СУБ'ЄКТА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Згідно ст. 401 КК суб'єктами військових злочинів можуть бути військово-вслужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів.

Військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, посади в яких комплектуються військовослужбовцями (ст. 1 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу").

Згідно зі ст. 15 зазначеного Закону України на строкову військову службу призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу.

Статтею 20 цього Закону передбачені вік та інші умови прийняття на військову службу за контрактом.

Зокрема, на військову службу за контрактом приймаються громадяни, які пройшли професійно-психологічний відбір і відповідають устанавленим вимогам проходження військової служби:

- особи рядового складу, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, громадяни призовного віку, які мають вищу, професійно-технічну, повну або базову загальну середню освіту, військовозобов'язані, резервісти, які не мають військових звань сержантського, старшинського і офіцерського складу, та жінки з відповідною освітою віком від 18 до 40 років – *на військову службу за контрактом осіб рядового складу;*

- військовослужбовці, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, особи рядового складу, які проходять військову службу за контрактом, громадяни призовного віку, які мають вищу, професійно-технічну або повну загальну середню освіту, військовозобов'язані, резервісти, які не мають військових звань офіцерського складу, та жінки з відповідною освітою та спеціальною підготовкою віком від 18 до 40 років – *на військову службу за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;*

- особи з повною загальною середньою освітою віком від 17 років до 21 року, в тому числі ті, яким 17 років виповнюється в рік початку військової служби, військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані віком

до 23 років, які мають повну загальну середню освіту та не мають військо-вих звань офіцерського складу, у разі зарахування їх на перший та наступні курси навчання, а також особи віком до 25 років, які мають базову вищу освіту, у разі зарахування їх на випускний курс навчання – на військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів та військо-вослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, віком до 30 років – *на військову службу (навчання) курсантів вищих військових на-вчальних закладів або військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку осіб на посади сержантського та старшинського складу;*

- військовослужбовці, які закінчили вищі військові навчальні заклади або військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів та яким при-своєно військове звання офіцерського складу, – *на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу;*

- особи сержантського і старшинського складу, які проходять військо-ву службу за контрактом або військову службу за призовом під час мобілі-зації, на особливий період, мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче бакалавра, пройшли (у разі потреби) курс військової підго-товки за напрямом, що відповідає профілю службової діяльності, у тому числі ті, які проходять службу у військовому резерві, з одночасним при-своєнням первинного військового звання офіцерського складу, – *на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу;*

- офіцери запасу, які не досягли граничного віку перебування на військовій службі, – *на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу;*

- особи офіцерського складу, які перебувають на кадровій військовій службі, – *на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу;*

- особи офіцерського складу, які проходять військову службу за при-зовом, службу у військовому резерві та військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, – *на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу*⁸².

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" військовий обов'язок не поширюється на іноземців та осіб без гро-мадянства, які перебувають в Україні. Разом з тим у випадках, передбаче-них законом, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть у добровільному порядку (за кон-трактом) проходити військову службу у Збройних Силах України. За таких умов вони стають суб'єктами військових злочинів у разі їх вчинення.

⁸² Про військовий обов'язок і військову службу [Текст] : Закон України в редакції від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV // Офіційний вісник. України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

Військовозобов'язаними є особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави (ч. 9 ст. 1 зазначеного Закону), яких періодично призивають на навчальні (або перевірні) та спеціальні збори (ст. 29 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу").

3 травня 2006 р., коли набула чинності нова редакція Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу", передбачено таку категорію громадян України, як резервісти, тобто військовозобов'язані, які в добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формувань (ч. 9 ст. 1 Закону). Резервісти проходять підготовку та збори відповідно до програми підготовки резервістів Збройних Сил України у порядку, встановленому положеннями про проходження громадянами України служби у військовому резерві (ч. 1 ст. 29 Закону). Крім того, стст. 26-1 – 32 зазначеного Закону передбачено проходження служби у військовому резерві і виконання військового обов'язку в запасі.

Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012, визначає порядок добору, умови прийняття громадян України на службу у військовому резерві Збройних Сил України та проходження ними служби у військовому резерві⁸³.

Згідно з п. 4 зазначеного Положення громадяни, які виконують військовий обов'язок шляхом проходження служби у військовому резерві, є резервістами.

Громадяни, прийняті на службу у військовому резерві, під час проходження перших зборів складають Військову присягу на вірність Українському народу в порядку, визначеному Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, якщо не склали її раніше (п. 7 Положення).

Крім того, вони проходять підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації.

Згідно з п. 9 Положення резервісти вважаються такими, що виконують обов'язки служби у військовому резерві:

- на території військової частини, в якій вони проходять службу у військовому резерві, або в іншому місці її проходження протягом службового (навчального) часу, включаючи заняття, перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять);

- на шляху прямування до місця виконання обов'язків служби у військовому резерві або зі служби, під час службових поїздок;

⁸³ Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України [Текст] : Указ Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 83. – С. 51. – Ст. 3348.

- поза військовою частиною, якщо перебування там передбачене обов'язками резервіста або наказом відповідного командира (начальника) військової частини (установи)⁸⁴.

Протягом трьох днів після виклику резервістів для виконання обов'язків служби у військовому резерві або призову на військову службу командири (начальники) військових частин (установ) надсилають списки резервістів із зазначенням військово-облікових спеціальностей та посад, на які вони призначені, до військових комісаріатів, у яких резервісти перебувають на військовому обліку (п. 34 Положення).

Початком проходження служби у військовому резерві є день видання наказу керівника органу військового управління, військового командування (командира військової частини) про прийняття громадянина на службу у військовому резерві і призначення на посаду, яка комплектується резервістом.

Закінченням проходження служби у військовому резерві є день закінчення строку контракту або інший день, вказаний у п. 30 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, але не раніше дня видання наказу командира військової частини про звільнення резервіста зі служби у військовому резерві згідно зі ст. 1 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012⁸⁵.

Військовими злочинами визнають ті суспільно небезпечні дії військовозобов'язаних, які здійснені проти встановленого порядку несення або проходження військової служби у період проходження зборів (підготовки). Що стосується резервістів, то суб'єктами військових злочинів у разі їх вчинення, передбачених статтями 402-422, 425-435 розділу XIX Особливої частини КК, вони будуть за умови виконання обов'язків служби у військовому резерві під час проходження зборів (підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації).

Кримінальна відповідальність суб'єктів військових злочинів за статтями розділу XIX Особливої частини КК має свої особливості. Так, в окремих диспозиціях правових норм, передбачених стст. 402-422, 425-435 КК, як суб'єкти цих злочинів зазначаються лише військовослужбовці. Зокрема, це міститься у ст. 406, чч. 1-5 ст. 407, чч. 1, 4 ст. 409, стст. 410, 425, 426; чч. 1, 3-5 ст. 426-1, ст. 431. Щодо військовозобов'язаних та резервістів, то вони виконують військовий обов'язок не лише під час проходження зборів,

⁸⁴ Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України [Текст] : Указ Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 83. – С. 51. – Ст. 3348.

⁸⁵ Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України [Текст] : Указ Президента України від 29.10.2012 р. № 618/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 83. – С. 51. – Ст. 3348.

а і у запасі. Будучи у запасі, вони не можуть нести відповідальність за злочини проти встановленого порядку проходження військової служби за стст. 407-409 КК. Тому в разі ухилення військовозобов'язаного від проходження навчальних (чи перевірних) або навчальних зборів, передбачена кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 337 КК.

Як зазначає С.І. Дячук, "практично неможливим є вчинення військовозобов'язаними будь-яких військових злочинів в умовах воєнного стану, у тому числі злочинів, передбачених стст. 427, 429-435, оскільки з початком воєнних дій усі військовозобов'язані призиваються на військову службу і набувають статусу військовослужбовця"⁸⁶. З цією метою в Україні згідно Закону "Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних" від 16 березня 2017 р. запроваджено Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних⁸⁷. Цей Закон регулює відносини у сфері державної реєстрації громадян України, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави, та осіб, приписаних до призовних дільниць.

Крім того, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів можуть бути визнані суб'єктом військових злочинів, передбачених стст. 402-405, 411-422 КК, так як у цих випадках відсутні будь-які обмеження до застосування правил, передбачених ч. 1 ст. 401 КК.

Для визнання військовослужбовця суб'єктом військового злочину не має значення факт прийняття чи неприйняття ним Військової присяги. Із цього правила є лише два винятки: оскільки ст. 128 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України і ст. 335 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України заборонено призначати до варти і на бойове чергування військовослужбовців, які не склали Військової присяги, не засвоїли програми підготовки молодого солдата, не засвоїли програми відповідної підготовки в установленому обсязі, такі військовослужбовці не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за статтями 418 і 420 КК. У деяких інших випадках (скажімо, при вчиненні злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби) цей факт може розглядатися лише як обставина, що пом'якшують покарання (ч. 2 ст. 66 КК).

Деякі військові злочини можуть бути вчинені не кожним військовослужбовцем, а лише особами, що мають спеціальні ознаки. Так, військові

⁸⁶ Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка : у 3 кн. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255-447 Кримінального кодексу України. – С. 447.

⁸⁷ Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних : Закон України від 16 березня 2017 року № 1951-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 18. – Ст. 217.

службові злочини можуть вчинити лише командири, начальники та інші військові службові особи, невиконання наказу начальника – тільки підлегли, а суб'єктами злочинів, передбачених ст. 418 КК, можуть бути визнані тільки особи, що входять до складу варти (вахти) чи патруля. У наведених випадках для притягнення особи до відповідальності за тією чи іншою статтею КК необхідно встановити, що вона мала відповідні спеціальні ознаки.

За загальним правилом, особа, яку незаконно (наприклад, через недосягнення нею певного віку або непридатність до військової служби за станом здоров'я) призвано на військову службу, не є суб'єктом військових злочинів. За наявності необхідних підстав така особа повинна нести відповідальність за вчинення іншого, не військового злочину.

Відповідальність за військовий злочин також виключено, якщо вчинення такого злочину було безпосередньо пов'язане з непридатністю особи до військової служби взагалі або до її окремих обов'язків за станом здоров'я, що виникла в період проходження військової служби. Насамперед це треба враховувати при притягненні особи до відповідальності за злочини, які не є насильницькими. Разом з тим варто зазначити, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у таких випадках вирішується на підставі сукупності і з урахуванням всіх обставин кримінального провадження.

У разі вчинення вперше військовослужбовцями, які стали непридатними до військової служби за станом здоров'я в період її проходження, злочинів невеликої або середньої тяжкості, у тому числі навіть якщо вчинення таких злочинів і не було безпосередньо обумовлене станом їхнього здоров'я, їх може бути звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки відповідно до ст. 48 КК, крім корупційних злочинів, передбачених ст. 410 КК. А відповідно до ч. 4 ст. 401 КК, особа, яка вчинила військовий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 КК із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

В окремих випадках згідно зі статтями 172¹⁰-172¹⁹, ч. 4 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть адміністративну відповідальність. Зокрема, за відмову від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника), самовільне залишення військової частини або місця служби, необережне знищення або пошкодження військового майна, зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади, порушення правил несення бойового чергування, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил поведіння зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять

підвищену небезпеку для оточення. Настання адміністративної відповідальності за вказані військові адміністративні правопорушення, передбачених главою 13-Б КУпАП, можливо за умови, "якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність"⁸⁸.

Можливі випадки, коли здійснене діяння є прямим наслідком хвороби чи фізичних недоліків суб'єкта, визнаного на цій підставі непридатним до військової служби. У подібних випадках діяння, здійснене без вини, не утворює складу злочину.

За злочини проти встановленого законодавством для них порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, несуть відповідальність, як це зазначено у ст. 401 КК, військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, Національної гвардії України, Управління державної охорони України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом.

Зокрема, така вказівка міститься в пунктах 7-8 наказу Генерального прокурора від 29 серпня 2014 р. № 12гн (із змінами від 20.10.2014 р.) "Про особливості діяльності військових прокуратур", де зазначено відповідно: "Слідчим військових прокуратур здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 402-421, 425-435 КК України, а також вчинених військовослужбовцями правоохоронних органів та іншими особами, зазначеними у частині 4 статті 216 КПК України, які проходять службу та/або працюють в державних органах чи установах, указаних у пункті 1 цього наказу". Крім того, "розслідування кримінальних правопорушень, вчинених групою осіб, здійснювати в повному обсязі слідчими військових прокуратур, якщо хоча б один із співучасників є особою, зазначеною в пункті 7 цього наказу, або хоча б один із злочинів є військовим"⁸⁹. Тому на слідчих військових прокуратур покладено проведення досудового слідства з додержанням підслідності, визначеної статтею 216 КПК України, у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені:

1) військовослужбовцями Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України,

⁸⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення [Текст] : Закон УРСР від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст. 1122.

⁸⁹ Про особливості діяльності військових прокуратур [Текст] : наказ Генеральної прокуратури України від 29 серпня 2014 р. № 12 гн / Архів Генеральної прокуратури України за 2014 р.

Державної спеціальної служби транспорту Міністерства інфраструктури України, а також відрядженими до державних органів та цивільних установ;

2) працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Державної спеціальної служби транспорту Міністерства інфраструктури України, якщо злочини вчинені у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні військових частин (підрозділів, військових об'єктів), на підпорядкованих їм підприємствах та в установах;

3) службовими особами підприємств, установ, організацій оборонно-промислового комплексу;

4) службовими особами інших суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності – виконавцями державного оборонного замовлення, підприємств-зберігачів мобілізаційного резерву в разі вчинення злочину щодо цього виду майна;

5) службовими особами спеціальної міліції (поліції. – М.К.) Міністерства внутрішніх справ України;

6) військовозобов'язаними під час проходження ними зборів;

7) військовослужбовцями і працівниками Збройних Сил України та інших військових формувань, працівниками органів внутрішніх справ та інших державних органів і цивільних установ України під час участі в міжнародних миротворчих операціях поза межами України у складі миротворчих контингентів та миротворчих персоналів, якщо інша підслідність не визначена відповідними нормативно-правовими актами.

Підслідність кримінальних проваджень слідчим військових прокуратур визначається на момент вчинення злочину вищезазначеними особами.

До відповідальності за деякими статтями КК може бути притягнуто військовополонених. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. у ст. 82 встановлює, що військовополонені підпорядковуються законам, статутам і наказам, які діють у збройних силах держави, що тримає у полоні та яка має право вживати судових чи дисциплінарних заходів щодо будь-якого військовополоненого, який порушив ці закони, статuti і накази. Кримінальна відповідальність військовополонених настає за законом держави, яка тримає в полоні, на загальних підставах із військовослужбовцями цієї держави. Справи щодо військовополонених підсудні військовим судам (статті 84, 87, 99 Конвенції). Але за втечу з полону, спробу втечі і співучасть у втечі військовополонені не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності. За спробу втечі і співучасть у втечі до них можуть застосовуватися заходи дисциплінарного стягнення (статті 91, 92, 93 Конвенції)⁹⁰.

⁹⁰ Женевская конвенция от 12 августа 1949 года об обращении с военнопленными [Текст] // Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 1994.

Військові злочини можуть бути вчинені за навмисної спільної участі двох чи більше осіб у формі простої чи складної співучасті. Військовослужбовці і призвані на збори військовозобов'язані та резервісти можуть виступати виконавцями військового злочину, а також організаторами, підбурювачами, пособниками. Особи, прирівняні до військовослужбовців, також можуть бути як виконавцями, так і співучасниками злочинів, що кваліфікуються за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК. Зокрема, частина 3 ст. 401 КК передбачає, що "особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу"⁹¹.

Таким чином, суб'єктами військових злочинів, передбачених стст. 402-422, 425-435 КК України, можуть бути, в разі їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках іноземці та особи без громадянства, військовополонені, придатні за станом здоров'я до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення встановленого законодавством порядку проходження або несення військової служби за умови досягнення віку з якого настає кримінальна відповідальність. Крім того, за умисну співучасть у військових злочинах, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, на умовах визначених стст. 26-27 КК підлягають кримінальній відповідальності і інші фізичні особи в якості організаторів, підбурювачів та пособників.

Разом з тим, І.О. Харь у науковій статті "Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби" робить висновок про те, що "1) суб'єкт військових злочинів не дістав належного з'ясування; ..."⁹². Не погоджуючись із вказаним висновком, варто спростувати цю тезу і зазначити, що на початку цієї статті І.О. Харь пише: "Дослідженню проблеми суб'єкта злочинів проти встановленого порядку несення військової служби присвятили свої наукові праці: Г.В. Андрусів, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарев, В.О. Бугаєв, В.К. Гришук, В.С. Давиденко, С.Ф. Денисов, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, М.І. Карпенко, Т.Ю. Касько, В.А. Клименко, Є.С. Ковалевська, Ю.Б. Курилюк, В.В. Кухар, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі та ін."⁹³.

⁹¹ Кримінальний кодекс України [Текст] : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР) 2001, № 25 – 26, ст. 131.

⁹² Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби // Юридична наука. – 2017. – № 12 (78). – С. 166.

⁹³ Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби // Юридична наука. – 2017. – № 12 (78). – С. 138.

Ознайомившись із наведеним переліком науковців і їхніми публікаціями по зазначеній темі, висновок І.О. Харь, на нашу думку, є поспішним і таким, що не відповідає дійсності. Єдине з чим варто погодитись, що не у всіх публікаціях шановних авторів питання щодо суб'єкта військових злочинів відображалось в історичній ретроспективі. По-друге, зміст ст. 401 КК та інші акти законодавства дають вичерпний перелік осіб, хто може бути суб'єктом злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК.

Розділ 3

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

3.1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Юридична енциклопедія визначає термін "кваліфікація" (пізньолат. *gualificatio*, від лат. *gualis* – який, якої якості і ... *ficatio*, від *facio* – роблю) як характеристику предмета, явища, віднесення його до певної категорії, групи; ...¹, а термін "кваліфікація злочинів" як "визначення конкретної суті, якості певного суспільно небезпечного діяння, його фактичних об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлення їх тотожності юридично об'єктивним та суб'єктивним ознакам певного складу злочину"². Тому цей термін (кваліфікація злочинів) і його поняття використовується в юридичній науці для забезпечення і реалізації конституційної засади законності, як в кримінальному, так і в кримінальному процесуальному праві з метою охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина, передбачених чинним законодавством, виступає обов'язковою умовою при проведенні досудового розслідування і призначення справедливого покарання або, в разі наявності відповідних підстав, передбачених стст. 9, 29, 33, 36, 66, 67 КК, звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання. Тож кваліфікувати злочин передбачає встановити всебічну відповідність його ознак ознакам правової норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення саме того злочину, у вчиненні якого підозрюється суб'єкт злочину, ознаки якого визначені ст. 18 КК. Як зазначає М.І. Панов, "за своєю суттю і змістом кваліфікація злочинів завжди пов'язана з необхідністю обов'язкового встановлення і доказування кримінально-процесуальними засобами двох надзвичайно

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 2001. Т. 3: К – М. – 2001. : Іл. – С. 71.

² Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 2001. Т. 3: К – М. – 2001. : Іл. – С. 71.

важливих обставин: 1) факту вчинення особою (суб'єктом злочину) суспільно небезпечного діяння, тобто конкретного акту її поведінки (вчинку) у формі дії чи бездіяльності; 2) точної відповідності ознак цього діяння ознакам складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК³.

У теорії кримінального права розвиток вчення про кваліфікацію злочинів на теренах колишнього Союзу РСР, на думку В.В. Кузнецова і А.В. Савченка, "має два періоди: перший – від 1917 р. до кінця 50-х рр. ХХ ст., другий – від кінця 50-х рр. ХХ ст. і практично до сьогодні"⁴. Представником першого періоду, який характеризується започаткуванням сучасних підходів до наукового сприйняття процесу кваліфікації злочинів, є робота відомого вченого в галузі кримінального права: О. Герцензона "Кваліфікація преступлений"⁵, який розумів термін "кваліфікація злочинів", як "встановлення відповідності конкретного діяння ознакам того чи іншого складу злочину, передбаченого кримінальним законом"⁶. Представниками другого періоду, який характеризується науковою розробкою фундаментальних положень теорії кваліфікації злочинів, є достатньо велика плеяда вчених. Серед них Я.М. Брайнин⁷, В.Н. Кудрявцев⁸, А.В. Наумов⁹, М.Й. Коржанський¹⁰, С.А. Тарарухин¹¹,

³ *Панов М.І.* Загальні засади кваліфікації злочинів // *Кваліфікація злочинів* : навч. посіб. / Г.М. Анісімов, О.В. Володіна, І.О. Зінченко та ін.; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2016. – С. 8.

⁴ *Кузнецов В.В., Савченко А.В.* Теорія кваліфікації злочинів : Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.І. Шакуна. – 5-те вид., перероб. – К. : Алерта, 2013. – С. 19.

⁵ *Герцензон А.А.* Кваліфікація преступлений / А.А. Герцензон. – М. : Изд-во ВЮА КА, 1947.

⁶ *Герцензон А.А.* Кваліфікація преступлений / А.А. Герцензон. – М. : Изд-во ВЮА КА, 1947. – С. 4; *Кузнецов В.В., Савченко А.В.* Теорія кваліфікації злочинів : Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.І. Шакуна. – 5-те вид., перероб. – К. : Алерта, 2013. – С. 19.

⁷ *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Юридическая литература, 1963.

⁸ *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1972.

⁹ *Наумов А.В.* Применение уголовно – правовых норм : учеб. пособ. / А.В. Наумов. – Волгоград : Волгоград. высш. следств. школа МВД СССР, 1973. – 176 с.; *Наумов А.В.* Законы логики при квалификации преступлений / А.В. Наумов, А.С. Новиченко. – М. : Юрид. лит., 1978.

¹⁰ *Коржанский Н.И.* Объект посягательства и квалификация преступлений / Н.И. Коржанский. – Волгоград : ВСШ МВД СССР. – 1976. – 120 с.; *Коржанский М.Й.* Кваліфікація злочинів : навч. Посіб. / М.Й. Коржанський. – 2-ге вид. – К. : Атіка, 2002; *Коржанський М.Й.* Кваліфікація злочинів / М.Й. Коржанський. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 415 с.; *Коржанський М.Й.* Кваліфікація злочинів : Навчальний посібник. – Видання 3-тє, доповн. та переробл. – К. : Атіка, 2007.

¹¹ *Тарарухин С.А.* Установление мотива и квалификация преступления / С.А. Тарарухин. – К. : Выща школа, 1977. – 151 с.; *Тарарухин С.А.* Понятие и значение квалификации преступлений : учеб. пособ. – К. : КВШ МВД СССР, 1990; *Тарарухин С.А.* Кваліфікація преступлений в судебной и следственной практике / С.А. Тарарухин. – К. : Юринком, 1995.

А.І. Рарог¹², Б.А. Куринов¹³, Ф.Г. Бурчак¹⁴ та інші. Зокрема, В.Н. Кудрявцев зазначав, що "кваліфікація злочинів – це встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння й ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою"¹⁵. Це визначення в цілому було підтримано іншими науковцями цього періоду і удосконалено вченими незалежної України, серед яких найбільш вагомими праці В.О. Навроцького¹⁶, М.І. Панова¹⁷, В.І. Борисова¹⁸, О.К. Маріна¹⁹, Т.М. Марітчака²⁰, Г.К. Пиленка²¹, В.В. Кузнецова, А.В. Савченка²² та інших науковців.

На даний час сучасна кримінально – правова доктрина України передбачає декілька понять терміну кваліфікація злочинів, як то: 1) "... юридична оцінка злочину і встановлення (застосування) тієї кримінально – правової норми, яка найбільш повно описує ознаки цього злочину"²³; 2) "... процес встановлення відповідності (тотожності) між юридично значущими ознаками злочину (фактичний склад злочину) і ознаками злочину, передбаченими КК (юридичний склад злочину), та формулювання висновку про наявність чи відсутність такої відповідності (тотожності)"²⁴; 3) "... результат криміналь-

¹² Рарог А.И. Вина и квалификация преступлений / А.И. Рарог. – М. : ВЮЗИ, 1982.

¹³ Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений / Б.А. Куринов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984.

¹⁴ Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений / Ф.Г. Бурчак. – 2-е изд., доп. – К. : Политиздат Украины, 1985.

¹⁵ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1972. – С. 8.

¹⁶ Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально – правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999; Навроцький В.О. Основи кримінально – правової кваліфікації : навч. посіб. / В.О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009.

¹⁷ Панов Н.И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана. – Х., 1980; Панов, Н.И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана и злоупотребления доверием [Текст] / Н.И. Панов. – Киев : УМК ВО, 1988; Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін. ; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2016.

¹⁸ Борисов В.И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации [Текст] / В.И. Борисов, В.Н. Куц. – Харьков : Консум, 1995.

¹⁹ Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально – правових норм / О.К. Марін. – К. : Атіка, 2003.

²⁰ Марітчак Т.М. Помилки у кваліфікації злочинів / Т.М. Марітчак. – К. : Атіка, 2004.

²¹ Пиленко Г.К. Теоретичні основи кваліфікації злочинів / Г.К. Пиленко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2005.

²² Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів. – К., 2006; Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів : Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.І. Шакуна. – 5-е вид., перероб. – К. : Алерта, 2013.

²³ Коржанський М.І. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник. – Видання 3-тє, доповн. та переробл. – К. : Атіка, 2007. – С. 5.

²⁴ Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів : Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.І. Шакуна. – 5-е вид., перероб. – К. : Алерта, 2013. – С. 21.

но-правової оцінки діяння органами ... досудового розслідування, прокуратури і суду, внаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначена норма(и) кримінального закону, яка(і) передбачає(ють) відповідальність за вчинене, встановлена відповідність між юридично значущими ознаками посягання і ознаками злочину, передбаченого законом, та процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності"²⁵, 4) "кваліфікація злочинів як юридична дія уповноваженого суб'єкта, що має кримінально-правовий характер, – різновид кваліфікації злочинів, який здійснюється судом в межах кримінального судочинства, а її результат, об'єктивізований в обвинувальному вироку, є певним етапом застосування кримінально-правових норм і після набрання таким вирокком законної сили тягне конкретні кримінально-правові наслідки"²⁶. На нашу думку всі наведені визначення терміну "кваліфікація злочинів" заслуговують на увагу і в цілому свідчать про подальший розвиток науки кримінального права в Україні.

Найбільш важливими в теорії кваліфікації злочинів є питання, що стоять: поняття, значення кваліфікації злочинів та складу злочину як юридичної підстави кваліфікації; кваліфікації попередньої злочинної діяльності (готування до злочину, замаху на злочин, закінченого злочину та ін.); кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті (наприклад, кваліфікація співучасті із спеціальним суб'єктом та при вчиненні групових злочинів); кваліфікації злочинів при конкуренції кримінально-правових норм (зокрема, при конкуренції загальної та спеціальної норм); кваліфікації множинності злочинів (при повторності, сукупності, рецидиву злочинів; кваліфікації триваючих, продовжуваних і складених злочинів); кваліфікації діяння при юридичній або фактичній помилках у кримінальному праві (при помилці в об'єкті та предметі, при помилці в потерпілому, при замаху з непридатними засобами, при помилці з непридатними засобами та ін.).

Варто зазначити, що процес кваліфікації складається з кількох стадій, які можуть бути поділені на наступні етапи: 1) стадія вибору правової норми (етапи впорядкування зібраних фактичних даних, висунення версій кваліфікації, розмежування складів діянь, виявлення правової норми (норм), яка підлягає застосуванню); 2) стадія встановлення відповідності між ознаками діяння і нормою (етапи доведення наявності ознак складу злочину, визначення стадії вчинення діяння; оцінки діяння, виконаного спільно кількома особами; оцінки

²⁵ *Навроцький В.О.* Основи кримінально – правової кваліфікації : навч. посіб. / В.О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 44.

²⁶ *Шапченко С.Д.* Кваліфікація злочинів як соціально-правове явище: основні юридичні аспекти // Альманах кримінального права: збірник статей. Вип. 1 / Відповід. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. – К. : Правова єдність, 2009. – 424 с. ISBN 978-966-373-494-1 (Багатотомне видання). – ISBN 978-966-2183-09-2 (Алерта). – ISBN 978-966-373-495-8 (КНТ). – ISBN 978-966-364-754-8 (ЦУЛ). – С. 422.

діяння, передбаченого декількома нормами; оцінки суспільної небезпеки діяння; визначення наявності обставин, що виключають злочинність діяння); 3) стадія юридичного закріплення результатів кваліфікації (етапи формулювання результатів кваліфікації, мотивування кваліфікації)²⁷. Саме такого порядку ми і будемо намагатися дотримуватися при аналізі кваліфікації окремих злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби.

Перш ніж перейти до аналізу кваліфікації окремих військових злочинів, передбачених КК, оскільки ці питання комплексно не відображались у дослідженнях науковців і практичних працівників нашої держави, варто зазначити наступне.

Військові злочини належать до злочинів зі спеціальним суб'єктом. Тому цивільні особи (невійськовослужбовці) не можуть бути їх виконавцями, але можуть бути підбурювачами, пособниками чи організаторами.

Особи, які не є військовослужбовцями, не можуть бути і співвиконавцями військового злочину. Можливі випадки, коли військовослужбовець безпосередньо не бере участі у виконанні об'єктивної сторони складу військового злочину, а схиляє до цього цивільних осіб. У подібних випадках має місце так зване посереднє виконання військового злочину, в якому виконавцем визнається військовослужбовець, пособником – цивільна особа.

Аналогічної позиції дотримується і М.І. Хавронюк, який зазначає, що "... у разі, коли військовослужбовець і цивільна особа спільними зусиллями виконують об'єктивну сторону військового злочину, остання несе відповідальність за вчинення військового злочину як пособник (кваліфікуюча ознака "за попередньою змовою групою осіб" у цьому випадку не застосовується). Так само кваліфікуються і дії цивільної особи, яка вчинила діяння, що містить ознаки військового злочину, замість військовослужбовця (наприклад, якщо військовослужбовець схилив цивільну особу до умисного знищення військового майна. При цьому такий військовослужбовець визнається виконавцем злочину)"²⁸.

Іншу точку зору по зазначеному питанню висловлює С.О. Харитонов, який зазначає, що "особа, яка не володіє ознаками військовослужбовця (*військовозобов'язаного*) (а як бути з резервістами під час проходження зборів. – М.К.) не може спричинити шкоду основному безпосередньому об'єкту військового злочину (відповідному виду порядку проходження (*несення*) військової служби), тобто вона, як цивільна особа ні в якому випадку не може вчинити військовий злочин"²⁹. Тому С.О. Харитонов пропонує "ситуації, коли

²⁷ *Навроцький В.О.* Основи кримінально – правової кваліфікації : навч. посіб. / В.О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 13.

²⁸ *Хавронюк М. І.* Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : А. С. К., 2003. – С. 91.

²⁹ *Харитонов С. О.* Окремі питання кваліфікації військових злочинів, вчинених в співучасті // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2017. – № 3 (17). – С. 180.

військовослужбовець організовує, підбурує або виступає пособником у вчиненні військового злочину, а його об'єктивну сторону виконує цивільна особа, слід кваліфікувати наступним чином: 1) якщо цивільна особа не має можливості спричинити шкоду об'єкту військового злочину її дії слід розглядати як вчинення загальнокримінального злочину (якщо вони підпадають під дії відповідних статей КК України) (а якщо не підпадають, тоді як бути? – М.К.); 2) діяльність військовослужбовця не може бути кваліфікована за статтями Розділу XIX КК України з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України (виконавець є центральною фігурою у співучасті і без нього співучасть не можлива), виходячи з цього діяльність військовослужбовця потрібно розглядати як співучасть у загальнокримінальному злочині, виконавцем якого була визнана цивільна особа"³⁰.

На нашу думку, вирішення зазначеної проблеми може бути здійснено шляхом внесення відповідних доповнень до ч. 5 ст. 27 КК України, яка після цього матиме такий зміст: "5. Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод *або виконанням об'єктивної сторони діяння чи його частини злочину зі спеціальним суб'єктом* сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину".

В процесі дослідження будуть аналізуватися здобутки науки кримінального права, судові рішення не лише за період з 1991 по 2017 рр., але і радянського періоду та діяльності військових трибуналів колишнього Союзу РСР. За часів незалежності не було прийнято жодної постанови пленумом Верховного Суду України чи Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ стосовно практики застосування судами держави норм про кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів, передбачених, як стст. 231 – 263 КК УРСР, прийнятого 28 грудня 1960 р., так і стст. 402-435 КК України, прийнятого 5 квітня 2001 р. Ці обставини можуть дещо ускладнити наше дослідження, тому будемо використовувати надбання науковців і практиків щодо загальнокримінальних злочинів у сфері службової діяльності.

³⁰ Харитонов С.О. Окремі питання кваліфікації військових злочинів, вчинених в співучасті // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2017. – № 3 (17). – С. 180-181.

3.2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Особлива частина КК побудована на умовах системності, в основі якої міститься родовий об'єкт, який охоплює групу однорідних або тотожних злочинів. Така системність Особливої частини кримінального закону не тільки забезпечує її логічну структуру і послідовність, але в певній мірі усуває і можливість повторень правових норм за схожі злочини. Разом з тим, це не стосується військових службових злочинів, оскільки розділ XIX Особливої частини, паралельно (в окремих випадках) з розділом XVII (злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) передбачає кримінальну відповідальність за наступні військові службові злочини: 1) зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 КК діяла до 21.02.2014 р.); 2) перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 КК діяла до 21.02.2014 р., а потім з 07.04.2015 р. ці дії повторно криміналізовані згідно з ст. 426-1 КК); 3) недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК); 4) бездіяльність військової влади (ст. 426 КК).

Радянське кримінальне право внесло значний вклад у розвиток вчення про систему посадових (службових) злочинів. Серед радянських вчених юристів, які займалися зазначеною тематикою, необхідно назвати В.А. Владімірова, А.Я. Естрина, А.А. Жижаленка, Б.В. Здравомислова, А.К. Квицінія, В.Ф. Кириченка, М.Й. Коржанського, Н.С. Лейкіну, М.Д. Лисова, Ю.Г. Ляпунова, П.С. Матишевського, Ш.Г. Папіашвілі, А.Б. Сахарова, О.Я. Светлова, Т.Л. Сергієву, Г.Р. Смолицького, В.І. Соловйова, А.Н. Трайніна, Б.С. Утевського, Ц.А. Ямпольську та інших вчених³¹. Серед військових науковців у зазначений період питання військових службових злочинів ґрунтовно досліджувались у працях Х.М. Ахметшина, Є.В. Прокоповича, А.А. Тер-Акопова, В.М. Чхіквадзе, Ю.А. Шульмейстера і ін.³².

У незалежній Україні кримінально – правову характеристику злочинів у сфері службової діяльності (посадових злочинів. – М.К.) на монографіч-

³¹ *Зателетин О.К.* Уголовно – правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. – Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М.: "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 94; *Хавронюк М.І.* Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / М.І. Хавронюк. – К.: 1998.

³² *Редкозубова Т.Т., Самойлов А.С.* Развитие теории военно – уголовного законодательства за 60 лет (1939 – 1999 г.г.) // Библиографический указатель / Отв. ред. : доктор юрид. наук, доцент А.С. Самойлов. – М. : Военный университет, 1999.

ному рівні досліджували В.А. Клименко, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк³³ та інші. Крім того, ці питання частково було висвітлено фахівцями кримінального права у коментарях, навчальних посібниках, підручниках до розділу XVII Особливої частини КК, наукових статтях П.П. Андрушком, С.І. Дячуком, В.І. Касинюком, В.О. Навроцьким, М.І. Пановим, В.І. Тютюгіним, С.О. Харитоновим³⁴ та ін. Питання військових службових злочинів досліджувались у дисертаціях М.І. Хавронюком (Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень – 1998 р.), Б.Д. Леоновим (Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України – 2004 р.), М.С. Туркотом (Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем – 2007 р.), фрагментарно В.О. Бугаєвим (Військові злочини і покарання – 2002 р.).

Актуальним кваліфікаційним питанням, що стосується всіх службових злочинів у військовій сфері, передбачених нині стст. 364, 425 – 426-1 КК, є встановлення ознак військової службової особи як суб'єкта цих злочинів, а також розмежування зловживань від перевищення владою або службовим становищем.

Поняття службових осіб як суб'єктів злочинів, передбачених ст. 364 КК, визначено законодавцем у примітці до цієї статті. Тоді як поняття військових службових осіб зазначено у п. 1 примітки до ст. 425 КК. Аналіз цих визначень дає підстави констатувати, що за змістом вони різняться, перш за все, в тому, що п. 1 примітки до ст. 364 КК наділяє службових осіб функціями представників влади, що відсутнє у п. 1 примітки до ст. 425 КК. Як зазначає М.І. Мельник, "представники влади – це, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості"³⁵. В аспекті злочину, передбаченого ст. 364 КК, до представників влади та місцевого самоврядування у судовій практиці відносять, як зазначають О.О. Дудоров і Г.М. Зеленов, депутатів різного рівня, представників виконавчої влади, суддів, слідчих, прокурорів, працівників оперативного складу органів внутрішніх справ (нині органів Національної поліції. – М.К.), лісників, різноманітних державних інспек-

³³ Клименко В.А., Мельник Н.И., Хавронюк Н.И. Уголовная ответственность за должностные преступления. – К., Блиц-Информ, 1996.

³⁴ Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого / М.С. Туркот. – Х., 2007. – С. 2.

³⁵ Мельник М.І. Злочини у сфері службової діяльності // Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 1049.

торів (митної служби, податкової адміністрації, санітарної інспекції, рибного нагляду тощо)³⁶. Такими можуть бути і члени громадських формувань з охорони громадського порядку під час її здійснення, маючи при цьому спеціальні владні повноваження (п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15 "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень")³⁷. Оцінюючи зміст функцій представників влади стосовно злочину, передбаченого ст. 364 КК, представниками влади у військовій сфері відповідно до їх службової діяльності можуть бути військовослужбовці Національної гвардії України під час охорони громадського порядку, військовослужбовці Державної прикордонної служби України з приводу виконання обов'язків по несенню прикордонної служби за перетинанням державного кордону України, військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань під час виконання статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, військовослужбовці Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, начальники гарнізонів, військові комісари та інші, перелік яких може бути продовжений. Основною ознакою наявності у військовій службової особи функцій представника влади є розпорядчі повноваження відносно осіб, які йому не підлеглі по військовій службі. Основним компонентом цих повноважень прийнято вважати, як зазначає О.К. Зателєпін, "а) наявність права пред'являти вимоги владного характеру; б) наявність права на застосування примусових заходів відносно осіб, які не виконують приписи або заборони"³⁸.

Встановлення кола військових службових осіб, які здійснюють функції представників влади, тобто реалізують "зовнішні" розпорядчі повноваження, викликає певну трудність. Тому вирішення цього завдання стає можливим лише завдяки аналізу тих актів законодавства, які регламентують їх службову діяльність. Зокрема, для військовослужбовців Державної прикордонної служби України такими є відповідні положення законів України: "Про Державну прикордонну службу України" (ст. 2)³⁹, "Про Державний

³⁶ Дудоров О.О., Зеленов Г.М. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг // Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.] – К.: "ВД Дакор", 2013. – С. 624-625.

³⁷ Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях : (ОФЦ. ТЕКСТ). / Упоряд. С.А. Кузьмін, М.С. Кучеренко. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2013. – С. 229.

³⁸ Зателєпін О.К. Уголовно – правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 96.

³⁹ Про Державну прикордонну службу України [Текст] : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.

кордон України" (ст. 27)⁴⁰, "Про прикордонний контроль"⁴¹, інші відомчі акти нормативного характеру.

Порядок несення вартової (вахтової) служби детально регламентований статутами Збройних Сил України, настановами, положеннями, інструкціями та іншими нормативно-правовими актами, в яких визначено права й обов'язки чатових і всіх інших осіб, які входять до складу варту (вахти). Так, серед них Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України⁴², Статут внутрішньої служби Збройних Сил України⁴³, накази Міністерства оборони України: від 29.11.2004 р. № 567 "Про затвердження Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.12.2004 р. за № 1572/10171⁴⁴, від 26.09.2013 р. № 656 "Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16.10.2013 р. за № 1775/24307⁴⁵, від 07.10.2014 р. № 712 "Про затвердження Інструкції з організації несення служби змінами охорони і конвоювання підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та конвоювання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців", зареєстровано в Міністерстві юстиції України 24.10.2014 р. за № 1323/26100⁴⁶ та інші відомчі акти нормативного характеру.

Доречно зазначити, що у вищезазначених та інших актах законодавства України військовослужбовці визнаються представниками влади тільки під час виконання таких обов'язків військової служби, коли вони наділені

⁴⁰ Про Державний кордон України [Текст] : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

⁴¹ Про прикордонний контроль [Текст] : Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1710-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46.

⁴² Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 196.

⁴³ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

⁴⁴ Про затвердження Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні [Текст] : наказ Міністерства оборони України від 29.11.2004 р. № 567, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.12.2004 р. за № 1572/10171 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3294.

⁴⁵ Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців [Текст] : наказ Міністерства оборони України від 26.09.2013 р. № 656, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16.10.2013 р. за № 1775/24307 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 84. – Т. 2. – Ст. 3119.

⁴⁶ Про затвердження Інструкції про порядок організації патрульно-постової служби Військової служби правопорядку у Збройних Силах України [Текст] : наказ Міністерства оборони України від 07.02.2012 р. № 62, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.02.2012 р. за № 252/20565 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – С. 125. – Ст. 633.

владними повноваженнями відносно не підлеглих їм по службі громадян або юридичних осіб (організацій, установ і т. п.). Разом з тим може виникнути ситуація, коли в окремих випадках військовослужбовець буде представником влади і у вільний від служби час. Таким прикладом може бути ситуація пов'язана з опором військовослужбовцеві під час виконання покладених на нього обов'язків щодо охорони громадського порядку (ч. 2 ст. 342 КК) або в разі злісної непокори законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця у зв'язку з його участю в охороні громадського порядку (ст. 185 КУпАП). Як зазначає Л.П. Брич, коментуючи склад злочину, передбаченого ст. 342 КК, "член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовець можуть виступати потерпілими у складі злочину ... лише під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. Злочин матиме місце у разі опору цим особам як при виконанні покладених на них обов'язків, так і при реалізації прав, наданих їм у зв'язку з виконанням їх завдань"⁴⁷. У свою чергу А.О. Данилевський, коментуючи вказаний злочин, зазначає, що "час вчинення злочину чітко визначено в ст. 342 КК юридичними конструкціями "під час виконання службових обов'язків" (ч. 1 та ч. 2) або "під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку" (ч.1). Це означає, що посягання на потерпілого має місце під час реалізації наданих йому прав та безпосереднього виконання обов'язків, які передбачені відповідними нормативно – правовими актами, що регулюють діяльність такої особи. Саме тому для кваліфікації не має значення виконували особи, зазначені в диспозиціях ч. 1 та ч. 2 ст. 342 КК, свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, діючи за наказом або розпорядженням начальника, чи діяли в межах своїх повноважень з власної ініціативи у вільний від роботи час"⁴⁸. Стосовно військовослужбовців, то згідно ч. 3 ст. 24 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби: "3) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); 4) під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; 5) під

⁴⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 999.

⁴⁸ Данилевський А.О. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян // Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.] – К.: "ВД "Дакор", 2013. – С. 570.

час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку"⁴⁹.

Таким чином, при зазначених обставинах військовослужбовці є особами, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади і тому п. 1 примітки до ст. 425 КК необхідно викласти у наступній редакції: "1. Військовими службовими особами є військові командири і начальники, а також інші військовослужбовці, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади, а також, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування". Аналогічного змісту визначення військових, але лише посадових осіб пропонує і О.К. Зателєпін (мовою оригіналу): "воинскими должностными лицами признаются военнослужащие, постоянно, временно или по специальному полномочию осуществляющие функции представителя власти либо выполняющие организационно-распорядительные, административно-хозяйственные функции в Вооруженных Силах Российской Федерации, других войсках, воинских (специальных) формированиях и органах, осуществляющих функции по обеспечению обороны и безопасности государства. При этом, указанные лица могут являться начальниками по служебному положению или (и) воинскому званию"⁵⁰. При цьому треба зазначити, що КК Російської Федерації згідно з главою 30 (злочини проти державної влади, інтересів державної служби і служби в органах місцевого самоврядування) Особливої частини в якості спеціального суб'єкта злочину передбачає посадових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних установ, а також Збройних Сил Російської Федерації, інших військ і військових формувань Російської Федерації⁵¹.

Окремо доцільно наголосити на тому, що згідно ст. 6 ("військові посади") Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" військові посади (штатні посади, що підлягають заміщенню військовослужбовцями) і відповідні їм військові звання передбачаються у штатах (штатних розписах) військових частин, кораблів, органів військового управління, установ, органі-

⁴⁹ Про військовий обов'язок і військову службу [Текст] : Закон України в редакції від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

⁵⁰ Зателєпін О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 101].

⁵¹ Уголовный кодекс Российской Федерации: Постатейный комментарий. – М. : ЗЕРЦАЛО, ТЕИС, 1996. – С. 606-628.

зацій, вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (ч. 1); порядок їх призначення на військові посади встановлюється Конституцією України, законами України та положеннями про проходження військової служби та служби у військовому резерві громадянами України (ч. 7). Частина 12 цієї правової норми передбачає, що "військові посадові особи – це військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно із законодавством"⁵².

Стосовно терміну "військові посадові особи", який використаний законодавцем у ст. 6 зазначеного Закону, то варто зазначити, що Конституція України передбачає наявність, як посадовий осіб (ст.ст. 5, 19, 40), так і службових (ст. 40)⁵³. Згідно п. 16) ч. 2 ст. 3 Закону України "Про державну службу" дія цього Закону поширюється на військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до закону⁵⁴. А відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності⁵⁵.

Як зазначає М.І. Мельник, "КК 2001 р. вживає термін "службова особа", який за своїм змістом є ідентичним поняттю "посадова особа", що вживалось у КК 1960 р. Назва Розділу XVII Особливої частини КК 2001 видається більш вдалою за ту, яку мала відповідна глава КК 1960 р. (глава VII Особливої частини КК "Посадові злочини"), оскільки, по-перше, суб'єктами окремих злочинів, передбачених у цьому розділі (давання хабара) (нині пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди. – М.К.), можуть бути і не службові особи, і, по-друге, ряд злочинів, які можуть бути вчинені лише службовими особами, знаходяться за межами розділу XVII"⁵⁶.

На підставі вищезазначеного, з метою приведення у відповідність до положень КК (п. 1 примітки до ст. 425 КК) та інших правових норм, визначення військової посадової особи, яке дано законодавцем у ч. 12 ст. 6 Зако-

⁵² Про військовий обов'язок і військову службу [Текст] : Закон України в редакції від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

⁵³ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁵⁴ Про державну службу [Текст] : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 3. – Ст. 149.

⁵⁵ Про військовий обов'язок і військову службу [Текст] : Закон України в редакції від 4 квітня 2006 р. № 3597-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 17. – Ст. 1261.

⁵⁶ Мельник М.І. Розділ XVII. Злочини у сфері службової діяльності // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 1046.

ну України "Про військовий обов'язок і військову службу" треба уточнити, виклавши її у наступній редакції *"Військові службові особи – це військові командири і начальники, а також інші військовослужбовці, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади, а також, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування"*.

Тепер розглянемо більш детально зміст обов'язків (функцій) військових службових осіб, які зазначені законодавцем в п. 1 примітки до ст. 425 КК.

Організаційно-розпорядчі обов'язки

Організаційно-розпорядчі обов'язки стосовно військових службових осіб полягають у командуванні (керівництві, управлінні) особовим складом, яке проявляється у можливості віддавати накази і розпорядження по військовій службі, в організації роботи по підтриманню бойової і мобілізаційної готовності підрозділів і військових частин, установ і організацій, у безпосередньому керівництві бойовою підготовкою підлеглих і т. п. Такі обов'язки реалізуються всередині військової сфери, як то: відділення, взводу, роти, батальйону, бригади, з'єднання, оперативного командування, командування видами військ і сил, Генеральному штабі Збройних Сил України, Міністерстві оборони України і інших структурах (підрозділах), що передбачені штатами мирного і воєнного часу. В умовах військової служби організаційно-розпорядчими обов'язками наділені, перш за все, ті військовослужбовці, які є командирами і начальниками різних рівнів у військових частинах, установах, організаціях.

Як зазначає А.В. Кудашкін, в юридичній літературі вказується на відмінність термінів "командир" і "начальник", яка полягає у функціональному призначенні військових структур, які вони очолюють і відповідно до їх обов'язків, що ними виконуються⁵⁷. Командири і їх заступники очолюють військові частини і з'єднання, а також їх структурні підрозділи, тобто військові структури, що мають бойове призначення. У свою чергу начальники і їх заступники очолюють: 1) органи управління військових частин, з'єднань, оперативних командувань, командувань видами військ і сил, їх родами (начальники штабів, управлінь, різноманітних служб); 2) органи і організації, їх структурні підрозділи, які призначені для забезпечення функціонування або мають допоміжне значення для органів і організацій, що мають бойове призначення (начальники військово-навчальних закладів, навчальних центрів,

⁵⁷ Зателепин О.К. Уголовно – правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 97.

сховищ і т. п.); 3) структурні підрозділи органів і організацій, що мають бойове призначення, але наділені допоміжними функціями для їх основного призначення (начальники медичних служб, служби матеріально – технічного забезпечення і ін.). Військові об'єднання (оперативне командування, командування військ і сил) очолюють командувачі.

Разом з тим, на думку О.К. Зателепіна, термін "начальник" у військовому праві може використовуватися і в іншому значенні. Це головним чином відноситься до відносин підлеглості, які існують всередині військових організацій⁵⁸.

Відповідно до змісту стст. 58-63 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України передбачені загальні обов'язки командирів і начальників, які є, фактично, ідентичні. Разом з тим стст. 29, 32 цього ж Статуту передбачають начальників за своїм службовим становищем і військовим званням. Згідно ст. 33 зазначеного Статуту військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням (статті 31 і 32 цього статуту) не є стосовно інших військовослужбовців начальниками або підлеглими, можуть бути старшими чи молодшими за військовим званням. У разі, спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, якщо їх службові відносини не визначені командиром (начальником), начальником є старший із них за посадою, а за рівних посад – старший за військовим званням (ст. 24 Статуту)⁵⁹. Більше того, Військовий кримінальний кодекс Норвегії передбачає, що у разі, коли мають місце стосунки між військовослужбовцями, посади і військові звання яких є рівними, то начальником серед них є той військовослужбовець, який має більш тривалий термін проходження військової служби⁶⁰. Як зазначають автори Правового poradника учасника бойових дій, "командир (від лат. *commandare* – наказувати) – посадова особа у Збройних Силах України здійснює керівництво підрозділом, частиною (кораблем), з'єднанням тощо. Діяльність командира регулюється військовими статутами"⁶¹. На нашу думку вищезна-

⁵⁸ *Зателепин О.К.* Уголовно – правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М.: "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 97.

⁵⁹ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

⁶⁰ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 322.

⁶¹ Правовий poradник учасника бойових дій: довідник / [П.В. Вернидубов, А.О. Галай, М.С. Туркот та ін.]; за заг. ред. та вступне слово О.М. Литвака. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 91.

чене визначення потребує уточнення стосовно того, що командири, як і інші військовослужбовці є службовими, а не посадовими особами на підставі аналізу чинного законодавства України, викладеного вище.

Встановити вичерпний перелік посад у військовій сфері, виконання яких пов'язано з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків, складно, але і навряд чи доцільно при вірному розумінні змісту цих обов'язків. Для визначення змісту організаційно-розпорядчих обов'язків необхідно керуватися актами законодавства та відомчими актами нормативного характеру, що містять переліки окремих посад і визначають їх права і обов'язки. Це допоможе вірно визначити коло військових службових осіб. Як приклад варто назвати відповідні норми Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України (частина 1 – Військовослужбовці та відносини між ними; частина 3 – Бойове чергування, особливості внутрішньої служби в парках, під час розташування військ на полігонах та їх переміщення).

Як зазначає М.І. Хавронюк, "організаційно-розпорядчі обов'язки виконують також ... слідчі та помічники військових прокурорів (нині військові прокурори. – М.К.) слідчі Служби безпеки, які не є керівниками підрозділів, офіцери – професорсько-викладацький склад (нині науково-педагогічні фахівці. – М.К.) військово-навчальних закладів (під час прийняття іспитів із виставленням оцінок та при прийнятті інших рішень, що мають значення юридичних дій), військові лікарі та інші військово-медичні працівники, у т. ч. працівники військово-лікарських комісій (під час проведення оцінки придатності до військової служби та прийняття інших рішень, що мають значення юридичних дій), офіцери – працівники оперативних та оперативно-розшукових підрозділів Служби безпеки та Державної прикордонної служби, оперативних та деяких інших підрозділів Збройних Сил тощо. Характерним для всіх означених осіб є те, що вони несуть самостійну відповідальність за доручену ділянку роботи (ведення оперативно-розшукової чи кримінальної справи (нині кримінального провадження. – М.К.) тощо) та не мають підлеглих за посадою. Зазначені військові службові особи можуть бути визнані військовими начальниками лише у конкретній кримінальній справі, якщо буде доведено, що злочин був вчинений ними, наприклад, стосовно підлеглого за військовим званням.

Військовослужбовці – професорсько-викладацький склад військово-навчальних закладів та ті, які є військово-медичними працівниками, поза межами виконання ними дій та прийняття рішень, що мають юридичне значення, не можуть визнаватися військовими службовими особами. Але, крім того, що вони можуть приймати іспити (оцінювати придатність до військової служби тощо), вони як офіцери можуть бути призначені ... членами внутрішньоперевірних комісій, черговими частин або начальниками ешелонів (команд), і під час виконання таких спеціальних доручень повноважного командування

визнаються військовими службовими особами"⁶². Погоджуючись із М.І. Хавронюком, разом з тим треба зазначити, що зазначені військовослужбовці можуть бути військовими службовими особами до протилежної сторони і за військовим званням згідно ст. 32 Статуту внутрішньої служби ЗС України.

Адміністративно-господарські обов'язки

Адміністративно-господарські обов'язки військових службових осіб проявляються головним чином у розпорядженні матеріальними і фінансовими ресурсами (військовим майном, грошима і іншими матеріальними цінностями). Всі військовослужбовці, незалежно від посади, яку обіймають, у повноваження якої входить розпорядження матеріальними цінностями, облік і контроль над їх витрачанням, організацією відправлення, отримання і відправки матеріальних цінностей, отримання і видача грошових коштів з оформленням відповідних документів, облік виконаної роботи і нарахування винагородити за працю і т. п., є службовими особами по ознаці наявності у них адміністративно-господарських обов'язків.

Вказаними обов'язками в тому чи іншому обсязі володіють командири підрозділів, начальники різноманітних служб, зокрема, фінансової, речової, продовольчої, а також і інші військовослужбовці. При цьому, важливе значення має не сама посада, яку обіймає той чи інший військовослужбовець, а зміст обов'язків, які він виконує. Важливо мати на увазі, що наявність лише однієї ознаки – матеріальної відповідальності за упущення по військовій службі само по собі не може бути підставою на визнання цього військовослужбовця суб'єктом військового службового злочину та за ст. 364 КК. Для цього необхідно також, щоб поруч з обов'язками по безпосередньому зберіганню майна матеріально відповідальна особа виконувала також обов'язки по розпорядженню ним (організація доставки предметів забезпечення, розподілу їх по інших суб'єктах забезпечення і т. п.).

Багато військовослужбовців виконують одночасно організаційно-розпорядчі і адміністративно-господарські обов'язки. Але для визнання їх військовими службовими особами достатньо наявності повноважень, які відносились хоча б до одних із цих обов'язків. На думку М.І. Хавронюка, з якою варто погодитись, "в умовах військової служби посадами, пов'язаними з виконанням адміністративно-господарських обов'язків, є посади офіцерів та прапорщиків продовольчої, речової, фінансової служби військової частини (установи) та їм подібні. Не можна визнавати військовими службовими особами комірників, завідувачів сховищ та інших осіб, дії яких з управління майном мають фактичний, а не юридичний характер. Щодо довіре-

⁶² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 1193]

ного їм майна ці особи здатні вчинити тільки злочинні дії, характер яких не може вийти за межі привласнення або розтрати такого майна чи порушення обов'язків щодо охорони майна, тобто злочинів, суб'єктом яких не є службова особа"⁶³.

Виконання обов'язків за спеціальним дорученням повноважного командування

Військова службова особа, що діє за спеціальним дорученням повноважного командування, характеризується тим, що вона не заміщує посаду, яка відповідає обов'язкам, що виконуються, а лише наділяється певними розпорядчими повноваженнями. У даний час спеціалісти достатньо одностайні в тому, що спеціальні повноваження, на підставі яких особи виконують функціональні обов'язки представника влади, організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські обов'язки, повинні бути належним чином і з дотриманням встановленого порядку юридично оформлені (наказом, письмовим розпорядженням уповноваженої службової особи, іншим офіційно виданим документом і т. п.). Як підкреслюється в юридичній літературі, службовою особою необхідно вважати лише тільки особу, яка у відповідній правовій формі дала згоду виконувати обов'язки службової особи. Виконання обов'язків військової службової особи за спеціальним повноваженням означає, що ці обов'язки покладені на дану особу законом, нормативним документом або розпорядженням старшої службової особи чи правомочним на те органом або службовою особою. Як зазначає М.І. Хавронюк "тимчасове зайняття посади – це зайняття її в межах певного терміну, визначеного, як правило, службовою необхідністю (на період відпустки, хвороби, відрядження керівника, підбору на посаду керівника відповідного працівника тощо), та в порядку, встановленому законодавством для заміщення відповідної посади"⁶⁴.

В умовах військової служби це питання набуває особливої актуальності, оскільки в процесі військової служби досить часто виникає проблема наділення того чи іншого військовослужбовця владою начальника за спеціальним повноваженням. Уявляється, що в таких випадках необхідно суворо керуватися відповідними нормативними положеннями законодавства у військовій сфері. При спільному виконанні обов'язків військовослужбовцями, які не підпорядковані один одному, коли їх службові обов'язки визначені командиром (начальником) у встановленому порядку, начальником буде

⁶³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 1193 – 1194.

⁶⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 1194.

той військовослужбовець, на якого покладені відповідні організаційно – розпорядчі обов'язки.

Згідно ст. 34 Статуту внутрішньої служби ЗС України у разі спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, якщо їх службові відносин не визначені командиром (начальником), начальником є старший із них за посадою, а за рівних посад – старший за військовим званням⁶⁵.

Для визнання військовослужбовців військовими службовими особами важливе значення має встановлення часу, з якого вони набувають такі повноваження і їх закінчення, оскільки функції представників влади, а також виконання обов'язків, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або їх виконання за спеціальним дорученням повноважного командування, вони можуть виконувати постійно або тимчасово.

По загальному правилу владні повноваження виконуються постійно з моменту, коли військові службові особи згідно відповідного наказу призначаються і обіймають штатні посади, наприклад, командира відділення, взводу, роти, батальйону чи начальника відповідної служби військової частини і т. д. Тимчасове виконання тих чи інших обов'язків військової службової особи можливе у разі, коли вони покладаються тимчасово, тобто на певний термін, за таких умов:

У Збройних Силах України, Національній гвардії України згідно з п. 120 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153,⁶⁶ у зв'язку зі службовою необхідністю на військовослужбовця, який займає штатну посаду, може бути покладено тимчасове виконання обов'язків за іншою рівнозначною або вищою посадою, а саме: 1) вакантною – за його згодою; 2) невакантною – у разі тимчасової відсутності, або внаслідок усунення чи відсторонення від посади військовослужбовця, який її займає.

Безперервний строк тимчасового виконання обов'язків за вакантною посадою не повинен перевищувати шести місяців, а за невакантною – чотирьох місяців, за винятком випадку, передбаченому п. 137 цього Положення (в разі направлення військовослужбовця за кордон строком до одного року, то в такому разі дозволяється покладати тимчасове виконання обов'язків за такими посадами на інших військовослужбовців у встановленому порядку).

⁶⁵ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548?XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

⁶⁶ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [Текст] : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 95. – Ст. 3129.

На військовослужбовця, який займає штатну посаду, за його згодою може бути покладено виконання обов'язків за не вакантною посадою на час перебування військовослужбовця, який її займає, у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (шестирічного віку – за медичними показниками).

На військовослужбовців, які перебувають у розпорядженні відповідних командирів (начальників), тимчасове виконання обов'язків за вакантною посадою може бути покладено на строк не більше двох місяців.

Тимчасове виконання обов'язків покладається на військовослужбовців наказом командира (начальника) військової частини.

Аналогічного змісту правові норми щодо тимчасового виконання тих чи інших обов'язків військової службової особи передбачено і для військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України (п. 45 Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України)⁶⁷, Управління державної охорони України (п. 43 Положення про проходження військової служби за контрактом військовослужбовцями Управління державної охорони України)⁶⁸, Державної прикордонної служби України (п. 132 Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України)⁶⁹, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (п. 83 Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України)⁷⁰ та інших військових формувань України.

Згідно з ст. 60 Статуту внутрішньої служби ЗС України у разі неможливості виконання службових обов'язків з відбуттям за межі гарнізону, через хворобу та з інших поважних причин командир (начальник) для виконання цих службових обов'язків призначає одного із заступників. Якщо штатний заступник відсутній і ніхто не був призначений командиром (начальником), командування бере на себе старший за посадою, а у разі відсутності старшо-

⁶⁷ Про Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України [Текст] : Указ Президента України від 17.07.2006 р. № 619/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 29. – Ст. 2082.

⁶⁸ Про Положення про проходження військової служби за контрактом військовослужбовцями Управління державної охорони України [Текст] : Указ Президента України від 19.10.2007 р. № 982/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80. – Ст. 2974.

⁶⁹ Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України [Текст] : Указ Президента України від 29.12.2009 р. № 1115/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 101. – Ст. 3513.

⁷⁰ Про Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [Текст] : Указ Президента України від 31.07.2015 р. № 463/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 17. – Ст. 1125.

го за посадою – старший за військовим званням, про що доповідає старшому командирові (начальникові)⁷¹. У цьому випадку військовослужбовець, що взяв на себе тимчасове виконання обов'язків командира (начальника), може своїм наказом покласти виконання своїх штатних обов'язків на підлеглу йому військову службову особу, звільняючись від виконання обов'язків за посадою, яку обіймає, але від займаної військової посади не звільняється.

Таким чином, тимчасове виконання обов'язків за військовою посадою може бути визнано правомірним і законним лише за умови, якщо відповідні повноваження на військову службову особу покладені на неї у встановленому законом порядку. У випадку, коли військовослужбовець призначений виконувати обов'язки за військовою службовою посадою неналежним командиром або начальником чи з порушенням форми віддання наказу, то такого військовослужбовця немає ніяких підстав визнавати належною службовою особою в аспекті вимог, передбачених п. 1 примітки до ст. 425 КК України. При цьому не має значення факт усвідомлення чи ні таким військовослужбовцем свого призначення на ту чи іншу військову посаду.

Крім того, ст. 61 Статуту внутрішньої служби ЗС України передбачає, що новопризначені командири військових частин (кораблів) вступають на посаду на підставі розпорядження чи наказу старшого командира (начальника). Про свій вступ на посаду командира військової частини (корабля) оголошує наказом і доповідає старшому командирові (начальникові)⁷². До видання наказу про свій вступ на посаду новопризначений командир є особою, яка приймає цю посаду. Термін і порядок приймання справ і посади визначений стст. 61-65 Статуту внутрішньої служби ЗС України. Стосовно вчинення військовою службовою особою суспільно небезпечних діянь у період з моменту видання наказу про призначення на посаду відповідного командира (начальника) і до вступу на цю посаду, то тут можуть бути різні варіанти кваліфікації, які залежатимуть від військового звання цього військовослужбовця, його попередньої посади та інших обставин вчиненого злочину. У разі, коли військовий начальник (за військовим званням) знаходився у розпорядженні, то у ряді випадків, військові службові особи можуть бути суб'єктами злочинів, передбачених стст. 426 (бездіяльність військової влади), 426-1 (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень) КК.

Службові обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування виконуються протягом відповідних часових меж. Тому важливо

⁷¹ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

⁷² Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

ще раз акцентувати увагу на визначення початкового і кінцевого моменту виконання таких обов'язків за спеціальним дорученням повноважного командування. Як зазначає з цього приводу О.К. Зателєпін "військовослужбовець становиться посадовою особою із спеціальними повноваженнями (начальником) з моменту: а) отримання від командирів (начальників) спеціальних повноважень (окремого доручення) на виконання тих чи інших обов'язків владного характеру; б) прийняття командування (у випадках, передбачених статутами). Термін дії спеціального повноваження завершується, якщо: а) він був визначений конкретно і минув; б) доручення разового характеру виконано; в) спеціальні повноваження відмінила особа, що їх наділила, або вищестояща військова посадова особа"⁷³.

У визначенні військової службової особи, поруч з іншими ознаками, важливу роль відіграє місце здійснення або виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або їх виконання за спеціальним дорученням повноважного командування. Коли мова йде про їх виконання під час несення або проходження військової служби в місці знаходження військової частини (корабля) чи на території їх підрозділів або у зв'язку із знаходженням у відрядженні, відпустці, лікувальному закладі, то при вказаних обставинах особливої складності для кваліфікації вчиненого немає. Інша ситуація, коли військові службові особи є відрядженими до органів державної влади чи місцевого самоврядування, на державні підприємства, в установи чи організації із залишенням їх на військовій службі із збереженням статусу військовослужбовців. Більш детально зазначена ситуація буде досліджена у наступних пунктах цього підрозділу.

3.2.1. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем

Враховуючи декриміналізацію діяння, передбаченого ст. 423 КК, на підставі Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції" від 21.02.2014 р. № 746-VII⁷⁴, яке було спеціальним злочином стосовно

⁷³ Зателєпін О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 101.

⁷⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21.02.2014 р. № 746-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 12, ст. 188.

незаконного використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, а також незаконне використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, а також інше зловживання владою або службовим становищем, вчинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, якщо таке діяння заподіяло істотної шкоди (ч. 1) або тяжкі наслідки (ч. 2), то нині вказані діяння можуть передбачати кримінальну відповідальність на підставі загальнокримінального злочину, передбаченого ст. 364 КК.

Цей злочин (ст. 423 КК) мав свій предмет, яким могли бути транспортні засоби, споруди чи інше військове майно.

Обов'язковою ознакою наступної форми даного злочину був підлеглий військовослужбовець чи військовозобов'язаний під час проходження зборів, які могли бути потерпілими від злочину.

З об'єктивної сторони, зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем вчинялося як у формі дії, так і бездіяльності. Приміром, військова службова особа зловживала службовим становищем, якщо вона умисно занедбає облік із тим, щоб приховати недостачу чи не дати можливості встановити її істинну причину, або умисно не звільняла з гауптвахти військовослужбовця, у якого закінчився термін арешту, тощо.

Об'єктивна сторона цих злочинів включала не лише діяння, але і його наслідки, а також причинний зв'язок між діянням і наслідками, які настали.

Діяння при вчиненні аналізованого злочину характеризувалося двома особливостями: а) воно вчинялося з використанням свого службового становища, тобто пов'язаного з виконанням військовою службовою особою своїх службових (посадових) обов'язків і б) виявлялося в порушенні порядку здійснення покладених на дану військову службову особу службових (посадових) обов'язків.

Коло прав і обов'язків військових службових осіб в умовах військової служби визначається відповідними актами військової сфери, які необхідно аналізувати, щоб встановити, чи допущено військовою службовою особою порушення своїх повноважень. Як вина військової службової особи не може розглядатись невиконання дій, які до кола її службових обов'язків не входять. Також не могло бути розцінено як службовий злочин неправомірну дію, якщо її вчинено військовою службовою особою без використання службового становища.

Вчиненими з використанням свого службового становища необхідно було розглядати дії, які безпосередньо пов'язані зі службовими повноваженнями військової службової особи, охоплювалися сферою її службової діяльності, обумовлені її посадовим становищем. Але не можна говорити про використання свого службового становища тоді, коли одна військова службова особа схиляла до неправомірних дій по службі іншого військово-

вослужбовця не через службову залежність останнього, а через приятельські стосунки, злочинну змову тощо.

Вчиненими всупереч інтересам військової служби необхідно було вважати дії, які порушували вимоги актів законодавства, що регламентують діяльність служб, установ, права й обов'язки військових службових осіб. Оцінка таких дій не могла змінюватись і в тому випадку, коли вони мотивувалися так званою службовою необхідністю чи доцільністю, оскільки доцільно і службово необхідно лише те, що законно. Військовий начальник може віддавати лише правомірні розпорядження, які узгоджуються із законом, і вимагати їх виконання. Будь-яке інше розпорядження, яке суперечить закону, є зловживанням владою.

Таким чином, використовувати службове становище всупереч інтересам військової служби – означає вчиняти дії, які порушують вимоги закону, а також спеціально встановлені для даної військової службової особи службові права й обов'язки.

Диспозиція ч. 1 ст. 423 КК передбачала конкретні дії (незаконне використання транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, а також незаконне використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, а також інше зловживання владою або службовим становищем, вчинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб), якими при цьому заподіяно істотної шкоди у завданні матеріальних збитків, що в двісті п'ятдесят і більше разів перевищували неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Істотна шкода могла мати і нематеріальний характер. Наприклад, підрив військової дисципліни у підрозділі чи військовій частині, зрив виконання завдання, стрільб, робіт тощо.

Крім того, істотна шкода могла бути й у вигляді моральної шкоди, коли потерпілому було заподіяно страждання внаслідок фізичного або психічного впливу, що призвело до погіршення чи позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення стосунків з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

На думку М. С. Туркота, "незаконне використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд, іншого військового майна полягало в можливості особи всупереч інтересам проходження або несення військової служби отримувати самому чи дозволити отримувати третім особам користь із цього майна за відсутності незаконного безоплатного звернення у свою власність або у власність інших осіб.

Незаконне використання підлеглого могло полягати у вчиненні ним на вимогу військового начальника дій, які: а) не передбачені його безпосередніми службовими обов'язками, тимчасовими обов'язками або загальними обов'язками військовослужбовця; б) не пов'язані з виконанням завдань, обумовлених проходженням або несенням військової служби; в) не перед-

бачені Кодексом законів про працю, умовами трудового договору (контракту) або безпосередніми обов'язками відповідно до посади, яку він обіймає (для підлеглого – не військовослужбовця).

Інше зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем могло полягати в умисному використанні військовою службовою особою всупереч інтересам проходження або несення військової служби своїх прав і владних повноважень, які надані цій особі у зв'язку з перебуванням на відповідній посаді⁷⁵. М.С. Туркот вважає цю форму зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем загальною щодо зазначених вище двох спеціальних форм, а тому вона могла мати місце лише в тих випадках, які не підпадали під ознаки першої чи другої форм злочину, передбаченого ст. 423 КК⁷⁶.

Нині, після декриміналізації діянь, передбачених ст. 423 КК, вищезазначені правопорушення військової службової особи повинні кваліфікуватися як загальнокримінальний злочин за ст. 364 КК за умови, яка до речі була відсутня в диспозиції ч. 1 ст. 423 КК, хоча і витікала із її змісту, що зловживання владою або службовим становищем вчинялися "всупереч інтересам служби" за умови завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Як зазначає М.І. Мельник "словосполучення всупереч інтересам служби передбачає, що службова особа не бажає рахуватися з покладеними на неї законом чи іншим нормативно – правовим актом обов'язками, діє всупереч їм, не звертає увагу на службові інтереси"⁷⁷. Іншою суттєвою умовою настання кримінальної відповідальності військової службової особи за ч. 1 ст. 364 КК є завдання істотної шкоди, але не на суму двісті п'ятдесят і більше разів неоподаткованого мінімуму доходів громадян, як це вимагалось згідно ч. 1 ст. 423 КК, а лише яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян згідно п. 3 примітки до ст. 364 КК⁷⁸. Аналогічно це стосується і ситуації, коли цим

⁷⁵ Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого / М. С. Туркот. – Х., 2007. – С. 10-11.

⁷⁶ Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого / М. С. Туркот. – Х., 2007. – С. 11.

⁷⁷ Мельник М.І. Злочини у сфері службової діяльності // Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 1053.

⁷⁸ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

злочином (ч. 2 ст. 364 КК) спричиняються тяжкі наслідки. За ч. 2 ст. 423 КК вимагалось, щоб тяжкі наслідки становили матеріальну шкоду, яка в п'ятсот і більше разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Нині за ч. 2 ст. 364 КК тяжкі наслідки від вчинення зловживання владою або службовим становищем будуть за умови нанесення негативних наслідків (матеріальною шкоди), які у двісті п'ятдесят і більше разів (п. 4 примітки до ст. 364 КК) перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Таким чином, законодавець фактично криміналізував за ознаками злочину, передбаченого ст. 364 КК, протиправні дії (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем), що раніше могли бути кваліфіковані як військові адміністративні правопорушення у разі нанесення матеріальної шкоди у межах від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Крім того, на підставі Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків у особливий період" від 05.02.2015 р. № 158-VIII⁷⁹ частиною 1 ст. 172¹³ Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за "незаконне використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, використання військовослужбовця для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, а також інше зловживання владою або службовим становищем, вчинене з корисливою метою чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб", а ч. 2 цієї статті – за "діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду"⁸⁰. У той же час використання службовою особою в особистих чи інших неслужбових цілях державних коштів, наданих їй у службове користування приміщень, засобів транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна, якщо це завдало державі шкоди на суму, що не перевищує п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (з 1 січня 2018 р. ця сума становить 881 грн x 5 = 4405 грн)⁸¹ передбачає, згідно з вимогами ч. 1 ст. 15 і ст. 184¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративну відповідальність.

⁷⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків у особливий період: Закон України від 05.02.2015 р. № 158-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 92.

⁸⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.

⁸¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році [Текст] : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Ст. 47.

Згідно з ч. 4 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення "військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б цього Кодексу, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність"⁸². Інакше кажучи, в разі відсутності в діях військової службової особи ознак загальнокримінального злочину, передбаченого ст. 364 КК (зловживання владою або службовим становищем), передбачається адміністративна відповідальність за ст. 172¹³ Кодексу України про адміністративні правопорушення (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем).

На разі передбачений механізм притягнення військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів до адміністративної відповідальності за вчинення військових адміністративних правопорушень.

Так, згідно наказу Міністерства оборони України від 18.07.2017р. № 374 затверджена Інструкція зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10 серпня 2017 р. за № 982/30850⁸³, передбачених главою 13-Б КУпАП, в тому числі і за ст. 172¹³ КУпАП (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем).

Аналогічного змісту Інструкція діє і у Національній гвардії України на підставі наказу Міністерства внутрішніх справ України від 23.08.2017р. №726, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21 вересня 2017 р. за № 1166/31034, яким затверджена Інструкція з оформлення в Національній гвардії України матеріалів про військові адміністративні правопорушення⁸⁴, передбачених главою 13-Б КУпАП, в тому числі і за ст. 172¹³ КУпАП (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем).

На разі у чинному законодавстві виникла ситуація, за якої на рівні військового адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172¹³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачена адміністративна відповідальність у разі зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем. Тобто мова ведеться про військове правопорушення. Коли ж ці дії (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) містять ознаки злочину, у разі спричинення матеріальної шкоди на суму більше 100 неоподатковуваних

⁸² Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. [Текст] // Відом. Верхов. Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.

⁸³ Офіційний вісник України від 08.09.2017 р., № 70, стор. 445, стаття 2133, код акта 87094/2017.

⁸⁴ Офіційний вісник України від 24.10.2017 – 2017 р., № 83, стор. 99, стаття 2557, код акта 87626/2017.

мінімумів доходів громадян, то їх треба кваліфікувати за ознаками загальнокримінального злочину на підставі ч. 1 ст. 364 КК України.

Як зазначає М.І. Хавронюк "у більшості кримінальних кодексів держав Європи, крім держав СНД, не передбачено відповідальності за зловживання владою чи службовим становищем та за перевищення влади чи службових повноважень. Зазвичай кримінальна відповідальність установлена тільки за конкретні, чітко визначені дії, що становлять собою спеціальні випадки незаконного використання службового становища. Такий стан речей є результатом принципу правової визначеності, за яким кожен західний чиновник і посадовець чітко знає, що він може робити, а чого – не може"⁸⁵. Разом з тим, на думку науковців Російської Федерації "вилучення злочинів проти військової служби у главі 33 КК РФ (спеціально військові. – М.К.) варто визнати невдалим, воно не дозволяє чітко розмежувати злочини проти військової служби, передбачені у цій главі, від інших злочинів проти військової служби, не зрозумілий і критерій відбору військових суспільно небезпечних діянь у цю главу"⁸⁶. Більш категоричний висновок по цьому питанню робить Я.Н. Ермолович, який зазначає, що "... військові посадові злочини не є тотожними загальнокримінальним посадовим злочинам. Виключення військових посадових злочинів із діючого Кримінального кодексу не відповідає інтересам воєнної безпеки Росії. ... При прийнятті Кримінального кодексу 1996 р. без будь-яких підстав було декриміналізовано ряд військових злочинів"⁸⁷. У концепції сучасного і перспективного військово – кримінального законодавства він бачить необхідність відновлення у КК Російської Федерації "7) військових посадових злочинів"⁸⁸.

Підсумовуючи результати вивчення матеріалів судової практики, (а також думку науковців Російської Федерації. – М.К.) О.К. Зателепін виділяє наступні "типові" форми зловживання службовими повноваженнями військовими посадовими (службовими. – М.К.) особами:

"- звільнення командирами (начальниками) підлеглих від виконання ними накладених посадових обов'язків з направленням на роботу у комерційні організації або облаштування особистого домоволодіння посадової особи (інших осіб);

⁸⁵ Українська правда. – 6 жовтня 2011 р. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/article>.

⁸⁶ Зателепін О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 43.

⁸⁷ Ермолович Я.Н. Теоретико-правовые основы военно-уголовной политики в Российской Федерации: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С. 194, 195, 204.

⁸⁸ Ермолович Я.Н. Теоретико-правовые основы военно-уголовной политики в Российской Федерации: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С. 381-382.

- прийняття на роботу цивільних осіб, які фактично трудових обов'язків не виконують;

- утаювання з метою створення видимого благополуччя у військових частинах вчинених підлеглими військовослужбовцями злочинів, наприклад, розкрадань, нестач, зловживань по службі, самовільного залишення частини або місця служби (в тому числі оформлення посадовою особою документів на звільнення у запас військовослужбовців, що проходять військову службу за призовом, які знаходяться поза військовою частиною у зв'язку із самовільним залишенням частини);

- утаювання від вищого командування виявлених посадовою (службовою. – М.К.) особою фактів нестач військового майна і нанесеної підлеглими матеріальної шкоди державі;

- передача у тимчасове користування третім особам майна, закріпленого за військовою частиною при відсутності службової необхідності;

- використання бойової техніки або транспортних засобів не за призначенням (наприклад, для перевезення особового складу і вантажів в особистих цілях, виконання різних робіт на своїй земельній ділянці і дачі);

- необгрунтовані витрати грошових і інших ресурсів без ознак розкрадання;

- невключення громадянина у списки осіб, які підлягають відправці на збірний пункт, необгрунтоване надання звільнення або відстрочки від призову на військову службу особам, які підлягають призову на військову службу;

- оренда майна у приватних осіб і виплата пов'язаних з цим витрат за рахунок військової частини за відсутності службової необхідності;

- організація заключення контрактів по державному оборонному замовленню з підприємствами, які не мають необхідної технічної і матеріальної бази для виконання договірних зобов'язань;

- заключення командирами військових частин договорів підряду на ремонт військових об'єктів, які не мають відповідних ліцензій, необхідних ресурсів і достатніх фінансових коштів;

- заключення фіктивних договорів про надання послуг, які фактично не надавались"⁸⁹.

Таким чином, з урахуванням вищезазначеного та беручи до уваги наявність у КУПАП військового адміністративного правопорушення у виді зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172¹³), з метою удосконалення правозастосовної практики і приве-

⁸⁹ *Зателепин О.К.* Уголовно – правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 106-107.

дення її до логічного завершення, поліпшення профілактики цього правопорушення на рівні військового адміністративного проступку і злочину, вважаємо необхідним відновити у КК України ст. 423 у тій редакції, як це було до 21.02.2014 р. (до прийняття Закону України № 746-VII. – М.К.). До речі аналогічне рішення вже приймалось законодавцем на прикладі декриміналізації 21.02.2014 р. (ст. 424 КК України), а потім рекриміналізації 07.04.2015 р. перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень у ст. 426-1 КК України.

3.2.2. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень

Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень характеризується тим, що військовий начальник використовує своє службове становище всупереч інтересам військової служби. Зокрема, перевищення влади виявляється тільки у формі дії і може мати місце тільки у сфері владних повноважень. При їх перевищенні у принципі є підстава для застосування влади, але межі її застосування у конкретному випадку виходять за рамки прав, наданих даному начальнику. Перевищення влади – це умисне вчинення начальником дій, які явно виходять за межі прав і повноважень, наданих йому законом.

За своїм характером це дії, які: 1) правомірні були вчиняти лише вищестоящі військові службові особи чи 2) військова службова особа не мала права вчиняти за даних конкретних обставин, але мала б право вчинити за наявності особливих обставин.

Підлеглими для військової службової особи за передбачених чинним законодавством умов можуть бути військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження відповідних зборів, за посадою та військовим званням, а також працівники Збройних Сил та інших військових формувань.

Дисциплінарна влада – це права командирів і начальників застосовувати заохочення до підлеглих військовослужбовців за добросовісне і старанне несення військової служби та накладати на них дисциплінарні стягнення за неналежне ставлення до служби й порушення військової дисципліни. Кожному начальнику й командиру Дисциплінарним статутом Збройних Сил України надані певні права із застосування заохочень і накладення дисциплінарних стягнень на підлеглих відповідно до його посади або військового звання⁹⁰.

Перевищення влади чи службових повноважень є небезпечним злочином, який вчинюється у сфері службової діяльності і посягає на охорону-

⁹⁰ Статути Збройних Сил України [Текст]. – К. : ЗАТ "ВПІОЛ", 2004. – С. 142.

вані законом права й інтереси окремих військовослужбовців і працівників, інтереси юридичних осіб, державні та громадські інтереси.

Об'єктивна сторона перевищення влади чи службових повноважень характеризується діями у формі: 1) умисного вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, крім передбачених частиною другою цієї статті, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду (ч. 1 ст. 426¹ КК); 2) застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду (ч. 2 ст. 426¹ КК); 3) перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду (ч. 2 ст. 426¹ КК); 4) застосування насильства щодо підлеглого (ч. 2 ст. 426¹ КК).

Відповідальність за ст. 426¹ КК настає лише за умови, що дії військової службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку не встановлено, дії винного за наявності до того підстав можуть кваліфікуватися за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 426¹ КК, перевищенням влади чи службових повноважень визнається умисне вчинення військовою службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо ними заподіяно істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян (військовослужбовцям, військовозобов'язаним та резервістам під час проходження відповідних зборів, працівникам Збройних Сил та інших військових формувань, іншим особам), або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, під перевищенням влади чи службових повноважень треба розуміти:

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої військової службової особи цього відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках або з особливого дозволу чи з дотриманням особливого порядку – за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти⁹¹.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого частинами 1-2 ст. 426¹ КК, є заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих військовослужбовців і працівників, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

⁹¹ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. – С. 281.

Згідно з п. 2 примітки до ст. 425 КК, шкода, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, визнається істотною за умови, що вона у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Так, з 1 січня 2018 р. кримінально караню є матеріальна шкода, що становить 220250 грн (881 грн x 250). Згідно з п. 1 Прикінцевих положень Податкового кодексу України з 1 січня 2016 р. набрав чинності п. 169.1.1 підп. 169.1 ст. 169 розд. IV Податкового кодексу України – щодо суми податкової соціальної пільги "у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку"⁹².

Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів військового управління чи військового командування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що ускладнюють виконання підрозділом, військовою частиною своїх завдань.

Під час вирішення питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, треба також враховувати кількість потерпілих, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо.

У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками й шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватися істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Нестатутними заходами впливу є дії військових службових осіб щодо підлеглих, які виходять за рамки відповідних положень статутів Збройних Сил України, що визначають відносини між військовослужбовцями і згідно з якими військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця дотримуватись визначених актами законодавства правил поведінки. Командири, начальники зобов'язані вимагати підпорядкування від своїх підлеглих, не припускаючись при цьому брутальності та приниження їх гідності, а у

⁹² Податковий кодекс України [Текст] : Кодекс України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14. – № 15-16. – № 17. – Ст. 112; Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році [Текст] : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Ст. 47.

випадку непокори чи опору підлеглого мають для відновлення порядку вжити всіх передбачених чинним законодавством заходів примусу, аж до арешту винного та притягнення його до кримінальної відповідальності.

Межі дисциплінарної влади командирів, начальників та порядок її застосування суворо окреслені нормами військового законодавства. Кожен командир, начальник може заохочувати військовослужбовців, інших підлеглих або накладати на них стягнення лише: а) у тому обсязі і порядку, які надані йому законодавчим актом, яким ці питання регулюються; б) на тих осіб, на яких поширюється його дисциплінарна влада; в) за наявності для того відповідних підстав.

Перевищенням дисциплінарної влади військовими службовими особами є: а) накладення стягнення такого виду чи такої міри, які можуть застосувати тільки вищі військові службові особи або не має права застосувати жоден із них; б) накладення стягнення за дію або бездіяльність, які не є дисциплінарними правопорушеннями, а також не є такими адміністративними порушеннями, за які, згідно зі ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність у дисциплінарному порядку; в) накладення стягнення таким військовим начальником, який має право на це тільки в особливих випадках, – за відсутності такого випадку; г) накладення стягнення на такого військовослужбовця, якого до дисциплінарної відповідальності може бути притягнуто лише іншими особами у встановленому законодавством порядку; д) накладення стягнення на військовослужбовця іншого військового формування, хоча умов для цього, безпосередньо передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, не існує; е) накладення стягнення на підлеглого, коли підстав для цього взагалі немає; е) порушення встановленого порядку накладення чи виконання дисциплінарних стягнень; ж) застосування заохочення, яке може застосувати лише вищий начальник чи інша особа або яке може бути застосоване лише за наявності певних умов чи до певного кола осіб; з) застосування заохочення, якщо підстав для цього немає взагалі; і) вживання заходів, спрямованих на припинення порушень військової дисципліни, коли підстав для цього немає, або з порушенням встановленого порядку їх застосування.

Насильство при перевищенні влади чи службових повноважень може бути як фізичним, так і психічним. Якщо фізичне насильство полягає у незаконному позбавленні волі, завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, у мордуванні, а психічне – у реальній погрозі заподіяння фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, дії винної особи треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 426¹ КК.

Під насильством щодо підлеглого слід розуміти застосування щодо нього фізичного або психічного насильства. Фізичне насильство при пере-

вищенні влади чи службових повноважень може бути виражене у незаконному позбавленні волі (проте, якщо такі дії вчинені, скажімо, слідчим, прокурором, суддею, то за певних обставин їхня відповідальність настає за відповідними статтями розділу XVIII "Злочини проти правосуддя" Особливої частини КК), завданні удару, вчиненні дій, характерних для катування, заподіяння побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень тощо. Психічне насильство при перевищенні влади чи службових повноважень може бути виражене у реальній погрозі заподіяння фізичного або іншого насильства щодо потерпілого чи його близьких. Свідченням реальності погрози можуть стати такі фактичні дії потерпілого, вчинені після сприйняття її ним, як замах на самогубство, самокалічення, самовільне залишення військової частини, звернення задля захисту своїх прав до органів державної влади або громадських організацій тощо. У будь-якому разі під час визначення реальності погрози необхідно виходити із суб'єктивного ставлення до неї винної особи та суб'єктивного сприйняття потерпілим. Погроза може здійснюватися для того, щоб залякати потерпілого, зламати його волю до відстоювання порушених прав та інтересів, поглумитися над ним тощо.

Іншим перевищенням влади чи службових повноважень може бути будь-який інший вихід за їх межі, що не стосується розглянутих вище форм: організація чи підбурювання військовими службовими особами підлеглих до вчинення злочинів; примушування підлеглих до вчинення незаконних дій (скажімо, тиск на потерпілого з вимогою забрати з правоохоронних органів заяву про початок досудового розслідування кримінального провадження); незаконне притягнення підлеглого до матеріальної відповідальності; ухвалення незаконних рішень про відстрочення від призову на строкову військову службу; надання незаконної відпустки за станом здоров'я, сімейними обставинами тощо, коли це не пов'язано з перевищенням дисциплінарної влади; видання незаконного розпорядження про звільнення затриманих осіб (наприклад, тих, які намагалися незаконно перетнути державний кордон); неправомірне втручання у діяльність службових осіб чи державних органів з метою перешкоджання виконанню ними своїх повноважень тощо.

Як зазначено у постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15 "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень", "болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого (ч. 2 ст. 365 КК необхідно вважати дії, які завдають йому особистого фізичного болю чи моральних страждань. Вони можуть полягати у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин,

отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумленні тощо)"⁹³.

За умови перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень поняттям "істотна шкода" в разі, якщо вона полягає у заподіянні фізичної шкоди, охоплюються умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень, умисне чи необережне заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості, необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а також інші, менш тяжкі наслідки для здоров'я потерпілого.

Такі дії, як застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого, перевищення дисциплінарної влади і застосування насильства щодо підлеглого, можуть бути вчинені тільки у сфері владних повноважень тієї чи іншої військової службової особи.

За особливостями конструкції об'єктивної сторони злочину, передбачені ст. 426¹ КК, є злочинами з матеріальним складом, які як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони передбачають настання суспільно небезпечних наслідків вчиненого злочину. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків, і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. У злочинах з матеріальним складом треба обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали.

Як зазначає О.К. Зателєпін, військовими судами Російської Федерації "перевищенням посадових (службових. – М.К.) повноважень визнавались і інші дії військових посадових (службових. – М.К.) осіб, зокрема:

- викривлення дисциплінарної практики (покарання підлеглого способами і засобами, які не передбачені ДС ЗС РФ і т. п.);
- заключення договору на проведення будівельних робіт на об'єкті, що завідомо для винного не знаходиться у його віданні, і послідуєча оплата цих робіт;
- організація розукомплектування підлеглими військової техніки для подальшої продажі розукомплектованих деталей невстановленим особам з метою особистого збагачення;
- оформлення і видавання військових квитків працівником військкомату, у чію компетенцію не входив призов на військову службу і звільнення від неї;
- вчинення дій, які відносяться до повноважень іншої посадової (службової. – М.К.) особи;
- незаконний збір з підлеглих грошових коштів з метою подальшого їх використання для потреб частини"⁹⁴.

⁹³ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2010. – С. 282.

⁹⁴ *Зателєпін О.К.* Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия

У зв'язку з цим суб'єктом зазначених злочинів за ст. 426¹ КК може бути не будь-яка військова службова особа, а лише військовий начальник.

Кваліфікуючими ознаками перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень щодо дій, передбачених частиною 2 ст. 426¹ КК, є вчинення цього злочину із застосуванням зброї. В інших випадках, передбачених частинами 1 і 2 цієї статті, кваліфікуючими ознаками є спричинення тяжких наслідків.

Під час вирішення питання про кваліфікацію дій військової службової особи, за ч. 3 ст. 426¹ КК, за ознакою застосування зброї треба враховувати, що нею визнають предмети, призначені для ураження живої цілі, і що вона може бути як вогнепальною (зокрема, гладкоствольною), так і холодною. Застосування зброї передбачає не лише заподіяння чи спробу заподіяння за її допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу нею.

Розглядаючи кримінальні провадження, пов'язані з незаконним застосуванням зброї службовими особами, які мають право володіти нею, суди зобов'язані керуватися нормативними актами, що визначають підстави й порядок її застосування цими особами.

У разі застосування службовою особою при перевищенні влади чи службових повноважень зброї, якою вона володіла незаконно, її дії необхідно додатково кваліфікувати за ст. 262 або ст. 263 КК⁹⁵.

Застосування зброї військовою службовою особою полягає не лише у її безпосередньому використанні, але й у застосуванні підлеглими на підставі відданого наказу про застосування зброї як засобу фізичного впливу щодо інших підлеглих. Якщо ж наказ застосовувати зброю щодо підлеглого був сприйнятий ним як реальна загроза його життю чи здоров'ю, але зброя не була застосована за причинами, що не залежали від волі начальника, його дії слід кваліфікувати як замах на вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 426¹ КК. Коли ж начальник віддав наказ про застосування зброї і він сприймається потерпілим як реальний, але начальник потім скасовує його, то вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 426¹ КК як застосування насильства щодо підлеглого.

У випадках, коли військова службова особа правоохоронного органу застосовує зброю або віддає наказ про її застосування не щодо підлеглих, а щодо інших осіб – як військовослужбовців, так і цивільних осіб, її дії треба кваліфікувати як перевищення службовою особою влади за ч. 2 ст. 365 КК, а за наявності, крім того, тяжких наслідків – за ч. 3 ст. 365 КК.

"Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 107.

⁹⁵ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. – С. 283.

Питання про відповідальність військової службової особи, яка перевищила владу чи службові повноваження на підставі наказу чи розпорядження начальника, і це призвело до шкідливих наслідків, вирішується з урахуванням вимог ст. 41 КК (виконання наказу або розпорядження).

Коли військова службова особа перевищила владу чи службові повноваження з метою запобігання шкідливим наслідкам, більш значним, ніж фактично заподіяна шкода, і їх не можна було відвернути іншими засобами чи способами, її дії як вчинені у стані крайньої необхідності, відповідно до ст. 39 КК, не можуть бути визнані злочинними.

До тяжких наслідків при перевищенні військовою службовою особою влади чи службових повноважень, якщо вони полягали у заподіянні фізичної шкоди потерпілому, треба відносити смерть потерпілого або наслідки, пов'язані з умисним заподіянням йому тяжких тілесних ушкоджень.

Умисне заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні влади чи службових повноважень кваліфікується за сукупністю злочинів – за ч. 3 ст. 426¹ та одним з таких її положень: статті 112, 115, 121, 348, 348-1, 379, 400, а вчинення таких дій через необережність охоплюється ч. 3 ст. 426¹ КК і додаткової кваліфікації за ст. 119 чи 128 не потребує.

Умисне вбивство чи умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вчинене військовою службовою особою при перевищенні меж необхідної оборони, підлягає кваліфікації лише за статтями 118 або 124 КК.

Якщо перевищення влади чи службових повноважень призвело до самогубства потерпілого чи спроби його вчинити, наслідком якої стало тяжке тілесне ушкодження, дії військової службової особи підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 426¹ КК і додаткової кваліфікації за ст. 120 КК не потребують.

Згідно з п. 10 вищезазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України, "тяжкими наслідками при перевищенні влади або службових повноважень (ч. 3 ст. 365 КК) визнаються заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, завдання матеріальних збитків, які у 500 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 2 примітки до ст. 425 КК), розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що призвело до людських жертв, тощо"⁹⁶.

Аналіз змісту правових норм, передбачених стст. 364-365, суб'єктом вчинення яких є цивільна службова особа, а також стст. 425-426¹ КК, суб'єктом вчинення яких є військова службова особа, свідчить про відсутність у кримінальному законодавстві України такої кваліфікуючої ознаки як повтор-

⁹⁶ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15 // Постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. – С. 282.

но, тобто неодноразово (систематично). Разом з тим такі способи вчинення перевищення влади або/чи службових повноважень мають місце у слідчій і судовій практиці. Тому резонно виникає запитання, а чому відсутня така кваліфікуюча ознака, наявність якої сприяла б посиленню кримінальної відповідальності за такі дії, і яким чином подібні дії необхідно кваліфікувати нині.

Зокрема, застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого за ч. 2 ст. 426¹ КК може вчинятися повторно, як щодо однієї особи, так і по відношенню до іншої, що безумовно підвищує суспільну небезпеку таких протиправних дій. Тому, на нашу думку, диспозицію ч. 3 ст. 426¹ КК після слів "із застосуванням зброї" доцільно доповнити словом "повторно".

Як зазначає О.К. Зателепін, "особливість конструкції об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 3 ст. 286 КК РФ (чч. 2 – 3 ст. 365, ч. 3 ст. 426¹ КК України. – М.К.) дозволяє стверджувати, що в одних випадках наявність кількох епізодів насильницьких дій може утворювати єдиний продовжуваний злочин, в інших – сукупність злочинів"⁹⁷. При цьому він виділяє наступні точки зору, які є в юридичній літературі щодо основних (загальних) ознак продовжуваного злочину:

"- особа вчиняє кілька послідовно поновлюваних у часі (розрізнених у часі) злочинних діянь: дій і актів бездіяльності;

- вчинені у продовжуваному злочині діяння є юридично тотожними або однорідними;

- діяння, які у сукупності складають продовжуваний злочин, можуть розглядатись в якості самостійних завершених злочинів, адміністративно (дисциплінарно) караємих правопорушень або взагалі не передбачати юридичної відповідальності;

- між окремими діями продовжуваного злочину може бути внутрішня єдність, коли кожна дія є ланкою єдиного цілого, що свідчить про певну лінію стійкої поведінки, направлену на реалізацію єдиного плану;

- всі епізоди (тотожних або однорідних діянь) злочинної діяльності об'єднані єдиним умислом"⁹⁸.

Перевищення посадових (службових. – М.К.) повноважень, які вчиняються із застосуванням насильства, представляють собою єдиний продовжуваний злочин за наявності наступних умов:

⁹⁷ Зателепін О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 116.

⁹⁸ Зателепін О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 116.

"а) нетривалий проміжок часу між насильницькими епізодами. Якщо насильство має форму катування, то "тимчасовий" фактор вже не має значення, оскільки систематичність при катуванні – це не просто багаторазовість періодично вчиняємих дій, це ще і їх взаємозв'язок, внутрішня єдність, яка утворює певну лінію поведінки винного по відношенню до однієї і тієї ж жертви;

б) насильницькі дії можуть відрізнятися за фактичними ознаками (побої, знущання, глумлення, примушування і т. п.), але при цьому будуть юридично однорідними (наприклад, насильство);

в) вчинення насильницьких дій по відношенню, як правило, до одного і того ж потерпілого. Насильницькі дії у відношенні різних потерпілих також можуть являти собою єдиний продовжуваний злочин, але при цьому вимагається встановити, поруч з невеликим часовим розривом, також єдність місця і приводу;

г) одно і теж саме місце застосування насильства. Дана ознака має значення для вірного вирішення питання про визнання єдиного продовжуваного злочину у випадку, коли насильство застосовувалось по відношенню до різних потерпілих. Якщо мова буде вестись про застосування насильства по відношенню до одного і того ж військовослужбовця, місце не буде грати принципового значення;

д) всі насильницькі діяння можуть бути об'єднані єдиним умислом. На практиці це може проявитись у наявності одного (єдиного) приводу для застосування насильства по відношенню до одного і того ж потерпілого (наприклад, неодноразове побиття начальником військовослужбовця за запізнення із звільнення протягом дня)"⁹⁹.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених частинами 1-3 ст. 426¹ КК, є вчинення їх в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 4), а також вчинення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 5 цієї статті), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

3.2.3. Недбале ставлення до військової служби

З об'єктивної сторони недбале ставлення до військової служби полягає: 1) у невиконанні або неналежному виконанні військовою службовою особою своїх службових обов'язків; 2) у заподіянні істотної шкоди діяльності органів військового управління і військового командування, інтересам військової служби або охоронюваним законом правам і інтересам військово-

⁹⁹ *Зателепин О.К.* Уголовно – правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 117.

вослужбовців та інших осіб, а також у спричиненні тяжких наслідків; 3) у наявності причинного зв'язку між діями або бездіяльністю винного і завданою шкодою.

Недбале ставлення до військової служби завжди виявляється у формі бездіяльності, тобто у невиконанні військовою службовою особою дій, які вона повинна була вчинити з військової служби. Це стосується й неналежного виконання військовою службовою особою службових обов'язків, оскільки в останньому випадку особа несе відповідальність не за те, що зроблено, а за те, що не виконано.

Неналежне виконання обов'язків з військової служби – це різновид їх невиконання. За умови невиконання взагалі відсутня дія, що й призводить до злочинного результату; у другому випадку дія хоча й вчинюється, але неналежним чином. Зокрема, те не доопрацювання у службовій діяльності, яке допущене військовою службовою особою, веде до негативних наслідків. Ставиться у вину військовій службовій особі як недбале ставлення до військової служби не дія, вчинена нею при неналежному виконанні службових обов'язків, а те, що при цьому військовою службовою особою не було виконано. Це стосується і випадків, коли дія, виконана військовою службовою особою неналежним чином, викликала протиправні наслідки. Навіть тоді, коли військова службова особа через недбалість вчиняє які-небудь дії, які безпосередньо викликають негативний результат, їй ставиться у вину як недбалість не ця дія, а та, що не була виконана цією особою, хоча за родом служби повинна бути виконана.

Недобросовісне чи недбале ставлення до військової служби не означає умисного, свідомо поганого ставлення службової особи до виконання службових обов'язків. Ці поняття не рівнозначні з умисним порушенням військовою службовою особою своїх службових обов'язків. Недобросовісне чи недбале ставлення до військової служби означає, що військова службова особа виконує за своєю посадою обов'язки без необхідної уваги, наполегливості, передбачливості. Це стосується й тих випадків, коли недбале, недобросовісне ставлення до виконання службових обов'язків характеризується систематичністю, коли військова службова особа постійно щось не доробляє. Недобросовісність і недбалість за наявності халатності означає формально-бюрократичне виконання військовою службовою особою своїх службових обов'язків.

Недбале чи недобросовісне ставлення до виконання службових обов'язків – це така поведінка, яка характеризується зневажанням службового обов'язку.

Недбалість чи недобросовісність військової службової особи не варто розуміти тільки як систему неналежної поведінки. І окремі випадки також можуть розглядатися як недбале ставлення до військової служби у разі заподіяння істотної шкоди.

Важливе значення для визнання діяння злочинним, має формулювання визначень того, які суспільно небезпечні наслідки недбалого ставлення до

військової служби слід визначити як істотну шкоду. Істотна шкода (матеріальний характер) в її кількісному вираженні закріплена в п. 2 примітки до ст. 425 КК. Відповідно до якої вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, що перевищує у двісті п'ятдесят і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Такий мінімальний розмір істотної шкоди викликає обґрунтовані питання, чому мінімальний розмір штрафу, передбаченого санкцією ч. 1 ст. 425 КК, суттєво менший за збитки, які можуть бути завдані.

Так, з 1 січня 2018 р. кримінально караною є матеріальна шкода, що становить 220250 грн (881 грн x 250). Згідно з п. 1 Прикінцевих положень Податкового кодексу України з 1 січня 2016 р. набрав чинності п. 169.1.1 підп. 169.1 ст. 169 розд. IV Податкового кодексу України – щодо суми податкової соціальної пільги "у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку"¹⁰⁰.

Під систематичністю розуміють вчинення діяння багаторазово, не менше трьох разів. При цьому не обов'язково, щоб повторювані службові правопорушення були однаковими за формою, характером і змістом.

Для недбалості характерне погане виконання своїх службових (посадових) обов'язків, тяганина, бездушне, бюрократичне ставлення до службового обов'язку, до людей. Скажімо, неналежне ведення обліку військового майна, погана організація його зберігання, невживання заходів щодо контролю за діяльністю підлеглих тощо.

Під час притягнення до кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби у формі невиконання службових (посадових) обов'язків необхідно встановити, що винний зобов'язаний був вчинити ті дії, невиконання яких ставиться йому за вину. Ця форма недбалості (халатності) виявляється, зокрема, у тому, що командир або начальник не вживає заходів безпеки під час роботи з озброєнням, бойовою та іншою технікою, під час проведення навчань, стрільб, спеціальних занять чи робіт, при зберіганні вибухових речовин, внаслідок чого відбуваються трагічні випадки з особовим складом та іншими людьми, аварії тощо.

Недбалість як військовий службовий злочин передбачає невиконання або неналежне виконання військовою службовою особою таких дій з військової служби, які належать до її службової компетенції, входять до кола її

¹⁰⁰ Податковий кодекс України [Текст] : Кодекс України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14. – № 15-16. – № 17. – Ст. 112; Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році [Текст] : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Ст. 47.

обов'язків, покладених на неї через посаду, яку вона обіймає. Тому у кожному кримінальному провадженні щодо недбалого ставлення до військової служби необхідно встановлювати, які саме обов'язки цією особою не були виконані чи виконані неналежним чином, що входили до кола її службових (посадових) обов'язків.

Військова службова особа може відповідати за недбале ставлення до військової служби лише у тому випадку, коли вона не тільки повинна була через свій службовий обов'язок виконати ті чи інші обов'язки, але й могла, тобто мала реальну можливість виконати їх належним чином. Якщо військова службова особа перебувала у таких умовах, за яких не мала фактичної можливості належно виконати свої службові (посадові) обов'язки, то відповідальність за недбале ставлення до військової служби виключається. При цьому треба враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Зокрема, зовнішні умови й обстановку, в якій доводилось виконувати обов'язки військовій службовій особі, дії вищестоящих командирів і начальників, а також дані, які характеризують особу винного, його кваліфікацію, професійну підготовку, тривалість перебування на посаді, яку обіймає, досвід та інші обставини кожного конкретного кримінального провадження.

За особливостями конструкції об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 425 КК, є злочином з матеріальним складом, який як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони передбачає настання суспільно небезпечних наслідків вчиненого злочину – заподіяння істотної шкоди. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків, і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. У злочинах з матеріальним складом треба обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали.

Кваліфікуючою ознакою вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 425 КК, є спричинення тяжких наслідків. Якщо йдеться про завдання матеріальних збитків, то такою, відповідно до п. 2 примітки до ст. 425 КК, вважається шкода, яка у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тобто 440500 грн (881 грн x 500). В інших випадках тяжкі наслідки є оціночними поняттям, виходячи з конкретних обставин кримінального провадження.

Особливо кваліфікуючими обставинами злочинів, передбачених частинами 1 або 2 ст. 425 КК, є вчинення їх в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3), а також вчинення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 4 цієї статті), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

3.2.4. Бездіяльність військової влади

З об'єктивної сторони, бездіяльність військової влади є умисним невиконанням військовою службовою особою дій, які вона, за обов'язками військової служби, повинна була вчинити.

Статути Збройних Сил України вимагають, щоб кожен командир або начальник використовував повною мірою надану йому владу в інтересах військової служби, підвищення боєздатності ввіреної йому військової частини чи підрозділу, суворого дотримання військової дисципліни і порядку. Злочинна бездіяльність військової службової особи, невживання нею заходів, яких вона зобов'язана була вжити у конкретній обстановці для запобігання суспільно небезпечних наслідків, може завдати великої шкоди військовій службі.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 426 КК, характеризується такими обов'язковими ознаками:

1) діянням щодо умисного неприпинення військовою службовою особою злочину, який вчинюється підлеглим;

2) діянням щодо ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення;

3) діянням щодо іншого умисного невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду;

4) наявністю причинного зв'язку між діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками.

Бездіяльність військової влади може мати місце лише у сфері функцій панування і виявляється у нежитті заходів, які військова службова особа через своє службове становище повинна була здійснити з тим, щоб не допустити настання суспільно небезпечних наслідків. Вони можуть виявлятися у порушенні громадського порядку, прав та інтересів окремих військовослужбовців і інших осіб чи організацій тощо. Наприклад, проявом бездіяльності військової влади є дії військового начальника, який не вживає заходів щодо припинення відкритої непокори підлеглого чи порушення громадського порядку. Виявляє також бездіяльність командир, який у бойовій обстановці не вживає відповідних заходів щодо приведення військ і сил у стан боєготовності, не забезпечує виконання бойового завдання тощо. Використання військової влади – це не лише право, але й обов'язок військової службової особи. Порушення цього обов'язку, невикористання наданої військової влади, тобто бездіяльність, особливо в умовах бойової обстановки, може спричинити тяжкі наслідки – загибель людей, військової техніки, залишення бойових позицій тощо.

Але вимагати від військової службової особи виконання повноважень, наданих військовою владою, можна лише у тому випадку, коли виконання таких дій є її службовим обов'язком. Тому військовій службовій особі не може бути поставлено як вину невиконання тих дій, які до кола її службових обов'язків не входили.

Будь-який командир чи начальник, незалежно від посади, яку обіймає, зобов'язаний у межах своєї компетенції, відповідно до конкретної ситуації, вміло і розумно використати військову владу, спрямовуючи зусилля ввірених йому людей на виконання підлеглими військових обов'язків в інтересах військової служби і своєї держави.

Для наявності складу злочину, передбаченого ст. 426 КК, у будь-якій його формі треба встановити: 1) чи було покладено на цю військову службу особу обов'язок вчинення певних дій, невчинення яких ставиться їй у вину; 2) чи мала військова службова особа реальну можливість у конкретних умовах вчинити необхідні дії; 3) чи справді не було виконано обов'язки, покладені на цю військову службу особу.

Згідно зі статутами Збройних Сил України, обов'язок кожної військової службової особи – вести роботу щодо зміцнення військової дисципліни, запобігання надзвичайним подіям і злочинам серед особового складу. Своєчасне виявлення й усунення їх причин й умов належать до загальних обов'язків командирів та інших прямих начальників. Командир чи начальник повинен вимагати дотримання високої військової дисципліни від підлеглих, не залишати поза увагою жодного дисциплінарного правопорушення. У разі, якщо командир або начальник не забезпечив дотримання військової дисципліни та не вжив заходів для її відновлення, несе за це юридичну відповідальність. Обов'язки щодо припинення правопорушень серед військовослужбовців покладаються статутами Збройних Сил України також на чергового у військовій частині, на чергового у роті та інших осіб зі складу добового наряду військової частини, які мають підлеглих за своєю посадою у добовому наряді. Неприпинення злочину, що вчинюється підлеглим, означає потурання вчиненню злочину військовою службовою особою, яка була зобов'язана попередити злочин (вжити заходів щодо його недопущення чи запобігання йому). Стаття 426 є єдиною у КК статтею, яка безпосередньо передбачає відповідальність за потурання як форму причетності до злочину.

Інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, передбачає неприпинення нею порушень військової дисципліни, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотної шкоди за ч. 1 або спричинило тяжкі наслідки за ч. 2 ст. 426 КК.

Важливе значення для визнання діяння злочинним, має формулювання визначень того, які суспільно небезпечні наслідки бездіяльності військової

влади слід визначити як істотну шкоду. Істотна шкода (матеріальний характер) в її кількісному вираженні закріплена у п. 2 примітки до ст. 425 КК. Відповідно до якої вона полягає в завданні матеріальних збитків, що перевищує в двісті п'ятдесят і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Так, з 1 січня 2018 р. кримінально караню є матеріальна шкода, що становить 220250 грн (881 грн x 250). Згідно з п. 1 Прикінцевих положень Податкового кодексу України з 1 січня 2016 р. набрав чинності п. 169.1.1 підп. 169.1 ст. 169 розд. IV Податкового кодексу України – щодо суми податкової соціальної пільги "у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку"¹⁰¹.

За особливостями конструкції об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 426 КК, є злочином з матеріальним складом, який як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони передбачає настання суспільно небезпечних наслідків вчиненого злочину. У разі вчинення діянням щодо іншого умисного невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, необхідно заподіяння істотної шкоди. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків, і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. У злочинах з матеріальним складом треба обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали.

Кваліфікуючою ознакою вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 426 КК, є спричинення тяжких наслідків. Якщо йдеться про завдання матеріальних збитків, то такою, відповідно до п. 2 примітки до ст. 425 КК, вважається шкода, яка у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тобто 440500 грн (881 грн. x 500). В інших випадках тяжкі наслідки є оціночним поняттям, виходячи з конкретних обставин кримінального провадження.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених частинами 1 або 2 ст. 426 КК, є вчинення їх в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3), а також вчинення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 4 цієї статті), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

¹⁰¹ Податковий кодекс України [Текст] : Кодекс України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14. – № 15-16. – № 17. – Ст. 112; Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році [Текст] : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Ст. 47.

3.3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ АБО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

3.3.1. Кваліфікація непокори та невиконання наказу (стст. 402, 403 КК України)

Військові документи, що є частиною тих документів, які функціонують у державі, мають всі характерні їм ознаки, властивості і риси, але разом з тим мають свої особливості, які обумовлені сферою їх дії – військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, специфікою життя і діяльності військових частин, установ і організацій, військовими правовідносинами, що складаються у них. Основними їх ознаками є: "1) суворе цільове призначення, що полягає у закріпленні інформації для її зберігання і використання в якості способу спілкування; 2) предметно – матеріалізований характер; 3) специфічні способи фіксації інформації на матеріальному об'єкті; 4) відповідні матеріальні носії інформації, які спеціально призначені для її закріплення; 5) наявність реквізитів"¹⁰².

Поруч із загальними ознаками, рисами і властивостями, що характерні для всіх документів, військові документи мають свої особливості, наявність яких обумовлена призначенням військових формувань і їх структурних підрозділів (органи військового управління, військові командування, військові комісаріати), характером завдань, які ними вирішуються, специфікою їх діяльності. Являючись формою здійснення військового управління, військові документи характеризуються ознакою офіційності, юридичної значимості, відомчої належності. Крім того, їх обов'язковою рисою є підзаконний (нормативний) характер, що властиво для правових актів військового управління.

Таким чином, основними ознаками нормативного правового акту органів військового управління, військового командування є те, що він :

"- має юридичну природу, володіє державно-владним характером і є обов'язковим для адресата. Виконання акту гарантується, а при необхідності забезпечується примусовою силою держави;

- приймається в односторонньому порядку, виходить з компетентного органу ... суб'єкта державного управління;

- встановлює обов'язкові правила поведінки або регулює конкретні управлінські відносини, в останньому випадку спричиняє виникнення, зміну або припинення правових відносин;

- носить творчий характер, оскільки спрямований на оптимальне розв'язання управлінських справ і питань;

¹⁰² Гречуха В.Н. Военное документоведение [Текст] : учебник / В.Н. Гречуха. – М.: Военный Краснознаменный институт, 1990. – С. 59.

- приймається суб'єктом управління лише з тих питань, яві відносяться до його компетенції, і в порядку, встановленому правовими нормами"¹⁰³.

Наказ командира / начальника – основний розпоряджувальний документ (нормативно-правовий акт) військового управління, виданий на правах єдиноначальності командира військової частини (начальником установи), містить норми, обов'язкові для виконання підлеглими. У свою чергу директива – обов'язковий до керівництва і здійснення акт вищого військового командування, виданий на правах єдиноначальності командиром військової частини (начальником установи), містить норми, обов'язкові для виконання підлеглими.

Директива, як правило, видається з проблемних питань, які потребують більш детального вивчення та опрацювання у Збройних Силах України з подальшим виданням відповідних наказів¹⁰⁴.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 402 КК, здійснюється шляхом відкритої відмови від виконання наказу начальника / командира (непокора) чи іншого навмисного невиконання наказу.

Наказ / розпорядження – обов'язкова для виконання вимога командира / начальника про здійснення чи нездійснення підлеглим певних дій щодо військової служби.

Наказ може бути віддано усно, письмово чи в інший спосіб, передано підлеглому безпосередньо або через інших осіб, зокрема за допомогою телефону, телеграфу, радіо тощо. Однак якщо з конкретних питань військової служби встановлено лише письмову форму віддавання наказів, то недотримання цього порядку має бути визнано обставиною, що виключає відповідальність підлеглому за невиконання наказу.

Не можна розглядати як невиконання наказу невиконання інструкцій, що встановлюють порядок діяльності військових службових осіб, чи недотримання тією чи іншою групою військовослужбовців передбачених у статутах Збройних Сил України загальних вимог військової служби. За певних умов такі дії можуть становити склад іншого, наприклад, військового службового злочину.

Можливі випадки, коли у зв'язку з порушенням підлеглим загальних вимог військової служби начальник віддає йому наказ про зупинення правопорушення і виконання ним своїх обов'язків. Невиконання такого наказу підпадає під ознаки ст. 402 КК.

¹⁰³ Кузьмич І.І. Військові нормативні акти в нормотворчому процесі [Текст] : Правове регулювання боротьби з тероризмом // Матеріали науково – методичного семінару, Київ, 19 березня 2015 року / Міністерство оборони України. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. – НУОУ, 2015. – С. 38.

¹⁰⁴ Про затвердження Інструкції з діловодства у Збройних Силах України // Наказ Міністра оборони України від 11.11.1998 р. № 400 / Архів Адміністративного департаменту Міністерства оборони України за 1998 р.

Встановлюючи принцип безперечної покори підлеглих начальникам / командирам, статuti Збройних Сил України виходять із законності наказів, що віддають начальники / командири, і їх обумовленості інтересам служби. Тому щоб наказ мав високу моральну і юридичну силу, категоричну обов'язковість до виконання, він повинен бути законним, статутним, відданий лише в інтересах військової служби і бути виконаним дозволеними способами і заходами. Наказ, відданий із порушенням цих вимог, позбавляється державно-правового захисту. За віддавання наказів, що суперечать інтересам військової служби і вимогам закону, начальник / командир несе відповідальність.

Наказ начальника / командира, що стосується військової служби, і в інтересах військової служби може бути віддано підлеглому у розташуванні військової частини і за її межами, стосуватися не лише сфери безпосередньої службової діяльності підлеглого, але і його поведінки поза військовою службою, у громадському місці тощо.

Підлеглий не може і не повинен обговорювати наказ. Виконуючи наказ начальника / командира, підлеглий розуміє, що виконує свій військовий обов'язок, вимоги Військової присяги і статутів Збройних Сил України про безперечну покору начальникам / командирам. Тому за наслідки виконання наказу начальника / командира він не несе відповідальності. Але можливі окремі випадки, коли підлеглий, отримавши наказ, який передбачає здійснення явно неправомірних, що підпадають під кримінальну відповідальність, дій, повністю усвідомлює протиправність цих дій, але навмисно здійснює їх з метою досягнення злочинного результату. У таких випадках підлеглий разом із начальником / командиром, який віддав наказ, підлягає кримінальній відповідальності за вчинене як виконавець злочину чи як співучасник.

Зокрема, ст. 60 Конституції України передбачає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази, а за віддавання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність. Згідно з ч. 4 ст. 41 КК "особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах". У той же час не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження (ч. 3 ст. 41 КК). Якщо ж особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження (ч. 5 ст. 41 КК України)¹⁰⁵.

Під непоорою слід розуміти відкриту відмову від виконання наказу. Це найбільш зухвала форма невиконання наказу, відкрите і демонстративне

¹⁰⁵ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

протиставлення своєї поведінки волі начальника / командира. Таким чином підлеглий, отримавши наказ начальника, у категоричній формі заявляє чи в інший спосіб демонструє, що не виконуватиме наказ.

Відмова від виконання наказу може бути публічною чи заявлена начальнику наодинці, виражена начальнику безпосередньо чи особі, яка передала наказ від його імені. Публічна непокора, особливо перед строем, під час занять, становитиме, як правило, підвищену суспільну небезпеку, вона негативно впливає на інших військовослужбовців.

Від непокори необхідно відрізнити випадки прирікання, коли підлеглий виявляє незадоволення з приводу виданого йому наказу, вступає у його обговорення, але дії, передбачені наказом, виконує. Прирікання не становить злочину, але може бути визнане дисциплінарним проступком.

Інше умисне невиконання наказу полягає у тому, що підлеглий наказ начальника / командира зовні приймає до виконання, але насправді навмисно його не виконує. При цьому умисел щодо невиконання наказу може виникнути у винного в момент отримання наказу чи пізніше. На відміну від непокори, за умови іншого умисного невиконання наказу підлеглий відкрито не заявляє чи в інший спосіб не демонструє, що не виконуватиме наказ. У цьому випадку суспільна небезпека злочину визначається, зокрема, й тим, що начальник / командир, який віддав наказ, не знає про його невиконання, а навпаки – впевнений, що наказ буде виконано, хоча фактично він не виконується.

Поняттям невиконання наказу охоплюється: невиконання дій, передбачених наказом; здійснення дій, заборонених наказом; неналежне виконання наказу, тобто відступ від його приписів про час, місце і характер дій, що здійснюються.

Наказ / розпорядження – обов'язкова до виконання одноособова вимога владного характеру, спрямована від командира / начальника до підлеглого (підлеглих), що вимагає виконання певних дій, дотримання відповідних правил або встановлює порядок (алгоритм) здійснення якихось обов'язків, пов'язаних із проходженням або несенням військової служби. Наказ / розпорядження може віддаватися письмово, усно або через засоби зв'язку. У бойовій обстановці віддаються бойові накази (розпорядження) для виконання бойових завдань¹⁰⁶.

Непокора визнається закінченим злочином незалежно від наслідків, що настали (ч. 1 ст. 402 КК). Разом з тим треба зазначити, що ст. 172¹⁰ КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за "відмову від вико-

¹⁰⁶ Правовий порадник учасника бойових дій [Текст] : довідник / [І. В. Вернидубов, А. О. Галай, М. С. Туркот та ін.] ; за заг. ред. та вступне слово О. М. Литвака. – К. : Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 93.

нання законних вимог командира (начальника)¹⁰⁷. При цьому законодавець не передбачив критерії, за якими можуть бути відмежовані військове адміністративне правопорушення і злочин за ознаками ч. 1 ст. 402 КК, що буде створювати відповідні проблеми у правозастосовній діяльності. Тому, на нашу думку, необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 402 КК, виклавши її диспозицію у наступній редакції: "Непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ або розпорядження начальника чи командира, а також інше умисне невиконання наказу або розпорядження, що причинило істотну шкоду інтересам військової служби".

Для невиконання наказу начальника, вчиненого за відсутності ознак непокори (ч. 1 ст. 403 КК), необхідне настання тяжких наслідків. Інші (не-тяжкі) наслідки можуть враховуватися при кваліфікації діяння та призначенні покарання за ч. 1 ст. 402 КК.

Непокора може бути результатом невірних, нестатутних дій начальника щодо підлеглого, приниження його особистої гідності. У подібних випадках питання про відповідальність підлеглого має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження.

Навіть непокора чи інше невиконання наказу, здійснені у стані сп'яніння, не звільняють винного від відповідальності.

Отже, наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою у належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 41 КК).

Як зазначає С. І. Дячук, "під наказом слід розуміти одноособову владну вимогу розпорядчого або нормативно-правового характеру особи, якій надано владні повноваження у сфері управління, про вчинення або невчинення певних дій іншою особою чи визначеним колом осіб, на яких покладено обов'язок виконувати такі вимоги.

Розпорядженням є владна вимога розпорядчого характеру органу управління, а так само особи, якій надано владні повноваження у сфері управління, про вчинення або невчинення певних дій іншою особою чи визначеним колом осіб, на яких покладено обов'язок виконувати такі вимоги"¹⁰⁸.

Таким чином, основна відмінність між наказом і розпорядженням полягають, перш за все, в назві цієї владної вимоги і в тому одноособово вона прийнята чи колегіально. По-друге, згідно із ст. 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24.03.1999 р.,

¹⁰⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.

¹⁰⁸ Дячук, С. І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства) [Текст] / С. І. Дячук. – К. : Атіка, 2001. – С. 21.

"право командира – віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження"¹⁰⁹. Тому логічно напрошується висновок, щоб законодавець вніс зміни до ст. 402 КК щодо встановлення кримінальної відповідальності за умисну відмову підлеглого від виконання законного розпорядження начальника / командира.

За змістом диспозицій непокора, передбачена частинами 1 та 2 (вчинена групою осіб), частинами 3 і 4 ст. 402 містять формальні склади злочинів. Щодо непокори, яка спричинила тяжкі наслідки (ч. 2), то це злочин з матеріальним складом і буде закінченим злочином з моменту їх настання, що встановлюється за допомогою наявного причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

За умови непокори (умисного невиконання наказу) винний може переслідувати мету змінити службу діяльність начальника, змусити його до неправомірних, вигідних для злочинця дій. Якщо при цьому військовослужбовець, окрім непокори, не здійснює інших дій, що становлять самостійний злочин, дія повністю охоплюється ст. 402 КК.

У ч. 2 ст. 402 КК як кваліфікуючі ознаки передбачено: а) вчинення злочину групою осіб; б) настання тяжких наслідків.

Групова непокора вчинюється спільними діями двох і більше військовослужбовців, об'єднаних спільністю умислу. При цьому кожен із військовослужбовців виступає як співвиконавець. Групою осіб злочин може бути здійснено як за попередньою домовленістю, так і без неї. Наявність попередньої домовленості свідчатиме про більш небезпечну форму групової непокори. Визнаючи військовослужбовців винними у вчиненні непокори групою осіб, недостатньо встановити лише сам факт відмови від відкритої відмови виконати наказ начальника, заявленого одночасно кількома військовослужбовцями після віддання наказу. Як зазначає з цього приводу О.К. Зателєпін, "невиконання наказу групою осіб є співучастю у злочині (співвиконавство) і, як наслідок, передбачає умисел і погодженість у діях двох і більше військовослужбовців"¹¹⁰. Непокора заявлена одночасно кількома військовослужбовцями може бути відображенням їх антистатутної поведінки, хоча у конкретному випадку у них не було домовленості з приводу місця, часу і способу відкритої відмови виконати наказ начальника. Прикладом таких дій може бути їх попередня домовленість з метою дискредитації конкретного командира, щоб підірва-

¹⁰⁹ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 197.

¹¹⁰ *Зателєпін О.К.* Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 137.

ти його авторитет серед підлеглих, хоча домовленість з приводу конкретних дій між ними відсутня. Як правило це може стосуватись командира відділення за умови відсутності великої різниці між ними у віці. Тому якщо непокору здійснено однією особою за підмови іншої, то злочин необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 402 КК за правилами співучасті. При цьому попередня домовленість на непокору може бути як до отримання наказу, так і під час його отримання чи пізніше, коли підлеглі домовляються про його невиконання.

Оцінка наслідків непокори чи іншого умисного невиконання наказу начальника / командира, вчиненого за відсутності ознак, зазначених у ч. 1 ст. 402 КК, якщо це призвело до тяжких наслідків, залежить від конкретних обставин кримінального провадження. Навіть однакові наслідки в одних умовах можуть бути визнані тяжкими, а в других – не бути такими.

Для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 402 КК за ознакою настання тяжких наслідків необхідна наявність причинного зв'язку між непокорю і настанням наслідків, а також умисною чи необережною виною суб'єкта щодо цих наслідків.

Невиконання наказу (ст. 403 КК), як і умисне невиконання наказу, полягає у здійсненні дій, заборонених наказом, чи невиконанні дій, прописаних наказом, чи у неналежному (неповному, неточному, несвоєчасному) виконанні наказу командира / начальника. Від умисного невиконання наказу злочин, передбачений ст. 403 КК, відрізняється лише суб'єктивною ознакою.

За змістом диспозиції невиконання наказу, передбаченого ч. 1 ст. 403, що спричинило тяжкі наслідки, то це злочин з матеріальним складом і буде закінченим злочином з моменту їх настання, що встановлюється за допомогою наявного причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками. Практично – це випадки невиконання, неточного чи неповного виконання наказу через неухважність, забудькуватість, недобросовісне ставлення до своїх службових обов'язків, якщо такі дії призвели до тяжких наслідків. Разом із тим така практика може зумовити різну кваліфікацію вчиненого і як результат – різне за тяжкістю покарання за одні й ті самі наслідки вчинених військових злочинів. У разі невиконання наказу за умов, зазначених частинами 2 і 3 ст. 403, то це формальні склади злочинів. При цьому законодавець як у статті 402 КК, так і у статті 403 не дає визначення тяжких наслідків. Тому питання про наявність чи відсутність тяжких наслідків вирішують у кожному випадку окремо на підставі всіх обставин кримінального провадження. Прикладом спричинення тяжких наслідків може бути суттєве зниження боєготовності чи боєздатності військової частини чи підрозділу, істотна матеріальна шкода, фізична шкода здоров'ю фізичної особи (тілесні ушкодження середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження). У кожному такому випадку необхідно здійснювати аналіз вчиненого на предмет наявності сукупності злочинів.

Як зазначає О.К. Зателєпін "у практиці розгляду судами таких справ допускаються кваліфікаційні помилки. Є окремі факти необґрунтованого осудження осіб з огляду на невірне тлумачення понять "наказ начальника, віданий у встановленому порядку" і "незаконний наказ". Виникають труднощі у визначенні змісту і обсягу оціночного поняття "суттєва шкода інтересам служби" і, як наслідок, при розмежуванні військового злочину і дисциплінарного проступку, у правовій оцінці невиконання наказу "внаслідок недбалого або недобросовісного відношення до служби", у встановленні ознак співучасті, при розмежуванні одиничного невиконання наказу від множини злочинів"¹¹¹.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених частинами 1-2 ст. 402 та ч. 1 ст. 403 КК, є вчинення їх в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3 ст. 402 та ч. 2 ст. 403), а також вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 402 та ч. 3 ст. 403 КК), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

3.3.2. Кримінально-правова оцінка насильства у злочинах, передбачених стст. 404-406 КК України

1) Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК)

З об'єктивної сторони опір являє собою перешкоджання начальнику чи іншій особі виконання покладених на нього обов'язків з військової служби. При опорі винний намагається не допустити виконання начальником чи іншою особою службових обов'язків, не дати їм можливості діяти у даній конкретній обстановці відповідно до закону, вимог статутів Збройних Сил України чи наказу начальника. Це, скажімо, випадки заборони патрульному наряду затримати військовослужбовця, що порушує громадський порядок тощо.

Чиненню опору передуює зазвичай те чи інше порушення з боку військовослужбовця військової дисципліни чи громадського порядку, а опір є відповідною реакцією на правомірні дії начальника чи іншої особи, спрямовані на припинення цього порушення. При цьому опір може бути спрямований щодо начальника або іншої особи як самим порушником дисципліни, так і іншими військовослужбовцями, що знаходяться на місці події.

Опору може передувати непокоря начальника. Злочин, що розпочався з непокори, переходить у більш тяжке посягання на порядок військової підлеглості, тому дії винного належить кваліфікувати за ст. 404 КК.

¹¹¹ Зателєпін О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. – Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М.: "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 132.

Під примушуванням розуміють дії, спрямовані на те, щоб змусити начальника чи іншу особу порушити покладені на них обов'язки з військової служби, тобто здійснити незаконні дії в інтересах того, хто примушує, чи діяти всупереч інтересам військової служби.

Як зазначає М. С. Туркот, "під інтересами військової служби слід розуміти такий стан боєздатності військових формувань України, який дає змогу забезпечити воєнну (військову) безпеку держави на рівні, який гарантує захист потреб суспільства і громадянина, матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей українського народу"¹¹². При цьому вчинення військового злочину, військового адміністративного чи дисциплінарного правопорушення завжди здійснюється всупереч інтересам військової служби.

За наявності опору винний сам, своїми діями не дає можливості начальнику чи іншій особі виконати обов'язки з військової служби, а за умови примушування він намагається змусити їх діяти всупереч інтересам військової служби.

Як примушування необхідно кваліфікувати, зокрема, випадки, коли солдати і матроси шляхом застосування різних форм насильства намагаються змусити сержантів і старшин, пізніше за них призваних на військову службу, створити їм полегшені умови військової служби – зокрема, не призначати у наряди, не вимагати суворого дотримання розпорядку дня, звільняти від господарських робіт тощо.

Примушування передбачає висування до начальника (іншої особи) конкретної вимоги про здійснення чи нездійснення ним певних дій всупереч інтересам військової служби. Насильство (погроза) щодо начальника на підставі незадоволення його службовою діяльністю, але без пред'явлення конкретних вимог не може бути визнано порушенням, якщо навіть підлеглий цим добивається зміни службової діяльності начальника. Подібні дії можуть бути кваліфіковані за ст. 405 КК.

Опір може бути здійснено без насильства і без погрози застосування насильства (скажімо, військовослужбовець, затриманий патрулем за порушення громадського порядку, чинить опір патрульним під час транспортування його, упирається, виривається від них, але насильство щодо них не застосовує). Примушування завжди здійснюється із застосуванням фізичного чи психічного насильства над особою начальника чи іншої людини.

Таким чином, диспозиція ч. 1 ст. 404 КК передбачає два самостійні діяння – опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків. Разом з тим одні юристи вважають, що "в цій статті передбачені два самостійні склади злочину: опір і примушування. Інші вважають, що мова йде

¹¹² Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України [Текст] : наук. практ. посіб. / М. С. Туркот, П. П. Богущкий, С. І. Дячук, І. В. Вернидубов, С. П. Сегеда. – К. : Видавничий дім "АртЕк", Національна академія прокуратури України, 2014. – С. 74.

про єдиний злочин, ускладнений двома альтернативними діями"¹¹³. Ми дотримуємось тієї точки зору, що мова йде про два самостійні склади злочину.

На відміну від непокори, опір і примушування можуть мати місце не лише щодо начальника, але й щодо будь-якого військовослужбовця, який виконує покладені на нього обов'язки з військової служби. При цьому під виконанням обов'язків з військової служби розуміють не сам по собі факт перебування особи на військовій службі, а виконання конкретних обов'язків, покладених на неї законом, статутами Збройних Сил України чи наказами начальників / командирів. У конкретних випадках особа може приступити до виконання обов'язків з військової служби раптово. Наприклад, якщо начальник зустрів у місті свого підлеглого, який порушує громадський порядок, і почав вимагати припинити ці дії, то він вступає у військово-службові відносини, виконує обов'язки з військової служби.

Опір чи примушування щодо інших осіб можливі у випадках, коли вони виконують будь-які спеціально покладені на них обов'язки з військової служби, приміром, обов'язки чатового, патрульного, днювального тощо.

Опір може бути вчинено лише під час виконання начальником чи іншою особою тих чи інших обов'язків з військової служби; примушування у більшості випадків також здійснюється під час виконання начальником чи іншою особою конкретних обов'язків з військової служби. Але винний може примушувати начальника чи іншу особу, що не виконує у даний момент ці обов'язки, до порушення обов'язків з військової служби у зв'язку з його наступною діяльністю у майбутньому.

Для закінченого складу злочину не вимагається, щоб у результаті опору начальник відмовився чи позбувся можливості виконання покладених на нього обов'язків зі служби, а за умови примушування – порушив ці обов'язки. Саме заборона виконання службових обов'язків чи примушування до їх порушення утворюють закінчений злочин.

За змістом диспозицій опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, передбачених частинами 1, 2 (крім, що спричинили тяжкі наслідки), 3, 4 ст. 404, то це злочини з формальним складом. У разі спричинення тяжких наслідків (ч. 2), пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконувала обов'язки з військової служби (ч. 5), то це злочини з матеріальним складом і будуть закінченими злочинами з моменту настання вказаних наслідків, що встановлюється за допомогою наявного причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

¹¹³ Зателепин О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. – Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М.: "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 140-141.

У тих випадках, коли опір чи примушування спричинили настання тяжких наслідків (ч. 2 ст. 404 КК), необхідно встановити причинний зв'язок між опором (примушуванням) і наслідками, що настали, а також суб'єктивне ставлення винного до цих наслідків. Ставлення суб'єкта до них може бути умисним чи необережним, якщо ж особа не передбачала і за обставинами не могла і не повинна була передбачити настання тяжких наслідків, то вони не можуть бути визнані обтяжуючими і злочин у цьому випадку необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 404 КК.

Стаття 404 КК передбачає чотири види опору чи примушування. За ч. 1 цієї статті підлягають кваліфікації опір і примушування, здійснені без обтяжуючих обставин. Сюди відносять здійснення опору без насильства; опір або примушування, що супроводжувались погрозою вбивством, завданням тілесних ушкоджень чи побоїв, а також опір і примушування, здійснені із застосуванням різних видів фізичного насильства над особою начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби. При цьому фізичне і психічне насильство не становлять самостійного злочину, а охоплюються ч. 1 ст. 404 КК.

Для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 404 КК необхідно, щоб його було здійснено групою осіб або із застосуванням зброї, або це мають бути такі дії, що спричинили тяжкі наслідки. Але якщо, скажімо, під час затримання двох військовослужбовців здійснює опір патрульним один із них, а другий затриманню не перешкоджає, а під час руху до Військової служби правопорядку намагається здійснити втечу від патрульних і, будучи зупиненим одним із них, здійснює йому опір, тобто кожен із військовослужбовців діє самостійно, незалежно один від одного, то їхні дії не містять ознак групового опору і відповідальність для кожного повинна наступати за ч. 1 ст. 404 КК.

Використання при здійсненні опору чи примушуванні предметів господарського або іншого призначення (наприклад, сокири, палиці тощо) не дає підстав для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 404 КК.

Під зброєю у ч. 2 ст. 404 КК треба розуміти будь-яку зброю, що фактично може використовуватися військовослужбовцями різних військових формувань під час виконання обов'язків з військової служби і застосовуватися при опорі або примушуванні, а саме: а) будь-яку вогнепальну зброю, артилерійську (гармати, гаубиці, міномети) та стрілецьку (револьвери, пістолети, автомати тощо); б) інші звичайні засоби ураження, зокрема мінну та запально-вальну зброю; в) холодну зброю (багнет, кортик, шабля тощо); г) газову зброю нервово-паралітичної дії; пневматичну зброю калібру понад 4,5 мм зі швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; спеціальну зброю для стрільби гумовою кулею; електрошокову зброю; д) вибухову зброю.

Застосування зброї означає фактичне використання її для фізичного чи психічного впливу на начальника або іншу особу, яка виконує обов'язки з військової служби. Погрози відкритою зброєю, розмахування нею і таке

інше повинні бути визнані застосуванням зброї. Цими діями винний досягає психічного впливу на начальника, паралізує його волю і таким чином полегшує досягнення своїх злочинних цілей. Але не може вважатися застосуванням зброї сама лише словесна погроза, що не супроводжувалась конкретними діями зі зброєю.

До тяжких наслідків у ч. 2 ст. 404 КК слід відносити смерть однієї або більше осіб, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній, двом чи більше особам.

При цьому умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне начальнику або іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, а також їх необережне вбивство потребують додаткової кваліфікації за відповідною частиною статей 121 або 119 КК. Такої позиції, у разі умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень начальникові при вчиненні йому опору або примушування до порушення службових обов'язків, притримуються і науковці Російської Федерації (О.К. Зателєпін, Н.Ф. Кузнецова, А.В. Наумов), навіть у разі однакових санкцій у ч. 1 ст. 111 (ч. 1 ст. 121 КК України. – М.К.) і ч. 2 ст. 333 КК РФ (ч. 2 ст. 404 КК України. – М.К.)¹¹⁴. Умисне заподіяння вказаним особам середньої тяжкості тілесного ушкодження внаслідок примушування їх до порушення обов'язків з військової служби або опору, поєданого із залякуванням потерпілого, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 122 і ч. 1 ст. 404 КК. Умисне вбивство начальника або іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, кваліфікується тільки за ч. 5 ст. 404 КК. Спричинення внаслідок опору (примушування) побоїв, умисного легкого тілесного ушкодження, а також спричинення внаслідок опору, не поєданого із залякуванням начальника або іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження повністю охоплюється ч. 1 ст. 404 КК.

До тяжких наслідків необхідно віднести також катастрофу, аварію, найбільш серйозні форми підриву військової дисципліни та боєготовності підрозділу, військової частини, зривання виконання бойового завдання або іншого важливого завдання, виведення із ладу військової техніки, нанесення великої матеріальної шкоди тощо, якщо вони перебували у причинному зв'язку із вчиненням опору або примушування. На думку О.К. Зателєпіна "... у зміст інших тяжких наслідків необхідно, крім фізичної і моральної шкоди, включати також і шкоду організаційну, яка може

¹¹⁴ Зателєпін О.К. Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. – Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М.: "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 144.

бути спричинена у результаті опору начальникові або іншій особі, яка виконує обов'язки з військової служби, або примушування вказаних осіб до порушення цих обов'язків"¹¹⁵.

Особливо кваліфікуючими ознаками цього злочину є: 1) вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3 ст. 404) або 2) в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 404 КК), а також 3) вчинення дій, передбачених частинами 2, 3 або 4 ст. 404 КК, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 5 ст. 404 КК).

Умисне вбивство військовослужбовцем (військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів) начальника не у зв'язку з виконанням ним покладених на нього обов'язків з військової служби або примушування його до порушення обов'язків з військової служби кваліфікується за відповідною частиною ст. 115 або за ст. 118 КК.

Якщо опір або примушування мали своїм наслідком замах на умисне вбивство начальника або іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, злочин кваліфікується за ст. 15 і ч. 5 ст. 404 КК, оскільки цей особливо кваліфікуючий склад злочину побудований як матеріальний, і настання відповідних наслідків є умовою визнання злочину закінченим.

Умисне вбивство начальника чи іншої особи, що виконувала покладені на неї обов'язки з військової служби, здійснене під час опору чи примушування, зокрема, супроводжуване обтяжуючими ознаками, передбаченими ч. 2 ст. 115 КК, не вимагають самостійної кваліфікації, воно охоплюється ч. 4 ст. 404 КК. Умисне вбивство вказаних осіб, здійснене хоча б і у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи громадського обов'язку, але за відсутності ознак опору чи примушування (наприклад, вбивство начальника через помсту за його вимогливість у військовій службі) має бути кваліфіковане за ч. 5 ст. 404 КК.

Злочини, передбачені ст. 404 КК, можуть бути здійснені у сукупності із хуліганством. На практиці в деяких випадках здійсненню опору начальнику чи іншому військовослужбовцю передують хуліганські дії з боку винного, виражені у грубому порушенні громадського порядку, безчинстві у громадських місцях, а опір є реакцією на заходи із зупинення хуліганських дій. Хуліганство як злочин проти громадського порядку не охоплюється ст. 404 КК. З іншого боку, опір начальнику чи іншому військовослужбовцю, що є військовим злочином, не може бути кваліфіковано за ст. 296 КК. Тому у випадках,

¹¹⁵ *Зателєпин О.К.* Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. – Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М.: "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 145.

коли опору начальнику чи іншому військовослужбовцю передують хуліганські дії, наявна реальна сукупність двох злочинів – військового і загальнокримінального. При цьому опір розглядатиметься і як особливо кваліфікований вид злісного хуліганства (опір представникові влади або представникові громадськості), і як злочин проти порядку несення або проходження військової служби.

Необхідно мати на увазі, що опір і примушування, які здійснюються у присутності інших військовослужбовців, скажімо, у казармі, на заняттях, на варті можуть супроводжуватись порушенням внутрішнього порядку у підрозділі, нормального відпочинку особового складу тощо. Однак ці обставини самі по собі не дають підстав для кваліфікації діяння за ст. 296 КК. Будучи посяганням на встановлений порядок несення або проходження військової служби, опір і примушування завдають шкоди порядку військових відносин, що регулюються нормами військового законодавства.

2) Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК)

Ст. 405 КК встановлює кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

З *об'єктивної сторони злочин* може бути вчинено у діях і може мати такі форми: 1) погроза вбивством або заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові, або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 1 ст. 405 КК); 2) заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 2 ст. 405 КК).

Як злочин визнають погрозу не кожному військовослужбовцю, зокрема, й старшому за військовим званням, а лише начальнику. При цьому мають на увазі начальників як за службовим становищем, так і за військовим званням. Не становить такого злочину погроза на адресу не особисто самого начальника, а його близьких.

Погроза передбачає залякування начальника заподіянням йому фізичної шкоди, а саме: вбивством його, заподіянням йому тілесних ушкоджень будь-якого характеру і ступеня тяжкості, завданням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна. Інші види погрози (скажімо, погроза розголосити відомості, які ганьблять начальника або близьких йому осіб, погроза дати ляпаса, погроза посягання на його статеву свободу або статеву недоторканість, а також погроза, висловлена у невиразній формі ("ти у мене побачиш", "дочекаєшся" тощо)¹¹⁶, не становлять злочину, передбаченого ст. 405 КК.

¹¹⁶ Закон об уголовной ответственности за воинские преступления [Текст] : комментарий / под ред. А. Г. Горного. – М. : Юридическая литература, 1986. – С. 35.

Для складу злочину не обов'язково, щоб винний насправді намагався здійснити насильство над начальником. У більшості випадків підлеглий не має наміру реалізувати свою погрозу, а лише намагається залякати начальника, щоб вплинути на його службову діяльність.

Погроза повинна бути реальною, мати об'єктивну здатність залякати начальника. Реальна погроза визначається фактичною можливістю її здійснення у даний момент чи у найближчому майбутньому; не можна вважати реальною, приміром, погрозу, яка насправді не може бути реалізована.

Нереальною є така погроза, якщо її здійснення обумовлено обставинами, які наразі відсутні, а можливість їх настання у майбутньому доволі не визначена і не залежить ні від начальника, ні від того, хто погрожує. Але якщо, скажімо, підлеглий погрожує начальнику фізичним насильством, реалізувати яке зможе, коли буде призначений у варту й отримає зброю, то таку погрозу має бути визнано реальною, здатною залякати начальника і вплинути на його службову діяльність. Реальність погрози не залежить від сприйняття її начальником, від того, як вплинула вона на нього: одна й та сама погроза, висловлена в однаковій обстановці, може мати на різних начальників неоднаковий вплив.

Від погрози, що є залякуванням начальника, необхідно відрізнити випадки, коли військовослужбовець, перебуваючи у нетверезому стані, у зв'язку із затриманням його чи призначенням на гауптвахту проявляє незадоволення, допускає різні викрики на адресу начальників або командирів, зокрема, такі, що містять елементи залякування, але насправді ці викрики реальної погрози не становлять. У подібних випадках дії військовослужбовця – негідна поведінка і неповага до начальників / командирів – можуть бути визнані дисциплінарним проступком.

Погроза начальнику як військовий злочин здійснюється у зв'язку з його службовою діяльністю. Але це не означає, що погроза повинна бути виражена тільки тоді, коли начальник виконує будь-які обов'язки з військової служби, перебуває при виконанні цих обов'язків. Вона становить склад злочину, якщо була висловлена на підставі службової діяльності начальника. Така погроза може мати місце у розташуванні чи поза розташуванням військової частини, під час несення служби чи у вільний від служби час, виражена начальнику безпосередньо або передана йому через третіх осіб.

За ст. 405 КК належить кваліфікувати погрози, висловлені начальнику на ґрунті незадоволення тими чи іншими його діями з військової служби, що мали місце у минулому, чи безпосередньо у відповідь на його конкретне зауваження або у зв'язку із загальною службовою вимогливістю. Якщо погроза фізичним насильством є засобом, щоб завадити начальникові виконувати покладені на нього обов'язки з військової служби чи засобом для примушування його до порушення цих обов'язків, то таку погрозу необхідно кваліфікувати за ст. 404 КК.

Можливі випадки, коли залякування начальника не обмежується тільки висловленням погрози вбивства, заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв, але й супроводжується тими чи іншими діями – скажімо, замахуванням на начальника кулаком, спрямуванням на нього вогнепальної зброї тощо.

За ст. 405 КК підлягають кваліфікації насильницькі дії щодо начальника за службовим становищем чи за військовим званням. Такі дії щодо старших, молодших і рівних за військовим званням за відсутності між ними відносин підлеглості, але у зв'язку з виконанням ними обов'язків з військової служби повинні бути кваліфіковані за ст. 406 КК. Немає складу злочину, що розглядається, також у випадках, коли насильство на ґрунті службової діяльності здійснено щодо особи, яка була начальником для винного у минулому, але не є ним на момент здійснення насильства.

Під тілесним ушкодженням розуміють порушення анатомічної цілісності чи фізіологічної функції органів і тканин, що виникли внаслідок впливу факторів зовнішнього середовища. Побоями визнають багаторазові (два і більше) удари по тілу потерпілого, що супроводжуються заподіянням потерпілому фізичного болю, але не спричинило тілесних ушкоджень.

Поняття насильницьких дій щодо начальника охоплює заподіяння йому тяжкого, середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження і завдання побоїв. Інші насильницькі дії – це інші, крім удару та побоїв, насильницькі дії, які можуть полягати, зокрема, у: щипанні, викручуванні кінцівок, защемленні тієї чи іншої частини тіла за допомогою будь-яких пристроїв, здушуванні ший, вириванні волосся, дії на тіло термічними факторами тощо¹¹⁷. При цьому тілесні ушкодження, за винятком умисного тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 121 КК, охоплюються ч. 2 ст. 405 КК і додатковою кваліфікацією за статтями КК про злочини проти життя та здоров'я особи не вимагають.

Завдання начальника одиничного удару, наслідком якого не стало спричинення тілесних ушкоджень, може розглядатися як замах на насильство щодо начальника.

Завдання начальника тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – ст. 405 і ч. 2 ст. 121 КК, оскільки поняття насильницьких дій щодо начальника не охоплюється заподіянням йому смерті. Умисне вбивство начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, не поєднане з опором начальнику чи примушуванням його до порушення обов'язків з військової служби, кваліфікується за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. У цьому випадку додатковою кваліфікацією злочину за ст. 405 КК не вимагається.

¹¹⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2010. – С. 305.

Військовим злочином визнають насильницькі дії щодо начальника, здійснені у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, тобто на ґрунті його службової діяльності. При цьому злочин може бути здійснено у розташуванні військової частини чи за її межами, під час виконання начальника службових обов'язків чи у вільний від військової служби час.

Насильницькі дії підлягають кваліфікації за ст. 405 КК, коли вони не пов'язані з опором начальнику або примушуванням його до порушення обов'язків з військової служби. Це можуть бути випадки насильства щодо начальника у зв'язку з його діями з військової служби, що мали місце у минулому, або безпосередньо у відповідь на зауваження, зроблене підлеглому у даний момент.

Якщо підлеглий у відповідь на зауваження начальника у зв'язку з порушенням ним військової дисципліни б'є його і спричиняє йому побої, його дії слід кваліфікувати за ст. 405, а якщо ж він робить спробу перешкодити виконанню застосованого до нього дисциплінарного покарання або чинить опір – у його діях присутні ознаки злочину, передбаченого ст. 404 КК.

За змістом диспозицій погроза або насильство щодо начальника різняться. Зокрема, зміст ч. 1 ст. 405 побудований як злочини з усіченим складом, ч. 2 – злочини з матеріальним складом і будуть закінченими злочинами з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, що встановлюється за допомогою наявного між ними причинного зв'язку. У разі вчинення погрози або насильства щодо начальника за умов, зазначених частинами 3 і 4 ст. 405, то це злочини з формальним складом.

Мета погрози – залякати начальника і тим самим вплинути на його службову діяльність. Відкритий вияв невдоволення службовою діяльністю начальника, непристойні викрики, наприклад, у стані сп'яніння, сильного роздратування за відсутності мети залякати його не містять складу цього злочину. Вони можуть бути визнані дисциплінарним проступком.

Мотивом погрози або насильства щодо начальника є незадоволення службовою діяльністю начальника взагалі або невдоволення його конкретним вчинком чи рішенням, прийнятим у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Погроза або насильство щодо начальника, вчинені у зв'язку з його незаконною діяльністю, не можуть кваліфікуватися за ст. 405 КК: військовий правопорядок у цих випадках не порушується. Не можуть бути кваліфіковані за цією статтею погроза або насильство щодо начальника, вчинені на прохання цивільних осіб або на підставі особистих неприязних стосунків (через помсту за поведінку, яка мала місце до призову на військову службу, через ревності, у зв'язку з підозрою у крадіжці особистих речей тощо).

Насильницькі дії щодо начальника можуть бути здійснені підлеглим у співучасті з іншими військовослужбовцями, які не є підлеглими цього на-

чальника, а також цивільними особами. Дії співучасника у таких випадках необхідно кваліфікувати за статтями 27 і 405 КК. За умови здійснення злочину групою військовослужбовців, підлеглих даному начальнику, дії винних кваліфікуються за ст. 405 КК без посилання на ст. 27 КК.

При вчиненні діяння, передбаченого ч. 1 ст. 405 КК, застосування зброї означає демонстрування оголеної вогнепальної зброї, прицілювання тощо, а при вчиненні діяння, передбаченого ч. 4 ст. 405 КК, – здійснення прицільного пострілу або інший спосіб використання бойових властивостей зброї.

Кваліфікованими ознаками цього злочину є вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, а особливо кваліфікованими – 1) вчинені групою осіб; 2) із застосуванням зброї; 3) в умовах воєнного стану; 4) в бойовій обстановці, про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

3) Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК)

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за кількістю їх вчинення вийшли на перше місце серед військових злочинів за кількістю засуджених осіб протягом 2001-2014 рр. Щодо моральної і матеріальної шкоди, якої завдають злочини цієї категорії, то вона не піддається обчисленню.

Під діянням, передбаченим ст. 406 КК, слід розуміти умисні, заборонені цією статтею дії суб'єкта, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони закріпленого у чинному законодавстві порядку взаємовідносин між військовослужбовцями під час несення або проходження військової служби за відсутності між ними відносин підлеглості, які характеризуються: завданням побоїв чи вчиненням іншого насильства; реальною погрозою застосування різних видів фізичного або психічного насильства; повторністю таких дій щодо однієї або кількох осіб; заподіянням легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень; знущанням або глумлінням; вчиненням таких дій групою осіб або із застосуванням зброї; завданням тяжких наслідків; спричиненням самогубства або замахом на самогубство, тяжких тілесних ушкоджень або смерті.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 406 КК, характеризується не лише активними діями, наслідками, необхідним причинним зв'язком між дією і наслідками, які наявні у визначених об'єктивних умовах, а й місцем, часом, обстановкою, способами, а також знаряддями вчинення злочину.

Під такою ознакою, як час вчинення злочину (ч. 1 ст. 406 КК) слід розуміти той проміжок часу, коли особа проходить військову службу.

Згідно зі ст. 406 КК, підлягають відповідальності дії, які, по-перше, були вчинені у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби; по-друге, не тільки у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби, а й інших з боку винного мотивів, якщо при цьому хоча б один із військовослужбовців (потерпілий чи винний) виконував обов'язки по військовій службі або знаходився при виконанні цих обов'язків; по-третє, не у зв'язку і не під час виконання обов'язків військової служби, проте супроводжувалися з боку винного проявом явної неповаги до військового колективу, грубим порушенням внутрішнього розпорядку у військовій частині (підрозділі), нормального відпочинку чи дозвілля особового складу¹¹⁸.

Існуюча судова практика розгляду кримінальних проваджень зазначеної категорії свідчить про різне трактування і як наслідок застосування окремих положень ст. 406 КК як щодо завдання побоїв чи вчинення іншого насильства, так і кваліфікуючих ознак зазначеного злочину у правозастосовній діяльності.

Під іншим насильством у контексті ч. 1 ст. 406 КК необхідно сприймати різні види фізичного впливу на потерпілого, які не є побоями, під якими розуміють неодноразові удари (два і більше), що були завдані в один час одному потерпілому і не пов'язані із заподіянням тілесних ушкоджень: ляпас, штовхання, викручування рук, ніг, стискування статевих органів, зв'язування чи інше позбавлення волі, насильницьке вчинення сексуальних розбещень, а також реальної погрози застосування різних видів фізичного насильства, пов'язані з вимогами до потерпілого виконувати замість винного ті чи інші обов'язки військової служби, надати йому особисті послуги, передати для споживання чи користування продукти або інші предмети, що належать потерпілому на праві приватної власності, вартість якої не перевищує 1/4 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (пропозиція автора. – М. К.).

Зокрема, під іншим насильством передбачаються дії, поєднані з приниженням честі і гідності чи погрозою їх реального застосування щодо військовослужбовця, виражені у фізичній або моральній формі.

Вчинення іншого насильства у будь-якому його прояві, обумовлене намаганням винного порушити закріплений порядок військових взаємовідносин, необхідно визнавати діянням, що являє собою доволі високий ступінь суспільної небезпеки, і кваліфікувати за ч. 1 ст. 406 КК як таке, що посягає на охоронювані кримінальним законом інтереси військової служби.

¹¹⁸ Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. – К. : КНТ, 2006. – С. 81-82.

Під ознакою завдання побоїв чи вчинення іншого насильства щодо кількох осіб слід розуміти вчинення цих дій щодо двох або більше осіб як одночасно, так і в різний час.

Під знущанням слід розуміти дії, пов'язані з багаторазовим завданням фізичного болю, зокрема й із застосуванням термічного впливу або моральних страждань щодо потерпілого, пов'язаного з позбавленням їжі, води, сну тощо, які мають місце упродовж тривалого часу і вперто не припиняються.

Глумління – це дії, які супроводжуються демонстративною зневагою щодо загальноприйнятих норм моралі, виявом безсоромності, які полягають у вчиненні образливих щодо потерпілого дій або у примушуванні останнього вчиняти такі дії, які цинічно принижують його честь і гідність, і потерпілий не спроможний їх припинити через свій безпомічний стан.

Тому кваліфікуючі ознаки ч. 2 ст. 406 КК знущання та глумління є оціночними поняттями, і питання про їх наявність вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин кримінального провадження.

Чітке визначення, зокрема, кваліфікуючих ознак, передбачених диспозицією ч. 2 ст. 406 КК (знущання, глумління), сприяє їх однозначному трактуванню під час вирішення питання щодо правильної кваліфікації дій винного у разі порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що має характер знущання або глумління, а ч. 3, що спричинили тяжкі наслідки, також сприяє і диференціації покарання.

Тяжкими наслідками, передбаченими ч. 3 ст. 406 КК, має бути визнано заподіяння потерпілому умисного тяжкого тілесного ушкодження, його вбивство через необережність, доведення до самогубства, самовільне залишення потерпілим військової частини або місця служби чи дезертирство, здійснення насильства у формі катування (мордування), спричинення мук, виникнення конфлікту між окремими групами військовослужбовців, які не перебувають у відносинах підлеглості, завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, які є результатом порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, психічне захворювання потерпілого, а також знищення чи пошкодження бойової техніки чи іншого військового майна, що завдало значної шкоди державі, зниження бойової готовності підрозділу чи військової частини, зрив виконання бойового завдання, виникнення у військовій частині масових заворушень тощо.

Тяжким наслідком повинен розцінюватися і замах потерпілого на самогубство у результаті здійснених щодо нього нестатутних насильницьких дій. При цьому не має значення, чи спричинив цей замах будь-яку шкоду для здоров'я потерпілого, чи шкідливих наслідків не настало. У такому випадку реальна спроба самогубства сама по собі свідчить про те, що нестатутними

діями потерпілого доведено до крайньої міри відчаю, і він змушений вдатися до такої міри, як позбавлення себе життя. За таких обставин кваліфікація дій правопорушника має здійснюватися за ч. 3 ст. 406 і ст. 15, ч. 1 ст. 120 КК.

Тяжкими наслідками слід визнавати і випадки заподіяння собі потерпілим самокалічення (тілесних ушкоджень) на знак протесту проти здійснюваного над ним насильства, з метою звернути на це увагу військового командування, добитися переведення в іншу військову частину тощо.

До тяжких наслідків повинні належати й факти нестатутних взаємовідносин, вчинені з особливою жорстокістю, які передбачають відповідальність за побої й інше насильство над військовослужбовцем, передбачені ч. 1 ст. 406 КК, коли такі дії мають надзвичайно, винятково жорстокий, нещадний, неприродний та вишуканий характер, які супроводжуються заподіянням особливих додаткових і (або) нестерпних фізичних та (або) психічних мук і (або) моральних страждань потерпілому чи його близьким, що має характер знущання, яке переростає у тортури або глумління над військовослужбовцем у формі садизму.

Під групою осіб слід розуміти порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості у виді діянь, передбачених частинами 1 або 2 ст. 406 КК, що вчиняються спільно двома і більше військовослужбовцями, які об'єднані єдиним умислом, вчинені як за попередньою домовленістю винних осіб між собою, так і без такої домовленості з розумінням кожним із них тієї обставини, що нестатутні дії вчиняються ними у групі з іншими.

Із застосуванням зброї слід розуміти предмети, спеціально призначені для знищення живої цілі, як заводського виготовлення, так і саморобні, які застосовуються для заподіяння тілесних ушкоджень, а також як засіб психічного впливу при іншому насильстві, коли винний із застосуванням чи шляхом погрози зброєю примушує потерпілого здійснити дії, які з боку винного є порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

За змістом диспозицій ст. 406 переважна більшість цих злочинів вчиняється з матеріальним складом і будуть закінченим злочином з моменту настання вказаних наслідків, що встановлюється за допомогою наявного причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками. У разі порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості групою осіб або із застосуванням зброї (ч. 3 цієї статті), то особливістю їх конструкції є змішаний характер, який містить елементи злочинів з матеріальним і формальним складом.

Певну складність для кваліфікації представляють випадки сумісного вчинення насильницьких дій особами, що знаходяться і не знаходяться в відносинах підлеглості. Наприклад, до нестатутних дій (ст. 406 КК), що здійснюється солдатом, підключається сержант, який є начальником як для

винного, так і для потерпілого, чи насильницькі дії начальника підтримує підлеглий.

У цих випадках дії начальника, що прийняв участь у вчинених його підлеглим нестатутних насильницьких діях, необхідно кваліфікувати, оскільки в даному випадку він не може бути співвиконавцем, передбаченого ст. 406 КК злочину, як військовий службовий злочин – перевищення влади чи службових повноважень за ст. 426-1 КК. Така кваліфікація обумовлена тим, що винний посягає на порядок здійснення військовими службовими особами службових повноважень.

Дії виконавця в цій ситуації не можуть кваліфікуватися за ч. 3 ст. 406 КК як вчинені у групі, так як начальник в цьому випадку не є суб'єктом даного злочину і не може бути визнаний співвиконавцем.

В іншому випадку (коли до нестатутних дій, що здійснюються начальником у відношенні рівних йому по службовому положенню військовослужбовців, приєднується особа, що знаходиться у підлеглих як у винного, так і в потерпілих) дії начальника необхідно кваліфікувати за ст. 406 КК, а дії підлеглому як співучасть в цьому злочині за ч. 5 ст. 27 і ст. 406 КК, так як підлеглий у даній ситуації не є суб'єктом і не може бути визнаний співвиконавцем названого злочину, а при певних обставинах – по сукупності і за статтею 405 КК, що передбачає відповідальність за злочин проти порядку підлеглих.

3.3.3. Питання кваліфікації ухилень від проходження військової служби

1) Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 408 КК)

Порядок несення або проходження військової служби суворо регламентований Законом України "Про військовий обов'язок і військову службу" (у редакції від 04.04.2006 р.), статутами Збройних Сил України, затвердженими законами України від 24.03.1999 р., іншими законами України, а також прийнятими відповідно до них указами Президента України та іншими нормативно-правовими актами щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби та статусу військовослужбовців, а також міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство посягає на порядок несення або проходження військової служби. Дотримання вимог військової дисципліни зобов'язує кожного військовослужбовця завжди перебувати у визначеному військовим командуванням місці служби і добросовісно виконувати військові обов'язки. Здійснюючи такі злочинні дії, військовослужбовець тим самим ухиляється від виконання обо-

в'язків військової служби, порушує вимоги порядку її проходження і військової дисципліни.

Об'єктивна сторона зазначених складів злочинів полягає у залишенні військовослужбовцем як строкової військової служби, так і військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період, військовослужбовцем військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського складу, осіб офіцерського складу; військової служби за призовом осіб офіцерського складу без дозволу командира / начальника розташування військової частини або місця служби, нез'явлення вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з військової частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадженою, відпустки або з лікувального закладу.

Такі самовільні ухилення від військової служби визнають злочинними, якщо вони тривали понад три доби, але не більше місяця (ч. 1 ст. 407 КК), понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407 КК); понад один місяць, вчинені особами, зазначеними у частинах першій або другій ст. 407 КК (ч. 3 ст. 407 КК), вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, особами, зазначеними в частинах першій або другій ст. 407 (ч. 4 ст. 407 КК), вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці особами, зазначеними в частинах першій або другій ст. 407 (ч. 5 ст. 407 КК).

Самовільне залишення військової частини або місця військової служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на військову службу у разі призначення, переведення, з відрадженою, відпустки або з лікувального закладу кваліфікується як дезертирство, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 408 КК.

Дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб, вчинене в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці передбачено частинами 2-4 ст. 408 КК.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України (ст. 131) встановив, що військовослужбовці, які проходять строкову службу, курсанти військових навчальних закладів, крім матросів і старшин, які перебувають на кораблях, розміщуються у казармах, а ті, що проходять службу за контрактом, – у гуртожитках у розташуванні військової частини (сімейні – у сімейних гуртожитках або з дозволу командира / начальника на квартирах поза розташуванням військової частини). Для військовослужбовців-жінок обладнано окремі гуртожитки (спальні приміщення). Залишити розташування військової частини, судна чи інше місце військової служби вони можуть за спеціальним дозволом чи розпорядженням.

Так, згідно зі ст. 216 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військовослужбовці строкової служби у вільний від занять та робіт

час мають право вільно переміщатися територією військової частини, а під час звільнення – і в межах гарнізону. Виїзд офіцерів, прапорщиків (мічманів), військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом, за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється.

Військовослужбовці строкової служби звільняються з розташування військової частини командиром роти у визначені командиром військової частини дні й години та у встановленому ним порядку. Звільненому видається записка про звільнення за підписом командира роти і з відтиском печатки військової частини. У ній зазначається тривалість дозволу перебування військовослужбовця поза військовою частиною. Записка про звільнення дійсна лише у межах гарнізону, в якому розміщена конкретна військова частина.

Крім командира роти, давати звільнення також мають право йому рівні за посадою і вищестоящі командири й начальники.

Порядок звільнення особового складу з корабля на берег визначено Положенням про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України, затвердженим наказом Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491¹¹⁹.

Самовільним визнається залишення військовослужбовцем строкової служби розташування військової частини або місця служби без дозволу командира / начальника. Залишення військової частини або місця служби не може вважатися самовільним, якщо воно мало місце з дозволу начальника, який не має права надавати звільнення. Відповідальність за такі неправомірні дії у цьому випадку покладається на начальника, який допустить порушення порядку звільнення.

Під розташуванням військової частини розуміють територію казарменого, лагερного розташування військової частини. Самовільний вихід з одного підрозділу в інший підрозділ тієї самої військової частини, якщо це не супроводжувалося залишенням її розташування, не становить складу злочину. Але при окремому (відокремленому) територіальному розміщенні підрозділів однієї й тієї самої військової частини залишення без дозволу розташування підрозділу повинно розглядатися як самовільний вихід із розташування військової частини.

Під місцем служби, якщо воно не збігається з розташуванням військової частини, розуміють будь-яке інше місце, де військовослужбовець зобов'язаний упродовж певного часу виконувати певні обов'язки чи перебувати

¹¹⁹ Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України [Текст] : наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415, зареєстровано у Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 2. – Ст. 2726.

за наказом командира / начальника. Не вважаються такими, скажімо, місця виконання господарських робіт чи іншого службового завдання поза розташуванням військової частини. Проведення навчальних занять чи культурно-масових заходів, знаходження команди при переміщенні (ешелон, потяг, маршова колона), маршрут руху, місце перебування у відрядженні тощо передбачають, що в усіх таких випадках військовослужбовець, який самовільно залишив місце служби, ухиляється і від явки у розташування своєї військової частини.

Неявка у потрібний термін на військову службу полягає у тому, що військовослужбовець, який залишив розташування військової частини на законній підставі (приміром, при звільненні з військової частини, призначенні, переведенні, направленні у відрядження, відпустку чи до лікувального закладу), не повертається без поважних причин у військову частину чи до місця служби у встановлений термін. Ухилення від несення обов'язків з військової служби у цьому випадку здійснюється шляхом злочинної бездіяльності.

Неявка не становить складу злочину, якщо вона була викликана поважними причинами. З урахуванням положень ст. 15 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу", в якій розкривається поняття поважних причин неприбуття призовника у встановлений термін на призовну ділянку, в юридичній літературі і судовій практиці під поважними причинами неприбуття у визначений термін на військову службу, передбаченими ст. 407 КК, розуміється перш за все хвороба військовослужбовця і перешкоди стихійного характеру, які позбавляють військовослужбовця можливості своєчасно з'явитись у військову частину або до місця служби. Крім того, поважними причинами у кожному конкретному випадку може бути визнано інші перешкоди, що виникли незалежно від волі військовослужбовця і завадили йому своєчасно з'явитись до місця служби (наприклад, непередбачена обстановка руху транспорту і неможливість прибути у встановлений термін іншим способом, затримання представниками Військової служби правопорядку у Збройних Силах України чи органами влади), а також такі обставини, внаслідок яких затримка військовослужбовця понад встановлений для явки термін була вкрай необхідною (скажімо, для надання невідкладної допомоги хворим батькам, якщо її не можна було отримати в інший спосіб).

Тривалість нез'явлення у призначений термін на військову службу є важливою складовою ознакою цих дій.

Якщо ж винний мав намір самовільно залишати військову частину або місце служби понад три доби, але був затриманий до закінчення цього терміну, його дії становлять замах на злочин, передбачений ст. 407 КК.

За змістом диспозицій частин 1-5 ст. 407, ст. 408 КК ці злочини є за конструкцією з формальним складом і не передбачають як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків. Тому

вважаються закінченим злочином з моменту вчинення діянь, вказаних у частинах 1-5 цієї статті КК.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 407 КК, є фізична осудна особа, що є громадянином України, (в окремих випадках і іноземець. – М.К.); на момент вчинення цього злочину проходила один із видів військової служби відповідно до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу", її вік не перевищував граничного віку перебування на військовій службі для відповідної категорії військовослужбовців, а також не спливили строки військової служби, якщо особа проходила військову службу за призовом; на момент призову чи зарахування на військову службу досягла встановленого законом віку, з якого можливий призов або зарахування на цей вид військової служби, була придатною до військової служби за станом здоров'я та були відсутні підстави, за наявності яких призов або зарахування на військову службу слід вважати неправомірними¹²⁰.

Із суб'єктивної сторони самовільне залишення військової частини або місця служби передбачає умисну форму вини. Нез'явлення у призначений термін без поважних причин на військову службу може бути вчинене як умисно, так і через необережність. Умисна вина щодо самовільного залишення військової частини або місця служби полягає в усвідомленні і бажанні суб'єкта самовільно, без дозволу командира або начальника залишити військову частину або місце служби і таким чином ухилитись від виконання обов'язків з військової служби. При цьому ставлення суб'єкта до тривалості відсутності у військовій частині або за місцем служби може бути не лише умисним, але в окремих випадках і необережним. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього злочину є намір правопорушника перебувати поза територією військової частини або місця служби лише тимчасово упродовж певного терміну і його бажання повернутись у військову частину для продовження військової служби. Мети зовсім ухилитись від несення військової служби у нього немає.

Тимчасова поява у розташуванні військової частини військовослужбовця, який ухиляється від несення обов'язків військової служби, без наміру приступити до виконання цих обов'язків (скажімо, для зустрічі з приятелем тощо) не перериває тривалості самовільного залишення військової частини.

Розглядаючи кримінально-правову характеристику злочину, передбаченого ст. 408 КК, необхідно зазначити, що дезертирство має низку схожих ознак порівняно зі злочином, що передбачає самовільне залишення військової частини або місця служби. Відмінність полягає у змісті суб'єктивної сторо-

¹²⁰ Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / М. М. Сенько. – К., 2005. – С. 11-12.

ни, оскільки дезертирство вчиняється з метою ухилення від військової служби. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець протизаконно припиняє несення військової служби, намагається зовсім виключити себе зі сфери військово-службових відносин.

Закінченим злочином дезертирство вважається з моменту, коли суб'єкт залишив розташування військової частини або місце служби чи не з'явився у військовій частині у встановлений термін з метою ухилення від військової служби. За наявності такої мети фактична тривалість самовільної відсутності військовослужбовця не має значення.

Приготування і замах при дезертирстві можливі лише до моменту самовільного залишення військової частини або до моменту закінчення терміну явки на службу. Приготування може мати місце за умови відшукання винних способів для безперешкодного залишення військової частини або місця служби чи приховування майбутнього свого незаконного перебування поза територією військової частини або місця служби, або в іншому умисному створенні умов для вчинення дезертирства.

Замах на дезертирство можливий у вигляді умисних дій, безпосередньо спрямованих на залишення території військової частини або місця служби.

Дезертирство – триваючий злочин. Воно триває доти, доки не буде припинено або внаслідок дій самого правопорушника, або настання подій, які перешкоджають подальшому його вчиненню.

Добровільна відмова від дезертирства можлива лише до моменту залишення військової частини або місця служби чи до закінчення терміну явки у військову частину. Якщо ж військовослужбовець уже залишив військову частину з метою ухилення від військової служби, але потім через деякий проміжок часу, незалежно від його тривалості, повернувся до військової частини або з'явився в органи влади, у діях винного буде склад закінченого дезертирства.

Кримінальна відповідальність за дезертирство розрізняється залежно від того, вчинене воно у мирний час, в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Насамперед це стосується терміну покарання. По-друге, коли дезертирство вчиняється під час бою, то у такому разі дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю вчинених злочинів (за ч. 4 ст. 408 і ст. 429 КК).

Військовослужбовець, який вчинив дезертирство, не перестає бути суб'єктом військово-службових відносин. Тому можлива сукупність дезертирства й інших злочинів як спрямованих проти встановленого порядку несення і проходження військової служби, так і таких, що посягають на інші об'єкти, які охороняються кримінальним законом, вчинені під час залишення військової частини або місця служби чи під час перебування у дезертирстві.

Із суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинене тільки з прямим умислом: винний усвідомлює, що він незаконно залишає військову

частину або місце служби чи не з'являється у встановлений термін у військовою частину або до місця служби, передбачає (допускає) настання суспільно – небезпечних наслідків від свого протизаконного діяння і бажає таким чином ухилитись від несення військової служби.

Мета повністю ухилитися від військової служби – обов'язкова ознака дезертирства. Це вирішальна ознака, за якою дезертирство відрізняється від самовільного залишення військової частини або місця служби, оскільки, вчиняючи дезертирство, військовослужбовець має намір зовсім ухилитися від військової служби. Об'єктивними фактами, які підтверджують наявність у винного такого наміру, можуть бути: придбання правопорушником підроблених документів або цивільного одягу, щоб замаскувати своє становище військовослужбовця, проживання на нелегальному становищі, під чужим прізвиськом тощо.

Як дезертирство повинні кваліфікуватися дії військовослужбовця, що засуджений до покарання у вигляді тримання у дисциплінарному батальйоні і там відбуває покарання, перебуває на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, якщо він з метою ухилення від військової служби здійснює втечу. Разом з тим втеча правопорушника з-під варти з метою ухилення від кримінальної відповідальності і покарання не може розглядатися як дезертирство і повинна кваліфікуватися за ознаками злочину, передбаченого ст. 393 КК.

Кваліфікуючими ознаками вчинення злочину, передбаченого ст. 407 КК, є його вчинення в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, особами, зазначеними в частинах першій або другій ст. 407 КК (ч. 4 цієї статті), а особливо кваліфікованими – в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій ст. 407 КК (ч. 5 цієї статті). Аналогічно щодо злочину, передбаченого ст. 408 КК, є його вчинення в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3), а особливо кваліфікованими – діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 408 КК), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

2) Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК)

Злочин, передбачений ст. 409 КК, належить до найнебезпечніших посягань на порядок несення або проходження військової служби. Вчиняючи його, військовослужбовець тим самим злісно порушує військову дисципліну, вимоги Військової присяги і статутів Збройних Сил України щодо чесно і добросовісного виконання обов'язків військової служби. При цьому військовослужбовець добивається здійснення свого наміру ухилитися від несення обов'язків з військової служби, вдаючись до різноманітних форм обману військового командування, або демонстративно відмовляється від

несення обов'язків з військової служби. Все це вказує на підвищений ступінь їх суспільної небезпеки й особи правопорушника.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується такими способами його вчинення:

- ухилення від несення обов'язків з військової служби шляхом заподіювання військовослужбовцем собі якого-небудь тілесного ушкодження (шляхом самокалічення);

- ухилення від несення обов'язків з військової служби шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману;

- відмова від несення обов'язків з військової служби;

- вчинення в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці

Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби шляхом самокалічення, з об'єктивної сторони, полягає у тому, що особа, завдаючи якогось ушкодження своєму здоров'ю з метою ухилення від військової служби, стає зовсім чи тимчасово непридатною для несення військової служби або окремих її видів, змушуючи таким чином командира / начальника звільнити її від виконання військових обов'язків (відправити на лікування до шпиталю тощо) або самовільно припиняє після ушкодження виконання таких обов'язків. Це – умисне штучне ушкодження будь-якого органу або тканин тіла (скажімо, ноги або кисті руки), порушення функції якогось органу (наприклад, розлад органів травлення, серцевої діяльності), викликання певного захворювання або загострення наявної хвороби. Шкоди здоров'ю може бути завдано вогнепальною або холодною зброєю, колючими або ріжучими знаряддями, різноманітними видами отрути та іншими механічними, тепловими та подібними знаряддями.

Для складу злочину ухилення військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби шляхом самокалічення не має значення, якою зброєю або способом, якого характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень завдав собі правопорушник, опинився він у результаті повністю чи частково непридатним до військової служби, був він у зв'язку з цим звільнений від несення обов'язків з військової служби зовсім чи тимчасово, від усіх її обов'язків чи тільки від деяких із них. Більш небезпечним є самокалічення, у результаті якого військовослужбовець став зовсім непридатним до військової служби або вивів себе з ладу на тривалий час.

Виконавцем зазначеного злочину може бути лише військовослужбовець, який ухиляється від несення обов'язків з військової служби, незалежно від того, чи було завдано шкоди його здоров'ю ним самим, чи на його прохання – іншою особою (військовослужбовцем або невійськовослужбовцем). Така особа може виступити у ролі організатора вчинення даного зло-

чину, підбурювача чи пособника. У цих випадках його злочинні дії належить кваліфікувати як співучасть в ухиленні від військової служби шляхом самокалічення і злочину проти особи.

Симуляція хвороби полягає у тому, що військовослужбовець з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або інсценує хворобу, приписуючи собі хворобливі явища, фізичні або психічні недоліки, які нібито заважають йому виконувати обов'язки з військової служби, але насправді від них не страждає, або перебільшує з тією самою метою захворювання, яке у нього є (агравация).

Симуляцію хвороби як спосіб ухилення від несення обов'язків з військової служби необхідно відрізнити від так званої патологічної (хворобливої, несвідомої) симуляції хвороби. У першому випадку військовослужбовець, задалегідь знаючи про те, що він здоровий, заявляє про свою хворобу, щоб шляхом такого обману отримати звільнення від несення обов'язків з військової служби, а в другому – не інсценує, а помилково вважає себе хворим і думає, що хвороба заважає йому виконувати військові обов'язки. Якщо у результаті патологічної симуляції хвороби особу й було на певний час звільнено від несення обов'язків з військової служби, її дії не становлять складу ухилення шляхом симуляції хвороби, оскільки відсутня ознака обману з метою отримання звільнення від військової служби.

Підробка документів як спосіб ухилення полягає у тому, що військовослужбовець подає командирі / начальнику сфабрикований або підроблений ним самим чи іншою особою документ з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби. Це може бути виражено, скажімо, у пред'явленні фіктивної телеграми про смерть чи тяжку хворобу батьків з метою отримання відпустки, підробленого свідоцтва про рік народження з метою дострокового звільнення з військової служби тощо. У всіх випадках підробка полягає у невідповідності дійсності зазначених у документі подій і обставин, посилаючись на які військовослужбовець клопоче про тимчасове або постійне звільнення його від виконання військових обов'язків.

Оскільки підробка документів – обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу ухилення, то кваліфікація його ще й за ст. 358 КК не вимагається. Тут відсутня сукупність злочинів.

Особа, яка забезпечила військовослужбовця підробленим документом для отримання ним звільнення від виконання військових обов'язків, несе відповідальність за правилами співучасті у злочині.

Інший обман як спосіб ухилення полягає у тому, що військовослужбовець повідомляє командирі / начальнику задалегідь неправдиві дані про події чи обставини з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або свідомо замовчує із тією самою метою обставини, про які зобов'язаний був доповісти. Скажімо, якщо військовослужбовець

строкової військової служби, знаючи, що у документах військової частини помилково зазначається про те, що він має вищу освіту, свідомо замовчує цю помилку, клопоче про дострокове звільнення з військової служби і таким чином добивається звільнення, його дії повинні розглядатись як ухилення від військової служби шляхом іншого обману. Заздалегідь неправдиві дані можуть стосуватися сімейних та інших обставин, які, якби вони були насправді, стали б для командира / начальника підставою звільнення свого підлеглого від виконання обов'язків з військової служби.

Ухилення від несення обов'язків з військової служби, вчинене шляхом підкупу службової особи, необхідно розглядати як один із видів ухилення шляхом обману. Якщо при цьому підкуп було реалізовано в одержанні неправомірної вигоди службовою особою, то особа, яка ухилилась від несення військових обов'язків, крім того, підлягає відповідальності й за надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК). Службова особа, яка умисно сприяла ухиленню військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби, підлягає кримінальній відповідальності за пособництво в ухиленні і за зловживання владою, а у разі отримання неправомірної вигоди – і за ст. 368 КК (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), тобто за сукупністю злочинів.

Відмова від несення обов'язків з військової служби (ч. 2 ст. 409 КК) з об'єктивної сторони характеризується тим, що військовослужбовець відкрито, не використовуючи обману, усно, письмово чи іншим способом висловлює своє небажання нести військову службу або виконувати окремі її обов'язки і фактично припиняє їх виконання. Відмова можлива у двох формах. По-перше, у формі відкритої заяви про небажання нести обов'язки з військової служби з наступним фактичним припиненням їх виконання. Але треба мати на увазі, що сама лише заява про небажання нести службу, якою б категоричною вона не була, якщо не супроводжується фактичним невиконанням обов'язків, не становить складу відмови від несення обов'язків з військової служби. По-друге, у формі явного, фактичного припинення несення обов'язків з військової служби, хоча воно й не супроводжується заявою особи про своє небажання нести службу. Так, якщо військовослужбовець відкрито й не заявляє про своє небажання нести військову службу, але фактично, без будь-яких на те причин, демонстративно не виконує обов'язки служби, нехтує вимоги командира щодо несення військової служби, то така злісна за своїм характером поведінка винного свідчитиме про його явно виражене небажання нести військову службу. Такі дії необхідно розглядати як відмову від несення обов'язків з військової служби, тільки виражену у своєрідній формі, і кваліфікувати за ч. 2 ст. 409 КК.

Складом відмови від несення обов'язків з військової служби охоплюються випадки ухилення від виконання цих обов'язків під приводом нібито

релігійних переконань. За ч. 2 ст. 409 КК необхідно кваліфікувати, приміром, випадки відмови за релігійними мотивами від прийняття Військової присяги, якщо така відмова пов'язана з фактичним ухиленням від несення обов'язків з військової служби або з невиконанням будь-якої частини чи окремих військових обов'язків (наприклад, від обов'язків внутрішньої, вартової чи прикордонної служби, участі у бойових діях зі зброєю у руках, виконання тих чи інших робіт тощо). За відсутності такої умови відмова від прийняття Військової присяги не становить складу злочину, що розглядається.

Відмова підлеглого виконати конкретну вимогу командира (наприклад, відбутися у відрядження, заступити у наряд тощо) не може розглядатись як відмова від несення обов'язків з військової служби. Такі дії можуть становити склад непокори, оскільки у даному випадку вимога командира має характер наказу, а самі дії полягають не у відмові від несення обов'язків військової служби, а у відкритому невиконанні наказу.

Можливі випадки сукупності злочинів, передбачених ст. 409 КК і статтями 407, 408 КК. Так, якщо військовослужбовець шляхом підробки документів отримав короткострокову відпустку, а після закінчення встановленого терміну відпустки не з'явився без поважних причин до військової частини або на місце служби, його дії належить кваліфікувати за ст. 409 і, залежно від тривалості відсутності та інших обставин, також за статтями 407 або 408 КК.

Самокалічення, вчинене під час несення вартової чи іншої спеціальної служби (наприклад, чатовим на посту), належить кваліфікувати як ухилення від несення військової служби і порушення правил несення відповідної служби.

За конструкцією диспозицій ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом побудовані як злочини з формальним складом, які не містять у собі як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і є закінченими злочинами після вчинення відповідного діяння, передбаченого частинами 1-4 ст. 409 КК.

Суб'єктом ухилення і відмови від несення обов'язків з військової служби можуть бути військовослужбовці будь-якої категорії. Стосовно суб'єкта злочинів, передбачених частинами 3 або 4 ст. 409 КК, то такими можуть бути військовослужбовці, які проходять військову службу або виконують обов'язки з несення військової служби в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Із суб'єктивної сторони ухилення шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підробки документів чи іншого обману і відмова від несення обов'язків з військової служби, а також за умов, передбачених частинами 3 або 4 ст. 409 КК, можуть бути вчинені тільки з прямим умислом. Необхідна ознака цих злочинів – мета зовсім або тимчасово ухилитися від виконання всіх чи деяких обов'язків з військової служби. Якщо ушкодження здоров'я, симуляція хвороби, підробка документів чи інший обман вчинено без мети

ухилення від несення обов'язків з військової служби, то такі дії не становлять злочину, передбаченого ст. 409 КК. Так, необережне завдання військовослужбовцем шкоди своєму здоров'ю, хоча б воно й сприяло звільненню його від несення військової служби, не становить складу злочину, оскільки у цьому випадку відсутня мета ухилення від несення військових обов'язків. Симуляція хвороби чи інший обман, який використано для отримання покращеного харчування або іншої матеріальної користі, також не підпадає під ознаки складу ухилення. Мотивами ухилення від несення обов'язків з військової служби можуть бути у мирний час небажання переживати труднощі військової служби, намагання побувати вдома тощо, а в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці – зазвичай боягузтво, шкурництво тощо.

3.3.4. Кваліфікація військових злочинів проти порядку збереження, користування військовим майном та поведження з ним

1) Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК)

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 410 КК, може бути вчинено у таких формах:

- за ч. 1 – шляхом викрадення, привласнення, вимагання військового майна або заволодіння ним шляхом шахрайства;

- за ч. 2 – викрадення, привласнення, вимагання військового майна або заволодіння ним шляхом шахрайства військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотної шкоди;

- за ч. 3 – дії, передбачені частинами першою або другою ст. 410, якщо вони вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану;

- за ч. 4 – дії, передбачені частинами першою або другою ст. 410, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого.

Відповідно до роз'яснень зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4, відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв або заволодіння ними шляхом шахрайства чи

зловживання службової особи своїм службовим становищем настає незалежно від місця вилучення цих предметів.

Під викраденням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв слід розуміти протиправне таємне чи відкрите, зокрема й із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства, їх вилучення у юридичних або фізичних осіб незалежно від того, законно чи незаконно ті ними заволоділи.

Привласнення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв має місце при їх утриманні, неповерненні власнику особою, якій вони були довірені для зберігання, перевезення, пересилання, надані у зв'язку з виконанням службових обов'язків тощо або в якій опинились випадково чи якою були вилучені в іншої особи, яка володіла ними незаконно.

Вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв полягає у пред'явленні особі, яка законно чи незаконно ними володіє або у віданні чи під охороною якої вони перебувають, вимоги про їх передачу.

Вимагання вважається закінченим складом злочину з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з відповідною погрозою чи насильством.

Викрадення складових частин і деталей бойових припасів, що містять вибухові речовини (запали, детонатори, підричники, гранати без підричників тощо), якщо вони мають статус військового майна, теж слід кваліфікувати за ст. 410 КК як закінчене розкрадання таких речовин.

Заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями шляхом шахрайства здійснюється за допомогою обману чи зловживання довірою, а шляхом зловживання військової службової особи своїм службовим становищем – внаслідок протиправного використання нею своїх владних повноважень.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину, крім дії, є настання суспільно небезпечних наслідків і наявність причинного зв'язку між злочинними діями та негативними наслідками, які настали.

За змістом диспозицій частин 1, 2 (крім заподіяння істотної шкоди), 3, 4 (крім вчинення шляхом розбою) ст. 410 КК ці злочини за конструкцією з формальним складом і не передбачають як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків. Тому є закінченим злочином з моменту вчинення діянь, вказаних у частинах 1-4 цієї статті КК. Що стосується кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 2 (що заподіяли істотну шкоду), то безумовно це злочин з матеріальним складом і буде закінченим з моменту нанесення істотної шкоди. При цьому обов'язкова наявність таких ознак об'єктивної сторони як настання суспільно небезпечних наслідків (істотної шкоди) і причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небез-

печними наслідками, що настали. З приводу розміру істотної шкоди, оскільки законодавцем вона не визначена, то В. П. Бодаєвський пропонує "доповнити ст. 410 КК України приміткою, в якій вказати, що значною (істотною. – М.К.) є шкода, яка в 100 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян"¹²¹.

З 01.01.2016 р. розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян у частині кваліфікації злочинів встановлений на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу України (із змінами, внесеними згідно із Законом № 909-VIII від 24.12.2015)¹²², у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку.

Стосовно особливо кваліфікуючої ознаки (вчинення його шляхом розбою), передбаченої ч. 4 ст. 410 КК, то це злочин з усіченим складом. Розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою за особливостями конструкції є злочином з усіченим складом, оскільки у силу його небезпечності вважається закінченим злочином із стадії готування або замаху.

Суб'єктом корисливих посягань на військове майно можуть бути лише військовослужбовці. Разом із тим В. П. Бодаєвський відстоюється думка, що не є суб'єктами злочину, передбаченого ст. 410 КК, особи, призовані чи зараховані на військову службу незаконно, а також ті, що незаконно її проходять¹²³. Погоджуючись з позицією В.П. Бодаєвського, разом з тим, варто зазначити, що у разі осудності, дії незаконно призначеної на військову службу особи необхідно оцінювати щодо наявності в її діях ознак злочину, передбаченого ст. 262 КК.

Суб'єктивна сторона корисливих посягань на військове майно характеризується прямим умислом. При цьому В. П. Бодаєвський дотримується

¹²¹ Денисов С. Ф., Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) [Текст] : монографія / С. Ф. Денисов, В. П. Бодаєвський. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – С.118.

¹²² Податковий кодекс України [Текст] : Кодекс України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14. – № 15-16. – № 17. – Ст. 112; Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році [Текст] : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – Ст. 47.

¹²³ Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Бодаєвський ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. – С. 8.

тієї точки зору, що "при посяганнях на зброю, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, вибухові пристрої, засоби пересування, військову та спеціальну техніку, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги мотив та мета за ст. 410 КК, як правило, корисливі, але у деяких випадках вони можуть і не мати корисливого характеру (наприклад, посягання учиняються з відчуття помсти, для приховування іншого злочину, для самооборони, з хуліганських спонукань, для полювання тощо). У такому разі мотив та мета не впливають на кваліфікацію цих посягань. Посягання військовослужбовців на військове майно загального призначення обов'язково передбачають корисливий мотив. Під час розбою та насильницького вимагання за ч. 3 ст. 410 КК мета повинна вказувати на бажання заволодіння саме зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою"¹²⁴.

Кваліфікуючими ознаками вчинення аналізованого злочину, за ч. 2 ст. 410 КК, є ті самі дії, вчинені військовою службовою особою зі зловживанням службовим становищем або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотної шкоди.

Незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями або радіоактивними матеріалами визнається повторним у разі вчинення його особою, яка раніше скоїла злочин, передбачений ст. 262 або ст. 410 КК, незалежно від того, чи було їй за це засуджено, а також була вона виконавцем чи іншим співучасником такого злочину.

Оскільки незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями є самостійним складом злочину, подальші їх носіння, зберігання, ремонт, передача чи збут становлять реальну сукупність злочинів, передбачених ст. 410 та ч. 1 ст. 263 КК.

Під істотною шкодою, як це передбачено диспозицією ч. 2 ст. 410 КК, М. І. Мельник і М. І. Хавронюк пропонують "розуміти такі наслідки викрадення, привласнення, вимагання військового майна або заволодіння ним шляхом шахрайства, як завдання значних матеріальних збитків, приведення у непридатний стан військової техніки, неможливість виконання частиною (підрозділом) бойового завдання, необхідність залучення значних сил і засобів до розшуку військового майна, яке незаконно потрапило у володіння військовослужбовця тощо.

¹²⁴ *Бодаєвський В.П.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Бодаєвський ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. – С. 8.

При цьому матеріальні збитки мають бути визнані значними, якщо їх сума у кілька десятків разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину"¹²⁵.

Особливо кваліфікуючими ознаками, за ч. 3 ст. 410 КК, є дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах особливо-го періоду, крім воєнного стану, а також дії, передбачені ч. 4 цієї статті, тобто "дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого"¹²⁶.

Розбій з метою викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин містить ознаки злочину, передбаченого ч. 4 ст. 410 КК. Цей злочин вважається закінченим з моменту здійснення нападу, поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Щодо кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 410 КК, В.П. Бодаєвський пропонує "виключити з диспозиції ч. 2 ст. 410 КК кваліфікуючу ознаку "істотна шкода" та передбачити іншу – "значна шкода", що (на його думку) дасть змогу оптимально збалансувати юридичну конструкцію досліджуваної норми, зробити її більш логічною та зручною для правозастосування, диференціювати кримінальну відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно за його вартісними показниками, максимально досягти мети кримінально-правової охорони військового майна"¹²⁷. На його думку, варто доповнити ст. 410 КК приміткою про те, що значною є шкода, яка у сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Підпримуючи цю пропозицію, варто зазначити, що у разі визначення законодавцем конкретного розміру істотної шкоди, це більш диференціюватиме покарання за вчинення злочинів, предметом яких є зброя, бойові припаси і інші небезпечні вибухові пристрої і речовини.

Особливо кваліфікуючі ознаки злочинів, передбачених частинами 3 – 4 ст. 410 КК, вчинення цих злочинів в умовах особливо-го періоду, крім

¹²⁵ *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : А.С.К., 2003. – С. 168.

¹²⁶ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

¹²⁷ *Бодаєвський В. П.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Бодаєвський ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. – С. 8-9.

воєнного стану (ч. 3), а також вчинення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 4), будуть розглянуті у підрозділі 3.4.

2) Умисне чи необережне знищення або пошкодження військового майна (стст. 411-412 КК), втрата військового майна (ст. 413 КК)

Умисне знищення або пошкодження військового майна є само по собі небезпечним діянням, що характеризується умисними діями і становить велику суспільну небезпеку. Ці дії спрямовані на завдання значної матеріальної шкоди і можуть послабити у цілому матеріальну основу бойової могутності та бойової готовності військ і сил. Тому суспільна небезпека цих злочинів визначається не лише матеріальною шкодою, завданою боєздатності військових формувань, але й військовому правопорядку у цілому.

Не становить злочину, передбаченого ст. 411 КК, знищення військовослужбовцями військової служби за контрактом предметів військового обмундирування, виданих їм в особисту власність. Але умисне знищення або пошкодження будь-яким військовослужбовцем тих самих предметів, які зберігаються на складі, підпадає під ознаки злочину, що розглядається, оскільки вони є прналежністю військової частини.

Для кваліфікації злочину за ст. 411 КК не має значення, належало умисно знищене або пошкоджене військове майно тій військовій частині, де проходить військову службу військовослужбовець, або іншій військовій частині, було воно в індивідуальному чи колективному службовому використанні чи зберігалось на складі тощо.

З об'єктивної сторони умисне знищення або пошкодження військового майна характеризується такими обов'язковими ознаками: суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), наслідками і причинним зв'язком між ними.

Словосполучення "знищення або пошкодження" слід розглядати насамперед як таке, що стосується суспільно небезпечних наслідків. З ознак об'єктивної сторони цього злочину саме наслідки мають головне значення, оскільки склад злочину сформульований як матеріальний.

Під умисним знищенням військового майна слід розуміти приведення його у стан повної непридатності, внаслідок чого воно не підлягає відновленню і не може бути використано за цільовим призначенням. Під поняттям умисного знищення військового майна розуміють фізичну його непридатність (спалення, руйнування тощо), коли у результаті цього військова частина позбавляється можливості використовувати його як таке. Разом з тим цим поняттям не охоплюються випадки залишення військового майна без нагляду або його приховування, коли військова частина, установа чи організація тимчасово (до моменту його знаходження) позбавляється можливості використовувати майно.

Під пошкодженням слід розуміти приведення його у стан часткової непридатності для використання за цільовим призначенням. Пошкодження

військового майна може бути відновлено шляхом ремонту і потім знову використовуватись за призначенням. Таким чином, різниця між знищенням і пошкодженням військового майна полягає у тому, що пошкоджене майно може бути виправлене, відремонтоване, приведене у стан, придатний для використання його за призначенням, тоді як за умови знищення немає фізичної можливості поновити майно або відновлення є економічно недоцільним. Відновлення приведеного у стан непридатності військового майна може бути визнано економічно недоцільним у тому випадку, коли матеріальні витрати на його відновлення перевищують вартість цього майна.

Способом умисного знищення або пошкодження військового майна може бути будь-яка дія. Разом з тим вчинення цього злочину шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом є кваліфікуючою ознакою і передбачає відповідальність за ч. 2 ст. 411 КК.

Пошкодження військового майна у процесі викрадення (скажімо, пошкодження агрегату при розкраданні деталі з машини) належить кваліфікувати за сукупністю злочинів (за ознаками злочинів, передбачених статтями 410 і 411 КК).

За сукупністю злочинів, передбачених статтями 410 і 411 КК, необхідно кваліфікувати й дії військовослужбовця під час дезертирства, коли він самовільно залишив військову частину зі зброєю, яку потім умисно знищив або пошкодив, привівши, скажімо, її у непридатний стан.

Якщо військове майно взято не з метою викрадення, але потім умисно знищено або пошкоджено, вчинене повинно кваліфікуватись за сукупністю злочинів. Наприклад, якщо військовослужбовець незаконно заволодів транспортним засобом військової частини, який потім умисно знищив або пошкодив, то він підлягає відповідальності за сукупністю вчинених злочинів, передбачених статтями 289 і 411 КК.

Умисне знищення або пошкодження військового майна може бути пов'язано з порушенням різних спеціальних правил несення військової служби (правил вартової, внутрішньої чи інших видів служб). У цих випадках кваліфікація вчиненого, відповідно до вимог ст. 33 КК, повинна здійснюватися за сукупністю вчинених злочинів. Так, якщо чатовий пошкодив транспортний засіб, який знаходився у нього під охороною, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яких було призначено дану варту, він повинен відповідати за сукупністю вчинених злочинів за ознаками, передбаченими статтями 418 і 411 КК.

Умисне знищення або пошкодження військового майна не є злочином, якщо воно було продиктоване воєнною необхідністю. Наприклад, не становить злочину умисне знищення військової техніки або іншого військового майна у бойовій обстановці у зв'язку з тим, що виникла реальна небезпека захоплення цього майна противником, якщо при цьому не було можливості його евакуювати. Такі дії є правомірними і суспільно корисними з точки зору інтересів нашої держави і повинні визнаватися вчиненими у стані крайньої необхідності.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони умисного знищення чи пошкодження військового майна є встановлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і приведенням майна у стан повної чи часткової непридатності.

Згідно з п. 2 Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 р. № 116, розмір збитків від знищення (псування) матеріальних цінностей визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки. У разі визначення розміру збитків, що призвели до завдання майнової шкоди державі, розмір збитків визначається відповідно до методики оцінки майна, затвердженого Кабінетом Міністрів України¹²⁸.

Умисне знищення або пошкодження військового майна є закінченим злочином від моменту приведення відповідно у стан повної чи часткової непридатності предметів військового майна.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 411 КК, може бути будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язаний та резервіст, призваний на збори. Питання співучасті інших осіб вирішується на загальних підставах. При цьому у випадку, якщо військовослужбовець організовує злочин, а дії з умисного знищення або пошкодження військового майна здійснюються іншою особою, військовослужбовця визнають виконавцем, а іншу особу – співучасником злочину як пособника.

Якщо умисне знищення або пошкодження військового майна вчинене військовою службовою особою, у такому разі має місце сукупність злочинів, що потребує додаткової кваліфікації за ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем) або за ст. 426¹ (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень) КК.

Із суб'єктивної сторони умисне знищення або пошкодження військового майна характеризується тільки умисною формою вини. При вчиненні цього діяння винний усвідомлює його небезпеку для військового правопорядку, передбачає, що своїми діями він приводить у стан повної або часткової непридатності військового майна і бажає настання бажаних для нього наслідків (прямий умисел) чи свідомо припускає їх настання (непрямий умисел).

Під передбаченням суспільно небезпечного наслідку необхідно розуміти передбачення того результату, якого намагався досягти винний (прямий умисел) або настання якого він допускав (непрямий умисел). Винний передба-

¹²⁸ Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116 / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116-91п>.

час, що вчинена ним суспільно небезпечна дія за умови умисного знищення приведе у стан повної, а за умисного пошкодження – часткової непридатності визначені предмети військового майна. Якщо попри бажання за незалежних від винного причин настане інший результат чи зовсім не настане бажаний результат, то винний повинен відповідати за замах на вчинення злочину, передбаченого ст. 411 КК. Наприклад, якщо винний на підставі помсти начальнику хотів знищити шляхом підпалу військове майно, але у результаті виконаних дій лише пошкодив його, він повинен відповідати відповідно до його суб'єктивного ставлення за замах на знищення військового майна (ст. 15, ч. 2 ст. 411 КК), а не за закінчене пошкодження того самого майна.

Мотиви і мета умисного знищення або пошкодження військового майна можуть бути найрізноманітнішими, найчастіше ними є помста, хуліганські спонування тощо. Але якщо такі дії вчиняються з мотивів, які спрямовані проти основ національної безпеки України, то вчинене належить кваліфікувати за ст. 113 КК, а в окремих випадках – за ст. 111 КК. Якщо ж винний, приміром, накидає у паливний бак літака пісок із хуліганських мотивів, перебуваючи у нетверезому стані, то він підлягає відповідальності за ст. 411 КК. При цьому варто зазначити, що у разі, коли правопорушник усе-таки усвідомлював можливість посягання на суспільні відносини, які охоплюються поняттям основ національної безпеки, матиме місце ідеальна сукупність вчинених злочинів.

Суб'єктивна сторона діянь, що спричинили інші тяжкі наслідки, характеризується умислом щодо самого діяння, умислом чи необережністю щодо наслідків. При цьому ставлення винного до нещасних випадків з людьми може бути тільки необережним. За умови умисного знищення або пошкодження військового майна, яке супроводжувалось умисним завданням шкоди життю чи здоров'ю кому-небудь, вчинене необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 411 і статтею КК, що передбачає відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи.

Умисне знищення або пошкодження військового майна, вчинене загальнонебезпечним способом (шляхом підпалу, вибуху, затоплення тощо), або якщо воно спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, є кваліфікуючими ознаками вчинення цього злочину і повинно кваліфікуватись за ч. 2 ст. 411 КК. Заподіяння тяжких наслідків залежить від розміру завданої матеріальної шкоди, військової цінності й унікальності умисно знищеного чи пошкодженого військового майна, важливості зірваного внаслідок пошкодження чи знищення майна заходу бойового, навчально-бойового, господарського та іншого характеру, наявності нещасних випадків з людьми і вирішується у кожному випадку індивідуально.

Особлива військова цінність, унікальність знищеного чи пошкодженого військового майна, важливість зірваного заходу визначається висновком відповідного військового командування. До нещасних випадків відносять

загибель людей чи заподіяння їм тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості – від легких з короткочасним розладом здоров'я до тяжких.

Умисне знищення або пошкодження військового майна, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці не загальнонебезпечним способом і якщо вони не спричинили тяжких наслідків, кваліфікуються за ч. 1 ст. 411 КК¹²⁹.

За конструкцією диспозицій умисне знищення або пошкодження військового майна (частини 1-4 ст. 411 КК) побудовані як злочини з матеріальним складом, які містять у собі як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і встановлення причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, які настали, і є закінченими злочинами після вчинення відповідного діяння, передбаченого частинами 1-4 ст. 411 КК.

Елементи складу злочину, передбаченого ст. 412 КК, і їх ознаки за винятком суб'єктивної сторони, збігаються з безпосереднім об'єктом, предметом злочину, об'єктивною стороною, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 411 КК. Відмінність полягає у формі вини: винний знищує або пошкоджує військове майно через необережність. Тому його ставлення до наслідків також характеризується необережністю.

Є. С. Ковалевська зазначає, що "під шкодою у великих розмірах у ч. 1 ст. 412 КК розуміється матеріальна шкода: прямі збитки та упущена вигода"¹³⁰. При цьому термін "великий розмір" щодо цього злочину є оціночним поняттям на відміну від злочину, передбаченого ст. 196 КК (необережне знищення або пошкодження майна), де кримінальна відповідальність встановлена у залежності від того чи було при цьому додатково спричинено "тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей". Спричинення шкоди у великих розмірах як обов'язкова ознака об'єктивної сторони характерна і для інших злочинів проти власності, передбачених розділом VI Особливої частини КК.

На думку Є. С. Ковалевської, "можливість законодавчого закріплення великого розміру шкоди для ст. 412 КК вбачається спірною"¹³¹, оскільки на практиці цей розмір визначається у правозастосовній та судовій діяльності залежно від конкретних обставин кримінального провадження. З цією метою враховується повний пе-

¹²⁹ *Хавронюк М. І.* Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К.: А. С. К., 2003. – С. 175.

¹³⁰ *Ковалевська Є. С.* Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України [Текст]: монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. – К.: ВД "Дакор", 2014. – С. 81.

¹³¹ *Ковалевська Є. С.* Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України [Текст]: монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. – К.: ВД "Дакор", 2014. – С. 82.

релік знищеного або пошкодженого військового майна, його належність до тих чи інших видів зброї, боеприпасів, засобів пересування, військової або спеціальної техніки чи іншого військового майна, його вартість з урахуванням ступеня зношеності, військова цінність, можливість заміщення, значущість для військової служби, забезпечення боєздатності, боєготовності військових підрозділів тощо.

Не погоджуючись із Є.С. Ковалевською щодо недоцільності законодавчого визначення великого розміру для ч. 1 ст. 412 КК, доцільно зазначити, що нею ця пропозиція була запропонована тоді, коли не було передбачено адміністративної відповідальності згідно ст. 172¹² КУпАП за необережне знищення або пошкодження військового майна. Нині для розмежування військового адміністративного правопорушення і злочину при необережному знищенні або пошкодженні військового майна необхідно на законодавчому рівні встановити цей критерій, що дозволить у правозастосувальній діяльності уникати ситуацій, в яких випадках настає адміністративна чи кримінальна відповідальність за вчинене діяння, що стоється необережного знищення або пошкодження військового майна.

Суб'єктом злочину, що аналізується, може бути будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів. Якщо необережне знищення або пошкодження військового майна стало результатом порушення правил його збереження, допущеного військовослужбовцем, якому це майно було передано для службового користування, то вчинене характеризується його недбалим ставленням до військової служби і повинно кваліфікуватись за ознаками злочину, передбаченого ст. 425 (недбале ставлення до військової служби) КК.

Кваліфікуючими ознаками необережного знищення або пошкодження військового майна, за ч. 2 ст. 412, є спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Питання стосовно нанесення діянням винного інших тяжких наслідків повинно вирішуватись по кримінальному провадженні у кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин вчиненого злочину. До них Пленум Верховного Суду України відносить: заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень – двом і більше особам, залишення людей без житла або засобів до існування, тривалі припинення або дезорганізація роботи підприємства, установи, організації; спричинення значних матеріальних збитків державній, колективній, громадській організації або окремим громадянам; істотне погіршення екологічної обстановки у тому чи іншому регіоні (місцевості), що може передбачати радіоактивне, хімічне, бактеріологічне забруднення навколишнього природного середовища тощо¹³².

¹³² Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях [Текст] : (Офіц. текст). / упоряд. С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2013. – С. 128, 160, 263, 322.

Крім того, до інших тяжких наслідків умисного або необережного знищення або пошкодження військового майна також відносять "виведення з ладу повністю або на тривалий час військової чи спеціальної техніки, важливих споруд (аеродрому, систем водопостачання, енергопостачання, зв'язку тощо), невиконання бойового завдання, залишення людей без житла або засобів до існування"¹³³.

Кваліфікація дій військовослужбовця за ч. 2 ст. 412 виключає додаткову кваліфікацію його дій за ст. 196 КК (необережне знищення або пошкодження майна).

Необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів внаслідок порушення правил поводження з ними, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження, кваліфікується за відповідною частиною ст. 412 та ч. 1 ст. 414.

Необережне знищення або пошкодження військовослужбовцем військового майна, яке він під час несення спеціальної служби зобов'язаний охороняти, кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ст. 412, та відповідного злочину проти порядку несення спеціального виду служби.

Порушення військовослужбовцем правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що спричинило, крім тілесних ушкоджень потерпілому, вказаних у ч. 1 ст. 415 КК, ще й значне (у великих розмірах – ч. 1, інші тяжкі наслідки – ч. 2 ст. 412. – М.К.) пошкодження чи знищення військового майна, кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 412 та ст. 415. Якщо ж наслідки у вигляді тілесного ушкодження потерпілому не настали або йому було завдано внаслідок порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини лише легке тілесне ушкодження, дії винної особи кваліфікуються у такому випадку тільки за ст. 412 КК¹³⁴.

За конструкцією диспозицій необережне знищення або пошкодження військового майна (частини 1-2 ст. 412 КК) побудовані як злочини з матеріальним складом, які містять у собі як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і встановлення причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, які настали, і є закінченими злочинами після вчинення відповідного діяння і наслідків, передбачених частинами 1-2 ст. 412 КК.

¹³³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2003. – С. 945.

¹³⁴ Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка : у 3 кн. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255-447 Кримінального кодексу України. – С. 494-495.

Ознаки безпосереднього об'єкта та предмет злочину, передбаченого ст. 413 КК, у цілому збігаються з аналогічними ознаками злочинів, передбачених статтями 410-412 КК.

Разом з тим предметом злочину, передбаченого ст. 413, є не все військово-майна, а лише те, що ввірене суб'єкту цього злочину (військовослужбовцю, військовозобов'язаному та резервісту під час проходження зборів) для службового користування.

З цього приводу В.П. Бодаєвський, зазначає, що "ввіреним для службового користування військовим майном є інвентарне майно, а також інше майно, що видається для виконання обов'язків військової служби на певний строк з подальшим поверненням"¹³⁵.

Тому, з об'єктивної сторони злочин за ст. 413 КК передбачає відповідальність за втрату або зіпсування ввірених для службового користування предметів військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання.

Під зберіганням мається на увазі таке поводження з ними, яке забезпечує його збереження і готовність до використання. Правила зберігання військового майна регламентуються різноманітними нормативно-правовими актами, в яких містяться приписи щодо дотримання умов зберігання, охорони, використання, транспортування того чи іншого виду військового майна. Порушення правил зберігання може мати місце у результаті залишення майна без нагляду, внаслідок чого воно виявляється викраденим, або без засобів захисту, у результаті чого приходить у непридатний стан під впливом погодних факторів; порушення температурного режиму; не проведення технічного обслуговування (своєчасне змащування, чищення тощо).

Обов'язковою ознакою складу злочину є втрата військового майна, під якою розуміють його вихід із володіння військової частини, на балансі якої воно перебувало, поза волею особи, якій воно було ввірено.

Втрата може мати місце, наприклад, у результаті втрати предмета, його крадіжки або знищення сторонньою особою, знищенням через необережність самим військовослужбовцем, якому предмет було передано для службового користування тощо. Псування предмета, яке допускає його економічно виправдане відновлення, не становить втрати військового майна. Винний може у таких випадках відповідати за необережне пошкодження військового майна. Склад втрати військового майна вважається закінченим з моменту, коли предмет вийшов із володіння військовослужбовця, якому його було ввірено, і вжитими заходами встановити над ним контроль не вдалося.

Якщо предмет було ввірено не для службового користування, а для інших цілей, втрата військового майна складу злочину, що розглядається, не становить.

¹³⁵ *Бодаєвський В. П.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] // Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – [2-ге вид.] – К. : ВД "Дакор", 2013. – С. 725.

Так, наприклад, його не буде у випадку, якщо військовослужбовець упускає і розбиває прилад під час його перенесення, перевезення чи складування, якщо предмет військового майна йому було передано лише для виконання цих завдань.

Обов'язкова умова відповідальності за втрату військового майна – наявність причинного зв'язку між втратою і порушенням правил збереження майна. Якщо втрата сталася не у результаті порушення вказаних правил, а з інших причин, наприклад, якщо зброю було вилучено у військовослужбовця у результаті нападу на нього, склад втрати військового майна, передбачений ст. 413 КК, може бути відсутній.

За особливостями конструкції злочин, передбачений ст. 413 КК, є злочином з матеріальним складом, який як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони передбачає відповідні суспільно небезпечні наслідки вчиненого злочину у вигляді втрати чи зіпсування певного військового майна. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків, і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. У злочинах з матеріальним складом потрібно обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали¹³⁶.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 413 КК, може бути тільки військовослужбовець, військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів, якому зброю, бойові припаси, засоби пересування, предмети технічного постачання або іншого військового майна було ввірено для службового користування. Це означає, що відповідний предмет було передано військовослужбовцю, військовозобов'язаному та резервісту під час проходження зборів для застосування або зберігання у ході виконання тієї чи іншої службової функції (наприклад, для виконання стрільб, транспортування вантажу, виконання інших робіт тощо).

Із суб'єктивної сторони вина за умови втрати військового майна має форму необережності, яка визначається щодо наслідків, які настали. При цьому винний може усвідомлювати порушення, яке допустив, легковажно розраховуючи на можливість попередження втрати (наприклад, під час купання на річці залишає зброю на березі), або не усвідомлювати цього при злочинній недбалості (скажімо, при випаданні виданих йому патронів на марші з незакритої підсумки). Причому, військовослужбовець, військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів залишає зброю без нагляду, не розраховуючи на жодні обставини, які попередили б втрату, тобто допускає втрату, байдуже ставлячись до такої можливості, і ця зброя ким-небудь викрадається або знищується. Підстав для кваліфікації таких дій, крім втрати військового майна, не вбачається.

¹³⁶ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001, с. 87.

Порушення правил збереження зброї, бойових припасів та інших предметів військового майна, передбачених диспозицією ч. 1 ст. 413 КК, необхідно відрізнити від деяких суміжних злочинів, які також передбачають як можливу ознаку втрату військового майна. Одним із таких злочинів є недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК). Втрата зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна може бути кваліфікована за ст. 413 або ст. 425 КК залежно від того, з якою метою втрачений предмет було видано військовослужбовцю. Якщо його було видано для індивідуального використання у зв'язку з виконанням конкретної службової діяльності (скажімо, військовослужбовець, військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів втратив автомат, виданий йому для проведення стрільб), вчинене треба визнавати втратою військового майна, передбаченого ст. 413 КК. Коли ж предмет було видано начальнику для забезпечення службової діяльності підлеглих, то втрата передбачає недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) як невиконання чи неналежне виконання військовою службовою особою своїх обов'язків унаслідок недобросовісного чи недбалого ставлення до служби, якщо це спричинило суттєве порушення прав і законних інтересів військової частини у вигляді заподіяння істотної шкоди чи спричинення тяжких наслідків.

Втрата зброї, бойових припасів, ввірених для службового користування, може бути результатом порушення військовослужбовцем, військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів правил поведінки з ними. Ці предмети можуть бути, наприклад, знищені у результаті необережного поведінки з вогнем, порушення правил проведення стрільб тощо. У подібних ситуаціях має місце ідеальна сукупність порушення правил поведінки зі зброєю, з боєприпасами і порушення правил збереження, що призвело до їх втрати. За наявності ознак злочину, передбаченого ст. 414 КК, вчинене необхідно кваліфікувати також і за ч. 1 ст. 413 КК.

Таким чином, необхідно вирішувати і питання кваліфікації дій водія, який у результаті порушення правил водіння або експлуатації машини, ввіреної йому для службового користування, знищив її. За наявності наслідків, передбачених частинами 1 або 2 ст. 415 КК, вчинене кваліфікується за цією статтею у сукупності зі ст. 412 КК. Якщо вказані у частинах 1 чи 2 ст. 415 КК (заподіяння потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або загибель потерпілого, або загибель кількох осіб) наслідки відсутні, то діяння передбачає тільки склад злочину, передбаченого ст. 412 КК.

Порушення правил водіння військової машини, що спричинило її повне виведення з ладу або пошкодження, допущене військовослужбовцем, якому ця машина не була ввірена по службі, скажімо, за незаконного заволодіння транспортним засобом, становить ідеальну сукупність злочинів, пе-

редбачених стст. 289 і 412 КК, а за наявності відповідних наслідків – водночас і порушення правил водіння машини (ст. 415 КК).

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками (обставинами) злочинів, передбачених стст. 411, 413 КК, є їх вчинення в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 3 ст. 411 та ч. 2 ст. 413), а також вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 411 та ч. 3 ст. 413 КК), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

3) Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК)

Нині на озброєнні військових формувань України перебувають різноманітні системи і види зброї, боєприпасів, вибухових, радіоактивних та інших речовин і предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих. Тому їх використання супроводжується суворим дотриманням спеціальних правил обережності, порушення яких може призвести до загибелі й каліцтва людей, знищення військового майна, зриву різних військових заходів та інших тяжких наслідків.

Об'єктивна сторона злочину включає порушення правил поведження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими предметами, речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, радіоактивними матеріалами, наслідок і причинний зв'язок між порушенням і наслідком. Порушенням правил поведження зі зброєю, речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, визнається невиконання чи неналежне виконання встановлених прийомів або недотримання встановленої послідовності дій зі зброєю, а також із речовинами й предметами у процесі користування ними, що дорівнює порушенню правил, які забезпечують безпеку зберігання вказаних речовин і предметів.

Користуватися зброєю, речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, доводиться під час виконання обов'язків будь-якого виду військової служби, тому виникає необхідність вирішувати питання розмежування порушень правил того чи іншого виду військової служби і поведження зі зброєю, речовинами і предметами. Наприклад, якщо начальник складу боєприпасів залишає сховище відкритим і в цей час до нього проникає стороння особа, з вини якої стався нещасний випадок, поведінка начальника становить недбале ставлення до військової служби, передбачене ст. 425 КК. Якщо ж начальник сам недбало користувався, скажімо, гранатою чи допустив порушення правил безпеки, встановлених для даного сховища, – зокрема куриє, ці дії за наявності відповідних наслідків передбачають відповідальність за ст. 414 КК.

Не становить ознак злочину, передбаченого ст. 414 КК, порушення обов'язків з їх охорони. До обов'язків осіб зі складу варті, а також добового наряду не входить користування предметами, що охороняються. Ці особи не повинні ні застосовувати їх, ні створювати умови для безпечного зберіган-

ня, що входить до компетенції інших осіб. Завдання добового наряду – забезпечити зберігання предметів, попередити їх розкрадання, псування, знищення, тобто наслідки, які можуть настати у результаті впливу сторонніх осіб. Наслідки, що настали від самовиявлення небезпечних властивостей предмета, не входять до складу тих, які добовий наряд зобов'язаний попередити.

У низці випадків до обов'язків чатового входить забезпечення дотримання іншими особами правил поведження з тими чи іншими предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих. Порушення ним цих обов'язків становить порушення статутних правил вартової служби.

Чатовий може нести відповідальність за порушення правил поведження зі зброєю, речовинами і предметами, зокрема й щодо тих, які перебувають у нього під охороною, на загальних для всіх військовослужбовців підставах. Склад такого злочину становить, наприклад, недбале поведження чатового зі своїм автоматом, що призвело до нещасного випадку. Якщо він при цьому допускає порушення статутних правил вартової служби – приміром, відволікається від охорони об'єкта, то це порушення кваліфікується додатково за ст. 418 КК за сукупністю злочинів. Подібна ситуація може мати місце і в разі порушення військовослужбовцем, який входив до складу наряду з охорони державного кордону України, правил поведження з виданою йому зброєю, боєприпасами.

Наслідки, передбачені ст. 414 КК, різноманітні, вони являють собою, як правило, фізичні, але можуть включати й майнові збитки. Характер і розмір спричиненого наслідку лежить в основі розрізнення простого складу злочину, з кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками складів злочинів.

Потерпілими від злочину можуть бути окремі військовослужбовці, цивільні особи, а також військова частина чи інша державна, громадська або приватна організація.

Обов'язкова ознака об'єктивної сторони – причинний зв'язок. Причиною може бути визнано тільки таке порушення, яке здатне завдати передбаченої законом шкоди. Порушення, хоча й допущене, але якщо не перебуває у причинному зв'язку з наслідками, що настали, не може бути поставлене у вину за ст. 414 КК. Наприклад, якщо у результаті допущених чатовим порушень статутних правил вартової служби стороння особа вкрала зі складу, що охороняється, вибухівку, то ці порушення не можуть бути визнані такими, що перебувають у причинному зв'язку із загибеллю викрадача, яка настала внаслідок недбалого поведження з його боку з вибуховою речовиною.

Причиною не може бути, зокрема, й порушення, яке належить до сфери організації забезпечення безпечного поведження з предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, навіть якщо вони й призвели до тяжких наслідків.

Так, наприклад, керівник стрільб, який через порушення існуючих правил перед початком стрільб не підняв на пункті управління червоний пра-

порець, що означає готовність до стрільби і попереджує про небезпеку, відповідає за допущене порушення і наслідки, що настали у зв'язку з цим за ст. 425 КК, а не за ст. 414 КК. Якщо ж буде встановлено, що тяжкі наслідки настали внаслідок порушень, допущених не лише керівником, але й тим, хто здійснював стрільбу, то останній підлягає відповідальності за ст. 414 КК, а керівник стрільб – лише за ст. 425 КК.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 414 КК, можуть бути, перш за все, військовослужбовці, які за родом своєї службової діяльності користуються зброєю, речовинами і предметами, що становлять небезпеку для оточуючих, головним чином, військовослужбовці, які самі застосовують зброю, речовини і предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, чи які забезпечують їх зберігання, перевезення чи доставку і які порушують при цьому правила поведження з ними. Суб'єктами злочину можуть бути також і ті військовослужбовці, які через своє службове становище мають доступ до зброї, речовин і предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих: наприклад, чатовий, який проник у сховище, що охороняється, і порушив правила поведження з ними; чатовий, що взяв у вартовому приміщенні з піраміди чужий автомат і в результаті необережного поведження з ним завдав комусь тілесних ушкоджень. За ст. 414 КК можуть нести відповідальність і військовозобов'язані та резервісти під час проходження ними встановлених законодавством навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Коли ж ідеться про порушення правил поведження зі звичайною стрілецькою зброєю чи типовими речовинами і предметами, що перебувають на озброєнні, здебільшого до відповідальності за ст. 414 КК притягується будь-який військовослужбовець, який допустив ці порушення, незалежно від того, чи перебував предмет злочину у нього правомірно, чи був отриманий у протиправний спосіб. Тут важливо врахувати, що собою являє зброя, речовина, предмети, правила поведження з якими було порушено, а також рівень підготовки суб'єкта щодо дотримання цих правил.

Суб'єктивна сторона злочинів включає вину у формі необережності. При цьому винний передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховує на їх відвернення (злочинна самовпевненість) або не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинен був і міг їх передбачити (злочинна недбалість).

До суб'єктивної сторони обов'язково входить здатність особи усвідомлювати вчинюване порушення, в іншому випадку вчинене становить невинне завдання шкоди (казус). Із цього положення випливає, що військовослужбовець, якому предмет ввірений чи став доступним на військовій службі, зобов'язаний розуміти властивості цього предмета і вміти поводитись із ним. Якщо, скажімо, комірником складу вибухових речовин призна-

чено військовослужбовця, який не має ні знань, ні досвіду поводження з цими речовинами і не отримав відповідного інструктажу, то порушення ним правил поводження, що вимагають спеціальних знань, не може бути поставлено йому у вину, це завдання шкоди буде випадковим. Відповідальність за наслідки у цьому випадку може бути покладено на військову службу особу, яка не забезпечила належного навчання комірника складу.

За ч. 1 ст. 414 КК передбачається відповідальність за заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень різної тяжкості, аж до тяжких, а також у разі створення реальної небезпеки для довкілля. За ч. 2 цієї статті кваліфікується порушення, внаслідок якого заподіяно тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого. Ступінь тяжкості тілесних ушкоджень у випадку заподіяння їх кільком особам для кваліфікації вчиненого за ч. 2 значення не має. Загибель кількох осіб є ознакою складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 414 КК.

Частина 3 ст. 414 КК передбачає також відповідальність за інші тяжкі наслідки. Виходячи зі змісту цієї норми, під іншими тяжкими наслідками слід розуміти перш за все великі майнові збитки. Небезпечність для оточуючих полягає у можливості заподіяння не лише тілесних ушкоджень чи смерті, але й великої майнової шкоди. Але обов'язковою умовою визнання такої шкоди наслідком, передбаченим ч. 3 ст. 414 КК, є створення при цьому реальної загрози заподіяння шкоди життю та здоров'ю оточуючих. Якщо порушення спричинило разом із великою майновою шкодою і тілесні ушкодження чи смерть потерпілих, усе вчинене необхідно кваліфікувати за ч. 3 ст. 414 КК – за ознакою спричинення загибелі кількох осіб чи інших тяжких наслідків.

Розмір майнової шкоди залежить від вартості знищеного майна і його військової цінності. До майнової шкоди включають не лише шкоду, заподіяну сусіднім об'єктам (скажімо, під час вибуху знищується й саме приміщення, де воно знаходилось), а також і вартість самого предмета, якщо його було знищено чи пошкоджено. Фактично наявна при цьому втрата військового майна додаткової кваліфікації за ст. 413 КК не потребує, все вчинене охоплюється ст. 414 КК. Такий висновок можна зробити на підставі того, що диспозиція ч. 2 ст. 413 говорить про втрату або зіпсування ввірених для службового користування зазначених предметів військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання, а диспозиція ч. 1 ст. 414 передбачає відповідальність за порушення правил поводження зі зброєю та іншими небезпечними речовинами і матеріалами, зокрема й радіоактивними матеріалами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

За конструкцією диспозицій порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (частини 1 – 3 ст. 414 КК) побудовані як злочини з матеріальним складом, які містять у собі як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і встановлення

причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, які настали, і є закінченими злочинами після вчинення відповідного діяння і наслідків, передбачених частинами 1-3 ст. 414 КК. Окремо необхідно зазначити, що це не стосується тієї ситуації, коли мова йде про порушення, вказані у диспозиції ч. 1, у результаті яких виникла "небезпека для довкілля". За цих умов конструкція об'єктивної сторони порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, є усіченим складом злочину, оскільки стадія завершення злочину самим законом переноситься на стадію замаху (ч. 2 ст. 15 КК).

4) Порушення правил водіння або експлуатації машин, правил польотів або підготовки до них, правил кораблеводіння (стст. 415-417 КК)

Ст. 415 КК передбачає два самостійних склади злочинів: порушення правил водіння і порушення правил експлуатації бойових, спеціальних і транспортних машин.

Об'єктивна сторона злочину за ст. 415 КК передбачає як порушення правил водіння військових машин, так і їх експлуатацію. Порушення інших правил (проведення робіт, техніки безпеки тощо), хоча б і під час руху машини і завдана шкода особі чи майну, під дію цієї статті КК не підпадає.

Поняття "бойова, спеціальна чи транспортна машина" передбачаються всі саморушні машини, наявні у військових формуваннях, включаючи й рейкові при рухові на під'їзних шляхах.

Поняття "експлуатація машин" визначається у нормативно-правових актах як використання машин і їх технічне обслуговування у процесі використання. Порядок використання і технічного обслуговування машин визначений Правилами дорожнього руху, статутами Збройних Сил України, положеннями й інструкціями з експлуатації відповідного типу машин. Але у ст. 415 КК встановлено відповідальність за порушення правил експлуатації тільки у тій частині, яка покликана забезпечувати безпеку руху.

До таких порушень належать: 1) випуск у рейс завідомо технічно несправної машини; 2) допуск начальником або старшим машини до управління осіб, завідомо не підготовлених до управління конкретною машиною або за своїм станом не здатних забезпечити безпеку руху (через сп'яніння, втому, хворобу тощо); 3) віддавання водієві розпоряджень, які явно суперечать правилам експлуатації. Ці розпорядження можуть стосуватись управління машиною (вибір швидкості руху, здійснення маневру тощо) й експлуатації (посадка людей на не облаштовану для перевезення людей машину, завантаження негабаритних вантажів, порушення правил буксирування тощо); 4) порушення водієм правил, покликаних забезпечувати безпеку руху інших машин (залишення машини у темну пору доби на дорозі без увімкненого стоп-

сигналу; передача управління особам, які перебувають у нетверезому стані чи з інших причин не здатні забезпечити безпеку руху тощо).

Об'єктивну сторону цього злочину становлять лише ті порушення, які посягають на безпеку руху і спричинюють зазначені у законі наслідки.

Порушення правил водіння може виявлятися як у суспільно небезпечній дії (перевищення швидкості руху, порушення правил обгону тощо), так і в суспільно небезпечній бездіяльності (невживання заходів щодо зупинки у необхідних випадках, не перемикання далекого світла на ближнє тощо).

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 415 КК, є: 1) суспільно небезпечні діяння; 2) суспільно небезпечні наслідки, що заподіяли потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або його смерть чи загибель кількох осіб; 3) причинний зв'язок між діянням і вказаними у законі наслідками. За особливостями конструкції такий злочин з матеріальним складом і вважається закінченим з моменту настання негативних наслідків, передбачених диспозиціями частин 1 і 2 ст. 415 КК.

Порушення правил експлуатації шляхом дії може бути в активній поведінці, яка суперечить правилам експлуатації, наприклад, у допущенні до управління осіб, які не мають на це права, випуску у рейс технічно несправної машини тощо, а шляхом бездіяльності – у пасивній поведінці суб'єкта: у невиконанні приписів правил експлуатації, скажімо, неприпинення неправильних дій водія, самоусунення від контролю за технічним станом машини, яка виходить у рейс, тощо.

Порушення військовою службовою особою інших правил експлуатації, а не тих, які покликані забезпечувати безпеку руху, не становить об'єктивної сторони цього злочину. Порушення правил експлуатації становить об'єктивну сторону цього злочину лише у тому випадку, коли воно призводить до настання таких самих за змістом наслідків, як і за умови порушення правил водіння – нещасних випадків із людьми.

Встановлення причинного зв'язку у справах про порушення правил експлуатації машин ускладнюється тим, що порушення правил експлуатації і викликані ним наслідки віддалені одне від одного у часі і у просторі. Приміром, військова службова особа випускає у рейс завідомо технічно несправну машину, у результаті чого вона потрапляє в аварію наступного дня, здійснивши пробіг на відповідну відстань. Цей проміжок у просторі й часі заповнюється діями водіїв та інших учасників руху, які нерідко також є неправомірними і самі здатні викликати нещасні випадки з людьми. Практично можливі випадки, коли один і той самий наслідок може викликати порушення правил експлуатації або порушення правил водіння, або те й інше порушення одночасно.

Загибель потерпілого внаслідок порушення правил водіння або експлуатації машин охоплюється ч. 1 ст. 415 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК не потребує. Якщо ж порушення правил водіння поєднане з подальшим ненаданням допомоги потерпілому, що перебував у

небезпечному для життя стані, то такі дії треба кваліфікувати, виходячи з вимог ст. 33 КК за сукупністю злочинів, тобто потрібна додаткова кваліфікація зазначених дій за ст. 135 КК.

Спричинення внаслідок порушення правил водіння або експлуатації машин наслідків у вигляді виведення з ладу повністю або на тривалий час цінної військової техніки, житла громадян, важливих споруд тощо необхідно кваліфікувати залежно від предмета злочину за статтями 196 або 412 КК.

Якщо порушення має місце під час проведення певних робіт, техніки безпеки чи правил охорони праці, хоча такі порушення й було допущено під час руху машини, такі дії необхідно кваліфікувати за іншими статтями КК, які передбачають відповідальність за порушення зазначених правил, а в окремих випадках – за злочини проти життя і здоров'я громадян, знищення або пошкодження майна тощо.

Суб'єктом порушення правил водіння бойових, спеціальних і транспортних машин може бути будь-який військовослужбовець, незалежно від того, покладено чи ні на нього спеціальні обов'язки водіння військових машин, а також військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів. Для визнання військовослужбовця суб'єктом злочину, що розглядається, не має значення, чи є винний штатним водієм машини, чи перебуває він у процесі водіння машин при виконанні обов'язків з військової служби, чи обіймає якусь посаду.

Аналіз суспільних відносин, які охороняються ст. 415 КК, показує, що наявність обов'язку водіння військової машини у порядку військової служби не є обов'язковою ознакою суб'єкта порушення правил водіння військової машини. Суб'єктом цього злочину є той, хто об'єктивно і суб'єктивно посягає на військовий правопорядок, який забезпечує безпечно для людей водіння військових машин.

Зміст суспільних відносин, які врегульовані правилами експлуатації, свідчить про те, що їх учасником може бути не будь-який військовослужбовець, а лише той, на якого покладається обов'язок виконання певних дій (розпорядчого чи технічного характеру), спрямованих на створення умов, що гарантують безпеку водіння машини. Право допущення водія до управління машиною або відсторонення його від управління, дозволу чи заборони виходу машини з парку, проведення технічного огляду машини тощо мають лише спеціально уповноважені на виконання цих дій особи, вимоги яких мають обов'язкову силу для водіїв, осіб технічної служби, наряду по парку тощо. Особи, які не мають таких повноважень, об'єктивно не можуть впливати на створення необхідних умов для безпеки руху машин і посягати на його безпеку. Тому вони не можуть бути суб'єктом порушення правил експлуатації військових машин.

Тобто за порушення правил експлуатації машин можуть бути притягнуті до відповідальності за ст. 415 КК тільки ті військовослужбовці, на яких відповідними актами законодавства покладено спеціальні обов'язки з експлуатації військової техніки, наприклад, з контролю за її технічним станом: командири автомобільних підрозділів, техніки (старші техніки), заступники командирів

військових частин і підрозділів з технічної частини, начальники автомобільних служб, чергові парку, механіки-водії, водії, старші машин тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною виною. У переважній більшості випадків вина особи, яка порушила правила руху машини, характеризується злочинною самовпевненістю, яка передбачає, що суб'єкт свідомо порушує правила, передбачає можливість настання нещасних випадків з людьми, але легковажно розраховує не допустити їх настання. Наприклад, водій свідомо не знижує швидкості машини на повороті, переконаний у тому, що завдяки наявним у нього навичкам зможе благополучно подолати поворот.

За умови злочинної самовпевненості воля особи спрямована на недопущення можливих наслідків. Але вжитих заходів виявилось недостатньо для попередження шкоди. Наслідки настають попри переконання особи у тому, що вони не настануть. У тих випадках, коли вчинене характеризується прямим чи непрямым умислом щодо заподіяння шкоди особі, це необхідно кваліфікувати як умисний злочин проти особи чи власності. Порушення правил водіння виступає у таких випадках лише як спосіб вчинення цих злочинів.

Вина може характеризуватися злочинною недбалістю тоді, коли винний не передбачав можливості настання вказаних у законі наслідків, хоча міг і повинен був їх передбачити. Відсутність передбачення можливості настання шкідливих наслідків обумовлена тим, що суб'єкт не усвідомлював, що він порушує правила руху (наприклад, відволікся і не помітив дорожнього знаку, сигналу світлофора, перепони на шляху руху тощо), хоча міг і повинен був це усвідомлювати.

Кваліфікуючою ознакою злочину є загибель кількох осіб (ч. 2 ст. 415). Згідно з п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 14 "Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті" "загибеллю кількох людей (ч. 2 ст. 415 КК) є смерть хоча б двох потерпілих, що настала внаслідок порушення особою правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, правил водіння або експлуатації машин під час однієї дорожньо-транспортної події. У разі загибелі двох людей під час різних дорожньо-транспортних подій винна особа має відповідати за ч. 1 ст. 415 КК"¹³⁷. Якщо ж в результаті однієї дорожньо-транспортної події мала місце загибель одного потерпілого і спричинення іншому потерпілому середньої тяж-

¹³⁷ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 14 / Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2010. – С. 287.

кості чи тяжких тілесних ушкоджень, то за наявності вини дії підлягають кваліфікації за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 415 КК із зазначенням у процесуальних документах кримінального провадження обох наслідків діяння об'єктивної сторони цього злочину.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 416 КК, становить діяння (дія або бездіяльність) у виді порушення правил польотів і підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, наслідками яких є спричинення катастрофи або інших тяжких наслідків і причинний зв'язок між вказаними порушеннями та наслідками, що настали.

Порушення правил може проявлятися як у вчиненні дій, заборонених правилами польотів і підготовки до них (допуск до польоту у складних метеорологічних умовах непідготовленого екіпажу, випуск у політ у складних метеорологічних умовах, за яких вильоти заборонено, допуск до польоту без попереднього медичного огляду членів льотного екіпажу тощо), так і невиконання передбачених правилами вимог (член екіпажу не доповів про погане самопочуття перед польотом, штурман не доповів про втрату орієнтування перед польотом і не вжив заходів до визначення свого місцезнаходження, командир літального апарату не виконав наказу про припинення польоту тощо). Ці порушення можуть бути допущені як у період підготовки до польоту, так і під час виконання польоту. Об'єктивну сторону злочину, що розглядається, утворюють лише такі порушення, які посягають на безпеку польотів літальних апаратів.

Як зазначає з цього приводу М. І. Хавронюк, "порушення правил польотів може полягати у порушенні правил: пілотування (ухилення від заданого ешелону польоту, порушення встановлених норм і схем набору висоти, виходу із зони аеродрому, зниження чи заходу на посадку); проведення різних повітряних операцій (десантування, бомбардування, будівництва інженерних споруд за допомогою вертольотів тощо) або інших правил польотів (взяття на борт судна кількості пасажирів, яка перевищує встановлені нормативи, політ із вимкненим радіозв'язком або вимкненою апаратурою світлового чи радіолокаційного розпізнавання, несанкціоноване світлове, радіо- та інше електромагнітне випромінювання, заборонений демонстраційний політ над населеним пунктом або вліт без дозволу в інші заборонені зони, зони обмеження польотів та небезпечні зони, передача управління літальним апаратом сторонній особі, політ літерного рейсу гелікоптером за правилами візуальних польотів у гірській місцевості вночі) тощо.

Порушення правил підготовки до польотів полягає у недоброякісному плановому або неплановому ремонті і технічному обслуговуванні літальних апаратів, тобто у ремонті (технічному обслуговуванні) з порушенням стандартів, норм і правил, які визначають технологію їх проведення (скажімо, залишення тих недоліків, які треба було усунути, встановлення зіпсованих деталей), із подальшим звітом про проведену перевірку льотної придатності повітряного судна чи доповіддю про готовність його до польоту. Порушенням вказаних правил

є і випуск повітряного апарата у політ із незавершеним технічним обслуговуванням, заправка його некондиційним паливом чи спеціальними рідинами, неврахування стану ресурсів та строків служби повітряного судна і його комплектуючих, допуск до польоту з порушенням передпольотного відпочинку чи нормативів робочого часу, вимог щодо медичного огляду або недоброякісного ремонту і утримання аеродромів, засобів сигналізації, зв'язку тощо.

Порушення правил експлуатації літальних апаратів може виявлятися в експлуатації несправних повітряних суден або таких, що не зареєстровані та не мають посвідчення про придатність до польотів (або особливого посвідчення про придатність до польотів, яке видається для перельоту до місця ремонту після пошкодження, що спричинило часткову втрату придатності до польотів), у використанні повітряних суден не за призначенням, неправильно розміщенні вантажу на борту літального апарата тощо¹³⁸.

Злочинним наслідком як ознакою об'єктивної сторони є катастрофа або інші тяжкі наслідки. Катастрофою вважається льотна подія, яка спричинила загибель кого-небудь із членів екіпажу або з числа осіб, які були на борту, під час руйнування чи пошкодження літального апарата, а також настання смерті кого-небудь із вказаних осіб. Більш детально визначення катастрофи зазначено у п. 49 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України, згідно з яким "катастрофа – авіаційна подія з людськими жертвами, що призвела до загибелі або зникнення безвісти когось із пасажирів, членів екіпажу або третіх осіб, а також у разі отримання ними тілесних ушкоджень зі смертельним наслідком під час: а) перебування у цьому повітряному судні; б) безпосереднього зіткнення з будь-якою частиною повітряного судна, включаючи частини, що відокремились від цього повітряного судна; в) безпосередньої дії струменя газів реактивного двигуна; г) зникнення безвісти повітряного судна. До катастроф також належать випадки загибелі когось із осіб, які перебували на борту, у процесі їх аварійної евакуації з повітряного судна. У разі отримання тілесних ушкоджень, внаслідок яких протягом 30 діб з часу авіаційної події настала смерть, вони класифікуються як тілесні ушкодження зі смертельним наслідком"¹³⁹.

Під іншими тяжкими наслідками необхідно розуміти нещасні випадки з людьми, які не належать до складу екіпажу чи пасажирів, повне руйнування літака чи таке його пошкодження, відновлення якого з економічної точки зору є недоцільним, заподіяння великої матеріальної шкоди об'єктам власності (приміром, пошкодження і знищення аеродромних споруд, промислових об'єктів, будівель, споруд, знищення чи пошкодження іншого майна тощо). Під час визначення характеру наслідків як тяжких враховується вплив

¹³⁸ Хавронюк М. І. Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : А. С. К., 2003. – С. 191-192.

¹³⁹ Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48-49. – Ст. 536.

шкоди на боєготовність і боєздатність військової частини, на виконання нею бойових та інших завдань тощо.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України "аварія – авіаційна подія без людських жертв, що призвела до серйозного пошкодження чи руйнування повітряного судна, тілесних ушкоджень пасажирів, членів екіпажу чи третіх осіб"¹⁴⁰.

За конструкцією диспозиція порушення правил польотів або підготовки до них побудована як злочин з матеріальним складом, який містить у собі як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і встановлення причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, які настали, і є закінченим злочином після вчинення відповідного діяння і наслідків, передбачених ст. 416 КК.

Суб'єктом порушення правил польотів може бути військовослужбовець, який безпосередньо бере участь у здійсненні польоту літального апарата, якщо він виконує ці функції у порядку виконання обов'язків з військової служби. До суб'єктів цього злочину належать командир літального апарату, члени льотного екіпажу, військові службові особи, які здійснюють керівництво польотом.

Суб'єктами порушення правил підготовки до польотів, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів можуть бути тільки особи, до обов'язків яких входить підготовка літака й екіпажу до польоту: льотний і технічний склад екіпажу, інженерно-технічний склад, прями й безпосередні начальники льотного складу екіпажу – керівник польотів, службові і посадові особи служб забезпечення польотів та інші. Встановлювати, чи входив до обов'язків військовослужбовця обов'язок з підготовки повітряного судна, необхідно на підставі відповідних нормативно-правових актів.

Із суб'єктивної сторони порушення правил польотів і підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів характеризується неoberежною виною у виді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості.

За умови злочинної самовпевненості винний свідомо порушує правила польотів чи підготовки до них, передбачає можливість настання вказаних у законі наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення. Якщо завдана шкода охоплювалась умислом винного, то діяння належить кваліфікувати залежно від того, на порушення яких суспільних відносин був спрямований його умисел. За умови злочинної недбалості особа зазвичай не усвідомлює, що діє наперекір вимогам правил, і тому не передбачає можливості настання наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити за більш вдумливого ставлення до своїх дій.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 417 КК, передбачає діяння (дію або бездіяльність), які проявляються у порушенні правил кораб-

¹⁴⁰ Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48-49. – Ст. 536.

леводіння, наслідком яких є загибель людей, корабля або інші тяжкі наслідки і причинний зв'язок між ними.

Порушення правил кораблеводіння шляхом дії може виявлятися у вчиненні дій попри встановлені правила кораблеводіння. Скажімо, переміщення корабля повним ходом під час туману, снігопаду чи зливи або в інших подібних умовах, які обмежують видимість.

За бездіяльності винний не вчиняє того, що передбачено правилами. Зокрема, під час плавання поблизу мілин командир корабля повинен вжити заходів щодо вимірювання глибини, зменшення ходу чи повної зупинки машини, у результаті чого корабель сів на мілину і зазнав серйозних пошкоджень.

Як зазначає М. І. Хавронюк, порушення правил кораблеводіння, тобто безпосереднього управління кораблем, іншим судном у плаванні може полягати у неправильному визначенні курсу корабля; порушенні правил входу його у порт чи виходу з порту; правил маневрування і подавання сигналів, проведення водолазних робіт і буксирування, посадки і висадки пасажирів, перевищення встановленої швидкості руху; недотриманні вимог навігаційних знаків, зупинці судна у заборонених місцях; неправильному розміщенні вантажів; невиконанні сигналів зустрічних суден та неживанні інших заходів щодо запобігання зіткненню кораблів у морі, заходів безпеки на випадок шторму чи інших надзвичайних подій; порушенні порядку рятування на морі тощо¹⁴¹.

Чи відповідали дії винного правилам кораблеводіння, чи зобов'язаний він був виконати відповідні дії, невиконання яких обумовило настання шкідливих наслідків, встановлюється як за допомогою показань свідків, спеціалістів, так нерідко й на підставі висновку відповідної експертизи чи експерта.

Порушення правил експлуатації військового корабля, наприклад, у наданні вищестоящим військовим командиром дозволу на вихід у море технічно несправного чи перевантаженого корабля не охоплюється ст. 417 КК, оскільки правила кораблеводіння і диспозиція цієї статті не передбачають вказаних дій. Тому у разі настання тяжких наслідків зазначені дії можуть бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 426 або за ч. 3 ст. 426¹ КК.

Під людськими жертвами слід розуміти загибель внаслідок порушення правил кораблеводіння хоча б однієї людини.

Під загибеллю корабля розуміють повне пошкодження корабля у результаті зіткнення, вибуху, затоплення тощо, що стало результатом порушення правил кораблеводіння.

Серйозне пошкодження корабля за ознакою спричинення інших тяжких наслідків передбачає заподіяння пошкоджень, які вимагають проведення капітального ремонту чи великих матеріальних затрат на відновлення ко-

¹⁴¹ Хавронюк М. І. Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : А. С. К., 2003. – С. 196.

рабля. Корабель вважається загиблим, якщо його відновлення неможливе з технічних чи економічних міркувань (причин).

Загибель або серйозне пошкодження корабля передбачають наслідки злочину не лише у тому випадку, коли пошкодження завдані кораблю, правила водіння якого було порушено, але й у випадку, коли внаслідок зіткнення суден постраждав корабель, командир якого порушень правил кораблеводіння не допустив.

До інших тяжких наслідків належать спричинення ушкоджень будь-кому (членам екіпажу, особам, які тимчасово перебувають на кораблі, особам іншого корабля чи особам, що були на причалі, тощо), знищення чи пошкодження вантажів та інших матеріальних цінностей.

Встановити причинний зв'язок між порушенням правил і наслідками, що настали, означає довести, що саме порушення правил кораблеводіння спричинило настання негативних наслідків. Якщо наслідки настали з інших причин – приміром, у результаті недостатньої підготовки до походу матеріальної частини і механізмів корабля, то вчинене не охоплюється об'єктивною стороною аналізованого складу злочину, але може передбачати склад іншого військового чи загальнокримінального злочину. Так, якщо корабель вийшов у море без належної заправки паливом через недбале ставлення до військової служби певних військових службових осіб, у результаті чого у складних метеорологічних умовах опинився без пального і зазнав аварії, то зазначені особи винні у недбалому ставленні до військової служби і повинні нести відповідальність за ст. 425 КК.

Також не становить складу даного злочину порушення правил вахтової служби. Наприклад, якщо трюмний машиніст засне на вахті і в результаті цього двигун вийде з ладу, вчинене належить кваліфікувати за ст. 418 КК.

Якщо велика матеріальна шкода чи інші тяжкі наслідки були заподіяні внаслідок порушення заходів безпеки під час проведення ремонту корабля, порушення правил поведіння з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, або внаслідок інших діянь, не пов'язаних з кораблеводінням, винна особа може бути притягнута до відповідальності, зокрема, за статтями 271, 272, 274, 412, 414, 425 КК.

Оскільки відповідні акти законодавства вимагають від командира корабля керувати кораблем сміливо, енергійно та рішуче, без побоювання відповідальності за ризикований маневр, що диктується обстановкою, то у відповідних випадках питання про відповідальність має вирішуватися з урахуванням положень КК щодо виправданого ризику (ст. 42) або крайньої необхідності (ст. 39).

Особа, яка керувала кораблем із порушенням правил кораблеводіння і під час його загибелі не виконала до кінця своїх службових обов'язків і залишила корабель, несе відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених статтями 417 і 428 КК.

За конструкцією диспозиція порушення правил кораблеводіння побудована як злочин з матеріальним складом, який містять у собі як обов'язко-

ву ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і встановлення причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, які настали, і є закінченим злочином після вчинення відповідного діяння і наслідків, передбачених ст. 417 КК.

Суб'єктом злочину є військовослужбовець, який перебуває при виконанні обов'язків з управління кораблем. До таких осіб належать: командир військового судна, штурман, старший помічник командира корабля, вахтовий офіцер або військовослужбовець, який керує яхтою, шлюпкою чи гідролітаком на плаву.

В окремих випадках суб'єктом злочину може бути боцман та інший військовослужбовець (військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів) – член екіпажу корабля, а також командир з'єднання кораблів, якщо він вступає у безпосереднє управління кораблями.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини. Вона може виступати у виді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості. За злочинної самовпевненості винний передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків і усвідомлює, що порушує правила кораблеводіння, але вважає, що шкідливих наслідків, можливість настання яких у результаті порушень, які він допускає, йому вдасться запобігти завдяки вжитим заходам. Однак наслідки у цих випадках настають, адже вжиті заходи через легковажний розрахунок були явно недостатніми для попередження наслідків. Щодо мети і мотивів, які обумовили відступ винного від вимог правил, то вони перебувають за межами складу злочину і можуть впливати лише на вибір міри покарання.

За злочинної недбалості особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків, вказаних у законі, діючи наперекір правилам. Причини того, що особа не передбачає факту порушення нею вимог правил кораблеводіння, можуть бути також найрізноманітніші (незнання правил, відсутність практичних навичок водіння корабля у відповідних умовах, неуважність, що не дозволила йому вчасно помітити зміну обстановки, тощо). Злочинна недбалість у діяч особи буде лише у тому випадку, коли вона повинна була і могла їх передбачити, що допускає порушення правил і настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. За відсутності такої можливості має місце невинне заподіяння шкоди – випадок.

3.3.5. Кваліфікація злочинів проти порядку несення спеціальних служб

1) Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК)

З об'єктивної сторони порушення статутних правил вартової служби може виражатись як у дії, вчиненій попри пряму заборону відповідних нормативно-правових актів, так і в бездіяльності, тобто у невиконанні того, що

передбачено статутом чи відповідними наказами або розпорядженнями. Злочин, що аналізується, може бути виражений у порушенні статутних правил: 1) вартової (вахтової) служби; 2) патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання. Його об'єктивна сторона характеризується суспільно небезпечними діями та наслідками, а також причинним зв'язком між ними.

Основні правила вартової служби регламентовані Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, дія якого поширюється на інші військові формування, створені відповідно до законів України. На розвиток статутних правил вартової (вахтової) служби у гарнізонах, у військових частинах (на кораблях) передбачено розклад гарнізонних (внутрішніх) варт, схему розміщення постів у кожній варті, відомість наряду варт, табель постів, схему розміщення постів та інструкцію начальникові варті, план посилення охорони об'єктів варті, а для варт, які змінюються під час тривоги, крім цього, – документацію на випадок оголошення тривоги.

Вартою є спеціальний озброєний підрозділ для виконання бойового завдання з метою охорони та оборони військових об'єктів.

Спеціальними видами варті є: а) почесна варта (почесний ескорт) – підрозділ (команда), призначений для віддавання військових почесей під час зустрічі вищих службових осіб держави, для винесення на урочисті засідання Бойового Прапора, під час відкриття державних пам'ятників, для зустрічі та проведів представників інших держав, а також під час поховання окремих категорій осіб; б) варта з охорони та оборони об'єктів, обладнаних технічними засобами охорони, яка здійснюється шляхом чергування контрольно-охоронних груп із виставленням або без виставлення чатових на посту; в) варта з охорони озброєння і техніки під час перевезення військ і сил; г) варта з охорони військових вантажів під час перевезення; д) вахта – особливий вид чергування на кораблях ВМС; е) конвоювання – супроводження засуджених, що утримуються у дисциплінарному батальйоні, а також на гауптвахті під охороною військовослужбовців, озброєних штатною зброєю і засобами спеціального впливу.

Варти також бувають гарнізонні і внутрішні (корабельні), які призначаються для охорони та оборони об'єктів однієї військової частини, постійні або тимчасові. Постійні варти передбачаються розкладом варт. Тимчасові варти до розкладу варт не включаються і призначаються наказом начальника гарнізону або командира військової частини для охорони та оборони військового майна під час завантаження (розвантаження), тимчасового складування, супроводу вантажів, які перевозяться різними видами транспорту, а також для охорони заарештованих.

Порушення статутних правил вартової (вахтової) служби може виявитись, зокрема, з боку: а) *начальника варті* – у не направленні у визначений

час зміни на пости, не перевірки стану технічних засобів охорони, неприбутті на пост особисто під час виклику чатовим тощо; начальника варти на гауптвахті – у невживанні заходів для попередження втечі заарештованих і для припинення безладдя у разі виникнення заворушень серед них тощо; б) *помічника начальника варти* – у не перевірки несення військової служби чатовими тощо; в) *розвідного* – у неприйнятті від розвідного попередньої варти під час виставлення чатових на пости об'єктів, що перебувають під охороною згідно з табелем постів тощо; г) *чатового (озброєного вахтового)* – у відволіканні від пильної охорони свого поста, залишенні поста, допущенні до поста ближче за встановлену відстань сторонніх осіб, віддаванні зброї стороннім особам тощо; д) *водія транспортного засобу* – у не доставленні за наказом начальника варти та його помічника до постів та з постів зміни й осіб, які перевіряють несення служби чатовими, тощо; е) *вивідного* – у недбалому ставленні до охорони заарештованих під час їх виведення з гауптвахти, у невживанні заходів щодо затримання заарештованого у разі його втечі тощо; є) *оператора технічних засобів охорони* – у нездійсненні безперервного контролю за апаратурою, не проведенні технічного обслуговування технічних засобів охорони тощо; ж) *помічника начальника варти з технічних засобів охорони* – у не вмиканні (вимиканні) на об'єктах технічних засобів охорони тощо; з) *вахтового офіцера* – у не оголошенні тривоги у випадках, де неможливе зволікання, у невиконанні спеціальних обов'язків під час руху корабля або стоянки на якорі (швартових); и) *вахтового центрального поста (носових, кормових відсіків)* – у не оголошенні аварійної тривоги, несвоєчасному вентилюванні акумуляторної батареї; і) *командира вахтового поста* – у не слідкуванні за утриманням у належному стані швартових, кранців, східців, за безпекою катерів (шлюпок) у районі його поста тощо.

Крім того, з боку будь-якого військовослужбовця зі складу варти (вахти) порушення правил вартової (вахтової) служби може полягати у порушенні встановленого порядку застосування фізичної сили, вогнепальної та холодної зброї¹⁴². Питання про відповідальність чатового за вказані порушення необхідно вирішувати, враховуючи положення КК про необхідну оборону і затримання особи, що вчинила злочин: статутні норми вимагають від чатового стійко обороняти свій пост, застосовувати зброю проти правопорушників, рішуче і сміливо діяти багнетом і прикладом для захисту себе або об'єкта.

Основні правила патрулювання встановлені Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами. Серед них, зокрема, Закон України "Про Військову службу право-

¹⁴² Хавронюк М. І. Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : А. С. К., 2003. – С. 198-203.

порядку у Збройних Силах України" від 07.03.2002 р. № 3099-III¹⁴³, наказ Міністерства оборони України від 07.02.2012 р. № 62 "Про затвердження Інструкції про порядок організації патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України", зареєстровано у Міністерстві юстиції України 20.02.2012 р. за № 252/20565¹⁴⁴.

Згідно з підп. 1.2 п. 1 розд. 1 Інструкції про порядок організації патрульно – постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України патрульно-постова служба у Збройних Силах України – комплекс заходів, який виконується підрозділами Служби правопорядку щодо забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин (установ), у військових містечках, на вулицях і в громадських місцях. Відповідно до цієї Інструкції передбачені: схема маршруту патрулювання, інструкція для патрулів Служби правопорядку, картка маршруту пішого патруля.

На розвиток положень Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України складаються і начальником гарнізону затверджуються схеми патрулювання та інструкції патрулям. До інструкції додають схему руху патрульних, список осіб, які мають право розпечатувати сховища або бути допущеними до приймання техніки і майна, зразки допусків, зліпки з печаток (відтиски пломб).

Патруль може перебувати у складі гарнізонного або внутрішнього наряду. У складі гарнізонного наряду передбачаються, зокрема: гарнізонні патрулі і патрульні контрольних постів військової інспекції безпеки дорожнього руху.

Патрулювання у гарнізоні призначене для підтримання порядку серед військовослужбовців на вулицях і в громадських місцях, на залізничних станціях (вокзалах), у морських (річкових) портах, аеропортах, а також у прилеглих до гарнізону населених пунктах і організується наказом начальника гарнізону.

Патрулі споряджають зі складу військових частин гарнізону. При цьому патруль складається з начальника патруля (офіцера, прапорщика (мічмана) або сержанта (старшини) і двох-трьох патрульних (осіб рядового чи сержантського складу). Патрулі можуть бути піші чи на автотранспорті. Патрулювання проводять упродовж доби або лише у певний час дня чи ночі.

Охорона окремо розташованих підрозділів здійснюється спорядженими від підрозділів патрульними, озброєними штатною зброєю. Такі внутрішні

¹⁴³ Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України [Текст] : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14. – Ст. 708.

¹⁴⁴ Про затвердження Інструкції про порядок організації патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України [Текст] : наказ Міністерства оборони України від 07.02.2012 р. № 62, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.02.2012 р. за № 252/20565 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – С. 125. – Ст. 633.

патрулі входять до складу добового наряду підрозділу, вони підпорядковані командирю, старшині та черговому підрозділу (черговому окремої роти, батальйону, дивізіону).

Порушення статутних правил патрулювання може полягати:

а) з боку начальника патруля – у неналежному керівництві несенням служби патрульними, неналежному стеженні за поведінкою військовослужбовців, не затримуванні військовослужбовців, які порушують військову дисципліну чи громадський порядок, тощо;

б) з боку патрульного – у невиконанні ним обов'язків стежити за поведінкою військовослужбовців і доповідати про помічені порушення ними військової дисципліни та громадського порядку начальникові патруля, нікуди не відходити без його дозволу, нічого не брати від затриманих і не передавати їм без дозволу начальника патруля, а патрульного з охорони окремо розташованих підрозділів – у відволіканні від виконання поставленого завдання.

Порушення вказаних правил матиме місце також у випадках порушення встановленого порядку застосування сили до правопорушника.

Тяжкими наслідками, для запобігання яким призначено варту (вахту), слід вважати випадки викрадення військового майна з об'єктів, що охороняються, його знищення, пошкодження із заподіянням матеріальної шкоди у великих розмірах, втрата Бойового Прапора, втеча з гауптвахти заарештованих, а з дисциплінарного батальйону – осіб, які відбувають покарання, зрив бойового завдання, що виконується військовою частиною (підрозділом), тощо. Тяжкими наслідками, для запобігання яким призначено патруль, може бути визнано випадки масового або грубого порушення порядку серед військовослужбовців у громадських місцях, яким, у порушення своїх обов'язків, не запобіг склад патруля, заподіяння потерпілим тяжких тілесних ушкоджень внаслідок порушення правил застосування патрульними зброї тощо¹⁴⁵.

Настання тяжких наслідків у результаті порушення статутних правил вартової служби значно підвищує суспільну небезпеку злочину. Для наявності цієї ознаки необхідно, щоб вони настали у результаті порушення статутних правил вартової (вахтової) служби, попередження яких входило до обов'язків даної вarti (вахти).

Для застосування ч. 1 ст. 418 КК необхідно встановити, що: 1) особою порушено статутні правила вартової (вахтової) служби; 2) у результаті цих порушень настали тяжкі наслідки, попередження яких було прямим обов'язком чатового (вarti, вахти); 3) є причинний зв'язок між цими порушеннями і тяжкими

¹⁴⁵ Хавронюк М. І. Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : А. С. К., 2003. – С. 204-206.

наслідками, які настали; 4) особа винна як у порушенні статутних правил вартової (вахтової) служби, так і в спричиненні тяжких наслідків. Тільки за наявності всіх цих обставин порушення може бути кваліфіковано за ч. 1 ст. 418 КК.

Наслідки, передбачені ч. 1 ст. 418 КК, завжди пов'язані з завданням, яке виконується вартою (вахтою) і, як правило, належить до безпеки об'єкта, що охороняється вартою (вахтою). Це головним чином викрадення або пошкодження військового майна, яке охороняється, проникнення на об'єкт, який охороняється, сторонніх осіб і розголошення у результаті цього державної таємниці, втеча заарештованого з гауптвахти, незаконне заволодіння бойовою, спеціальною чи транспортною машиною тощо.

Здійснюючи кваліфікацію вчиненого за ст. 418 КК, необхідно встановити, що негативні наслідки, які настали, є такими, відвернення яких становило обов'язок даної особи зі складу варти (вахти), а не обов'язок варти (вахти) в цілому. Так, начальник варти, який систематично підтримував телефонний зв'язок і здійснював перевірки несення військової служби, не повинен відповідати за крадіжку, що вчинив на охоронюваному вартою (вахтою) об'єкті один із чатових у період між телефонним зв'язком та перевітками. Не несе відповідальності за ст. 418 (а тільки за ст. 408) чатовий, який дезертирував із приміщення варти (вахти), оскільки варту (вахту) призначено не для запобігання подібним випадкам.

Порушення чатовим, іншою особою зі складу варти (вахти) або патруля правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, яке не призвело до заподіяння тілесних ушкоджень кільком особам або смерті потерпілого, інших тяжких наслідків, повністю охоплюється ч. 1 ст. 418 КК. В інших випадках таке діяння потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 414 і 418 КК.

Викрадення військового майна, вчинене чатовим з охоронюваного ним об'єкта, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 410 і 418 КК. Якщо чатовий попередньо домовився про крадіжку майна з іншими військовослужбовцями і під час несення військової служби допустив їх із цією метою на пост, він несе відповідальність за ст. 418 і ч. 2 ст. 410 КК (за ознакою вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб)¹⁴⁶.

За особливостями конструкції об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 418 КК, є злочином з матеріальним складом, який як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони передбачає настання відповідних суспільно небезпечних наслідків вчиненого злочину. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків, і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. У злочи-

¹⁴⁶ *Хавронюк М. І.* Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : А. С. К., 2003. – С. 206-207.

нах з матеріальним складом треба обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали.

Суб'єктами порушення статутних правил вартової (вахтової) служби можуть бути лише ті військовослужбовці (військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), які входять до складу варти. До них належать: начальник варти, його помічник, розвідні, вивідні чи конвойні, які призначаються для охорони і конвоювання арештованих на гауптвахті і засуджених, а також черговий на вартах і його помічник (у внутрішніх вартах – черговий у військовій частині і його помічник), яким варти підпорядковуються. *Суб'єктами порушення статутних правил* вахтової служби можуть бути лише особи, які несуть цю службу на кораблях у складі корабельної чи спеціальної вахти, включаючи чергового на кораблі й вахтового офіцера.

Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України забороняє призначати у варту (вахту) військовослужбовців, які не прийняли Військової присяги. Тому обов'язковою умовою визнання їх суб'єктами злочину, який розглядається, необхідно визнавати прийняття ними Військової присяги.

Початковим моментом несення вартової служби є момент подання (під час розводу) команди для зустрічі чергового на вартах (чергового у військовій частині), а кінцевим – момент подачі начальником варти, який змінився, команди для руху у військову частину.

Несення вартової служби є тимчасовим виконанням спеціальних військових обов'язків. Варти повинні змінюватися щодоби. Військовослужбовців призначають у варту за наказом відповідних командирів / начальників, як правило, не частіше, ніж через дві доби. Якщо організація вартової служби чи керівництво нею входить до постійних службових обов'язків військовослужбовця, то за їх порушення, пов'язані з організацією вартової служби, він не може бути притягнутий до відповідальності за ст. 418 КК. Його дії можуть розглядатись як військовий службовий злочин або як дисциплінарний проступок. Це стосується, зокрема, таких військових службових осіб, як начальник гауптвахти, командир підрозділу, від якого направляється варта.

Суб'єктами порушення патрулювання можуть бути особи, які входять до складу патруля – начальник патруля і патрульні. При цьому не має значення, де ніс військову службу з патрулювання військовослужбовець, який допустив порушення, – у межах гарнізону чи в іншому місці поза гарнізоном, а також був він зі зброєю чи без зброї. Обов'язковою умовою є призначення особи у встановленому порядку до складу наряду патрулів, призначених для підтримання військової дисципліни на вулицях і в громадських місцях.

Із суб'єктивної сторони порушення статутних правил вартової (вахтової) служби можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність. Деякі порушення за своїм характером передбачають тільки умисну форму вини (наприклад, залишення поста, викрадення з об'єкта, який охороняється). Для

інших порушень характерна головним чином необережна форма вини (неправильне поводження зі зброєю, неуважний огляд чатовим підступів до об'єкта, який охороняється, невміле застосування приладів, які є на посту, тощо). Окремі порушення можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність (скажімо, пропуск сторонніх осіб на територію об'єкта, який охороняється). При цьому необхідно зазначити, що вказані порушення можуть кваліфікуватись як злочин, передбачений ч. 1 ст. 418 КК, у разі, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту). Під час аналізу суб'єктивної сторони цього злочину необхідно встановлювати психічне ставлення особи не лише до самого факту допущеного нею порушення правил вартової (вахтової) служби, але й до спричинення тяжких наслідків.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 418 КК, є вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 2), а особливо кваліфікуючими – вчинення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 цієї статті), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

2) Порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК)

З об'єктивної сторони злочин полягає у порушенні тих чи інших вимог встановленого порядку несення служби особами прикордонного наряду, яке може бути вчинене як активними діями, так і бездіяльністю.

Диспозиція ст. 419 КК є бланкетною. Тому для встановлення об'єктивної сторони складу злочину необхідно звертатися до нормативно-правових актів, які регулюють порядок несення прикордонної служби і визначати, які, зокрема, правила порушено і в чому конкретно ці порушення виражено.

Порушеннями правил несення прикордонної служби повинні бути визнані самовільне залишення ділянки державного кордону, зміна маршруту руху прикордонного наряду, сон на посту, відволікання від охорони державного кордону, неповідомлення про поміченого правопорушника, порушення маскування, ведення переговорів чи обмін предметами з прикордонною охороною іншої держави тощо. Порушення може полягати у неправильному застосуванні зброї, а також у незастосуванні зброї, коли правила несення прикордонної служби передбачають її застосування. Злочином визнаються зазначені порушення, якщо вони спричинили тяжкі наслідки. У разі відсутності настання тяжких наслідків може йтися лише про дисциплінарний проступок у діянні конкретного військовослужбовця. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є причинний зв'язок між вчиненим діянням і тяжкими наслідками. Тому за особливостями конструкції об'єктивна сторона цього складу злочину з матеріальним складом. Факультативними ознаками об'єктивної сторони є спосіб, обстановка, засоби вчинення злочину, які не впливають на кваліфікацію цього злочину. Що стосується таких ознак об'єктивної сторони, як місце і час вчинення злочину, передба-

ченого ст. 419 КК, то це є обов'язкові ознаки, які передбачають місце знаходження державного кордону як за зовнішнім периметром держави, так і в окремо визначених місцях. Щодо часу, протягом якого можливе порушення правил несення прикордонної служби, то ці обов'язки особи прикордонних нарядів виконують з моменту отримання наказу на охорону державного кордону до доповіді старшому зміни прикордонних нарядів про прибуття з ділянки відповідальності та результати несення прикордонної служби. Тобто, початковим моментом несення служби у складі наряду є отримання наказу начальника застави на охорону державного кордону, а кінцевим – доповідь начальнику застави про виконання поставленого завдання.

Під тяжкими наслідками передбачаються: перехід державного кордону, напад на прикордонну заставу і пости, людські жертви, заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або завдання тілесних ушкоджень середньої тяжкості кільком особам тощо. Тяжкість наслідків законодавцем конкретно не визначена, тому є оціночною категорією і визначається у практичній діяльності з урахуванням усіх обставин кримінального провадження.

Якщо особа, яка порушила правила несення прикордонної служби, одночасно вчиняє будь-який інший злочин (як військовий, так і загальнокримінальний), дії необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 419 КК, може бути тільки особа з числа військовослужбовців, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України. Склад прикордонного наряду оголошується у наказі. До нього можуть входити пости нагляду, дозори, пошукові групи тощо. До складу наряду входить також черговий на прикордонній заставі.

Прикордонний загін є основною структурною одиницею Державної прикордонної служби, до складу якого можуть входити прикордонні комендатури, прикордонні застави, контрольно-пропускні пункти, відділення прикордонного контролю.

Суб'єктивна сторона порушення правил несення прикордонної служби може виявитись як в умислі (прямому чи непрямому), так і в необережності (злочинній самовпевненості чи злочинній недбалості). Тому встановлення форми вини у діянні особи, яка допустила порушення правил несення прикордонної служби, якщо це спричинило тяжкі наслідки, є важливою умовою правильної оцінки суспільної небезпеки вчиненого злочину і прийняття обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні. Прикладом вчинення злочину з необережності може бути відхилення від маршруту руху прикордонного наряду у результаті неуважності, несумлінне ставлення до вивчення місцевості тощо.

Як зазначає Ю. Б. Курилюк, "злочин, передбачений ст. 419 КК, є злочинном зі змішаною протиправністю і його суб'єктивна сторона характеризується виною у таких формах: 1) прямий умисел до порушення правил та до наслідків;

2) непрямий умисел до порушення правил та до наслідків; 3) прямий або непрямий умисел до порушення правил та необережна вина у виді злочинної самопевненості до наслідків. Мотив, мета та емоційний стан є факультативними ознаками суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 419 КК, та не впливають на його кваліфікацію¹⁴⁷. Разом з тим з'ясування мотиву, мети та емоційного стану вчинення цього злочину сприятиме правильній і повній оцінці вчиненого суб'єктом злочину діяння, а їх характеристика може впливати на призначення винному покарання та остаточне прийняття судового рішення.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 419 КК, є вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 2), а особливо кваліфікуючими – вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 цієї статті), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

3) Порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК)

З об'єктивної сторони, злочин полягає у порушенні функціональних обов'язків або інших правил несення бойового чергування. У конкретних випадках порушення можуть проявитись у залишенні території чергового підрозділу, вживанні спиртних напоїв, пошкодженні і виведенні з ладу бойових механізмів і технічних засобів, які забезпечують виконання бойового завдання, самовільному ввімкненні або вимкненні радіотехнічної апаратури, залишенні без нагляду ввімкненої апаратури, допуску до апаратів (механізмів) сторонніх людей, невиконанні команд, які подаються, припиненні спостереження за ціллю, яка з'явилась, тощо. Злочин може вчинюватися як шляхом активних дій (скажімо, залишення території чергового підрозділу), так і злочинної бездіяльності (скажімо, неприйняттям через апаратуру сигналів, які подаються).

Але не кожне порушення військового правопорядку, яке вчинюється під час несення бойового чергування, може становити склад злочину, який розглядається. Диспозиція ч. 1 ст. 420 КК конкретно передбачає, що це ті порушення правил несення бойового чергування, які встановлені для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України у разі спричинення тяжких наслідків. Якщо таких наслідків ці порушення об'єктивно не можуть спричинити, тоді має місце дисциплінарний проступок.

Диспозиція ст. 420 КК є бланкетною, оскільки не містить конкретизації порушень правил несення бойового чергування, які містяться в інших нормативно-правових актах.

Характер, завдання бойового чергування (бойової служби), правила їх несення, конкретні функціональні обов'язки кожного військовослужбов-

¹⁴⁷ *Курилюк Ю. Б.* Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Класичний приватний університет / Ю. Б. Курилюк. – Запоріжжя, 2014. – С. 13-14.

ця, який входить до складу чергового підрозділу, передбачені Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, наказами Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, командувачів видів Збройних Сил України.

Військовослужбовці зі складу бойового розрахунку, який несе бойове чергування, може бути призначений у варту (наряд) для охорони бойової позиції чи об'єктів, які розміщені на території чергового підрозділу. У зв'язку з цим виникає питання про кваліфікацію порушень правил несення служби з охорони цих об'єктів.

Служба з охорони об'єктів на території чергового підрозділу, яка виконується бойовим розрахунком цього самого підрозділу, має свої особливості. Військовослужбовці, виділені для цієї військової служби, не звільнюються від несення бойового чергування, вони залишаються у складі бойового розрахунку, що виконує бойове завдання. Тому обов'язки вартової служби тут виконуються поряд із виконанням обов'язків бойового чергування. При кваліфікації зазначених дій необхідно враховувати вимоги ч. 2 ст. 33 КК, що за сукупності злочинів кожен із них підлягає кваліфікації окремо.

Під тяжкими наслідками слід розуміти шкоду, завдану суспільним відносинам, що охороняються цією нормою (недоторканність сухопутного, морського чи повітряного простору України). До тяжких наслідків можуть бути віднесені, приміром, випадки порушення державного кордону України іноземними військовослужбовцями, зокрема розвідувальними літаками, надводними чи підводними кораблями, зрив чи суттєве ускладнення виконання бойового завдання внаслідок виведення з ладу матеріальної частини, загибелі людей тощо. При цьому, якщо порушення правил несення бойового чергування супроводжувалось умисним знищенням чи пошкодженням бойової техніки, умисним убивством або заподіянням умисного тяжкого тілесного ушкодження, то такі дії повинні кваліфікуватися за сукупністю вчинених злочинів. Тяжкість наслідків законодавцем конкретно не визначена, тому є оціночною категорією і визначається у практичній діяльності з урахуванням усіх обставин кримінального провадження.

За конструкцією диспозицій порушення правил несення бойового чергування (частини 1-3 ст. 420 КК) побудовані як злочини з матеріальним складом, які містять у собі як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони настання суспільно небезпечних наслідків і встановлення причинного зв'язку між самим діянням і суспільно небезпечними наслідками, які настали, і є закінченими злочинами після вчинення відповідного діяння і настання наслідків, передбачених частинами 1-3 ст. 420 КК.

Суб'єктом цього злочину можуть бути лише військовослужбовці, які входять до складу чергової зміни бойового розрахунку, екіпажу, поста чи іншого чергового підрозділу. Формально юридично такими суб'єктами можуть бути і військовозобов'язані та резервісти під час проходження відповідних зборів у разі входження до складу чергових сил і засобів.

Для несення бойового чергування на відповідних об'єктах виділяються чергові підрозділи, чергові зміни, чисельність і бойовий розрахунок яких визначаються наказом відповідного командира або начальника. Ним же встановлюється тривалість чергування.

Бойове чергування може нести підрозділ у повному складі. У такому випадку будь-хто з військовослужбовців підрозділу, що входить за наказом у бойовий розрахунок, за порушення правил несення бойового чергування підлягає відповідальності за ст. 420 КК. Але безпосереднє несення бойового чергування може покладатися не на весь підрозділ, а лише на чергову зміну бойового розрахунку цього підрозділу, яка забезпечена необхідними бойовими засобами і спроможна за необхідності самостійно виконувати бойове завдання. Суб'єктами злочину у подібних випадках може бути визнано лише осіб, які входять до складу чергової зміни бойового розрахунку.

Із суб'єктивної сторони, злочин, який розглядається, може бути вчинений як умисно (прямий і непрямий умисел), так і через необережність. За умови кваліфікації злочинів за ст. 420 КК необхідно встановлювати психічне ставлення особи до заподіяння тяжких наслідків. У більшості випадків вина суб'єкта до цих наслідків виявлятиметься у формі необережності, але в окремих випадках – у формі умислу. У разі вчинення злочину з прямим умислом на заподіяння шкоди територіальній недоторканності чи військовій могутності України або з метою ослаблення держави, вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів також за відповідними статтями злочинів проти основ національної безпеки України.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 420 КК, є вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 2), а особливо кваліфікуючими – вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 цієї статті), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

4) Порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК)

З об'єктивної сторони, порушення статутних правил внутрішньої служби може бути вчинено як дією, так і шляхом бездіяльності. Диспозиція ч. 1 ст. 421 КК є бланкетною, тому під час притягнення до відповідальності за цей злочин необхідно точно встановлювати, які правила несення військової служби порушено винним. Правила несення внутрішньої служби добовим нарядом детально регламентовані у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженому Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV¹⁴⁸. Обов'язки осіб добового наряду передбачені у розділі 7 Статуту.

¹⁴⁸ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 194.

Стаття 421 КК не передбачає у диспозиції порушення наказів і розпоряджень, виданих у розвиток статутних правил внутрішньої служби. У деяких випадках у судовій практиці може виникати питання про кваліфікацію такого порушення. Уявляється, що порушення особою добового наряду письмових наказів, виданих відповідно до Статуту і у розвиток статутних правил внутрішньої служби, має бути кваліфіковано за ст. 421 КК (скажімо, порушення інструкції про порядок проведення тривоги, спеціальних інструкцій для чергових на кораблі тощо), тому що ці норми, по суті, розкривають і конкретизують статутні правила внутрішньої служби.

На кораблях завдання внутрішньої служби виконують особи чергової служби, яка має певні особливості. Зокрема, чергування на кораблі має на меті не лише підтримання внутрішнього порядку і спостереження за проведенням заходів, які забезпечують життя і побут особового складу, але й підтримання призначеної бойової і похідної готовності корабля, контроль за виконанням особовим складом обов'язків служби, за полагодженими діями механізмів, систем і обладнання та періодичне їх обслуговування, забезпечення того, щоб корабель не потонув.

Обов'язковою ознакою цього злочину є настання тяжких наслідків, якщо їх запобігання входило до обов'язків осіб добового наряду. Поняття "тяжкі наслідки" належить до категорії оціночних, які визначаються у кожному конкретному випадку.

До таких наслідків можуть бути віднесені: зрив внутрішнього розпорядку у підрозділі або виконання бойового завдання, вчинення у підрозділі злочину, заподіяння кому-небудь з особового складу військової частини чи підрозділу тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження тощо.

Встановлення причинного зв'язку між допущеним порушенням статутних правил внутрішньої служби і тяжкими наслідками, що настали, обов'язкове. Якщо такий зв'язок не встановлено, то підстав для кваліфікації допущених порушень за ст. 421 КК немає. У такому разі може мати місце дисциплінарний проступок.

За особливостями конструкції злочин з матеріальним складом, оскільки передбачає в обов'язковому порядку настання тяжких наслідків, запобігання яким входило до обов'язків особи добового наряду. За умови настання вказаних наслідків злочин визнається закінченим.

Суб'єктами злочину можуть бути тільки військовослужбовці, які входять до добового наряду військової частини (крім варти і вахти). Згідно зі ст. 268 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, до них належать: черговий у військовій частині; його помічник; черговий і днювальні у парку, механік-водій чергового тягача; черговий фельдшер або санітарний інструктор і днювальні медичного пункту; черговий і помічники чергового контрольно-пропускового пункту; черговий їдальні та робітники їдальні; черговий штабу військової частини та посильні; черговий сигналіст; пожежний наряд; водії чергових автомобілів.

Щоденно наказом у військовій частині призначають чергового військової частини, помічника чергового військової частини, чергового парку, черговий підрозділ, а також підрозділи, від яких виділяють добовий наряд військової частини й особовий склад для виконання нарядів на роботи.

У добовий наряд роти призначають: чергового роти, днювального роти, кількість яких встановлюється командиром військової частини.

Згідно зі ст. 310 Статуту, черговий роти відповідає за дотримання порядку у роті й неухильне виконання розпорядку дня, збереження зброї, ящиків із боєприпасами, майна роти, особистих речей військовослужбовців і за правильне несення служби днювальними. Без дозволу чергового по військовій частині він не має права припиняти виконання своїх обов'язків. Відповідальність за дотримання порядку і збереження зброї, боєприпасів, майна роти й особистих речей військовослужбовців роти несе також днювальний у підрозділі.

Відповідно до ст. 274 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, на кожну добу призначається черговий підрозділ для посилення варти або термінового виклику у разі виникнення пожежі, стихійного лиха та в інших випадках. Він входить до складу добового наряду і підпорядковується черговому по військовій частині. Якщо у випадку виклику за тривоною на військовослужбовців чергового підрозділу покладаються обов'язки внутрішньої служби, то вони за допущені порушення можуть нести відповідальність за ст. 421 КК. З моменту виклику чергового підрозділу для посилення варти на військовослужбовців, які входять до його складу і призначених для охорони військових об'єктів або виконання інших обов'язків вартової служби, поширюються положення Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, за порушення яких їх можуть притягувати до відповідальності за ст. 418 КК.

На військових кораблях, а також на кораблях спеціального призначення і суднах забезпечення суб'єктами злочину, передбаченого ст. 421 КК, можуть бути військовослужбовці, які входять до складу корабельної і спеціальної чергової служби, наприклад, черговий на кораблі, черговий боцман, команда чергового катера (шлюпки), днювальні у житлових приміщеннях, чергові у бойових частинах і службах, черговий кермовий, днювальні у машинних і котельних відділеннях тощо.

Військовослужбовці, призначені у наряд на роботи, не входять до складу добового наряду і не можуть нести відповідальність за ст. 421 КК.

Суб'єктивна сторона порушення статутних правил внутрішньої служби може полягати як в умислі (прямому чи непрямому), так і в необережності (злочинній самовпевненості або злочинній недбалості). У більшості випадків злочин вчинюється умисно.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 421 КК, є вчинення його в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 2), а особливо кваліфікуючими – вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 цієї статті), про що мова буде вестись у підрозділі 3.4.

3.4. КВАЛІФІКАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ АБО В БОЙОВІЙ ОБСТАНОВЦІ

Законом України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини" від 12.02.2015 р. № 194-VIII¹⁴⁹ Верховна Рада України доповнила 11 злочинів (ч. 2 ст. 403, ч. 3 ст. 405, ч. 4 ст. 407; ч.3 стст. 408-409, ч. 2 стст. 413, 418-421, 428 КК) кваліфікуючою та 25 злочинів (чч. 3-4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, чч. 4-5 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 5 ст. 407, чч. 4 стст. 408-409, чч. 3-4 стст. 410-411, ч. 3 ст. 413, ч. 3 стст. 418-421, чч. 3-4 стст. 425-426, чч. 4-5 ст. 426-1, ч. 3 ст. 428 КК) особливо кваліфікуючою ознаками відповідно *"вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану"* та *"вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці"*. Крім того, ч. 1 ст. 425 та ч. 2 цієї статті КК (незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею) доповнені відповідно ознаками вчинення зазначеного злочину *"в умовах особливого періоду, крім воєнного стану"* та *"в умовах воєнного стану"*.

Згідно з абзацом 11 ст. 1 Закону України "Про оборону України" *"особливий період – ... настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні, або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудований період після закінчення воєнних дій"*¹⁵⁰.

Поняття мобілізації визначено у ч. 2 ст. 1 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", де зазначено, що *"мобілізація в Україні – це комплекс заходів, які здійснюються у державі з метою планомірного переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу"*¹⁵¹.

Як передбачено ч. 4 ст. 1 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" з моменту оголошення мобілізації (крім цільової, яка проводиться у мирний час для ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та

¹⁴⁹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 р. № 194-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 16, ст. 113.

¹⁵⁰ Про оборону України [Текст]: Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – Ст. 420.

¹⁵¹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію [Текст]: Закон України від 13 травня 1999 р. № 644-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 27. – Ст. 221.

катастроф) чи введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях *настає особливий період* функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій.

Воєнний стан – це особливий правовий режим (політико – економічна ситуація), що впроваджується в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Воєнний стан вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України упродовж двох днів з моменту звернення Президента України. Режим воєнного стану існує від дня і часу оголошення стану війни і до дня і часу оголошення про укладення миру.

Визначення воєнного стану (із змінами) зазначено у ст. 1 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Зокрема, "воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень"¹⁵².

Аналогічне визначення воєнного стану (за винятком змін від 12.05.2015 р.) міститься і в абзаці 12 ст. 1 Закону України "Про оборону України" від 05.10.2000 р. № 2020-III¹⁵³.

Щодо поняття воєнного часу у законодавстві України є таке положення. Згідно з ч. 3 ст. 4 Закону України "Про оборону України" "з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни"¹⁵⁴.

Протягом 2014 року Президент України відповідно до компетенції (ст. 106 Конституції України) і на підставі виданих указів три рази оголошував в Україні мобілізацію, зокрема:

¹⁵² Про правовий режим воєнного стану [Текст] : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.

¹⁵³ Про оборону України [Текст] : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – Ст. 420.

¹⁵⁴ Про оборону України [Текст] : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – Ст. 420.

від 17 березня 2014 р. № 303/2014 "Про часткову мобілізацію", який затверджено Законом України від 17.03.2014 р. № 1126-VII¹⁵⁵;

від 6 травня 2014 р. № 454/2014 "Про часткову мобілізацію", який затверджено Законом України від 06.05.2014 р. № 1240-VII¹⁵⁶;

від 21 липня 2014 р. № 607/2014 "Про часткову мобілізацію", який затверджено Законом України від 22.07.2014 р. № 1595-VII¹⁵⁷.

У першому разі мобілізація проводилась на території всієї України і, зокрема, "на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя здійснити з числа громадян, які у добровільному порядку висловили бажання бути призваними на військову службу, у тому числі шляхом прибуття до військових комісаріатів, військових частин". Мобілізація проводилась протягом 45 діб із дня набрання чинності Указом Президента України, тобто з 17.03.2014 р., після його затвердження Верховною Радою України.

Наступні дві черги ("хвилі") мобілізації теж проводились протягом 45 діб із дня набрання чинності зазначених указів Президента України від 6 травня та 21 липня 2014 р.

На підставі Указу Президента України від 14 січня 2015 р. № 15/2015 "Про часткову мобілізацію", який затверджений Законом України від 15.01.2015 р. № 113-VIII¹⁵⁸, протягом 2015 року була проведена часткова мобілізація "у три черги протягом 210 діб із дня набрання чинності цим Указом".

Як зазначає А.М. Ониськів, "установлено такі етапи особливого періоду як кваліфікуючої ознаки злочинів проти порядку проходження військової служби, що залежать від початку ... та закінчення мобілізації в Україні (з 18 березня 2014 року по 2 травня 2014 року, з 7 травня 2014 року по 21 червня 2014 року, з 24 липня 2014 року по 7 вересня 2014 року, з 20 січня 2015 року по 22 серпня 2015 року)"¹⁵⁹. Зазначені етапи особливого періоду, вказані А.М. Ониськівим, ґрунтуються на висновку Київського апеляційного адміністративного суду, викладеному в ухвалі від 04.02.2016 р. по справі № 826/18425/15, де зазначено,

¹⁵⁵ Про затвердження Указу Президента України "Про часткову мобілізацію" [Текст] : Закон України від 17 березня 2014 р. № 1126-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 15. – Ст. 328.

¹⁵⁶ Про затвердження Указу Президента України "Про часткову мобілізацію" [Текст] : Закон України від 6 травня 2014 р. № 1240-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 27. – Ст. 906.

¹⁵⁷ Про затвердження Указу Президента України "Про часткову мобілізацію" [Текст] : Закон України від 22 липня 2014 р. № 1595-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 36. – Ст. 1187.

¹⁵⁸ Про затвердження Указу Президента України "Про часткову мобілізацію" [Текст] : Закон України від 15 січня 2015 р. № 113-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – Ст. 42.

¹⁵⁹ Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К.: 2017. – С. 5.

що "в умовах відсутності рішення про оголошення війни або мобілізації, чи закінчення строків, встановлених для проведення мобілізації, особливий період не діє"¹⁶⁰. Разом з тим, у судовій практиці є і протилежне рішення.

Так, Вищий адміністративний суд України у постанові від 16 лютого 2015 р. зазначив, що "...закінчення періоду мобілізації не є самостійною підставою для припинення особливого періоду. Законом ("Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію". – М.К.) не визначено чіткого порядку припинення особливого періоду. Водночас статтею 1 Закону № 3543-ХІІ ("Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію". – М.К.) надано визначення поняттю демобілізації як комплексу заходів, спрямованих, серед іншого, на планомірне переведення Збройних Сил України, інших військових формувань, на організацію і штати мирного часу. Системний аналіз наведених правових норм, а також загальновідомих обставин іноземної агресії щодо України дає суду підстави стверджувати, що у п'ятиденний проміжок (з 3 по 6 травня 2014 р. – М.К.) між періодами проведення мобілізації стан особливого періоду не припинявся"¹⁶¹.

У слідчій і судовій практиці по кримінальних провадженнях щодо військових злочинів, вчинених у 2014-2018 рр., у переважній більшості ці злочини були кваліфіковані як такі, що "вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану".

Лише протягом 2017 р. судами України засуджена 1901 така особа, що становить 68,5 % від загальної кількості засуджених, вироки щодо яких вступили у законну силу за вчинення військових злочинів з кваліфікуючою ознакою (обтяжуючою обставиною) "вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану".

Зокрема, за вчинення злочинів, передбачених ч. 3 ст. 402 КК України засуджено 29 осіб, за ч. 3 ст. 404 КК – 3 особи, за ч. 3 ст. 405 КК – 11 осіб, за ч. 4 ст. 407 КК – 1610 осіб, за ч. 3 ст. 408 КК – 144 особи, за ч. 3 ст. 409 КК – 4 особи, за ч. 3 ст. 410 КК – 26 осіб, за ч. 2 ст. 413 КК – 47 осіб, за ч. 2 ст. 418 КК – 2 особи, за ч. 2 ст. 421 – 1 особа, за ч. 3 ст. 425 КК – 12 осіб, за ч. 3 ст. 426 КК – 2 особи, за ч. 4 ст. 426-1 – 10 осіб"¹⁶².

Наприклад, 26.12.2017 р. Коломийським міськрайонним судом Івано-Франківської області засуджений за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 407 КК України, військовослужбовець військової частини польова пош-

¹⁶⁰ Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 04 лютого 2016 р. Справа № 826/18425/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55514762>.

¹⁶¹ Постанова Вищого адміністративного суду України від 16 лютого 2015 р. Справа № 800/582/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42803930>.

¹⁶² Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 31.03.2018).

та В 3950 солдат ОСОБА_2, який з 14 по 28 листопада 2016 р. незаконно перебував поза межами дислокації зазначеної військової частини (Івано-Франківська область, м. Коломия, вул. Моцарта, 33), тобто тривалістю понад десять днів, але не більше місяця, проводячи час на власний розсуд за місцем постійного проживання.

Як зазначено у вирокі, який набрав законної сили 26.01.2018 р., "в судовому засіданні знайшла підтвердження вина обвинуваченого ОСОБА_2 у діях, що кваліфікуються за ст. 407 ч. 4 КК України, як нез'явлення військовослужбовця (крім строкової служби) вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять днів, але не більше місяця, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану"¹⁶³.

В обґрунтування тієї обставини, що військовий злочин вчинений в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, суд послався на зміст ст. 1 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" та ст. 1 Закону України "Про оборону України", а також зазначив, що "з моменту видання виконувачем обов'язків Президента України Указу "Про часткову мобілізацію" № 303/2014 від 17 березня 2014 на території України почав діяти особливий період, який триває до теперішнього часу"¹⁶⁴.

Натомість є й інші правові позиції у судовій практиці. Так, 27.03.2018 р. Октябрський районний суд м. Полтави визнав винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 407 КК України, ОСОБА_1, який 02.04.2014 р. Котелевським РВК Полтавської області був призваний на військову службу за мобілізацією і направлений до військової частини – польова пошта В 2830, де призначений на посаду стрільця – помічника гранатометчика.

Як зазначено у вирокі, "05.08.2014 року ОСОБА_1, будучи військовослужбовцем військової служби за мобілізацією, умисно, з метою тимчасово ухилитися від військової служби за мобілізацією, незаконно припинив виконувати свій конституційний обов'язок по захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України та після закінчення лікування, без поважних причин, не прибув із лікувального закладу до розташування військової частини польова пошта В 2830 (військова частина А1302, смт. Черкаське, Дніпропетровської області), самовільно вибув до свого місця проживання, за адресою: Полтавська область, Котелевський район, смт. Котельва, де перебував до 07.11.2017 року"¹⁶⁵.

¹⁶³ Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 26 грудня 2017 р. Справа № 346/5540/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71247428>.

¹⁶⁴ Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 26 грудня 2017 р. Справа № 346/5540/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71247428>.

¹⁶⁵ Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 27 березня 2018 р. Справа № 554/860/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72984427>.

Фактично ОСОБА_1 ухилявся від військової служби більше 3 років і 3 місяців. Початок цьому ухиленню було розпочато у період дії Указу Президента України від 24 липня 2014 р. № 607/2014 "Про часткову мобілізацію", затвердженого Законом України від 22.07.2014 р. № 1595-VII, коли згідно чинного законодавства діяв режим особливого періоду. Тому кваліфікація дій ОСОБА_1, здійснених, як на стадії досудового розслідування, так і на стадії розгляду в суді першої інстанції, викликає великий сумнів і, на нашу думку, є невірною.

У наступному вирокі Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 05.04.2015 р. дії ОСОБА_1 кваліфіковані судом за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 407 КК України, який він вчинив у період з 03 січня по 13 лютого 2015 р., самовільно залишивши розташування військової частини, де проходив військову службу. Таким чином, незаконні дії ОСОБА_1 були розпочаті до моменту прийняття Указу Президента України від 14 січня 2015 р. № 15/2015 "Про часткову мобілізацію", затвердженого Законом України від 15.01.2015 р. № 113-VIII, а припинені під час дії особливого періоду¹⁶⁶.

Проаналізувавши визначення понять "особливий період", "воєнний стан" та "воєнний час", що містяться у законодавстві України, можна зробити висновок, що особливий період, який охоплює і воєнний час, може наставати у державі також і "з моменту введення воєнного стану в Україні, або в окремих її місцевостях". Крім того, воєнний час, що є складовим елементом особливого періоду, на відміну від воєнного стану, може мати місце лише при фактичному початку воєнних (бойових) дій.

Щодо часу мобілізації, який є складовим елементом особливого періоду, то період його дії зазначається в указах Президента України.

У 2014-2017 рр. в Україні проводилася Антитерористична операція, рішення про проведення якої було прийнято Радою національної безпеки і оборони України, яке введено у дію на підставі Указу Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405/2014 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України"¹⁶⁷.

Згідно зі ст. 1 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" від 20.03.2003 р. № 638-IV¹⁶⁸ боротьба з тероризмом – це діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяль-

¹⁶⁶ Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 05 квітня 2015 р. Справа № 366/72067/15-К. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43455789>.

¹⁶⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України" [Текст] : Указ Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – 14 квітня (№ 14). – С. 3. – Ст. 745.

¹⁶⁸ Про боротьбу з тероризмом [Текст] : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

ності, а антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних із терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочину, здійснюваного з терористичною метою. Так само у зазначеній статті цього Закону дається визначення району проведення антитерористичної операції, як "визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція" та режиму у районі проведення антитерористичної операції, як "особливого порядку, який може вводитися у районі проведення антитерористичної операції на час її проведення і передбачати надання суб'єктам боротьби з тероризмом визначених цим Законом спеціальних повноважень, необхідних для звільнення заручників, забезпечення безпеки і здоров'я громадян, які опинилися у районі проведення антитерористичної операції, нормального функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій". Суб'єктами боротьби з тероризмом згідно зі ст. 4 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" визначені центральні органи виконавчої влади, які беруть участь у боротьбі з тероризмом у межах своєї компетенції, визначеної законами та виданими на їх основі іншими нормативно-правовими актами.

Що стосується 18-ти військових злочинів (ч. 4 ст. 402, ч.3 ст. 403, чч.4 стст. 404-405, ч. 5 ст. 407, чч. 4 стст. 408-411, ч. 3 ст. 413, чч.3 стст. 418-421, чч. 4 стст. 425-426, ч. 5 ст. 426-1, ч. 3 ст. 428 КК), вчинених в бойовій обстановці, то її "слід розуміти як певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за яким вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань"¹⁶⁹. При цьому бойова обстановка може мати місце як під час різних видів бойових дій, так і в різних місцях, незалежно від того чи це мирний, чи воєнний час. Інакше кажучи, військовий злочин, "вчинений у бойовій обстановці, тобто при знаходженні підрозділу, частини, які виконують бойове завдання, у безпосередньому зіткненні з противником на будь-якій території, у воєнний або мирний час"¹⁷⁰.

При цьому В. П. Бодаєвський розрізняє бойову обстановку у "вузькому" та "широкому" значеннях, відповідно "як стан військ (сил) в умовах

¹⁶⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2002 – С. 989.

¹⁷⁰ Шардаков, А. А. Воинские преступления [Текст] / А. А. Шардаков // Уголовное право Республики Беларусь. Особенная часть / А. И. Лукашов, С. Е. Данилюк, Э. Ф. Мичулис и др.; под. общ. ред. А. И. Лукашова. – Мн. : Тесей, 2001. – С. 745.

бою" і як "стан військових частин, підрозділів (кораблів і літаків) під час здійснення ними тактичних дій з виконання бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу"¹⁷¹.

Бойова обстановка може виникнути у мирний час, приміром, під час ліквідації прикордонних збройних конфліктів, за умови порушення недоторканості повітряного чи морського простору України, у деяких інших випадках.

Законодавчо термін "бойова обстановка" визначений у примітці до ст. 402 КК таким чином: "Під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою".

Констатувати наявність бойової обстановки неможливо, якщо командиром військового підрозділу не віддано бойовий наказ (бойове розпорядження), підлеглі військовослужбовці не зайняли бойових позицій або не перебували у процесі їх зайняття. Про наявність бойової обстановки можуть свідчити, зокрема, записи у журналі бойових дій, обов'язок внесення даних до якого покладено на відповідних командирів (начальників), що можливе лише за умови ведення бою (негайно чи у майбутньому)¹⁷².

Як зазначає І.І. Митрофанов "військові під бойовою обстановкою розуміють стан військових підрозділів (кораблів, літаків), частин та з'єднань під час здійснення ними тактичних дій з виконання бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу, найважливішими факторами якої є: 1) стан сил супротивника (склад, боєздатність, угруповання, наміри і можливий характер дій); 2) стан своїх військ, включаючи сусідів (склад, положення, укомплектованість, забезпеченість, морально-бойові якості, боєздатність і бойові можливості); 3) характер місцевості (рельєф, наявність природних укриттів і перешкод, умови спостереження, стан доріг) і ступінь її радіоактивного, хімічного та біологічного зараження; 4) кліматичні, гідрометеорологічні і топогеодезичні дані; 5) час року і доби; 6) строки підготовки до бойових дій і виконання по-

¹⁷¹ *Бодаєвський В.П.* "Воєнний стан", "Бойова обстановка" та "Час перебування на військовій службі" як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.science.crimea.edu/zapicki/2012/law/25_2law/024bod.pdf.

¹⁷² Правовий порадник учасника бойових дій [Текст] : довідник / [І. В. Вернидубов, А. О. Галай, М. С. Туркот та ін.] ; за заг. ред. та вступне слово О. М. Литвака. – К. : Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 69.

ставленого бойового завдання; 7) економічний стан району бойових дій; 8) соціально-політичне життя, склад і настрої місцевого населення¹⁷³.

Слідча і судова практика свідчать про те, що були всі правові підстави застосовувати кваліфікацію злочинів, вчинених у районі Антитерористичної операції, за ознакою "бойової обстановки". Підтвердженням цього є, наприклад, вирокі Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 30.09.2014 р. (справа № 219/5262/2014-к, провадження 1-кп/219/389/2014), від 07.10.2014 р. (справа № 219/5261/2014-к, провадження 1-кп/219/388/2014), від 16.10.2014 р. (справа № 219/5561/2014-к, провадження № 1-кп/219/402/2014)¹⁷⁴.

Зокрема, 30.09.2014 р. Артемівський (нині Бахмутський. – М.К.) суд Донецької області у вирокі (справа № 219/5262/2014-к, провадження 1-кп/219/389/2014) визнав винним ОСОБУ_1 у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 409 КК (ухилення від військової служби іншим способом в бойовій обстановці) та ч. 2 ст. 413 КК (втрата зброї та боєприпасів в бойовій обстановці), який, будучи військовослужбовцем та перебуваючи у зоні АТО, 18.09.2014 р. близько 17.00 год., діючи умисно з метою ухилення від військової служби, самовільно залишив територію опорного пункту та виїхав у м. Артемівськ Донецької області, де проводив час на власний розсуд. При цьому обов'язків військової служби щодо охорони і оборони указанного опорного пункту та забезпечення вогневої підтримки в межах і навколо опорного пункту з метою недопущення прориву незаконних збройних формувань у визначеному районі, у нічний час, у порушення наказу командира, не здійснював, тим самим відмовився від виконання обов'язків військової служби.

Крім того, він же, перебуваючи у кафе "Ульот" м. Артемівська Донецької області приблизно о 21.00 год. 18.09.2014 р., залишив особисту зброю, що йому була ввірена для службового користування, а саме автомат АК-74, чотири магазини споряджені бойовими набоями калібру 5,45 мм загальною кількістю 80 шт. та багнет-ніж поблизу відкритих дверей у підсобному приміщенні указанного кафе. Внаслідок цього зброя була викрадена¹⁷⁵.

¹⁷³ *Митрофанов І.І.* Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 33. Том 2. – С. 110.

¹⁷⁴ *Сенько М.* Окремі аспекти кваліфікації злочинів проти порядку проходження військової служби (військових злочинів) в період проведення Антитерористичної операції [Текст] // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (12-13 лютого 2015 р.) : у 2 ч. Ч. 2. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2015. – С. 167-168.

¹⁷⁵ *Сенько М.* Окремі аспекти кваліфікації злочинів проти порядку проходження військової служби (військових злочинів) в період проведення Антитерористичної операції [Текст] // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (12-13 лютого 2015 р.) : у 2 ч. Ч. 2. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2015. – С. 167.

Для бойової обстановки характерними ознаками є необхідність відання командирами / начальниками бойових наказів і розпоряджень. Зокрема, під бойовим наказом розуміється "бойовий документ щодо управління військами (силами), в якому відповідно до рішення командувача (командира) доводяться до об'єднань (з'єднань, частин, підрозділів) бойові завдання в операції (бою), їх забезпечення та порядок управління"¹⁷⁶.

Бойове розпорядження – розпорядчий документ, яким доводяться бойові завдання підпорядкованим з'єднанням, військовим частинам (підрозділам). Бойове розпорядження доводиться після вироблення замислу (плану, прийняття рішення) та визначення завдань військам.

У бойовому розпорядженні вказуються: короткі висновки з оцінювання обстановки; бойове завдання військовій частині (підрозділу), якій воно адресоване; завдання сусідам і порядок взаємодії з ними; строк готовності до виконання завдання; час початку дії; порядок застосування зброї, бойової техніки, інженерно-технічних і спеціальних засобів; сигнали взаємодії та взаємного впізнавання. За потреби у бойовому розпорядженні можуть бути зазначені й інші дані. Усі ці дані зазначаються у бойовому розпорядженні окремими пунктами, які за своїми формулюваннями не відрізняються від пунктів бойового наказу¹⁷⁷.

На думку М.М. Сенька "для наявності бою, а, відповідно, й бойової обстановки, необхідна наявність противника. У нас же оголошено проведення Антитерористичної операції, яка є видом правоохоронної діяльності. Для проведення АТО характерно знешкодження злочинців, терористів, а не противника. Тому виключається наявність бойової обстановки під час проведення Антитерористичної операції.

З аналогічних причин не можуть мати місце під час проведення АТО такі ознаки складів злочинів як "поле бою" "час бою" (стст. 429, 432 КК. – М.К.), "район воєнних дій" (стст. 433, 435 КК. – М.К.)"¹⁷⁸.

Частково погоджуючись з правовою позицією М.М. Сенька, яку він висловив під час проведення зазначеної конференції, що проходила 12-13

¹⁷⁶ Словник основних військових термінів для використання в навчальному процесі та науковій і науково-технічній діяльності Національної академії оборони України [Текст]. – К. : НАОУ, 2005. – С. 63.

¹⁷⁷ Правовий порадишник учасника бойових дій [Текст] : довідник / [І. В. Вернидубов, А. О. Галай, М. С. Туркот та ін.]; за заг. ред. та вступне слово О. М. Литвака. – К. : Національна академія прокуратури України, 2015. – (Серія "Захисник Вітчизни. Бібліотека військового прокурора"). – С. 70.

¹⁷⁸ *Сенько М.* Окремі аспекти кваліфікації злочинів проти порядку проходження військової служби (військових злочинів) в період проведення Антитерористичної операції [Текст] // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XXI звітної науково – практичної конференції (12-13 лютого 2015 р.) : у 2 ч. Ч. 2. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2015. – С. 168.

лютого 2015 р., щодо поняття і змісту терміну "бойова обстановка", відсутності під час проведення АТО таких ознак складів злочинів як "поле бою", "час бою", "район воєнних дій" варто зазначити наступне.

По-перше, визначення терміну "бойова обстановка" було здійснено законодавцем на підставі Закону України № 194-VIII від 12.02.2015 р. і не було враховано М.М. Сеньком.

По-друге, вартими уваги і аналізу є позиції інших науковців щодо змісту цього терміну. Зокрема, на думку М.І. Панова, "бойова обстановка – період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні і протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції)"¹⁷⁹.

У свою чергу І.І. Митрофанов робить висновок, що "законодавець обмежує поняття бойової обстановки лише часом бою, що суттєво відрізняється від його визначення військовими фахівцями. В законодавчому визначенні порушені правила формальної логіки, коли одне поняття (бойова обстановка як обстановка вчинення військового злочину) дано через інше (обставини часу – час бою, тобто часового інтервалу, протягом якого триває загальновійськовий, вогневий, протиповітряний, повітряний і морський бій). Такий підхід законодавця до визначення поняття у законі не можна визнати припустимим, тому слід уточнити або визначення бойової обстановки у примітці до ст. 402 КК України, або у формулюваннях диспозицій частин статей розділу XIX Особливої частини КК вказати не на бойову обстановку вчинення військових злочинів, а зазначити як особливо кваліфікуючу обставину – вчинення відповідного злочину в період бою чи під час бою"¹⁸⁰.

Підсумовуючи вищезазначене, на нашу думку, визначення терміну "бойова обстановка", що міститься у примітці до ст. 402 КК потребує уточнення і викладу у наступній редакції: "під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти *стан військових частин, підрозділів з використанням зброї, бойової техніки, спеціальних і транспортних засобів, засобів зв'язку та телекомунікацій, інших матеріально-технічних засобів під час здійснення ними тактичних або оперативно-тактичних дій по виконанню бойових завдань у відповідному районі місцевості протягом певного часу, а так само зазначені дії окремих військовослужбовців*".

¹⁷⁹ *Панов М.І.* Поняття, система і види військових злочинів // Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст] : навчальний посібник / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк [та ін.] ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 13.

¹⁸⁰ *Митрофанов І.І.* Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 33. Том 2. – С. 111.

Стосовно відсутності під час проведення АТО таких ознак складів військових злочинів як "поле бою", "час бою", "район воєнних дій", як про це зазначає М.М. Сенько, то варто зауважити, що з 24 лютого 2018 р. набув чинності Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" від 18.01.2018 р. № 2268-VIII, стаття 8 якого передбачає: "Для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: 1) Генеральним штабом Збройних Сил України за погодженням з відповідними керівниками залучаються та використовуються сили і засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Державної спеціальної служби транспорту), правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, військової прокуратури, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а також працівники закладів охорони здоров'я; ..." ¹⁸¹. Той факт, що протягом 2014-2017 рр. на зазначених територіях України проводилася АТО, на нашу думку, варто розцінювати як "політичне" рішення законодавця, яке не відповідало фактичній ситуації і нормам міжнародного права, зокрема, і міжнародного гуманітарного права. У силу зазначених обставин особовий склад військових формувань України і "народне ополчення" (добровольці. – М.К.) діяли у режимі і в умовах характерних для міжнародного збройного конфлікту / агресивної (гібридної) війни зі сторони Російської Федерації і у разі вчинення діянь, передбачених чинним КК України, підлягають притягненню до кримінальної відповідальності у встановленому законодавством порядку. Нині мова йде про гібридну війну / міжнародний збройний конфлікт зі сторони Росії по відношенню до України, тому такі ознаки об'єктивної сторони окремих військових злочинів, як "поле бою", "час бою", "район воєнних дій" можуть мати місце у разі їх вчинення.

Нині (2016-2018 рр.), на нашу думку, відсутні достатні юридичні (правові) підстави кваліфікувати дії військовослужбовців за вчинення військово-

¹⁸¹ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях [Текст] : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII // Голос України від 23.02.2018 р. – № 37.

вих злочинів "в умовах особливого періоду, крім воєнного стану". З метою недопущення невірної кваліфікації таких злочинів потребує негайного уточнення на законодавчому рівні питання часових параметрів особливого періоду. З цією метою необхідно внести доповнення до абзацу 11 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про оборону України" та до інших актів законодавства, де повторюється визначення особливого періоду, виклавши його закінчення таким чином: "... та охоплює час мобілізації, *демобілізації*, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій, який може тривати не більше шести місяців".

Крім того, питання кваліфікації військових злочинів, вчинених протягом 2014-2018 рр., з метою запобігання у подальшому їх неправильної кваліфікації, як у слідчій, так і судовій практиці, потребують розгляду Верховним Судом.

Розділ 4

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ

4.1. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Покарання, виконуючи загальні завдання кримінального права, переслідує конкретні цілі, визначені у кримінальному законі. У ст. 50 КК України 2001 р. ведеться мова про поняття покарання, чого не зазначалось в ст. 22 КК України 1960 р., та про його мету¹.

Так, ч. 1 ст. 50 КК передбачає, що "покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого"². Воно (покарання) має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність³.

При цьому варто зазначити, що у КК України 1960 р. метою покарання передбачалось не тільки виправлення засуджених, але і їх перевиховання "у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття"⁴. Тобто, якщо виправлення являє собою такі зміни особи засудженого, коли він позбавляється негативних рис, що можуть обумовити його готовність до суспільно небезпечної і протиправної поведінки, то

¹ Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років : порівняльні таблиці / Упорядники : Є. В. Фесенко, Я. Є. Фесенко. – К. : Істина, 2001. – С. 33.

² Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років : порівняльні таблиці / Упорядники : Є. В. Фесенко, Я. Є. Фесенко. – К. : Істина, 2001. – С. 33.

³ Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років : порівняльні таблиці / Упорядники : Є. В. Фесенко, Я. Є. Фесенко. – К. : Істина, 2001. – С. 33.

⁴ Уголовный кодекс Украины : Научно – практ. comment. / Отв. ред. : В. И. Шакун, С. С. Яценко : 5-е изд., доп. – К. : А.С.К., 1999. – (Экономика. Финансы. Право). – С. 95.

перевиховання – це більш глибокі зміни у свідомості і поведінці особи, у результаті яких у неї закріплюються такі соціально корисні риси, як чесне відношення до праці, точне виконання законів, повага до правил співжиття. Ці цілі є загальними для всіх видів покарання, незалежно від того, до кого і за які злочини воно застосовується. Але зміст загальних цілей при застосуванні конкретних покарань за певні категорії злочинів може конкретизуватися, а шляхи і засоби їх досягнення можуть мати свої особливості.

Що стосується системи, видів і міри покарання, то з усією очевидністю у КК України 2001 р. порівняно з КК УРСР 1960 р. спостерігається процес гуманізації покарання за вчинення військових злочинів. Як приклад можна привести відсутність такої виняткової міри покарання, як смертна кара, що була передбачена у 15 випадках, зменшення максимальних строків покарання у виді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років, а також застосування по відношенню до військовослужбовців покарання у виді штрафу, службових обмежень. Застосовуються до засуджених військовослужбовців і інші види покарання (арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні) та ін.

Так, протягом 2017 р. за вчинення військових злочинів щодо 2897 осіб були винесені вироки (постанови), які набрали законної сили, з них 2774 особи були засуджені, що встановить 95,75 %. У переважній більшості (1806 засуджені особи, тобто 65,1 %) були звільненні від покарання та його відбування. Із цієї кількості суди 1501 особу звільнили від відбування покарання з випробуванням, 304 особи – унаслідок акта амністії і 1 особу з інших підстав.

Стосовно інших 34,9 % засуджених 968 осіб види покарань, передбачені стст. 51- 64 КК, були застосовані наступним чином: штраф – до 424 осіб, позбавлення волі на певний строк – до 226 осіб, арешт – до 203 осіб, службове обмеження – до 68 осіб, тримання в дисциплінарному батальйоні – до 41 особи, обмеження волі – до 3 осіб, громадські роботи – до 2 осіб, виправні роботи – до 1 особи.

У розрізі покарання у виді позбавлення волі на певний строк, то це покарання застосовувалось терміном 1 рік до 11 осіб; 1-2 рр. – до 48 осіб; > 2 до 3 р. – до 121 особи; > 3 р. до 5 р. – до 39 осіб; терміном 5-10 рр. – до 6 осіб; терміном 10-15 рр. – до 1 особи. Це покарання у виді терміну більше 15 р. позбавлення волі та довічне позбавлення волі судами за вчинення військових злочинів протягом 2017 р. не застосовувались⁵.

⁵ Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik (дата звернення: 31.03.2018).

Вчинення військових злочинів пов'язано з недостатнім вихованням винних у душі точного дотримання встановленого порядку і правил несення або проходження військової служби, тому покарання за ці злочини переслідує в якості однієї із цілей військового і правового виховання. Воно повинно сприяти формуванню і розвитку таких необхідних військовослужбовцю якостей і навичок, як глибоке розуміння військового обов'язку і відданість військовій службі, повага до порядку і правил, встановлених у ЗС та інших військових формуваннях, виконавчість, безперечне дотримання всіх вимог військової дисципліни. Одночасно воно повинно утримувати як засудженого, так і інших військовослужбовців від здійснення нових злочинів, стимулювати їх вірну поведінку.

Кримінальне законодавство України не знає особливої системи військових покарань. До військовослужбовців, що вчинили злочини, застосовуються в основному ті ж покарання, що і до інших злочинців. Порядок їх призначення і виконання урегульований єдиними нормами кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства. У той же час специфічні умови будівництва, реформування та розвитку, життя і діяльності ЗС та інших військових формувань України обумовлюють деякі особливості у застосуванні до військовослужбовців окремих покарань, передбачених ст. 51 КК. Основні засади, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання, викладені в ст. 65 КК, згідно з якою суд призначає покарання в межах, встановлених у санкціях статей Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за військові злочини, у точній відповідності з положеннями Загальної частини КК. Суд, керуючись правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Визначаючи розмір кримінальної відповідальності за військове злочинне діяння, слід мати на увазі, з однієї сторони, розмір і значення шкоди, спричиненої військовому правопорядку, а з другої сторони, ступінь винності особи, що вчинила злочин. При призначенні покарання у кожному окремому випадку суд зобов'язаний враховувати суспільну небезпеку і характер злочину, форму вини, стадію розвитку злочину, ступінь участі в ньому окремих співучасників і т.д. Його обов'язок полягає і в тому, щоб поруч із загальними початками враховувати і всі ті конкретні обставини, якими супроводжувався той чи інший військовий злочин. Суд при призначенні покарання повинен виходити із спеціальних завдань покарання у кримінальному праві. Вибір виду покарання і його розміру повинен знаходитися у залежності від тієї мети покарання, яка повинна бути здійснена у відношенні конкретно засудженого військовослужбовця. Особливо серйозну увагу при визначенні покарання повинно бути звернено на придатність особи, що вчинила військовий злочин, до подальшої військової служби, на можливість використання у військових формуваннях. Принцип індивідуалізації покарання,

що виражається у встановленні покарання у відповідності із ступенем вини злочинця, його суспільної небезпеки і небезпеки вчиненого ним злочину, повинен непорушно здійснюватися у кожному конкретному випадку призначення покарання засудженому військовослужбовцю.

У цьому плані є показовим вирок військового суду Київського гарнізону від 09.09.1999 р. стосовно К., залишеного без змін ухвалою військового суду Центрального регіону України, на який був внесений протест заступником Генерального прокурора України. У протесті ставилось питання про скасування судових рішень відносно К. і направлення кримінальної справи на новий судовий розгляд у зв'язку з призначенням йому явно несправедливого покарання внаслідок його м'якості, яке не відповідає тяжкості вчиненого та особі засудженого. Разом з тим військова колегія Верховного Суду України своєю ухвалою від 29.02.2000 р. вирок відносно К. залишила без змін, констатувавши, що "застосування необґрунтовано м'яких мір покарання щодо засуджених за такі злочини (ст.ст. 101 ч. 1, п. "в" 238 КК – ст.ст. 121 ч. 1, 406 ч. 3 КК України 2001 р. – М.К.) є недопустимим і суд, призначаючи покарання, повинен враховувати характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого, сукупність всіх обставин справи, а також дані, які характеризують особу винного, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність"⁶.

Але в судовій практиці мають місце і протилежні за своїм змістом рішення, коли окремі судді виносять явно м'які покарання, які не відповідають фактичним обставинам вчиненого. Тому згідно повноважень, наданих стст. 36, 45, 46 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" Верховний Суд, як найвищий суд у системі судоустрою України, "забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом"⁷.

Ціль застосування покарання у значній мірі визначається моральним станом військової частини / підрозділу. Тому суди при застосуванні покарання повинні звертати особливу увагу на загальний моральний стан тієї військової частини, в якій було здійснено злочин. Вельми важливе значення при застосуванні покарання має також врахування обстановки здійснення злочину, яка робить суттєвий вплив на суспільну небезпеку й караність діяння. Одні і ті ж дії можуть представляти різну небезпеку і тягнути за собою різні покарання, у залежності від того, чи здійснені вони під час війни / збройного конфлікту, у бойовій чи мирній обстановці. Особливо важливе значення має неминучість, економічність і своєчасність застосованого покарання.

⁶ Ухвала від 29 лютого 2000р. : / Архів військової колегії Верховного Суду України за 2000 р.

⁷ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2016. – №31. – Ст. 545.

Ні один військовий чи загальнокримінальний злочин військовослужбовця не повинен залишатися без покарання, яке у випадках відсутності невідвортної дії утворює почуття безвідповідальності. Усвідомлення неминучості покарання за вчинений злочин ще більше посилює загальнопревентивні функції покарання. Економія покарання набуває особливо важливе значення у злочинах військовослужбовців. Необхідно враховувати, що кожен зайвий місяць позбавлення волі і навіть день, не кажучи вже про роки, призначений без необхідності, наносить шкоду як самому засудженому, так і державі у цілому, особливо якщо враховувати призначення військовослужбовців у воєнний час. Своєчасність у застосуванні кримінального покарання також має важливе значення в умовах військової служби. Тому одним із показників позитивної діяльності військових прокуратур колишнього Союзу РСР вважалося розслідування вчиненого злочину і засудження винного у місячний термін з моменту здійснення злочину (по кримінальних справах із невеликим обсягом роботи. – Із досвіду службової діяльності М.К.).

У санкціях статей 402-422, 425-435 КК види і розміри покарань встановлені з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки військових злочинів, а також виховних завдань покарання. Суспільна небезпека всякого військового злочину залежить від нанесеної шкоди об'єкту посягання, характеру здійснених дій і інших умов. Обставинами, що підвищують суспільну небезпеку військових злочинів, передбачених у розділі XIX Особливої частини КК, є: вчинення протиправної дії групою осіб, за попередньою змовою групою осіб, із застосуванням зброї; вчинене щодо кількох осіб або заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також таке, що має характер знущання або глузлення над військовослужбовцем; вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або такі, що заподіяли істотну шкоду; вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого; заподіяло тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого; спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки; вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей; спричинення тяжких наслідків; вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці; жорстоке поводження з військовополоненими; пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби. Тому при здійсненні військових злочинів при вищезазначених кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознаках міра покарання значно підвищена відповідно аж до позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі (ч. 5 ст. 404 КК).

Виховні цілі покарання досягаються застосуванням у кожному конкретному випадку законної і справедливої міри покарання, яка відповідає

тяжкості вчиненого злочину, особи винного і іншим обставинам кримінального провадження. Суворі індивідуалізація покарання необхідна для успішного виконання завдань правосуддя. Санкції статей, що передбачають кримінальне покарання за вчинення військових злочинів, надають для цього достатньо можливостей, оскільки не передбачають абсолютно визначених, а є відносно визначеними з вельми широкими рамками покарання. Наприклад, в ст. 406 КК за ч. 1 – арешт на строк до шести місяців або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до трьох років; за ч. 2 – тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 – позбавленням волі на строк від трьох до десяти років). При цих умовах суд може призначити міру покарання в достатній мірі, що відповідає індивідуальним особливостям обставин кожного кримінального провадження і особи винного.

Для законодавства про військові злочини, що передбачені розділом XIX Особливої частини КК, характерним є те, що за їх вчинення в числі покарань, вказаних в ст. 51 КК, застосовуються штраф, службове обмеження, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні (військовій частині) військовослужбовців, позбавлення волі та довічне позбавлення волі. Разом з тим особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями вищезазначеного розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 КК із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України⁸, про що детальніше буде зазначено у підрозділі 4.2.

У випадках, передбачених ст. 69 КК військовослужбовцю може бути призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Зокрема, згідно ч. 1 цієї статті за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за військовий корупційний злочин (ст. 410 КК), призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за цей злочин. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК⁹. При цьому, за наявності

⁸ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. : // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

⁹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

обставин – з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (пп. 1-2 ч. 1 ст. 66 КК), що пом'якшують покарання, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК¹⁰.

По загальному правилу, позбавлення волі терміном від одного до п'ятнадцяти років передбачено для осіб, що здійснили військові злочини і показали себе небезпечними правопорушниками. Протягом 2017 р. цей вид покарання був застосований судами до 226 осіб, що становить 8, 147 % від загальної кількості засуджених осіб за вчинення військових злочинів¹¹. А ст. 12 КК, що передбачає класифікацію злочинів, залежно від ступеня тяжкості злочинів поділяє їх на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Але було б невірно застосовувати позбавлення волі до тих, хто вперше вчинив правопорушення, що не являє великої суспільної небезпеки, і для виправлення яких не вимагається ізоляція їх від суспільства. У таких випадках суди прибігають до інших видів покарання і, зокрема, "... якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк"¹² замінюють позбавлення волі триманням в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Як констатував Пленум Верховного Суду України "більшість військовослужбовців під час відбуття цієї міри покарання (тримання в дисциплінарному батальйоні. – М.К.) стають на шлях виправлення й після звільнення з дисциплінарної частини сумлінно несуть службу"¹³. Тому у своїй постанові від 28.12.1996 р. № 15 "Про практику направлення військовослужбовців, які вчинили злочини, в дисциплінарний батальйон" Верховний Суд України в межах компетенції щодо надання роз'яснень судам загальної юрисдикції з

¹⁰ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

¹¹ Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 31.03.2018).

¹² Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

¹³ Про практику направлення військовослужбовців, які вчинили злочини, в дисциплінарний батальйон : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 року № 15 // Правовісник. Додаток до журналу "Право України", 1998, №2(5) : Постанова Пленуму Верховного Суду України (листопад 1996 р. – червень 1998 р.). – С. 26.

питань застосування законодавства, передбаченої ст. 55 Закону України "Про судоустрій України", постановив "звернути увагу судів на необхідність суворого додержання закону при призначенні військовослужбовцям строкової служби, які вчинили злочин, покарання у вигляді направлення в дисциплінарний батальйон. Таке покарання є ефективним засобом виправлення й перевиховання засуджених лише при його призначенні відповідно до вимог закону"¹⁴.

Тримання у дисциплінарному батальйоні є особливим видом покарання, що "призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок) на строк від шести місяців до двох років ..."¹⁵. Це покарання може бути також застосовано до курсантів військових навчальних закладів, шкіл прапорщиків і мічманів і інших військових навчальних установ за злочини, здійснені у період навчання, якщо до зарахування на навчання вони не відслужили строкової військової служби. Покарання у вигляді тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців застосовується, як правило, у випадках вчинення будь-яких злочинів, які не являють значної суспільної небезпеки, коли засуджених можна залишити на військовій службі й виправити в умовах спеціальної військової частини.

Так, протягом 2017 р. тримання в дисциплінарному батальйоні як вид покарання було застосовано судами до 41 особи, що становить 1,478 % від загальної кількості засуджених¹⁶. Суть цього покарання полягає у тому, що засуджений примусово направляється в особливу військову частину – дисциплінарний батальйон (це може бути і дисциплінарна рота), в якій діє спеціальний внутрішній розпорядок, що передбачений Положенням про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94¹⁷. Важлива особливість

¹⁴ Про практику направлення військовослужбовців, які вчинили злочини, в дисциплінарний батальйон : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 року № 15 // Правовісник. Додаток до журналу "Право України", 1998, №2(5) : Постанови Пленуму Верховного Суду України (листопад 1996р. – червень 1998р.). – С. 26.

¹⁵ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

¹⁶ Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 31.03.2018).

¹⁷ Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України : Указ Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94 // Укази Президента України. – Т. 1. – 1991-1994. – К., 1997. – С. 615-630.

даного покарання ще і в тому, що його відбування поєднується з виконанням певних обов'язків по військовій службі, що засуджений відбуваючи це покарання, продовжує бути військовослужбовцем і, отже, не виключається із сфери військово-службових відносин. Тримання у дисциплінарному батальйоні є покаранням за вчинений злочин і має на меті виправлення та перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці та військової служби, суворого додержання ними Конституції та законів України, точного виконання Військової присяги і статутів ЗС України, а також запобігання вчиненню нових злочинів. Таким чином, в умовах дисциплінарного батальйону виправний вплив на засуджених включає виправлення і перевиховання їх як воїнів Збройних Сил, тобто військово і правове виховання.

Практика показує, що до військовослужбовців, що вчинили злочини, не завжди варто застосовувати позбавлення волі. Нерідко виправлення винних може бути досягнуто без ізоляції у кримінально-виконавчих установах, при збереженні їх в рядах військових формувань. Таку можливість, про що вже говорилося, створює дисциплінарна військова частина (дисциплінарний батальйон), який "виконує покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців ..."¹⁸. У дисциплінарному батальйоні засуджені проходять бойову, гуманітарну підготовку, проводиться правове виховання, набувають навички суворого дотримання військової дисципліни і виконують виробничі роботи. І тому перебування в дисциплінарній військовій частині є більш гуманним покаранням, ніж позбавлення волі, бо засуджені відбувають покарання у звичайному оточенні, не підпадають під вплив більш досвідчених злодіїв, підкоряються статутам Збройних Сил України, а не нормам Кримінально-виконавчого кодексу України.

Основними засобами виправлення та перевиховання засуджених є: встановлений для дисциплінарного батальйону порядок і режим відбування покарання, суспільно корисна праця, виховна робота, бойова підготовка. Засоби виправлення та перевиховання застосовують з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи засудженого, а також його ставлення до праці та військової служби¹⁹. У той же час тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, як і всякому покаранню, характерні карні елементи, що виражаються у режимі відбування покарання, в обмеженні деяких особистих інтересів і прав засуджених. Тому правове положення військовослужбовців, що відбувають пока-

¹⁸ Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України : Указ Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94 // Укази Президента України. – Т. 1. – 1991-1994. – К., 1997. – С. 615-630.

¹⁹ Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України : Указ Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94 // Укази Президента України. – Т. 1. – 1991-1994. – К., 1997. – С. 615-630.

рання у дисциплінарному батальйоні, суттєво відрізняються від загального порядку проходження строкової військової служби в ЗС та інших військових формуваннях України.

Виправлення та перевиховання засуджених досягається тут суворим підтриманням встановленого у дисциплінарному батальйоні порядку і режиму, систематичним проведенням з ними виховної роботи і вмілою організацією навчальних занять, обов'язковою участю засуджених у суспільно-корисній праці. Зокрема, виховну роботу із засудженими проводять з урахуванням їх психологічних особливостей, рівня освіти та ставлення до релігії. Вона повинна бути спрямована на формування у засуджених вірності Вітчизні та військового обов'язку, зміцнення військової дисципліни та запобігання вчиненню правопорушень. Так, основними формами виховної роботи є: заняття з гуманітарної підготовки, інформування; індивідуальна робота, що проводиться на основі глибокого вивчення особистості кожного засудженого, його ділових, моральних і психологічних якостей; правове виховання; залучення засуджених до участі у художній самодіяльності, спортивно-масовій, бібліотечній та клубній роботі; організації та проведенні інших різних виховних заходів (лекцій, бесід і т.п.) виховної спрямованості²⁰.

Відповідно до ст. 62 КК покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям у випадках, передбачених КК, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк²¹. При цьому суд встановлює термін позбавлення волі, а потім вказує про заміну його направленням у дисциплінарний батальйон на той же термін.

Особи, які відбувають покарання у дисциплінарному батальйоні, виконують обов'язки та користуються правами, встановленими законодавством для військовослужбовців у порядку, передбаченому статтями 71-85 Кримінально-виконавчого кодексу України та Положенням про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України²². Крім того, місцеві органи виконавчої влади і громадські організації можуть надавати допомогу командуванню дисциплінарного батальйону у проведенні соціально – виховної роботи із засудженими військовослужбовцями.

²⁰ Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України : Указ Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94 // Укази Президента України. – Т. 1. – 1991-1994. – К., 1997. – С. 615-630.

²¹ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. : // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

²² Кримінально-виконавчий кодекс України : – Х.: ТОВ "Одісей", 2004. – 112 с., с. 41-47; Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України : Указ Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94 // Укази Президента України. – Т. 1. – 1991-1994. – К., 1997. – С. 615-630.

З метою розвитку навичок самоорганізації засуджених військовослужбовців, заохочення корисної ініціативи та використання громадського впливу на їх виправлення і ресоціалізацію в ротах дисциплінарного батальйону створюються самодіяльні ради із числа засуджених військовослужбовців, які не порушують встановлені правила поведінки і сумлінно ставляться до праці та військової служби. Зокрема, самодіяльна рада надає командирю дисциплінарного батальйону допомогу в організації виховних заходів і дозвілля засуджених військовослужбовців, проводить роз'яснювальну роботу із засудженими військовослужбовцями, бере участь в обговоренні кандидатур осіб, які можуть бути зараховані до числа тих, хто виправляється, а також засуджених військовослужбовців, до яких може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Засудженим до тримання у дисциплінарному батальйоні у передбачених законом випадках можуть призначатися додаткові покарання (позбавлення військового звання), у тому числі і на термін, що перевищує час відбування основного покарання. Засуджених військовослужбовців, які відбули покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні або були достроково звільнені від цього покарання, визнаються такими, що не мають судимості по конкретному кримінальному провадженню. Що стосується умовно-достроково звільнених з дисциплінарного батальйону, то вони визнаються такими, що не мають судимості після закінчення не відбутої частини строку покарання²³.

З метою визначення порядку направлення і прийняття засуджених військовослужбовців у дисциплінарний батальйон, режиму їх тримання наказом Міністра оборони України від 29.11.2004 р. № 567 "Про затвердження Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні", який зареєстровано в Мін'юсті України 10.12.2004 р. за № 1572/10171 (із змінами), з 01.01.2005 р. введена в дію однойменна Інструкція. Зокрема, у розділах II-XII зазначеної Інструкції регламентовані питання щодо порядку направлення та прийняття засуджених в дисциплінарний батальйон, їх розміщення, режиму тримання, листування, короткочасних виїздів за межі дисциплінарного батальйону, військового навчання і соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями, їх матеріально-побутового та медичного забезпечення та звільнення від покарання²⁴.

²³ Військові адміністративні правопорушення. Військові кримінальні правопорушення (злочини). Законодавство. Коментар. [Текст] практичний посібник. – К. : "Центр учбової літератури", 2015. – С. 184.

²⁴ Законодавство України з питань військової сфери : Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга третя. – К. : "Азимут – Україна", 2005. – 560 с., с. 184-195; Військові адміністративні правопорушення. Військові кримінальні правопорушення (злочини). Законодавство. Коментар. [Текст] практичний посібник. – К. : "Центр учбової літератури", 2015. – С. 171-182.

Ще одним основним покаранням, передбаченим стст. 51 і 60 КК, що може бути призначеним до військовослужбовців за вчинені злочини є арешт. Покарання у виді арешту полягає у триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців, який військовослужбовці відбувають на гауптвахті²⁵.

Зокрема, протягом 2017 р. арешт як вид покарання було застосовано судами до 203 осіб, що становить 7,318 % від загальної кількості засуджених²⁶.

Відомо, що реальне позбавлення волі, хоча і на короткий строк, буває більш ефективним ніж умовне позбавлення волі. Порядок і умови відбування арешту засудженими військовослужбовцями детально регламентовано в Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, яка затверджена наказом Міністерства оборони України від 26.09.2013 р. № 656 "Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців", зареєстрованого в Мін'юсті України 16.10.2013 р. за № 1775/24307 (із змінами)²⁷.

Дана Інструкція видана з метою визначення порядку і умов утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на збори на гауптвахтах органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, у спеціальних палатах закладів охорони здоров'я Міністерства оборони України та в кімнатах для тимчасово затриманих військовослужбовців²⁸. У ній передбачені особливості тримання військовослужбовців на гауптвахтах; їх обладнання, порядку відправлення та прийняття військовослужбовців на гауптвахту та інші питання щодо відбування цього виду кримінального покарання. Зокрема, на гауптвахтах Служби правопорядку можуть відбувати покарання у виді арешту окремо від інших категорій військовослужбовців: військовослужбовці – жінки; військовослужбовці з числа офіцерського складу; військовослужбовці з числа сержантсько-старшинського складу, військовослужбовці, які проходять строкову військову службу.

²⁵ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. : // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

²⁶ Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 31.03.2018).

²⁷ Військові адміністративні правопорушення. Військові кримінальні правопорушення (злочини). Законодавство. Коментар. [Текст] практичний посібник. – К. : "Центр учбової літератури", 2015. – С. 171-182.

²⁸ Військові адміністративні правопорушення. Військові кримінальні правопорушення (злочини). Законодавство. Коментар. [Текст] практичний посібник. – К. : "Центр учбової літератури", 2015. – С. 191.

Так, із засудженими військовослужбовцями у час, відведений розкладом занять, проводиться соціально-психологічна та виховна робота. Зокрема, соціально-психологічна робота із засудженими військовослужбовцями спрямована на усвідомлення ними провини за вчинений злочин, формування і збереження навичок військової служби, нейтралізацію негативного впливу на них умов ізоляції, профілактику та відвернення агресивної поведінки щодо військовослужбовців Служби правопорядку та чергової зміни, інших засуджених військовослужбовців та себе.

Основними формами соціально-психологічної та виховної роботи із зазначеними військовослужбовцями є: індивідуальна робота, гуманітарна та культурно-виховна робота, правове виховання. Зокрема, індивідуальна робота проводиться військовими службовими особами органу управління Служби правопорядку в гарнізоні та офіцерами органів з гуманітарних питань гарнізону на підставі вивчення особи кожного засудженого з урахуванням вчиненого ним злочину, посади, військового звання, сімейного стану, фаху та інших обставин, що характеризують засудженого. Виховна робота проводиться два рази на тиждень з метою формування високих морально-психологічних якостей, умінь розбиратися в політичній ситуації, участі у житті держави та її Збройних Сил. Натомість правове виховання, що є однією із форм виховної роботи з боку військових службових осіб Служби правопорядку, спрямоване на формування у засуджених правової культури, поваги до закону і прагнення до його точного і неухильного виконання.

Тримання на гауптвахті відрізняється від позбавлення волі як порядком і умовами його відбування, так і правовими наслідками засудження до нього. Порядок тримання засудженого на гауптвахті аналогічний порядку тримання у дисциплінарному батальйоні, коли останній застосовується замість позбавлення волі. Умови ж відбування покарання на гауптвахті детально регламентуються статтями 2, 23, 27, 28, 98, 218, 220, 245 і додатком № 12 "Про гауптвахту" Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та вищезазначеним наказом Міністра оборони України від 16.12.2004 р. № 618²⁹.

Особливості відбування арешту засудженими військовослужбовцями, зокрема, передбачені ст. 55 Кримінально-виконавчого кодексу України. Із числа таких можна зазначити, що під час відбування арешту засуджений військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, за винятком випадків виз-

²⁹ Статуту Збройних Сил України : – К.: ЗАТ "ВПІОЛ", 2004. – С. 230, 250-255, 257-258, 276, 310-313, 319, 352-366; Військові адміністративні правопорушення. Військові кримінальні правопорушення (злочини). Законодавство. Коментар. [Текст] практичний посібник. – К. : "Центр учбової літератури", 2015. – С. 206, 213-216.

нання його непридатним до військової служби за станом здоров'я. Їм виплачується лише оклад за військове звання³⁰.

Статтею 58 КК основним покаранням для військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби, передбачені також службові обмеження на строк від шести місяців до двох років. Так, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк. Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання³¹.

Протягом 2017 р. службове обмеження до засуджених військовослужбовців як вид покарання було застосовано судами до 68 осіб, що становить 2,45 % від загальної кількості засуджених³².

Згідно пункту 4) ст. 89 КК визнаються такими, що не мають судимості особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту³³.

Крім основних покарань, розглянутих вище, за вчинення тяжких та особливо тяжких військових злочинів, передбачених відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК, згідно із стст. 51 і 54 КК до військовослужбовців за вироком суду застосовується додаткове покарання у виді позбавлення військового звання. Як вид покарання позбавлення військового звання не вказується у санкціях норм Особливої частини КК. Судова практика свідчить, що суди, застосовуючи таке покарання, враховують, зокрема, такі обставини: використання винним свого військового звання для вчинення злочину або для одержання не передбачених законом пільг або переваг для себе чи для інших осіб; його ставлення до виконання службових

³⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України : – Х.: ТОВ "Одісей", 2004. – С. 31.

³¹ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. : // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

³² Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 31.03.2018).

³³ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. : // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

обов'язків; наявність дисциплінарних стягнень і т. і. Тому військового звання по вироку суду можуть бути позбавлені не тільки особи офіцерського складу, але і прапорщики, мічмани, сержанти, старшини, старші солдати і старші матроси. Це конкретизовано, зокрема, в нормативно-правових актах, що регламентують порядок проходження військової служби даними категоріями військовослужбовців³⁴. При цьому суд вправі позбавити засудженого всякого військового звання, в тому числі і військового звання вищого офіцерського складу, яке присвоюється Президентом України, а не тільки такого, яке присвоюється органами військового управління. У такому вирішенні цього питання знаходить конкретне виявлення принцип рівності всіх громадян перед законом, а також принцип незалежності судової влади.

Позбавлення військового звання не тільки пов'язано з моральним впливом, але і тягне за собою вельми серйозні правові наслідки. Особа, позбавлена військового звання, не може в подальшому займати відповідну цьому званню посаду. Так, якщо поруч з основним покаранням засуджений позбавляється офіцерського звання, можливість його використання в якості офіцера (якщо він не буде поновлений у військовому званні після погашення чи зняття судимості за вчинений злочин, хоча це питання у даний період законодавством на відміну від попереднього, ніяк не регламентовано) виключається як в мирний, так і у воєнний час. Наслідком позбавлення військового звання може бути втрата офіцером, прапорщиком, мічманом, військовослужбовцем військової служби за контрактом права на спеціальну пенсію, на медичне обслуговування в лікувальних закладах ЗС та в інших військових формуваннях і на інші пільги. Ці правові наслідки поруч із всіма обставинами кримінального провадження і даними про особу засудженого повинні враховуватися при вирішенні питання про доцільність застосування покарання, що розглядається. Засуджений може бути позбавлений військового звання у тому випадку, коли характер злочину і обставини його вчинення свідчать про те, що винний по своїх моральних і ділових якостях не може бути використаний у подальшому у ЗС і інших військових формуваннях України у відповідності з тим військовим званням, що мав раніше, до позбавлення за вироком військового суду.

В окремих випадках за вироком суду засуджені військовослужбовці можуть бути позбавлені права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості додаткового покарання на строк від одного до трьох

³⁴ Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців : Указ Президента України від 7 листопада 2001 р. № 1053/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – №46. – Ст. 1421; Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 237. – 17 грудня.

років. При призначенні цього виду покарання як додаткового до арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 КК (застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням). У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового звання³⁵.

Стосовно позбавлення військовослужбовців, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини, державної нагороди (ордена, медалі, почесного знака Президента України), то це питання не входить у компетенцію суду і не є додатковим покаранням. Суд, як вже зазначалося, лише вирішує питання про направлення відповідного подання Президенту України про позбавлення засудженого державної нагороди України, оскільки це є його виключною компетенцією. По своєму характеру ця міра відрізняється від процедури позбавлення військових звань, оскільки нагородження військовослужбовців державними нагородами являє собою міру державного заохочення і виражає офіційне визнання їх заслуг перед Українською державою. У даний час засуджені не можуть бути позбавлені за вироком суду державних нагород колишнього СРСР, оскільки КК України цього не передбачає, як не передбачає і постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 "Про практику призначення судами кримінального покарання"³⁶. Так, у цій постанові звертається увага судів на те, що "вони при призначенні покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину, мають суворо додержувати вимог ст. 65 КК стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання"³⁷. Крім того, призначаючи покарання, у кожному

³⁵ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. : // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

³⁶ Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972-2004) : Офіційне видання. У двох томах / За загальною редакцією Голови Верховного Суду України В. Т. Маляренка. – Київ : Видавничий дім "Ін-Юре", 2004. – Т. 2. – С. 10-20.

³⁷ Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972-2004) : Офіційне видання. У двох томах / За загальною редакцією Голови Верховного Суду України В. Т. Маляренка. – Київ : Видавничий дім "Ін-Юре", 2004. – Т. 2. – С. 10.

конкретному випадку суди зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини справи, що пом'якшують і обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Таким чином, статистика судової діяльності свідчить про наступне. По-перше, суди у переважній більшості за вчинення військових злочинів застосовують покарання з випробуванням у 54,1 % випадках від загальної кількості засуджених осіб, покладаючи на таких осіб (1501 особа) обов'язки необхідні і достатні для їх виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання. По-друге, реальні види покарань у кількісному вимірі були застосовані у 2017 р. у наступній послідовності: штраф – до 424 осіб, позбавлення волі на певний строк (у цілому до 5 р.) – до 226 осіб, арешт – до 203 осіб, службове обмеження для військовослужбовців – до 68 осіб, тримання в дисциплінарному батальйоні – до 41 особи. Інші види покарання: обмеження волі – до 3 осіб, громадські роботи – до 2 осіб, виправні роботи – до 1 особи³⁸. Вищезазначене дає підстави для висновку про зміну кримінально – правової політики держави у сторону суттєвої гуманізації покарань за вчинення військових злочинів.

4.2. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Ч. 4 ст. 401 КК визначено, що "особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу (розділ XIX Особливої частини КК. – М.К.), може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України"³⁹. Зміст цієї норми передбачає, що звільнення військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів за вчинення загальнокримінальних злочинів виключається. Тим самим законодавець фактично продовжив у кримінальному законодавстві України дію положень, які діяли раніше до 1989 р., щодо отримання згоди відповідного військового командування на

³⁸ Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 31.03.2018).

³⁹ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. : // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

притягнення підлеглих їм військовослужбовців до кримінальної відповідальності у разі вчинення військових злочинів. Крім того, 10 діянь глави XI "Військові злочини" Особливої частини КК УРСР 1960 р. передбачали, що їх вчинення при наявності пом'якшуючих обставин "тягли застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил"⁴⁰.

Положення статей 44-49, 401 КК передбачають можливість звільнення військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, а також інших осіб, визначених законом, від кримінальної відповідальності. Зокрема, зазначені норми кримінального закону містять правові підстави та регламентують порядок звільнення від кримінальної відповідальності. Такими підставами є: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст.49).

Згідно з ч. 2 ст. 44 КК звільнення від кримінальної відповідальності у вищезазначених випадках здійснюється виключно судом у порядку, передбаченому відповідним законом. Таким Законом є Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI⁴¹, стст. 285-289 якого передбачають процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Зокрема, вказані статті КПК містять вимоги роз'яснити особі, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, право на таке звільнення; роз'яснюється суть підозри чи обвинувачення, підстава звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. Крім того, відповідним прокурором з'ясовується думка потерпілого (якщо він є у кримінальному провадженні. – М.К.) щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Тільки після виконання зазначених процесуальних дій, у разі направлення прокурором відповідного клопотання до суду, можливе звільнення особи судом від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення.

Так, протягом 2017 р. суди України з підстав, передбачених стст. 45-48 КК, звільнили від кримінальної відповідальності за вчинення військових

⁴⁰ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

⁴¹ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9 – 10, № 11 – 12, № 13, ст. 88.

злочинів 65 осіб, що становить 53,278 % від загальної кількості осіб, кримінальні провадження (справи) щодо яких закрито. З них звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки 41 особа, у зв'язку з дійовим каяттям – 10 осіб, у зв'язку з передачею особи на поруки – 9 осіб, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 5 осіб⁴².

Аналізуючи положення ч. 4 ст. 401 та стст. 44-49 КК, необхідно висловити наступне. Як зазначає С.І. Дячук, "словосполучення "може бути", застосоване у ч. 4 ст. 401 КК, характеризує відсутність імперативності не тільки щодо звільнення від кримінальної відповідальності, а й щодо вимоги про застосування заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України"⁴³. Разом з тим, стст. 45, 46, 49 КК мають імперативний характер, а стст. 47, 48 КК є видами факультативного звільнення від кримінальної відповідальності. За таких обставин словосполучення ч. 4 ст. 401 КК "може бути" вступає у протиріччя з імперативними вимогами стст. 45, 46, 49 КК щодо обов'язковості їх застосування при наявності умов, які у них зазначені. З метою усунення зазначених наявних протиріччя, на нашу думку, ч. 4 ст. 401 необхідно доповнити після слів "може бути" наступним словосполученням "а у разі обов'язкових підстав, передбачених цим Кодексом" і далі по тексту.

Застосування ст. 45 КК, як підстави звільнення від кримінальної відповідальності, можливе за умови, коли особа "вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, ... якщо вона після вчинення злочину щиро покаялась, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду"⁴⁴. У разі виконання зазначених умов застосування ст. 45 КК можливе при вчиненні 14 військових злочинів, із них невеликої тяжкості, передбачені чч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413 та чч. 1 і 2 ст. 435 КК і у разі вчинення необережного злочину середньої тяжкості – 7 військових злочинів (ч. 2 стст. 403, 412, ч. 1 стст. 414 – 415, 425, чч. 2 – 3 ст. 413 КК).

Аналізуючи спричинені наслідки вчиненням злочинів, передбачених ч. 2 ст. 286 КК (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами) і ч. 1 ст. 415 КК (порушення правил водіння або експлуатації машин) у разі "смерті або заги-

⁴² Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 31.03.2018).

⁴³ Дячук С.І. Звільнення від кримінальної відповідальності // Військові злочини: Коментар законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – (Економіка. Фінанси. Право). – С. 47.

⁴⁴ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

белі потерпілого" і беручи до уваги максимальний розмір покарання за їх вчинення, то у випадку вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 415 КК застосування ст. 45 КК до винної особи і звільнення її від кримінальної відповідальності можливе, а при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК неможливе. Хоча відмінність цих злочинів перш за все у суб'єкті вчинення. Тому, на нашу думку, враховуючи суспільну небезпеку зазначеного військового злочину, максимальна міра покарання за його вчинення є заниженою і потребує збільшення з метою усунення наявних протиріч у можливій правозастосувальній діяльності при застосуванні ст. 45 КК. Також ми вважаємо, що і максимальна міра покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 409 КК потребує збільшення до трьох років позбавлення волі. Це витікає із підвищеної суспільної небезпеки цього злочину, що обґрунтовується його направленістю на ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, а також приведенням у відповідність до максимального розміру покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК. На нашу думку, спосіб вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 409 є більш небезпечним, ніж за ч. 1 ст. 407, тому і максимальне покарання за ч. 1 ст. 409 КК повинно бути більш суворим.

Крім того, на нашу думку, обов'язкове застосування ст. 45 КК при вчиненні злочинів, передбачених чч. 1-3 ст. 413 КК (втрата військового майна) навіть в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці при наявності цих особливо кваліфікуючих ознак применшує суспільну небезпеку цього злочину. Тому, на нашу думку, максимальну міру покарання за ч. 3 ст. 413 КК необхідно збільшити до шести років і тим самим віднести цей злочин до числа тяжких.

Умовами застосування ст. 46 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим) є вчинення злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості вперше, крім корупційних злочинів, у разі "якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду"⁴⁵.

Згідно зазначених у ст. 46 КК умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим можливе у разі вчинення військових злочинів, як і на підставі ст. 45 КК. Разом з тим за змістом об'єктивної сторони цих злочинів потерпілий в якості фізичної особи може бути у разі вчинення лише злочинів, передбачених ч. 1 стст. 405, 414 і 415 КК. В інших випадках посягання військових злочинів, передбачених ч. 1 стст. 403, 409, 412, 413, 425, 435 і ч. 2 стст. 403, 435 КК, спрямоване на суспільні відносини військового правопорядку поза конкретними фізичними особами.

⁴⁵ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

Ч. 1 ст. 55 КПК передбачає, що "потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди"⁴⁶.

Як зазначає О.О. Дудоров, "не є потерпілими у кримінально – процесуальному аспекті юридичні особи, які, у разі заподіяння їм майнової шкоди, визнаються цивільними позивачами, а так само держава. Подібне обмеження сфери застосування ст. 46 є не виправданим як з погляду реалізації прав того, хто вчиняє злочин, так і з точки зору задоволення інтересів відмінних від фізичних осіб соціальних суб'єктів, охоронюваним благам, правам або інтересам яких злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди"⁴⁷. Така правова позиція О.О. Дудорова могла бути прийнята під час дії Кримінально – процесуального кодексу України від 28.12.1960 р., ст. 49 якого не передбачала визнання потерпілим юридичної особи⁴⁸. Нині, на нашу думку, у разі вчинення військових злочинів, передбачених ч. 1 стст. 403, 409, 412-413, 425, 435, ч. 2 стст. 403, 435 КК, у разі спричинення матеріальної шкоди військовим частинам і іншим підрозділам, що є юридичними особами, коли вони визнаються потерпілими, їх представники або з їх представниками підозрюваний чи обвинувачений можуть заключити угоду про примирення за умови виконання вимог, передбачених ст. 46 КК. Разом з тим, як зазначає О.О. Дудоров, "відсутність зазначеного примирення (між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим. – М.К.) не пережоджає застосуванню у цьому разі ст. 45 (за наявності всіх передбачених нею умов). Взагалі, вирішуючи питання про застосування ст. 45 або ст. 46, пріоритет слід віддавати нормі, що передбачає такі умови звільнення від кримінальної відповідальності, які у конкретній ситуації склалися раніше"⁴⁹. Нині стст. 468-469, 471 КПК передбачений процесуальний порядок укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим і її розгляд судом. Але відмінність між цими видами угод полягає у тому, що суд на підставі ст. 46 КК звільняє особу від кримінальної відповідальності, а у разі застосування положень статей глави 35 КПК суд признає узгоджене сторонами покарання на підставі ухваленого вироку.

Як зазначає О.О. Дудоров, "для звільнення від кримінальної відповідальності, з одного боку, та звільнення від покарання та його відбування – з

⁴⁶ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.

⁴⁷ Дудоров О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності // Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюнюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 135.

⁴⁸ Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1961, № 2, ст. 15.

⁴⁹ Дудоров О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності // Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюнюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 135.

іншого, спільним є фактичне незастосування щодо особи, винної у вчиненні злочину, втрат і обмежнь особистого, майнового та іншого характеру, передбачених кримінальним законом як покарання. Водночас вказані правові інститути відрізняються один від одного, зокрема, за підставами, умовами та кримінально-процесуальними особливостями⁵⁰. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності – це форма реалізації кримінально-правових приписів за межами інституту кримінальної відповідальності.

Ч. 1 ст. 47 КК передбачено, що "особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку"⁵¹. За умови виконання зазначених вимог ст. 47 КК можливе її застосування (цієї статті. – М.К.) щодо суб'єктів 7-ми військових злочинів, передбачених ч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413 та чч. 1 і 2 ст. 435 КК, які згідно ч. 2 ст. 12 КК відносяться за ступенем тяжкості до злочинів невеликої тяжкості і у разі вчинення 27-ми військових злочинів середньої тяжкості (ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 403, ч. 1 ст. 404, чч. 1-2 ст. 406, чч. 1-3 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, чч. 2-3 ст. 413, ч. 1 стст. 414-415, 418, чч. 1-3 ст. 421, чч. 1-2 ст. 422, ч. 1 стст. 425-426, ч. 1 ст. 426-1, ч. 3 ст. 431, ст. 434 КК). Таким чином, звільнення на підставі вимог ст. 47 і ч. 4 ст. 401 КК від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки можливе у 35,8 % від загальної (95-ть) кількості військових злочинів. Це стало можливим у результаті пом'якшення кримінально-правової політики держави, пов'язаної з прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України і прагненням розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу – Україна.

Ст. 48 КК передбачає умови для можливого звільнення особи (суб'єкта військових злочинів) від кримінальної відповідальності, якщо: 1) вона вперше вчинила злочин; 2) цей військовий злочин відноситься до злочинів невеликої (ч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413 та чч. 1 і 2 ст. 435 КК) або середньої тяжкості (ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 403, ч. 1 ст. 404, чч. 1-2 ст. 406, чч. 1-3 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, чч. 2-3 ст. 413, ч. 1 стст. 414-415, 418, чч. 1-3 ст. 421, чч. 1-2 ст. 422, ч. 1 стст. 425-426, ч. 1

⁵⁰ Дудоров О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності // Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронока. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 130-131.

⁵¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

ст. 426-1, ч. 3 ст. 431, ст. 434 КК); 3) суд визнає, що на час розгляду кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною. При цьому викликає певну складність ситуація, коли мова йде про звільнення військовослужбовців, які визнані непридатними до військової служби, від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки за злочинні ухилення від проходження військової служби. Як зазначає С.І. Дячук, "питання придатності особи до військової служби та її осудності як передумови вини мають різні критерії, а тому судова практика дає такі варіанти, згідно з якими військовослужбовець на час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого нормами Особливої частини КК, може бути одночасно: а) придатним до військової служби і осудним; б) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження (або під час ухилення від неї) і яке не знаходилося в причинному зв'язку з його злочинним ухиленням від служби; в) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження і яке знаходилося в причинному зв'язку з його ухиленням від неї; г) осудним, але незаконно призваним внаслідок непридатності до військової служби за станом здоров'я чи за віком"⁵².

У разі, коли суб'єкт військового злочину, передбаченого ст. 407 КК (самовільне залишення військової частини або місця служби), є осудним, але визнаний непридатним до військової служби по стану здоров'я через отримане під час проходження військової служби захворювання і, зокрема, під час ухилення від неї, то такий військовослужбовець є суб'єктом вчиненого ним військового злочину і підлягає притягненню до кримінальної відповідальності на загальних підставах. Разом з тим, як наголошує С.І. Дячук та інші фахівці слід визнати вірною практику, коли до осудних, але визнаних непридатними за станом здоров'я військовослужбовців застосовуються передбачені ст. 48 КК умови і такі особи звільняються від кримінальної відповідальності. Але це не повинно автоматично розглядатися як підстава для прийняття подібного рішення. "З урахуванням усіх обставин справи, характеру захворювання та його впливу на формування та реалізацію умислу винного на ухилення від служби така обставина може розглядатися лише як пом'якшуюча покарання (стст. 65 і 66 КК). Тільки тоді, коли поряд з визнанням особи непридатною до військової служби судом встановлені й інші обставини, які в сукупності дають підстави для висновку про втрату діяння або такою особою суспільної небезпечності, суд вправі звільнити її від кри-

⁵² Дячук С.І. Звільнення від кримінальної відповідальності // Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – (Економіка. Фінанси. Право). – С. 50-51.

мінальної відповідальності з посиланням на ст. 48 КК⁵³. Коли ж суб'єкт військового злочину ухиляється від несення або проходження військової служби на підставі хвороби, що не передбачає виконання військового обов'язку і це знаходиться у причинному зв'язку з таким ухиленням, то така поведінка не тягне кримінальної відповідальності, а, отже виключає таку підставу як можливість притягнення її до кримінальної відповідальності і можливе звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Ч. 1 ст. 49 КК передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі. Із числа військових злочинів жоден із них не підпадає під зазначену умову;

2) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Указана умова буде застосована щодо 7-ми вчинених військових злочинів, передбачених ч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413, чч. 1-2 ст. 435 КК;

3) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості. Зазначена умова стосується 27 військових злочинів (ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 403, ч. 1 ст. 404, чч. 1-2 ст. 406, чч. 1-3 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, чч. 2-3 ст. 413, ч. 1 стст. 414, 415, 418, чч. 1-3 ст. 421, чч. 1-2 ст. 422, ч. 1 стст. 425, 426, 426-1, ч.3 ст. 431, ст. 434 КК);

4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину. Ця умова відноситься до 52 військових злочинів (чч. 2-4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, чч. 2-3 ст. 404, чч. 2-4 ст. 405, ч. 3 ст. 406, чч. 4-5 ст. 407, чч. 2-3 ст. 408, чч. 3-4 ст. 409, чч. 1-2 ст. 410, чч. 2-4 ст. 411, ч. 2 ст. 414, ч. 2 ст. 415, чч. 2-3 ст. 418, чч. 1-3 стст. 419, 420; ч. 3 ст. 422, чч. 2-4 стст. 425, 426, 426-1; ст. 427, чч. 1-3 ст. 428, стст. 429-430, чч. 1-2 ст. 431, ст. 432, чч. 1-2 ст. 433);

5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину. Це стосується наступних 9-ти військових злочинів (чч. 4-5 ст. 404, ч. 4 ст. 408, чч. 3-4 ст. 410, ч. 3 ст. 414, стст. 416-417, ч. 5 ст. 426-1).

Згідно ч. 2 ст. 49 КК перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від досудового слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

⁵³ Дячук С.І. Звільнення від кримінальної відповідальності // Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – (Економіка. Фінанси. Право). – С. 51.

Відповідно до ч. 3 цієї статті КК "перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій цієї статті строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин"⁵⁴.

Військовий злочин та дисциплінарний проступок являють собою види військових правопорушень, які полягають у порушенні встановленого порядку несення або проходження військової служби. За характером і ступенем суспільної небезпеки одні військові правопорушення становлять злочин, другі – військове адміністративне правопорушення, треті – дисциплінарне правопорушення (проступок). Військові злочини несуть у собі більшу небезпеку, ніж адміністративне правопорушення (проступок) чи дисциплінарний проступок. Разом з тим, як Статут внутрішньої служби Збройних Сил України⁵⁵, Дисциплінарний статут Збройних Сил України⁵⁶, так і відповідні накази Міністерства оборони України⁵⁷, Міністерства внутрішніх справ України стосовно Національної гвардії України⁵⁸, якими затверджені відповідні інструкції зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення не містять ніяких критеріїв, за якими можливо було б командирам і начальникам всіх рівнів встановлювати межі між злочином і військовим адміністративним правопорушенням чи дисциплінарним проступком, що заважає більш швидкому застосуванню до правопорушника відповідного покарання. Непоодинокі факти, коли ця обставина сприяє окремим військовослужбовцям взагалі уникнути відповідальності. Крім того, це створює певні труднощі у правозастосувальній діяльності. Вирішенням зазначеної ситуації стало б внесення до вказаних статутів ознак дисциплінарного правопорушення (проступку) і їх перелік, як цього зобов'язує пункт 22) статті 92 Конституції України, який передбачає визначення виключно законами України діянь, "які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них"⁵⁹. Як раз

⁵⁴ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

⁵⁵ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22 – 23. – Ст. 194.

⁵⁶ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22 – 23. – Ст. 197.

⁵⁷ Офіційний вісник України від 08.09.2017 – 2017 р., № 70, стор. 445, стаття 2133, код акта 87094/2017; Офіційний вісник України від 13.09.2016 – 2016 р., № 70, стор. 74, стаття 2364, код акта 83007/2016.

⁵⁸ Офіційний вісник України від 24.10.2017 – 2017 р., № 83, стор. 99, стаття 2557, код акта 87626/2017.

⁵⁹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

на рівні дисциплінарних правопорушень це належним чином не регламентовано, тому доводиться керуватись практикою, яка склалась.

Юридичним критерієм розмежування військового злочину і військово-адміністративного правопорушення (проступку) чи дисциплінарного проступку є норми КК, а також статті 15, 17210-17219 КУпАП. Керуючись цими нормами, всі військові правопорушення можна поділити на три підсистеми:

1) Порушення встановленого порядку несення або проходження військової служби, які не містять ознак злочинів чи військових адміністративних правопорушень, не передбачені у військовому кримінальному законі чи КУпАП, і тому можуть бути визнані лише дисциплінарними проступками. Але у Дисциплінарному статуті ЗС України відсутній перелік, як дисциплінарних проступків, їх ознак, так і покарань за них, що давали б можливість чітко їх визначати і призначити дисциплінарне покарання у межах визначених законодавцем. З цією метою у правозастовній діяльності доводиться використовувати положення ч. 2 ст. 11 КК (поняття злочину), ст. 9 КУпАП (поняття адміністративного правопорушення), інших правових норм, щоб визначити той чи інший дисциплінарний проступок у конкретній ситуації при відповідному діянні військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста під час проходження зборів. Разом з тим, пункт 22) ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що "виключно законами України визначаються: ... діяння, які є ... дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них"⁶⁰. Тому виникає необхідність доповнити розділ III (стягнення за порушення військової дисципліни) Дисциплінарного статуту ЗС України положеннями щодо поняття дисциплінарного правопорушення (проступку), їх можливого переліку та ознак. Це дасть можливість максимально виключити у службовій діяльності командирів / начальників необґрунтовані порушення прав і свобод підлеглих їм військовослужбовців при припиненні до дисциплінарної відповідальності.

2) Порушення встановленого порядку несення або проходження військової служби, які не містять ознак злочинів чи військових дисциплінарних проступків, не передбачені у військовому кримінальному законі, і тому можуть бути визнані лише військовими адміністративними правопорушеннями (проступками) – 172¹⁰-172¹⁹ КУпАП. Разом з тим ч. 1 ст. 15 КУпАП передбачає, що військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, особи рядового і начальницького складів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України "несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідеміч-

⁶⁰ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

них правил і норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт"⁶¹.

Аналогічного змісту норма міститься у ст. 45 Дисциплінарного статуту ЗС України, де зазначено, що "за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за цим Статутом, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. За вчинення корупційних діянь чи інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення. У разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовець притягується до кримінальної відповідальності"⁶².

3) Правопорушення, віднесені законом до числа військових злочинів (статті 402-422, 425-435 КК).

Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК, не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Відповідальність за такі правопорушення може наставати в адміністративному чи дисциплінарному порядку.

Зокрема, в адміністративному порядку відповідальність може наступати лише за умови, якщо ці правопорушення згідно з ч. 4 ст. 15 КУпАП не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Обставини, які пом'якшують покарання, за наявності яких військове правопорушення перестає бути злочином і становить адміністративний чи дисциплінарний проступок, можуть бути віднесені до характеру, умов і обстановки здійснення цього правопорушення, дій з ліквідації його шкідливих наслідків, до особистості правопорушника, його поведінки на військовій

⁶¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст. 1122.

⁶² Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України [Текст] : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 197.

службі, як до, так і після правопорушення тощо. Вони зводяться тільки до обставин, які характеризують саме правопорушення та обумовлюють його малозначність.

Норми закону про застосування правил КУпАП чи Дисциплінарного статуту Збройних Сил України дають можливість диференційовано вирішувати питання про злочинність чи не злочинність військових правопорушень, що не становлять великої суспільної небезпеки, що зачіпають зазвичай внутрішній порядок, дисципліну у військовій частині і підрозділах, виходячи з їх реальної суспільної небезпеки у конкретних умовах часу, місця й обстановки здійснення з урахуванням особистості правопорушника.

Розділ 5

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

5.1. ВІДМІННОСТІ У СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

Історичний розвиток кримінального законодавства у військовій сфері на теренах України свідчить, що джерелами його розвитку є відомі акти Київської Русі, Литви, Росії, а потім і радянського періоду, про що детально велась мова у розділі 1 нашого дослідження. Нині ми маємо можливість і завдання проаналізувати кримінальне законодавство і інших держав світу з тим, щоб оцінити його ефективність на сучасному етапі розвитку нашої держави і мати можливість запропонувати рішення, які посприяють, не тільки його удосконаленню, але і можливої адаптації, гармонізації, апроксимації (зближення) до відповідного законодавства передових (демократичних, соціальних, правових) держав світу. Як зазначає з цього приводу Ю.В. Баулін, "аксіомою можна визнати те, що освоєння реальної дійсності неможливе без опанування минулого та іншого досвіду, а останнє – без порівнянь"¹. На даний час детального і комплексного порівняльно-правового аналізу законодавства України про кримінальну відповідальність за військові злочини та інших держав проведено недостатньо. Насамперед відмітимо окремі такі дослідження М.І. Хавронюка (загальна характеристика військово-кримінального законодавства зарубіжних країн та деяких міжнародно-правових норм)², які ним досліджувались у 1995 і у 2006 рр. (військові злочинні

¹ Баулін Ю.В. Передмова / Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 9.

² Хавронюк М.І. Військові злочини: Навчальний посібник. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – С. 121-139.

діяння)³, а також інших науковців: Є.С. Ковалевської⁴, Я.С. Кулькіної⁵, Б.Д. Леонова⁶, А.М. Ониськіва⁷, М.М. Сенька (кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби за законодавством деяких зарубіжних держав)⁸, які стосуються конкретних військових злочинів і мають фрагментарний характер.

Порівняльно – правовий метод пізнання дозволяє виявити спільні і відмінні риси військово – кримінального законодавства різних правових систем, але при цьому порівняння не повинно обмежуватися правовими актами держав, які відносяться до однієї раси або до народів, що розмовляють однією мовою чи сповідують одну і ту ж релігію. Крім того, доцільно здійснювати аналіз і порівняння законодавства держав, що перебувають на одному і тому рівні суспільного розвитку. Як не згадати тут відомі багатьом слова Тараса Шевченка: "І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь!"⁹. На думку А.В. Савченка слова Великого Кобзаря стверджують істину того, що "коли право замикається саме в собі та прагне увічнити застарілі нормативні акти, відкидаючи будь-який обмін і зіставлення, що стосуються неординарних рішень та ідей щодо різноманітних правових інститутів, тоді воно стає безплідним і приречене до занепаду. Лише порівняння теорій, поглядів, думок, ідей, міркувань, а також нормативних стандартів формує нові конструктивні підходи, визначає місце та роль права у контексті загальноцивілізаційного розвитку людства"¹⁰. Як зазначає М.І. Хавронюк, "юрист, який не знає або

³ Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 873-877.

⁴ Ковалевская Е.С. Уголовная ответственность за уничтожение или повреждение военного имущества по законодательству государств – участников СНГ: сравнительно-правовое исследование / Е.С. Ковалевская // *Administrativa un Kriminala Justicija*. – 2013. – № 3. – С. 30-37.

⁵ Кулькіна Я.С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України) // ФП. – 2016. – № 5. – С. 103-109.

⁶ Леонов Б. Форми бездіяльності військової влади: порівняльний аналіз із законодавством зарубіжних країн // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 91-93.

⁷ Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за злочини проти порядку проходження військової служби за військово – кримінальним законодавством Німеччини та Франції // *Часопис Київського університету права*. – 2017. – № 1. – С. 333-336.

⁸ Гришук В.К., Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: Монографія. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – С. 41-56.

⁹ Щербина В. Євангеліє українців, або Крилаті вислови "Кобзаря". – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – С. 186.

¹⁰ Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно – правове дослідження: Монографія. – К.: КНТ, 2007. – С. 12.

не бажає знати нічого, крім правової системи своєї країни, навряд чи може зрозуміти істину права, його історію і спрогнозувати його розвиток"¹¹.

Серед завдань, які стоять сьогодні перед українськими компаративістами, на чому наголошує М.І. Хавронюк, виділяють: визначення місця української правової системи на правовій карті світу, характеру та мети її трансформації, що пов'язано, насамперед, з переосмисленням характеру соціалістичного права, його співвідношення з романо-германською правовою сім'єю; методологічне обґрунтування трансплантації в українське законодавство принципів права Європейського Союзу; порівняльне дослідження українського законодавства на предмет його несуперечності актам інших міжнародних організацій, членом яких є або збирається стати Україна¹². З цього приводу Л.О. Корчевна зазначає, що "стати державою романо-германської правової сім'ї означає привести національне вчення про право у відповідність з принципом романо – германського праворозуміння, правотворення і правореалізації, і що в умовах "глобалізованого світу" державно-правовий партикуляризм неминуче призведе до формування режиму вигнання, що не сприяє розвитку держави і суспільства в цілому"¹³.

Звернення до досвіду закордонного законотворення дозволяє показати вітчизняну правову систему у співвідношенні з правовими системами інших держав, тому що, як писав Рене Давід "Світ став єдиним. Ми не можемо відгороджуватися від людей, які живуть в інших державах, інших частинах земної кулі. Необхідна міжнародна взаємодія або, у всякому випадку, просте співіснування вимагає, щоб ми відкрили наші вікна і подивились на зарубіжне право"¹⁴. Підтвердженням зазначеного є і слова відомого французького юриста Марка Ансея, який зазначав, що ознайомлення із зарубіжним правом "відкриває перед юристами нові горизонти, знайомить їх з юридичними нормами і системами, відмінними від їх власних, дозволяє

¹¹ *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 16.

¹² *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 17; Кресін О.В. Порівняльне правознавство в Україні: сучасна проблематика та перспективи розвитку // Міжнародне право і національне законодавство. Збірник наукових праць. Вип. 3. – К.: Київський міжнародний університет, 2003. – С. 58.

¹³ *Корчевна Л.* Українське право і романо – германська традиція // Право України. – 2004. – № 5. – С. 22.

¹⁴ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашов, док. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 5.

їм краще дізнатися про право своєї держави, бо специфічні риси цього права особливо чітко проявляються у порівнянні з іншими системами, озброюють їх ідеями та аргументами, які неможливо отримати при дуже гарному знанні власного права"¹⁵.

Ознайомившись з правовими системами окремих держав світу за темою дослідження, варто зазначити, що питання кримінальної відповідальності військовослужбовців за вчинення військових злочинів врегульовані по різному і це дає можливість здійснити відповідну класифікацію актів законодавства, що містять ці норми. У першу чергу зверталась увага на їх систему під кутом зору наявних у розділі XIX Особливої частини КК України військових злочинів. Разом з тим при першому ознайомленні з їх системами знаходимо норми, які містять схожі злочини, що в сукупності дають підстави говорити і про більшу схожість їх систем, чим відмінність. Пояснити це можна, на наш погляд, такими об'єктивними обставинами, як особливий статус військових формувань у політичній системі будь-якої держави, тими завданнями, які на них покладаються, підвищеними вимогами суспільства до військовослужбовців і всіх тих, хто має безпосереднє відношення до армії. Незалежно від типу державного устрою тієї чи іншої держави, завдання кримінально-правового регулювання в умовах проходження військової служби дуже схожі, тому ця обставина суттєва впливає на структуру і зміст систем військових злочинів у межах військово-кримінального законодавства.

Детально проаналізувавши кримінальне законодавство у військовій сфері щодо військових злочинів понад 25-ти держав світу, можна запропонувати їх відповідну класифікацію на 4 групи, що посприє нам більш якісно провести аналіз змісту їх систем у порівнянні із системою військових злочинів за КК України, якої притримується автор цього дослідження.

До першої групи віднесемо ті держави, в яких паралельно з кримінальними кодексами окремо передбачено військово-кримінальні кодекси (військово-кримінальні закони. – М.К.) і саме у них та у деяких інших спеціальних законах визначені військові злочини. До цієї групи відносяться Австрія, Бельгія, Нідерланди, Іспанія, Італія, Сан-Марино, Фінляндія, Франція, ФРН, Швейцарія¹⁶. Цей перелік варто продовжити, оскільки військово – кримінальні кодекси передбачені і кримінальним законодавством Греції, Данії, Йорданії, Іраку, Лівану, Люксембурга, Норвегії, Республіки Корея. В інших державах діє Військово – кримінальний закон (Австрія, Німеччина, Йемен, Куба), чи Кодекс військової юстиції, який є комплексним нормативно-пра-

¹⁵ Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права (сборник). – М.: Прогресс, 1981. – С. 38.

¹⁶ Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 876.

вовим актом, що об'єднує норми різних галузей військового права. Такі Кодекси військової юстиції передбачені законодавством Австралії, Канади, Португалії, США, Франції, всіх держав Латинської Америки, майже всіх держав "французької" Африки. Кримінальна відповідальність за військові злочини передбачена також і за допомогою прийняття кількох військово-правових актів, які містять кримінально-правові норми і регулюють відповідальність військовослужбовців у різних військових відомствах. Зокрема, це передбачено законодавством Великобританії, Індії.

Це підтверджує і Я.С. Кулькіна, яка зазначає, що "в більшості країн світу військове кримінальне право є самостійною галуззю законодавства. Виключення складають країни СНД та Балтії, республіки, що входили до складу колишньої Югославії, а також Болгарія, Угорщина, КНР, В'єтнам, Монголія, Польща, Румунія, Чехія, Швеція. У цих країнах норми про військові злочини включені в тексти кримінальних кодексів у вигляді окремих розділів, параграфів або глав"¹⁷.

На прикладі військово-кримінального законодавства кількох держав цієї групи порівнюємо і проаналізуємо системи військових злочинів.

Так, основним джерелом військово-кримінального законодавства *США є Єдиний кодекс військової юстиції* (Uniform Code of Military Justice) 1951 р., який включений у Звід законів США і з змінами і доповненнями діє по даний час¹⁸. У стст. 77-134 розділу (глави) X цього Кодексу передбачені кримінальні діяння військовослужбовців за різні державні, військові та загальнокримінальні злочини.

Як зазначає Я.С. Кулькіна, "статті СКВІЮ не систематизовані, розташовані без будь-якої внутрішньої закономірності. Близькі за змістом склади злочинів часто розташовані в різних місцях зазначеного Кодексу. ... окремо встановлюється відповідальність військовослужбовця за спричинення смерті з необережності (§ 919 ст. 119), за умисне вбивство (§ 918 ст. 118), за заподіяння потерпілому каліцтва (§ 924 ст. 124) ..."¹⁹. Більше того, з поміж стст. 77-134 розділу X лише 19 із них стосуються кримінальної відповідальності за діяння, що посягають на військові правовідносини. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням трьох видів (груп). Зокрема, це злочини проти порядку поведіння і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414-417 КК України), злочини проти по-

¹⁷ *Кулькіна Я.С.* Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України) // ФП. – 2016. – № 5. – С. 104.

¹⁸ MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126.

¹⁹ *Кулькіна Я.С.* Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України) // ФП. – 2016. – № 5. – С. 107.

рядку несення спеціальних служб (стст. 418-421 КК), злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (стст. 433-435 КК). Система військових злочинів представлена 19 статтями розділу Х ЄКВЮ і може бути класифікована наступним чином. Злочини проти порядку підлеглості передбачені ст. 90 (напад або умисна непокоря начальству), ст. 92 (недотримання порядку або регулювання). Зокрема, за цією ст. 92 "Будь-яка особа, що підпадає під дію цього розділу, яка: (1) порушує або не підкоряється ніякому законному загальному порядку чи постанові; (2) знання будь-якого іншого законного наказу, виданого членом збройних сил, що передбає його обов'язок підкоритися, не виконується; або (3) є залишеним без виконання; карається ..." (неофіційний переклад. – М.К.)²⁰. Вид (група) злочинів проти порядку дотримання військової гідності (ст. 406 КК України), на нашу думку, представлений в ЄКВЮ ст. 91 (непокірна поведінка щодо прапорщика, унтер-офіцера або дрібного офіцера). Більше представлений в ЄКВЮ наступний вид (група) злочинів проти порядку проходження військової служби. За змістом диспозицій ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби) відповідає ст. 86 ЄКВЮ (відсутність без дозволу), ст. 408 КК (дезертирство) – ст. 85 ЄКВЮ (відсутність), тобто "(а) будь-який член збройних сил, (1) без повноважень іде чи є відсутній у своєму підрозділі, організації чи посадовому місці з наміром залишатися в стороні від нього на постійній основі; ... винен у дезертирстві"²¹. Ст. 409 КК (ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом) відповідає ст. 115 ЄКВЮ (замаскування), тобто "Будь-яка особа, що підпадає під дію цього розділу, яка з метою уникнути роботи, обов'язків чи служби – (1) симулює хворобу, фізичну непрацездатність, психічний розлад чи розлад; або (2) умисно спричиняє собі тілесні ушкодження; карається ..." ²². Належним чином передбачена кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, що посягають на військоове майно (стст. 410-413 за КК України). Це стст. 103 (захоплене або покинуте майно) і 108 (військова власність Сполучених Штатів Америки, шкода, руйнування або протиправна поведінка) розділу Х ЄКВЮ.

²⁰ MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126, page IV-23.

²¹ MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126, page IV-10.

²² MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126, page IV-60.

Так, ст. 103 передбачено, що "(а) Всі особи, які підпадають під дію цього розділу, забезпечують все публічне майно, захоплене у противника для потреб Сполучених Штатів і повідомляють про це і беззастережно передають належному органу все захоплене і залишене майно, яке знаходиться у їх розпорядженні, під арештом чи контролем. (б) Будь-яка особа підпадає під дію цього розділу, якщо (1) не виконує передбачені обов'язки; (2) купляє, продає, торгує чи яким-небудь чином займається чи захоплює захоплене майно, від чого отримує чи чекає який-небудь прибуток, вигоду чи для себе чи іншого, прямо чи побічно пов'язано з самим собою; або (3) вчиняє грабежі; карається ..."²³. За ст. 108 розділу Х ЄКВЮ "Будь-яка особа, що підпадає під дію цього розділу, яка без належної влади (1) продає чи іншим чином розпоряджається; (2) умисно чи шляхом зневаги ... руйнує чи втрачає; або (3) умисно чи шляхом зневаги страждає від втрати, пошкодження, знищення, продажу чи незаконного знищення; будь-яке військово майно Сполучених Штатів, карається ..."²⁴. Щодо кримінальної відповідальності за ст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості) КК України, то ст. 106а (шпигунство) ЄКВЮ передбачає кримінальну відповідальність за діяння, які відповідно до КК України належить також кваліфікувати, крім ст. 422, за ознаками злочинів, передбачених стст. 114 (шпигунство), 328 (розголошення державної таємниці), 329 (втрата документів, що містять державну таємницю). Вид (група) військових службових злочинів (стст. 426-426-1 КК) представлені в ЄКВЮ військовими злочинами, передбаченими стст. 94 (заколот чи бунт), 97 (незаконне затримання), 98 (недотримання процедурних правил). Наприклад, перевищенню військовою службовою особою владою чи службовими повноваженнями (ст. 426-1 КК України) відповідають ознаки військового злочину за ст. 97, диспозиція якої передбачає, що: "Будь-яка особа, що підпадає під діяння цього розділу, яке, за виключенням випадків, передбачених законом, передбачає, арештовує чи обмежує будь-яку особу, карається ..."²⁵. Стосовно нед-

²³ MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126, page IV-39.

²⁴ MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126, page IV-47.

²⁵ MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126, page IV-32.

балого ставлення до військової служби (ст. 425 КК України), то окремої статті за ознаками цього злочину у розділі X ЄКВЮ не виявлено, а ознаки зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем містить військовий злочин, передбачений ст. 94 з ознаками (елементами) інших злочинів, які можна за сукупністю кваліфікувати за стст. 109 (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), 364 (зловживання владою або службовим становищем), 402 (непокора) КК України. Ще один вид (група) військових злочинів передбачений розділом X ЄКВЮ США. Це злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах бойової обстановки (стст. 427-431 КК України), які передбачені стст. 99 (боягузтво перед ворогом), 100 (примушування командира), 105 (неправомірне поведінка полоненого). Зокрема, ст. 100 передбачено, що: "Будь-яка особа, підпорядкована цьому розділу, яка примушує чи намагається змусити командира судна, літака чи іншого військового майна або будь-якого особового складу збройних сил віддати його ворогу чи відмовитись від нього ... без належних повноважень, карається смертю або іншим покаранням, яке може визначити суд"²⁶. Крім того, у розділі X ЄКВЮ міститься ще чотири статті: 110 (неправильний, небезпечний вплив на судно), 111 (безвідповідальна або у стані алкогольного сп'яніння експлуатація транспортного засобу, повітряного судна чи судна), 112 (черговий у стані алкогольного сп'яніння), 113 (неправильна поведінка чатового), які не є військовими злочинами за кримінальним законодавством України.

Проведений порівняльно-правовий аналіз військового кримінального законодавства США і України свідчить про їх схожість з певними відмінностями, які пояснюються, перш за все їх приналежністю до різних правових систем, відповідно до англо-американської і романо-германської. Це стосується як викладу змісту диспозицій, так і санкцій. В ЄКВЮ кваліфікуючі ознаки військових злочинів окремо не виділяються. Відсутні мінімальні і максимальні розміри покарань, а також, у більшості випадків, і їх види. Розділ X за родовим об'єктом не систематизований, містить державні, військові та загальнокримінальні злочини. Зазначені відмінності, на нашу думку, є результатом різного підходу законодавців США і України до використання законодавчої техніки, під якою розуміється "обумовлена станом правової системи певної держави система засобів і правил створення за-

²⁶ MANUAL FOR COURTS-MARTIAL UNITED STATES (2000 EDITION) // The 2000 Edition of the MCM is a complete revision incorporating all Executive Orders (1984 MCM, Changes 1-7, and 1995, 1998, and 1999 Amendments). Copies of each Executive Order can be found in Appendix 25, page IV-1 – IV-126, page IV-37.

²⁷ Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження : Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – С. 186.

конів та здійснення їх систематизації (у формах кодифікації та консолідації) з метою забезпечення їх якості та втілення у життя, забезпечення прав і свобод людини і громадянина"²⁷. Тому зазначені відмінності можуть створювати додаткові труднощі у правозастосувальній діяльності слідчих і судових органів України.

У Норвегії кримінальне законодавство складається із двох кодексів: Загальноцивільного кримінального кодексу (Кримінальний кодекс) і Військового кримінального кодексу, які були прийняті в один день – 22.05.1902 р.²⁸, які із змінами є чинними на даний час. Текст кодексів викладений старонорвежською мовою, тому в його змісті використовується самотутня термінологія. Из-за цього зміст Військового кримінального кодексу дещо складний у сприйнятті. Щоб його зрозуміти необхідно враховувати окремі положення Загальноцивільного кримінального кодексу, який є, так би мовити, базовим. Військовий кримінальний кодекс діє щодо військових злочинів і правопорушень, які передбачені у *главах 4-7 частини 2* (військові злочини і правопорушення) і *главах 8 і 10 частини 3* (воєнні статті), які діють тільки у воєнний час.

В обох кримінальних кодексах відсутня вказівка на те, що законодавець розуміє під злочином. Як зазначає з цього приводу Ю.В. Голік "це достатньо типова ситуація для багатьох держав, коли законодавець не дає ніякого спеціального загального визначення злочину, думаючи, що під злочином варто завжди розуміти те, що описано у даному законі"²⁹.

Глава 4 (незаконна відсутність, утеча і інше ухилення від військової служби) у §§ 34-37 містить військові злочини і правопорушення, які за КК України передбачені стст. 407-409. Зокрема, абзац 1 § 34 передбачає злочин суть якого полягає у тому, що "особа, яка незаконно залишає або відсутня на місці, де вона повинна знаходитись згідно військового обов'язку, підлягає покаранню у виді штрафів або арешту". Абзац 2 цього § містить злочин такого змісту: "Якщо винний є військовослужбовцем, то у випадку такої незаконної відсутності він підлягає покаранню у виді арешту або тюремного ув'язнення на строк до 3 місяців, а у випадку якщо він відсутній більше 7 днів, – у виді арешту або тюремного ув'язнення строком до 2 років". За своїм змістом абзац 2 § 34 найбільше відповідає ознакам військовому злочину, передбаченому ч. 3 ст. 407 КК України. Цей § містить і абзац 3 наступного змісту: "Таким же чином підлягає покаранню той, хто незаконно сприяє

²⁸ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003.

²⁹ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 18.

або причетний до того, що особа залишає або відсутня на місці, де вона повинна знаходитись згідно військового обов'язку". На нашу думку, в абзаці 3 мова ведеться про пособника та співучасника злочинів, зазначених в абзацах 1 і 2 § 34.

§ 35 містить 4 абзаци, які передбачають наступні злочини: "Особа, яка з наміром частково уникнути виконання військового службового обов'язку вчиняє злочин згідно § 34 або яка після того, як прибула або з'явилась для виконання військової служби, незаконно відмовляється частково здійснювати військову службу, підлягає покаранню у виді тюремного заключення терміном від 3 місяця до 2 років, і до 3 років, якщо це відбувається у поході.

У випадку повторного діяння застосовується покарання у виді тюремного заключення терміном від 1 до 3 років і позиттєве позбавлення права здійснювати службу у збройних силах Королівства.

Якщо винний добровільно з'являється протягом 7 днів для здійснення військової служби або оголошує протягом цього строку про таку готовність, то застосовується тюремне заключення терміном до 2 років, за наявності особливо пом'якшуючих обставин може застосовуватися арешт.

Особа, яка сприяє злочину, підлягає покаранню згідно абзаців 1 і 3, і тільки згідно останньому названому абзацу, якщо вона сприяє тому, що винний веде себе згідно положенням цього абзацу"³⁰.

На нашу думку, злочини, передбачені абзацами 1-3 § 35 за їх ознаками відповідають за безпосередніми об'єктами посягання злочину, передбаченому ч. 2 ст. 409 КК України. Абзац 4 цього параграфу передбачає кримінальну відповідальність пособника даного злочину.

Детально здійснивши аналіз військових злочинів, передбачених §§ 34-35 Військового кримінального кодексу Норвегії, ми намагались показати незручну для нас за змістом форму викладу їх диспозицій. Це зроблено ще і по причині, що в межах нашого дослідження немає можливості повністю викласти тексти всіх військових злочинів, передбачених наступними §§ 36-108, тому у подальшому аналізі обмежимося їх видами (групами) у межах існуючої і запропонованої нами системи.

Абзаци 1-2 § 36 містять описання злочинів, передбачених ч. 1 ст. 409 КК, а § 37 стосується ознак діяння порушення режиму відбування домашнього арешту.

Глава 5 у §§ 38-55 передбачає злочини або правопорушення, які стосуються військової субординації (злочини проти порядку підлеглості. – М.К.). Зокрема, § 38 містить опис і покарання правопорушення наступного змісту: "Особа, яка у ході службових обговорень або зустрічей, або одягнута у

³⁰ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 334.

військову форму, умисно уникає надавати вищестоящій особі належні знаки поваги, підлягає покаранню у виді арешту строком до 10 днів". Абзац 1 § 39 одночасно містить опис злочинів, передбачених ч. 1 ст. 402 і ч. 1 ст. 405 КК України. § 40 Військового кримінального кодексу передбачає відповідальність за злочин щодо образи честі вищестоящої особи або старшого по званню у зв'язку із службою або при здійсненні військових службових обов'язків, який КК України не передбачений.

Прикладом взаємодії обох кримінальних кодексів Норвегії у застосуванні, описаного в абзаці 1 § 41, є наступний зміст злочину: "Особа, яка завідомо неправдиво звинувачує у військовому злочині або правопорушенні вищестоящу особу або старшого по званню особу, веде себе таким чином, як це описано у §§ 168-171 Загальноцивільного кримінального кодексу, підлягає покаранню названими там видами, але замість штрафу може застосовуватись арешт"³¹.

§§ 43-44 Військового кримінального кодексу містять описи злочинів за ознаками, що передбачені ст. 404 та ч. 2 ст. 405 КК України.

Цікавим з точки зору побудови є § 45, що одночасно передбачає кримінальну відповідальність і військовозобов'язаних, такого змісту: "Покарання, згідно §§ 39, 40, 42 і 44, також застосовується, якщо діяння вчиняється під час службових обговорень або зустрічей відносно вищестоящої чи старшої по званню особи або якщо винний одягнутий у військову форму. Відносно військовозобов'язаних дане положення починає застосовуватися з того моменту, коли їм дані роз'яснення їх обов'язків"³².

У першому абзаці § 46 містяться описи ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 403 (невиконання наказу) КК України у разі "дії протиправно по відношенню до наказу або перевищення повноважень, які дані згідно наказу, наперекір здоровому глузду дає вищестоящій особі неправдиву відповідь на питання, що стосуються службових справ", а абзаци 2 і 3 цього § передбачають кримінальну відповідальність за вчинення цих діянь за обтяжуючих обставин відповідно "при повторному наказі" або коли "з'являється загроза втрати людського життя або нанесення значної шкоди".

§ 47 передбачає кримінальну відповідальність підбурювача за дії, коли "особа, яка намагається підбурити у військовослужбовця неприязнь до служби або ненависть по відношенню до вищестоящої чи старшої по званню особи чи сприяє цьому".

³¹ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 337.

³² Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 340.

У двох абзацах § 48 ведеться мова про зменшення покарання для вищестоящої чи старшої за званням особи, якщо вона "дала привід для якогонебудь кримінально караного діяння, описаного у §§ 38-47", іншими словами спровокувала підлеглого на вчинення любого із зазначених злочинів.

§ 49 передбачає відповідальність співучасника "підбурити військовослужбовця протиправно спільно: а. здійснити насильство відносно вищестоящої чи старшої за званням особи; б. примусити таке до вчинення службової дії чи бездії; с. проявити "непослушание" відносно наказу вищестоящої чи старшої за званням особи або сприяти цьому".

§§ 50-51 передбачають відповідальність, зокрема, за такий спосіб протидії вищестоящій чи старшій за званням особі як "бунт", у разі, коли "військовослужбовець не повідомляє відповідну владу або не намагається іншим чином попередити бунт чи злочин, названий у §§ 42 чи 44, що відноситься до якогонебудь виду, зазначеному у Загальноцивільному кримінальному кодексі ...". І наступні §§ 52-54 передбачають кримінальну відповідальність за протидію у той чи інший спосіб вищестоящій чи старшій за званням особі, коли це намагаються вчинити кілька військовослужбовців, у разі, коли під час вчинення "бунту" спричиняється людська смерть, суттєва шкода військовій системі або злочин вчиняється на кораблі, який гине або веде до загрози безпеці корабля.

Завершує главу 5 (злочини або правопорушення, які стосуються військової субординації) § 55 наступного змісту: "особа, винна у вчиненні якогонебудь кримінально караного діяння, названого у §§ 39-47, 49, 50 чи 52, у відношенні військової охорони при виконанні нею службових обов'язків, підлягає покаранню таким же чином, як і за злочини, вчинені у відношенні вищестоящої особи"³³.

Наступним видом (групою) військових правопорушень Військового кримінального кодексу є зловживання владою, які містяться у §§ 56-62 глави 6. Способами вчинення цих діянь є: зловживання своєю владою або протиправне її перевищення (§ 56), намагання утримати підлеглого чи нижчестоящого за званням виступити, звернутися з проханням, попередженням, скаргою або відповісти на звернення (§ 57), протиправне здійснення дисциплінарної влади або перевищення своєї дисциплінарної влади (§ 58), образа честі або вчинення злочину проти життя, організму чи здоров'я підлеглого або нижчестоящого за званням у зв'язку зі службою чи при здійсненні військових службових обов'язків (§ 59), завідомо неправдиве обвинувачення підлеглого чи нижчестоящого за званням у вчиненні військового злочину або правопорушення (§ 60), провокація вищестоящою або старшою за зван-

³³ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – 375 с., с. 346.

ням особою підлеглою по службі командира до вчинення злочину чи правопорушення або сприяння у різноманітних формах до його вчинення (§ 61). Із приведених способів зловживання владою частина з них (§§ 56-59) передбачають кримінальну відповідальність за ознаками злочинів, передбачених стст. 364, 426, 426-1 КК України, а зміст § 58 щодо перевищення дисциплінарної влади напруга відповідає диспозиції ч. 2 ст. 426-1. Окремо доцільно зазначити про зміст абзаців 1-2 § 62, які передбачають, що: "Службовці військової охорони, які вчиняють який-небудь кримінально караний злочин, описаний у §§ 56 або 59, підлягають покаранню як ніби то його вчинили вищестоящі особи. А якщо злочин вчиняється відносно якого-небудь вищестоящего над службою охорони і не відноситься до служби охорони, покарання може бути збільшено до 50 %"³⁴.

Завершує систему військових правопорушень, що вчиняються у мирний час, *глава 7* (злочини і правопорушення з урахуванням службових обов'язків і військового порядку). У §§ 63-79 містяться описи злочинів і правопорушень та покарання за них, що передбачають відповідальність за незаконне отримання подарунку або вигоди (§ 64), за не повідомлення про кримінально каране діяння свого підлеглого або не здійснення своєї дисциплінарної влади (§ 65), за сприяння або причетність до того, що в'язень, який знаходиться під охороною, утікає або не здійснюється його затримання (§ 66), за дачу неправдивих свідчень, повідомлень або заяв чи сприяння цьому (§ 67), за сприяння чи причетність до протоколів, які містять недостовірну інформацію, утаювання правди, при випуску протоколу, телеграми, телефонного повідомлення чи іншої службової заяви (§ 68), за розголошення службової таємниці (§ 69), за незаконне розпечатування довіреного по службі листа (§ 70), за неналежне виконання службових обов'язків (§ 71), за знаходження під час виконання службових обов'язків у нетверезому стані або використанні грубих чи непристойних слів (§§ 72, 73), за призив до бійки, участь або сприяння їй (§ 74), за необережне поводження зі зброєю чи боєприпасами, якщо це заподіяло кому-небудь ушкодження (§ 75), за зловживання командира своїм положенням (§ 76), за невиконання військовослужбовцем або командиром яких-небудь службових обов'язків (§§ 77, 78), за знаходження командира в алкогольному стані (§ 79). Аналіз змісту зазначених параграфів свідчить про те, що вказані злочини і правопорушення відомі і передбачені кримінальним чи адміністративним законодавством України.

Зокрема, зміст § 64 передбачає ознаки злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, § 65 – ч. 1 ст. 426 КК, § 66 – ч. 1 ст. 418, § 69 – ч. 1 ст. 422

³⁴ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 349.

КК; § 71 – ч. 1 ст. 426, а абзац 2 цього параграфу передбачає ще і ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 425 КК. Опис діяння § 75 містить ознаки злочину за ст. 414 КК, а § 78 – чч. 1 і 2 ст. 425 КК.

Прикладом покарання для особи у виді арешту чи тюремного заключення строком до 3 місяців (§ 72) і для командира у виді позбавлення посади (§ 79) є їх знаходження при виконанні військових службових обов'язків у стані сп'яніння, якщо особа одягнута у військову форму (§ 72) і командиром у стані алкогольного сп'яніння. За аналогічні правопорушення чч. 1-3 ст. 172-20 (розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв військовослужбовцями) КУпАП передбачено накладення штрафу від сімдесяти до двохсот вісімдесяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті на строк від п'яти до десяти діб.

Частина 3 (військові статті) Військового кримінального кодексу передбачає кримінальну відповідальність у §§ 80-94а за злочини щодо військової зради і підірвання збройних сил (глава 8), у §§ 100-108 – за розкрадання і інші злочини проти особи і майна (глава 10).

Так, § 80 передбачає 14 груп діянь вчинення особою військової зради на користь ворога чи з метою нанести шкоди Норвегії або державі, яка знаходиться у союзі з Норвегією, за які передбачено тюремне заключення строком від 10 років до пожиттєвого. Із наступних злочинів, що передбачені КК України, варто вказати діяння, що містяться у § 87 (ст. 427), § 88 (ст. 429), § 89 (ст. 430). У главі 10 (розкрадання і інші злочини проти особи і майна) містяться відомі кримінальному законодавству України мародерство (§ 101), порушення законів та звичаїв війни (§§ 107, 108).

Таким чином, порівняльний аналіз військового кримінального законодавства Норвегії і України свідчить про наступне:

1. Послідовність розміщення видів (груп) військових злочинів і правопорушень, що передбачені 69 параграфами, у Військовому кримінальному кодексі дещо інший від того, як це передбачено розділом XIX Особливої частини КК України. На першому місці за ступенем суспільної небезпечності у главі 4 частини 2 у 4 параграфах зазначені злочини проти порядку проходження військової служби. Вони передбачені абз. 2 § 34 (ч. 3 ст. 407), абз. 1-2 § 36 (ч. 1 ст. 409), абз. 1-3 § 35 (ч. 2 ст. 409). При цьому відсутній такий злочин, як дезертирство (ст. 408 КК України).

На другому місці у главі 5 частини 2 у 17 параграфах передбачені злочини проти порядку підлеглості, які є найбільш багаточисленними. Так, зміст абз. 1 § 39 відповідає ознакам злочину за ч. 1 ст. 402, абз. 1 § 46 – ч. 1 ст. 403, §§ 43, 44 – ст. 404, абз. 1 § 39 – ч. 1 ст. 405, §§ 43, 44 – ч. 2 ст. 405.

На третьому місці у главі 6 частини 2 у 7-ми параграфах за порядком розміщення у Військовому кримінальному кодексі значаться злочини щодо зловживання владою, які відображають весь спектр не тільки військових

службових злочинів, але і за ст. 364 КК України. Це відображено у §§ 56, 57 (ст. 364), § 78 (чч. 1-2 ст. 425), абз. 2 § 71 (ч. 2 ст. 425), §§ 65, 71 (ч. 1 ст. 426), § 56 (ст. 426), §§ 58, 59 (ст. 426-1). Крім того, злочинами цієї глави 6 передбачені окремі злочини інших видів (груп) за системою, що нами запропонована. Так, злочину, передбаченого § 75 відповідає злочин за ст. 414, § 66 – ч. 1 ст. 418, § 69 – ч. 1 ст. 422. Відсутні у Військовому кримінальному кодексі злочини за ст. 406 КК України. Це пов'язано з тим, що у зазначеному Кодексі немає такого поняття, як "військовослужбовці за відсутності відносин підлеглих".

Згідно абз. 2 § 6 (загальні положення) "особа, яка має звання вище за іншу особу (підлеглий), є його вищестоящим начальником. Якщо обоє мають однако-ве звання, то вищестоящим є той, хто перебуває у цьому званні довше"³⁵.

Змістовно представлені у Військовому кримінальному кодексі злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та бойовій обстановці. Зміст § 87 відповідає ст. 427, § 88 – ст. 429, § 89 – ст. 430, § 101 – ст. 431 КК України. Хоча злочин "мародерство" законодавцем Норвегії віднесений до воєнних злочинів і розміщений у главі 10 (розкрадання і інші злочини проти особи і майна) частини 3 (воєнні статті), які діють тільки у воєнний час. Віднесені до воєнних і злочини, що у КК України передбачені стст. 433-435.

2. Термін "правопорушення" у Військовому кримінальному кодексі передбачає "незначні злочини". Це витікає із роз'яснення, яке дано у § 2 частини 1 (загальні положення), де зазначено: "злочинами є діяння, які можуть передбачати тюремне заключення строком більше трьох місяців, утримання під вартою більше 1 року або відсторонення від офіційної служби в якості основного покарання, інші діяння відносяться до незначних злочинів". Як один із позитивних аспектів простого вирішення проблеми це положення законодавства Норвегії може бути запропоноване при врегулюванні питання щодо поняття кримінального проступку і їх переліку у КК України.

Військово-кримінальне законодавство *Німеччини* представлено Військово-кримінальним законом (Wehrstrafgesetz) від 30.03.1957 р. у редакції від 24.05.1974 р.³⁶, який містить дві частини у кількості 46 параграфів. Перша частина (Загальні положення) у кількості 15 параграфів передбачає окремі положення Загальної частини кримінального права і регламентує такі питання, як: сфера застосування (§§ 1, 4), визначення (§ 2), застосування військових

³⁵ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 322.

³⁶ Військово-кримінальний закон Федеративної Республіки Німеччини від 30.03.1957 р. у редакції від 24.05.1974 р. / Wehrstrafgesetz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/index.html>. – Заголовок з екрану.

видів покарання (§§ 9-2, 14-15) та ін. Друга частина (Військові злочини) у кількості 31 параграфу передбачає кримінальну відповідальність солдатів Бундесверу; військових начальників, які не є солдатами; колишніх солдатів, які вчинили військові злочини під час проходження військової служби, інших осіб (підбурювачів, пособників). Законодавцем військові злочини другої частини зазначеного Закону класифіковано за 4 видами (групами). Зокрема, перший розділ (злочини проти обов'язку надавати військову службу) містить 4 параграфи, другий – (злочини проти обов'язків підлеглих) у кількості 10 параграфів, третій розділ (злочини проти обов'язків начальства) передбачає 11 параграфів, четвертий – (злочини проти інших військових обов'язків) містить 6 параграфів.

Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням п'яти видів (груп). Це злочини проти порядку дотримання військової гідності (ст. 406 КК); злочини, що передбачають посягання на військове майно (стст. 410-413 КК); злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422); злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або бойовій обстановці (стст. 427 – 431); злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (стст. 433-435 КК України). Крім того, друга частина Військово-кримінального закону обмежено передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти порядку поводження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (§ 46 – незаконне використання зброї) та злочини проти порядку несення спеціальних служб (§ 44 – відсутність нагляду, § 45 – порушення службових обов'язків), які містять ознаки злочинів, передбачених ст. 418 КК України.

Зокрема, перший розділ у пунктах 1-2 § 15 (несанкціонована відсутність) передбачає кримінальну відповідальність "кожного, хто виїжджає з своєї військової частини чи офісу з власної ініціативи, або залишається відсутнім і навмисно або недбало відсутній більше трьох повних календарних днів" (неофіційний переклад. – М.К.). Пункти 1-4 § 16 містять описи злочину "дезертирство", а §§ 17 і 18 фактично передбачають ознаки злочину, передбаченого ч. 1 ст. 409 КК України, тобто ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом "каліцтва або іншим чином" постійно або на певний час, повністю або частково.

Другий розділ (злочини проти обов'язків підлеглих) у 10 параграфах містить ознаки наступних військових злочинів проти порядку підлеглості: ч. 1 ст. 402 КК України – §§ 19 (непослухання), 20 (непідкорення); ч. 2 ст. 402 – § 27 (заколот); ч. 1 ст. 403 – §§ 19 (непослухання), § 21 (бездоганна невдача підкорятися команді); ч. 1 ст. 404 – § 24 (примус начальника); ч. 2 ст. 404 – § 27 (заколот); ч. 2 ст. 405 – § 25 (напад на начальника); ч. 4 ст. 405 – § 27 (заколот).

Найбільш чисельним є третій розділ (злочини проти обов'язків начальства), який налічує 11 параграфів, які передбачають такі військові злочини: ч. 1 ст. 425 КК України відповідає змісту § 41 (поганий нагляд); ч. 1 ст. 426 – § 40 (неприйняття участі у кримінальному провадженні), пункт 2 § 31 ("деградуюча терапія"). Зміст цього пункту наступний: "він також карається, якщо хто його підбурює або всупереч обов'язків, допускає, що підлеглий вчиняє діяння проти іншого солдата" (неофіційний переклад. – М.К.). Злочину, передбаченому ч. 1 ст. 426-1 КК України за змістом диспозицій відповідають пункт 1 § 31 (щодо приниження підлеглих), § 33 (примушування до незаконного діяння), § 35 (дії начальника не допустити надходження від підлеглого скарги і її розгляду); ч. 2 ст. 426-1 – § 39 (зловживання дисциплінарними повноваженнями).

Крім того, третій розділ передбачає кримінальну відповідальність військових начальників і за окремі загальнокримінальні злочини згідно КК України. Так, ч. 1 ст. 364 за її змістом відповідає § 32 (зловживання командними повноваженнями у нецільових цілях, тобто всупереч інтересам служби), § 36 (діяння солдат більш високого рівня, тобто тих, хто зловживає своїм положенням у діях по службі); ч. 1 ст. 370 – § 34 (невдале заохочення до незаконного діяння, тобто провокація до незаконного діяння); ст. 376 – § 37 (вплив на здійснення правосуддя).

Четвертий розділ (злочини проти інших військових обов'язків) у 6 параграфах передбачає кримінальну відповідальність за окремі військові і загальнокримінальні злочини, що передбачені і КК України. Зокрема, ч. 1 ст. 414 за змістом диспозиції відповідає § 46 (незаконне використання зброї); ч. 1 ст. 418 – § 44 (відсутність нагляду); чч. 1-2 ст. 366 – § 42 (невірний офіційний звіт); ч. 1 ст. 383 – § 43 (відсутнє повідомлення). Окремо доцільно зазначити про зміст § 48 (порушення інших службових обов'язків). Фактично цей параграф передбачає посилання на 21 параграф КК Німеччини і у разі вчинення зазначених діянь військовослужбовці Бундесверу та інші суб'єкти злочинів, передбачених Військово-кримінальним законом, можуть нести кримінальну відповідальність за загальнокримінальні злочини. У їх переліку значаться: звільнення з в'язниці (§ 120), порушення конфіденційності слова (§ 201), порушення приватної таємниці (§ 203 та §§ 204, 205), порушення поштової та телекомунікаційної секретності (§ 206), отримання хабарів (§§ 331, 332, 335, 336), напад на посаду (§ 340), заява про тиск (§ 343), виконання заходів проти невинних (§ 345), фальшива атестація в офісі (§ 348), порушення службової таємниці (§ 353b) та ін.

Проведений порівняльно – правовий аналіз військово-кримінального законодавства Німеччини і України дає підстави для наступних висновків.

1. Законодавці обох держав обмежили коло військових злочинів тими правовідносинами, які виникають і існують у процесі встановленого зако-

подавствами Німеччини і України порядку проходження або несення військової служби, поставивши під охорону кримінального закону ті суспільні відносинами, посягання на які порушує військовий правопорядок і тим самим підриває основи військової дисципліни серед військовослужбовців.

2. Система військових злочинів згідно КК України є більшою за видами (групами). Але якщо порівнювати за кількісним критерієм, то кількість статей/параграфів, що містять описи діянь військових злочинів, майже однакова. Відмінною обставиною є лише наявність у Військово-кримінальному законі Німеччини окремих положень Загальної частини кримінального права, тоді як за КК України це передбачено у його Загальній частині, що, на нашу думку, є більш зручним у правозастосувальній діяльності.

3. Наступною відмінністю у системах військових злочинів Німеччини і України є ступінь суспільної небезпеки тих чи інших їх видів (груп). За цим критерієм законодавець Німеччини (як і Латвії, Норвегії, Польщі) віддає перевагу у їх небезпечності для військового правопорядку ухиленням від проходження військової служби, тоді як законодавці України і інших 18 держав, кримінальні кодекси яких нами аналізувались, надають перевагу щодо їх небезпечності злочинам проти порядку підлеглості. Тим самим непокора (ст. 402 КК України), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405) визнаються такими, що посягають на основи (базис) військового правопорядку.

Ця теза підтверджується і тим фактом, що за 2014-2017 рр. в Україні більше ніж у 9,7 разів було засуджено військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених стст. 407-409 КК України, ніж за стст. 402-405 КК. На нашу думку, одним із факторів такого співвідношення є розуміння військовослужбовцями більшої небезпечності злочинів проти порядку підлеглості і отримання за їх вчинення більш суворого покарання. Одночасно така велика кількість військовослужбовців (6644 особи. – М.К.), засуджених протягом 2014-2017 рр. за вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби свідчить про "недостатню" їх патріотичність щодо захисту держави, громадянами якої вони є, і недостатньо суворі покарання, винесені судами.

Другу групу представляє Кримінальний кодекс *Республіки Польща*³⁷, до змісту якого законодавцем включена Військова частина. По суті вона є самостійним кримінальним кодексом про військові злочини всередині КК.

³⁷ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001; Карний кодекс Республіки Польща / Наук. ред. д.ю.н., проф. П.С. Берзіна; переклад з польської Г.В. Бормецької – Київ: ВАІТЕ, 2015.

Більше того, § 1 ст. 317 Військової частини передбачає, що "положення Загальної і Особливої частин цього Кодексу застосовуються до військовослужбовців, якщо Військова частина не містить положень, які їх змінюють"³⁸. Особливістю всього КК є те, що статті не містять назв, а також відмінна від КК України форма викладу їх змісту. Зокрема, це більше стосується диспозицій правових норм, які є у переважній більшості, як описовими, так і відсилочними.

Військова частина КК передбачає главу XXXVIII (загальні положення, що стосуються військовослужбовців), яка містить 20 статей, що визначають особливості встановлення злочинності і покарання діянь, вчинених військовослужбовцями і співробітниками армії. Наступні 6 глав Військової частини у кількості 26 статей містять описання ознак окремих видів військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням трьох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у стст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 427-432 (злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та бойовій обстановці), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Польський законодавець "воєнні злочини і інші порушення законів і звичаїв ведення війни" передбачив у главі XVI (злочини проти миру, людства і воєнні злочини) Частини особливої, з якої вона розпочинається. Вказані злочини передбачені у стст. 122-126. Крім того, відсутні у главах XXXIX-XLIV і військові злочини, що передбачені стст. 412, 425, 426 КК України.

На першому місці за ступенем суспільної небезпеки законодавець Польщі у стст. 338-342 глави XXXIX передбачив відповідальність за злочини проти обов'язків несення військової служби, у стст. 343-349 глави XL злочини проти правил військової дисципліни (злочини проти порядку підлеглості. – М.К.). Цікавим є рішення законодавця щодо відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України). Так, у ст. 348 зазначено, що "положення ст. 345-347 застосовуються відповідно до військовослужбовця, який вчиняє діяння, передбачене у цих статтях, щодо військовослужбовця, який не є його начальником, але у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків", а ст. 349 глави XL зазначає, що "положення цієї глави застосовуються відповідно, якщо заборонене діяння вчинено щодо військовослужбовця союзної держави, а ця держава га-

³⁸ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 208.

рантує взаємність"³⁹. Наступним видом (групою) військових злочинів у стст. 350-353 глави ХІ передбачені злочини проти правил поведження з підлеглими, які передбачають ознаки злочинів, передбачених чч. 2-3 ст. 426-1 КК України. Тому можна констатувати, що недбалого ставлення до військової служби (ст. 425), бездіяльності військової влади (ст. 426) чи зловживання владом або службовим становищем (ст. 364) КК України ця глава, як і інші, Військової частини не передбачають. Наступні стст. 354-355 глави ХІІ містять набір злочинів, передбачених чч. 1-2 стст. 414-415, стст. 416-417 КК України. З нашої точки зору диспозиції §§ 1-2 ст. 355 і описання ознак об'єктивної сторони цих складів злочинів з практичної точки зору є складними. Так, § 1 передбачає, що "військовослужбовець, який, керуючи військовим механічним засобом пересування, порушує хоча б неумисно правила безпеки руху на суші, водних шляхах або у повітряному просторі і викликає неумисну аварію, від якої спричинено іншій особі тілесні ушкодження, передбачені у ст. 157 § 1, або нанесена значна шкода майну"⁴⁰ підлягає відповідному покаранню. Фактично описання цього злочину можна кваліфікувати лише за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 415 КК України. Натомість диспозиція § 2 цієї статті вже передбачає ознаки злочинів за чч. 1-2 ст. 415, стст. 416, 417 КК України, оскільки у ній зазначено: "Якщо наслідком аварії, передбаченої у § 1, є смерть іншої особи або спричинена тяжка шкода її здоров'ю, винний підлягає покаранню..."⁴¹.

Глава ХІІІ у стст. 356-357 також містить свою специфіку законотворчості, яку варто відобразити для аналізу. У § 1 ст. 356 зазначено: "Військовослужбовець, який, будучи призначеним на службу чи знаходячись на службі, порушує обов'язки, які витікають із правил або розпоряджень, що регулюють хід цієї служби, чим створюється безпосередня небезпека спричинення шкоди, яку вказана служба була зобов'язана попередити підлягає покаранню..."⁴².

³⁹ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 221.

⁴⁰ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 223-224.

⁴¹ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 224.

⁴² Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 224.

Фактично у цих діях за військовим кримінальним законодавством України ознаки злочинів відсутні. Одночасно у § 3 передбачено, що переслідування за вчинення зазначеного злочину можливе у разі такої заяви від командира частини, у якій проходить військову службу відповідний військовослужбовець. § 2 цієї ст. 356 одночасно передбачає ознаки злочинів, передбачених ч. 1 стст. 418-421 КК України, виходячи із наступного змісту: "Якщо наслідком діяння є шкода, про яку ведеться мова у § 1, винний підлягає покаранню ..."⁴³. Одночасне об'єднання у диспозиціях §§ 1-2 ст. 356 Військової частини ознак об'єктивної сторони складу злочинів щодо порушення статутних правил вартової служби, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби є недоцільним і не буде сприяти, у слідчій і судовій практиці здійсненню вірної кваліфікації вчинених діянь, що містять ознаки широкого спектру зазначених військових злочинів та винесенню судом співрозмірного і справедливого покарання.

Наступна ст. 357 цієї глави у §§ 1-2 передбачає: "§ 1. Військовослужбовець, який після призначення на службу або будучи на службі, приводить себе у стан алкогольного сп'яніння або одурманювання іншими засобами підлягає покаранню обмеженням волі, військовим арештом або позбавленням волі на строк до 2 років. § 2. Переслідування порушується по заяві командира частини"⁴⁴. На даний час подібні дії, що описані у § 1 ст. 357 за українським законодавством передбачені як військове адміністративне правопорушення за чч. 1-3 ст. 172²⁰ КУпАП. На нашу думку, якщо боротьба з п'янством під час проходження військової служби у військових формуваннях України буде не ефективною, то можливо варто запозичити польський досвід у цьому питанні?

І накінець у стст. 358-363 глави XLIV містяться злочини проти військового майна, які відповідають наступним злочинам за кримінальним законодавством України: ст. 358, §§ 1-2 (чч. 1-2 ст. 410), ст. 359 (ч. 1 ст. 413), ст. 360, § 1 (ч. 1 ст. 411), ст. 360, § 2 (ч. 2 ст. 411), ст. 361, §§ 1-2 (для військових службових осіб за ч. 1 ст. 426-1, для інших військовослужбовців кримінальна відповідальність не передбачена), ст. 362, §§ 1-2 (для військових службових осіб за ст. 364, чч. 1-3 ст. 289, для інших військовослужбовців – за чч. 1-3 ст. 289) КК України.

⁴³ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 224.

⁴⁴ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 225.

Підсумовуючи, варто зазначити, що структура і зміст Військової частини КК Польщі у цілому передбачена відповідними положеннями, як Загальної, так і Особливої (розділ XIX) частин КК України. На нашу думку, нині не має потреби розширювати обсяг КК України за рахунок виділення в окрему частину (розділ) окремих положень Загальної частини КК, які у рівній мірі передбачають питання кримінальної відповідальності, як загальних, так і спеціальних суб'єктів (військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів та інших осіб, визначених законом) злочину.

Третю групу представляють кримінальні кодекси, змістом яких є окремі розділи (глави), що передбачають відповідальність за військові злочини. Це найбільш численна група, що нами аналізувалась, до якої, крім КК України, відносяться кримінальні кодекси: Азербайджану⁴⁵, Білорусі⁴⁶, Болгарії⁴⁷, Вірменії⁴⁸, Грузії⁴⁹, Естонії⁵⁰, Казахстану⁵¹, Китаю⁵²,

⁴⁵ Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки від 30 грудня 1999 р. № 787-IQ зі змінами станом на 31.05.2016 р. (російською мовою) / Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (2000, с изменениями от 31.05.2016): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353 – Заголовок з екрану.

⁴⁶ Кримінальний кодекс Республіки Білорусь від 09.07.1999 р. № 275-3 зі змінами станом на 24.10.2014 (російською мовою) / Уголовный кодекс Республики Беларусь (1999, с изменениями от 24.10.2014): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kodeksy-by.com/ugolovnyj-kodeks-rb/download.htm – Заголовок з екрану.

⁴⁷ Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001.

⁴⁸ Кримінальний кодекс Республіки Вірменія від 29 квітня 2003 р. ЗР-528 зі змінами станом на 30.12.2008 (російською мовою) / Уголовный кодекс Республики Армении (2003, с изменениями от 30.12.2008): Сайт Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека Legislationline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4260/file/Armenia_CC_am2008_ru.pdf. – Заголовок з екрану.

⁴⁹ Кримінальний кодекс Грузії від 22 липня 1999 р. № 2287-вс зі змінами станом на 03.09.2015 (російською мовою) / Уголовный кодекс Грузии (1999, с изменениями от 03.09.2015): Сайт законодательного вестника Грузии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://matsne.gov.ge/ru/dokument/view/16426>. – Заголовок з екрану.

⁵⁰ Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки від 06 червня 2001 р. зі змінами станом на 01.11.2017 (російською мовою) / Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики (2002, с изменениями от 01.11.2017): Сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – Заголовок з екрану.

⁵¹ Кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 3 липня 2014 р. № 226-V-ЗРК (російською мовою) / Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252. – Заголовок з екрану.

⁵² Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева, пер. с китайского Д.В. Вичикава – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001.

Киргизії⁵³, Латвії⁵⁴, Литви⁵⁵, Молдови⁵⁶, Росії⁵⁷, Таджикистану⁵⁸, Туркменистану⁵⁹, Узбекистану⁶⁰, Швеції⁶¹ та інших держав.

Аналіз кримінальних кодексів зазначених держав, що до 1991 р. знаходились у складі колишнього Союзу РСР, свідчить, що змістом їх розділів та глав про кримінальну відповідальність за військові злочини, є у переважній більшості злочини Закону СРСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 28 грудня 1958 року, який з урахуванням доповнень від 15 грудня 1983 р., містив 35 статей, які передбачали 89 злочинів. Його система передбачала такі групи (види) військових злочинів: проти по-

⁵³ Кримінальний кодекс Киргизької Республіки від 1 жовтня 1997 р. № 68 зі змінами станом на 02.03.2017 р. (російською мовою) / Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 1 октября 1997 года № 68 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2017 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000871624. – Заголовок з екрану.

⁵⁴ Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова и канд. юрид. наук Э.А. Саркисовой. Перевод с латгшского канд. юрид. наук А.И. Лукашова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001.

⁵⁵ Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. докт. юрид. наук, проф. В. Павилониса; предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.И. Мацнева; вступ. статья докт. юрид. наук, проф. В. Павилониса, докт. юрид. наук, доц. А. Абрамовичюса, докт. юрид. наук, доц. А. Дракшене; пер. с лит. канд. филол. наук, доц. В.П. Казанскене. – СПб.: Изд-во "Юридический центр Пресс", 2003.

⁵⁶ Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18 квітня 2002 р. зі змінами станом на 09.04.2015 (російською мовою) / Уголовный кодекс Республики Молдова (2002, с изменениями от 09.04.2015): Сайт Міністерства юстиції Республіки Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.

⁵⁷ Кримінальний кодекс Російської Федерації від 24.05.1996 р. зі змінами станом на 16.07.2015 (російською мовою) / Уголовный кодекс Российской Федерации (1996, с изменениями от 16.07.2015): Информационный портал, Уголовный кодекс РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ug-kodeks.ru/doc/ug-kodeks.doc. – Заголовок з екрану.

⁵⁸ Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан від 21 травня 1998 р. № 574 зі змінами станом на 28.08.2017 (російською мовою) / Уголовный кодекс Республики Таджикистан (1998, с изменениями от 28.08.2017): tj.spinform.ru.

⁵⁹ Кримінальний кодекс Туркменистану в редакції від 10.05.2010 р. № 104-IV зі змінами та доповненнями станом на 01.11.2017 (російською мовою) / Уголовный кодекс Туркменистана (в новой редакции 2010 года, с изменениями и дополнениями, внесенными по состоянию на 01-ое ноября 2017 года): Сайт Міністерства адалат Туркменистана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minijust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc_view.php?doc_id=8091. – Заголовок з екрану.

⁶⁰ Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан 1994 р. зі змінами станом на 20.08.2015 (російською мовою) / Уголовный кодекс Республики Узбекистан (1994, с изменениями от 20.08.2015): Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан Центра правовой информатизации при Министерстве юстиции Республики Узбекистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=111457. – Заголовок з екрану.

⁶¹ Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001.

рядку підлеглості і дотримання військової честі; проти порядку проходження військової служби; проти порядку користування військовим майном і порядку його збереження; проти порядку експлуатації військової техніки; проти порядку несення бойового чергування, вартової, прикордонної і інших спеціальних служб; проти порядку зберігання військової таємниці; військові посадові злочини; проти порядку несення військової служби у бойовій обстановці і в районі воєнних дій; добровільна здача в полон і злочини, вчинені в полоні; проти законів і звичаїв війни, яка у цілому збереглась з певними особливостями, що стали результатом законотворчості зазначених держав, виходячи з національних особливостей і практики правозастосування. Тим самим можна стверджувати про те, що зазначена система військових злочинів витримала перевірку часом і сприяє у переважній мірі виконанню завдань кримінального законодавства щодо невідворотності покарання за вчинені злочини і допомагає утримувати військовий правопорядок на тому рівні, який дозволяє збройним силам і іншим військовим формуванням держав виконувати поставлені перед ними завдання, а також запобігати вчиненню суб'єктами військових злочинів певної кількості правопорушень. Разом з тим, більшість держав колишнього СРСР, здійснюючи процес адаптації і гармонізації свого законодавства про кримінальну відповідальність за військові злочини, вилучила з їх складу групу злочинів, змістом яких є посягання на суспільні відносини, що регламентують порядок дотримання законів та звичаїв ведення війни (міжнародні збройні конфлікти, збройні конфлікти неміжнародного характеру). У нинішніх умовах мова йде про ті міжнародні договори, які є основою міжнародного гуманітарного права.

Крім того, у законотворчому процесі простерігається тенденції до конструювання матеріальних складів військових злочинів. Тим самим частина військових злочинів декриміналізовані і нині передбачають адміністративну чи дисциплінарну відповідальність. А за ті військові злочини, що залишились у кримінальному законодавстві зазначених держав, зменшилися максимальні терміни покарання у виді позбавлення волі. Цим самим законодавці гуманізують кримінально-правову політику держав колишнього Союзу РСР. У Пенітенціарному кодексі Естонії, кримінальних кодексах Казахстану, Латвії, Литви окремі злочини невеликої тяжкості передбачені в якості кримінальних проступків. Позитивні тенденції спостерігаються і щодо впровадження у кримінальних кодексах покарань, які не пов'язані із ізоляцією засуджених військовослужбовців від суспільства.

Крім того, при прийнятті кримінальних кодексів законодавці окремих держав запозичили систему військових злочинів з КК РФ, прийнятого 24 травня 1996 р. Наприклад, така схожість спостерігається у КК Киргизії від 18.09.1997 р.

Зокрема, можна говорити про наступні правові положення і новації, що передбачені у кримінальному законодавстві інших держав про військові злочини, військові кримінальні правопорушення та кримінальні проступки.

КК *Азербайджану* від 30 грудня 1999 р. у стст. 327-353 передбачає кримінальну відповідальність чомусь за "военные", а не за військові злочини. Щодо їх системи, то у главі тридцять п'ятій, яка містить 26 статей, відсутні статті, що передбачають злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК України) і які передбачають відповідальність за міжнародними договорами (стст. 433-435 КК України). Натомість у КК *Азербайджану* залишено як військовий злочин у ст. 341 "зловживання начальника або посадової особи владою або службовим становищем", який у КК України нині передбачений як загальнокримінальний злочин за ст. 364. Також законодавець цієї держави криміналізував як військовий злочин у ст. 340 діяння у виді "порушення правил несення служби по охороні громадського порядку і забезпечення громадської безпеки" за умови "якщо це діяння спричинило шкоду правам і законним інтересам громадян" (ч. 1 цієї статті). Коли ж зазначені діяння "спричинили тяжкі наслідки або вчинені у военний час, або у бойовій обстановці" (ч. 2), то це є злочином з кваліфікуючими ознаками. За ступенем тяжкості злочин, передбачений ч. 1 відноситься до злочинів невеликої тяжкості, а за ч. 2 – середньої тяжкості.

Згідно із законодавством України у військовій сфері військовослужбовці, насамперед, Національної гвардії України, Збройних Сил України із числа тих, що за посадами не є військовими службовими особами, залучаються до участі в охороні громадського порядку на місцевостях, як загальнодоступних, так і військових містечок, і при цьому можуть порушувати правила несення служби по охороні громадського порядку і забезпечення громадської безпеки. За умови спричинення такими діяннями шкоди правам і законним інтересам громадян спеціальної норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність військовослужбовців за вчинення відповідного військового злочину, у КК України не передбачено. Разом з тим такі діяння, крім КК *Азербайджану*, криміналізовані у кримінальних кодексах Грузії (ст. 395), Казахстану (ст. 449), Киргизії (ст. 365), Молдови (ст. 377), Росії (ст. 343), Таджикистану (ст. 381), Туркменистану (ст. 348). Разом з тим, ч. 2 ст. 342 КК України передбачена кримінальна відповідальність за опір військовослужбовцеві під час виконання ним покладених на нього обов'язків щодо охорони громадського порядку, а ч. 3 цієї статті – у разі вчинення дії, поєднаної з примушуванням військовослужбовця шляхом насильства або погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій. Аналізуючи зміст безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 340 КК *Азербайджану*, як і відповідними статтями кримінальних кодексів Грузії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Росії, Таджикистану, Турк-

менистану варто зазначити, що це діяння, у разі його вчинення, посягає на суспільні відносини, які є частиною військового правопорядку.

Тому на підставі зазначеного варто зробити висновок щодо більш поглибленого опрацювання цього питання стосовно необхідності криміналізації вказаного діяння у КК України. Додатковим аргументом на обґрунтування запропонованої пропозиції може бути судове рішення від 18 липня 2014 р. Печерського районного суду м. Києва щодо ОСОБИ_5⁶².

Зазначеним судовим рішенням встановлено, що ОСОБА_5, будучи військовослужбовцем внутрішніх військ України, 22.01.2014 р., виконуючи функції представника державного органу виконавчої влади, під час виконання службових обов'язків з охорони громадського порядку на вулиці Грушевського у м. Києві, завдав істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам ОСОБА_7, що виразилося у наступному: "... військовослужбовець – старший солдат ОСОБА_5 за вказаних обставин та у зазначеному місці, умисно, явно виходячи за межі наданих йому прав та владних повноважень, свідомо допускаючи настання негативних наслідків для затриманого, з мотивів неповаги до учасників акцій протесту та їх прав, прийняв протиправне рішення не вживати будь-яких заходів до забезпечення охоронюваних законом прав та інтересів ОСОБА_7: надання допомоги затриманому, який перебував у небезпечному для життя та здоров'я стані, та забезпечення його одягом, роз'яснення йому прав затриманого, доставлення до конвойного автомобіля, складення відповідних процесуальних документів про це, припинення протиправних дій інших осіб щодо затриманого, а натомість, знаходячись поряд із затриманим, спостерігав за протиправними діями інших осіб щодо ОСОБА_7, доки військовослужбовець військової частини 3028 ОСОБА_6 не направив затриманого в середину конвойного автомобіля. ...

Таким чином, за вказаних обставин молодший інструктор (стрілець) 2-го відділення 1-го штурмового взводу 2-ої роти спеціального призначення (ВОС 107722П) військової частини 3028 внутрішніх військ МВС України – старший солдат ОСОБА_5, діючи 22 січня 2014 року під час охорони громадського порядку у центральній частині міста Києва як службова особа – представник державного органу виконавчої влади (працівник правоохоронного органу), за вищевказаних обставин умисно, явно вийшов за межі наданих йому прав та владних повноважень, – перевищив надану йому владу, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом права та інтересам ОСОБА_7, тобто вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 365 КК України (в редакції Закону України №3207-V від 07.04.2011), – перевищення влади, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом права та інтересам окремих громадян. ...

⁶² Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 18 липня 2014 р. Справа № 757/19098/14-к. URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39970164>. – Заголовок з екрану.

26 травня 2014 року Печерський районний суду м. Києва постановив у справі №757/11941/14-к вирок, яким затвердив угоду між потерпілим ОСОБА_7 та підозрюваним ОСОБА_5 і визнав останнього винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 365 КК України (в редакції Закону України від 07.04.2011 №3207-VI). Даний вирок набрав законної сили⁶³.

Фактично дії ОСОБА_5, що перебував на момент вчинення злочину у статусі військовослужбовця внутрішній військ України (нині Національної гвардії України. – М.К.), можуть посягати і на військові правовідносини.

КК Білорусі, що прийнятий 9 липня 1999 р., у главі 37 ("воинские преступления") містить 24 статті, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням двох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у стст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Білоруський законодавець "воєнні злочини і інші порушення законів і звичаїв ведення війни" передбачив у главі 18, з якої після глави 17 "злочини проти миру і безпеки людства" розпочинається Особлива частина КК. Крім того, відсутні у главі 37 і військові злочини, що передбачені стст. 410, 417, 427, 428 КК України. Оскільки у складі Збройних Сил Білорусі відсутній такий вид як військово-морські сили, то білоруський законодавець не криміналізував як злочини "порушення правил кораблеводіння" і "залишення гинучого військового корабля". Разом з тим, ст. 444 КК Білорусі передбачена кримінальна відповідальність за "образу підлеглим начальника або начальником підлеглого". Такий же військовий злочин передбачений і кримінальними кодексами Вірменії (ст. 360), Грузії (ст. 387), Молдови (ст. 366), Росії (ст. 336), Таджикистану (ст. 372), Туркменистану (ст. 341), Узбекистану (ст. 284).

Зокрема, ст. 360 КК Вірменії передбачає в ч. 1 цієї статті відповідальність "за образу військовослужбовця, тобто приниження у непристойній формі честі і гідності іншим військовослужбовцем, у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби", а ч. 2 передбачає "ті ж дії підлеглим начальника, а також начальником підлеглого у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби". Аналогічного змісту без конкретизації образи і диспозиції чч. 1 і 2 ст. 387 КК Грузії, ст. 366 Молдови, Росії (чч. 1 і 2 ст. 336), Таджикистану (чч. 1 і 2 ст. 372). Натомість стст. 341 і 284 кримінальних кодексів Туркме-

⁶³ Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 18 липня 2014 р. Справа № 757/19098/14-к. URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39970164>. – Заголовок з екрану.

нистану і Узбекистану передбачають кримінальну відповідальність відповідно за образу військовослужбовця, образу підлеглим начальника або начальником підлеглого "після накладення дисциплінарного стягнення за такі ж дії".

Законодавець України не передбачив кримінальну відповідальність за образу ні у виді військового, ні загальнокримінального злочинів, тоді як, наприклад, стст. 189 КК Білорусі, 130 КК Росії передбачені схожі за об'єктивною стороною склади загальнокримінальних злочинів образи, як за частинами першими, так і другими вказаних статей.

Вартим уваги за КК Білорусі і факт наявності військового злочину у виді "зловживання начальника або посадової особи владою або службовими повноваженнями" за ст. 455, на відміну від КК України.

КК *Болгарії*, який прийнятий 15 березня 1968 р., вступив у силу з 1 травня цього ж року. У стст. 372-405 глави тринадцятої (військові злочини) Особливої частини КК передбачена кримінальна відповідальність військовослужбовців за вчинення злочинів проти порядку підлеглості і військової честі (розділ I), за ухилення від військової служби (розділ II), за посадові злочини (розділ III), за злочини проти вартової, постової, патрульної, внутрішньої і прикордонної служби (розділ IV), за інші військові злочини (розділ V), за військові злочини, вчинені у воєнний час або у бойовій обстановці (розділ VI), за злочини, вчинені у зв'язку з воєнними діями (розділ VII). Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням одного виду (групи). Це злочини проти порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414-417) та злочини, передбачені стст. 410-412, 434 і 435 КК України). Крім того, глава тринадцята КК Болгарії містить військові злочини (стст. 374, 378 абзаци 1-3, 386 абзаци 1-3), які відсутні у розділі XIX Особливої частини КК України.

Зокрема, ст. 374 передбачає: "Хто явно висловить незадоволення відносно розпорядження чи наказу свого начальника, карається позбавленням волі до одного року"⁶⁴. На нашу думку, зазначене діяння є приріканням, тобто підлеглий військовослужбовець проявляє невдоволення щодо виданого йому наказу чи розпорядження, вступає у його обговорення, але дії, передбачені наказом, виконує, тому не містить ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 402 КК України, але може становити дисциплінарний проступок. За змістом абзців 1-3 ст. 378 мова йде про образу військовослужбовцями один одного (абз. 1), підлеглим начальника або навпаки, як і військовою посадовою особою чи щодо військової посадової особи у зв'язку з виконанням обов'язків з військової служби (абз. 2), а також, коли попередні дії, передбачені абз. 2, вчинені

⁶⁴ Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 266.

за відсутності начальника, але можуть спричинити шкоду його честі чи гідності. За КК України образа чи наклеп не є злочином, тому вказані дії винного військовослужбовця передбачають ознаки дисциплінарного проступку і притягнення такої особи до дисциплінарної відповідальності. За змістом абзаців 1-3 ст. 386 болгарський законодавець передбачив окремою нормою кримінальну відповідальність за ухилення від несення військової служби з наміром залишити без дозволу належних органів межі країни (абз. 1), за аналогічні дії, коли військовослужбовець без відповідного дозволу залишив територію Болгарії і не повертається (абз. 2), чи у разі підготовки до вчинення злочинів, передбачених попередніми абзацами цієї статті. Вказані у ст. 386 КК діяння містять ознаки злочинів проти порядку проходження військової служби і, зокрема, дезертирства чи готування або замаху на нього.

Одночасно звертає увагу структурна побудова тексту абзаців 1-4 ст. 387 розділу III (посадові злочини), з огляду на її складність при кваліфікації військових злочинів, що містяться у диспозиціях абзаців цієї статті.

Так, ст. 387 КК передбачає:

"(1) Хто зловживе владою чи службовим положенням, не виконає своїх обов'язків по службі або перевищить владу, у результаті чого будуть спричинені шкідливі наслідки, карається ...

(2) Якщо у результаті діяння, передбаченого попереднім абзацом, спричинені тяжкі наслідки або діяння вчиняється систематично начальником щодо підлеглого ...

(3) Якщо діяння, передбачене попередніми абзацами, вчинено з метою отримання для себе чи для іншої особи майнової вигоди або спричинення іншій особі шкоди ...

(4) Якщо шкідливі наслідки спричинені по необережності..."⁶⁵. На нашу думку, диспозиція абзаца 1 цієї статті передбачає ознаки кількох злочинів, зокрема: загальнокримінального за ч. 1 ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем); військових – за ч. 1 ст. 426 (бездіяльність військової влади) і за ч. 1 ст. 426-1 (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень) КК України. Подібного змісту диспозиції абзаца 1 ст. 387 характерна і для пункту а) ст. 24 Закону СРСР про кримінальну відповідальність за військові злочини, яка діяла до внесення змін на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 грудня 1983 р.⁶⁶

⁶⁵ Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 270-271.

⁶⁶ Закон об уголовной ответственности за воинские преступления (комментарий), М., "Юридическая литература", 1969. – С. 153; Комментарий Закона об уголовной ответственности за воинские преступления / Под ред. А.Г. Горного. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 122; Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А.Г. Горного. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 132.

Як зазначає Й.І. Айдаров, у загальній характеристиці кримінального законодавства Болгарії проявляється факт привнесення до нього окремих положень із німецького ("германского") і російського права, що викликало "безліч змін і доповнень до Кримінального кодексу Республіки Болгарії 1968 р."⁶⁷. Але як витікає із аналізу ст. 387 КК, так і глави тринадцятої (військові злочини), останні зміни і доповнення до цієї глави КК вносились у 1982 р., коли були виключені стст. 284 і 394⁶⁸.

Щодо направленості (об'єкта посягання) військового злочину за ст. 405 КК Болгарії, то ця стаття міститься у розділі VII (злочини, вчинені у зв'язку з воєнними діями), диспозиція якої передбачає: "Хто на полі бою відбирає речі у пораненого, військовополоненого чи вбитого з наміром протиправного їх присвоєння, якщо вчинене не містить більш тяжкого злочину, карається за мародерство позбавленням волі від трьох до п'ятнадцяти років, а в особливо тяжких випадках – позбавленням волі від десяти до п'ятнадцяти років"⁶⁹. Таким чином, і болгарський законодавець направленість цього злочину розглядає як військовий злочин, вчинений у зв'язку з веденням воєнних дій. Позитивним аспектом є і та обставина, що ст. 405 КК передбачені кваліфікуючі ознаки його вчинення, хоча максимальна міра покарання в обох випадках є однаковою – до п'ятнадцяти років, що, на нашу думку, є недоцільним.

КК *Вірменії*, який прийнятий 29 квітня 2003 р., у главі 32 "преступлення проти порядку воєнної служби" розділу 12 містить 28 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням двох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у стст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Вірменський законодавець у главі 33 "злочини проти миру і безпеки людства" розділу 13 Особливої частини КК у стст. 387 (застосування заборонених засобів і методів ведення війни), 390 (серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів), 391 (бездіяльність

⁶⁷ Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 10.

⁶⁸ Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 270, 274.

⁶⁹ Уголовный кодекс Республики Болгарии / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Перевод с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова, вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 278.

або віддання злочинного наказу під час збройного конфлікту), 397 (незаконне використання розпізнавальних знаків, що охороняються міжнародними договорами) передбачив, зокрема, кримінальну відповідальність за злочини, передбачені стст. 433-435 КК України. Крім того, відсутні у главі 32 і військові злочини, що передбачені стст. 410, 417, 428 КК України. Оскільки у складі Збройних Сил Вірменії відсутній такий вид як військово-морські сили, то вірменський законодавець не криміналізував як злочини "порушення правил кораблеводіння" і "залишення гинучого військового корабля". Разом з тим, стст. 360 (образу військовослужбовця), 371 (промотання військового майна), 374 (передача кому-небудь зброї, боєприпасів, іншого військового майна, а також матеріалів, речовин або предметів, що становлять підвищену небезпеку для отчуження) КК Вірменії передбачена кримінальна відповідальність за військові злочини, які відсутні у главі XIX Особливої частини КК України.

Згідно ч. 1 ст. 371 КК промотання військового майна передбачає "збут військовослужбовцем обмундирування, або предметів військового спорядження, або іншого військового майна, наданого йому для особистого користування". Диспозицією ч. 2 цієї статті передбачено "промотання зброї або боєприпасів", а диспозицією ч. 3 регламентовані "діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені під час воєнного стану, війни або в бойовій обстановці".

У кримінальному законодавстві України під незаконним збутом за ст. 307 КК розуміються будь-які оплатні чи безоплатні форми реалізації "наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів всупереч вимогам законодавства (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, за певних умов – введення володільцем цих засобів або речовин шляхом ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо)"⁷⁰, тобто незаконний збут передбачає відчуження зазначеного іншій особі, яка може розпоряджатися ними (чи їх частиною) як своїм майном. Диспозиції статей 411-413 КК України нині не передбачають такої форми діяння, як "промотання". Разом з тим ст. 244 КК України (промотання або втрата військового майна) у редакції 1960 р. у пункті а) передбачала кримінальну відповідальність за "продаж, заставу або передачу в користування військовослужбовцем строкової служби виданих йому для особистого користування предметів обмундирування чи спорядження (промотання), а так само втрата або зіпсування цих предметів внаслідок порушення правил їх зберігання", а за підпунктом б) "ті самі діяння при пом'як-

⁷⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 915.

шуючих обставинах" передбачали дисциплінарну відповідальність військовослужбовців⁷¹.

Можемо констатувати, що при прийнятті чинного КК український законодавець не передбачив у ст. 413 такої форми вчинення цього військового злочину як "промотання військового майна", декриміналізувавши його. Більше того, за ст. 413 передбачена кримінальна відповідальність лише щодо військового майна ввіреного для службового користування. У разі незаконного відчуження з корисливою метою "промотання зброї або боєприпасів" (ч. 2 ст. 371 КК Вірменії) такі дії за КК України належить кваліфікувати за ст. 410, як викрадення. Передача кому б то не було у порушення встановленого порядку ввірених військовослужбовцю зброї, боєприпасів, іншого військового майна, а також радіоактивних матеріалів, вибухових або інших пристроїв і предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточення, якщо дії вчинені особами, що їх отримали, спричинили людські жертви або інші тяжкі наслідки (ст. 374 КК Вірменії) можуть бути кваліфіковані, на нашу думку, за сукупністю злочинів, передбачених ст. 413, за ознакою втрати і за ст. 410 (викрадення) КК України. Варто звернути увагу на ту обставину, що "викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених" за ознаками злочину, передбаченого ст. 383 КК Вірменії (мародерство) законодавець розцінив як злочин проти порядку військової служби.

КК Грузії від 22 липня 1999 р., який введений у дію з 1 червня 2000 р., у розділі тринадцятому (злочини проти військової служби) у главах XLV (злочини проти порядку підлеглості і дотримання військової честі) і XLVI (злочини проти порядку зберігання або експлуатації військового майна) містить 22 статті, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням трьох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у стст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 425-426-1 (військові службові злочини), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Законодавець Грузії злочини за стст. 422, 425-426-1 КК України передбачив як загальнокримінальні, а за стст. 433-435 КК України передбачив у главі XLVII (злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного гуманітарного права). Крім того, відсутні у главах XLV-XLVI і військові злочини, що передбачені стст. 410, 427, 429-432 КК України. Поруч з тим у числі військових злочинів КК Грузії містить відсутні у КК України злочини, як то: образа

⁷¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / За редакцією В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997. – С. 918-919.

військовослужбовця (ст. 387), ухилення від резервної військової служби шляхом симуляції або іншого обману (ст. 390-1), порушення правил несення служби по охороні громадського порядку і забезпечення громадської безпеки (ст. 395). Зокрема, ст. 390-1 передбачає кримінальну відповідальність за "ухилення службовців резервної військової служби від резервної військової служби шляхом симуляції хвороби, самокалічення, використання підроблених документів чи іншого обману". Відповідно до ч. 1 ст. 382 КК (поняття злочину проти військової служби) зазначені у розділі тринадцятому Особливої частини злочини можуть бути вчинені "військовослужбовцями, які проходять військову службу по призову або по контракту у "Военных Силах Грузії", а також резервістами під час проходження резервної військової служби". Крім того, пункт 1-й примітки до ст. 388 (самовільне залишення військової частини або іншого місця служби) передбачає, що "для цілей цієї статті військовослужбовцем визнається курсант/слухач, особа, яка призвана на обов'язкову військову службу, службовець контрактної (професійної) і кадрової військової служби, а також резервіст під час знаходження на військових зборах".

На відміну від кримінальних кодексів *Вірменії* (ст. 383), *Казахстану* (ст. 457), *України* (ст. 432) законодавець Грузії поняття і зміст злочину "мародерство" розширив, як за територією його вчинення, так і за колом осіб, проти яких може бути вчинений цей злочин, передбачивши його у ст. 413 (інші порушення норм міжнародного гуманітарного права) розділу чотирнадцятого (злочини проти людства) у наступній редакції: "мародерство, тобто заволодіння речами убитого або пораненого під час воєнних дій, а також заволодіння майном громадян, які залишилися у зоні воєнних дій, або (і) розграблення населеного пункту або іншої територіальної одиниці".

Пенітенціарний кодекс *Естонії*, що прийнятий 6 червня 2001 р., який вступив у силу 01.09.2002 р., у главі 24 (винні діяння проти військової служби) містить 18 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням трьох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у стст. 406 (злочини проти порядку дотримання військової гідності), 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Законодавець Естонії у розділі 4 (воєнні винні діяння) глави 8 (винні діяння проти людства і міжнародної безпеки), з якої розпочинається Особлива частина Пенітенціарного кодексу, регламентував кримінальну відповідальність за діяння, що передбачені стст. 432-435 КК України. Це, зокрема, протиправне поводження із затриманою особою (військовополо- неним) – ст. 98, обмеження прав особи із числа цивільного населення і

військовополоненого (ст. 98-1), підступний напад на бійця (ст. 100-1), посягання на життя і фізичну недоторканість небоєздатного бійця (ст. 101), неналежне використання емблем і знаків, що позначають міжнародний захист (ст. 105), мародерство (ст. 109). Крім того, відсутні у главі 24 і військові злочини, що передбачені стст. 406, 410, 411, 412, 414, 418-421, 422, 426, 429-431 КК України. Разом з тим, ст. 445 Пенітенціарного кодексу, яка містить дві частини, передбачена кримінальна відповідальність за "неправдиве службове донесення". Аналіз змісту диспозиції ч. 1 цієї статті (надання неправдивого усного або письмового службового донесення) дає змогу констатувати про те, що це діяння може містити ознаки одного із військових службових злочинів, передбачених стст. 425-426-1 КК України, оскільки конкретно не зазначена форма вини цього злочину. Якщо припустити, що це діяння було б вчинено по необережності, то варто говорити про недбале ставлення до військової служби. Якщо б зазначені дії вчинялися умисно, то могли б містити ознаки злочину, передбаченого ст. 426 або 426-1 КК України.

Підсумовуючи, варто зазначити, що законодавець Естонії декриміналізував 14 військових злочинів, передбачених відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК України, а ще 4 розцінив як такі, що посягають на суспільні відносини проти людства і міжнародної безпеки. В окремих випадках за військові злочини, що декриміналізовані, передбачена відповідальність за загальнокримінальні злочини. Як приклад, у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 422 КК України, на території Естонської Республіки військовослужбовець може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ознаками злочинів, передбачених стст. 241 (розголошення державної таємниці і таємної зовнішньої інформації), 242 (розголошення державної таємниці і таємної зовнішньої інформації по необережності) Пенітенціарного кодексу.

КК *Казахстану*, що прийнятий 3 липня 2014 р., і введений у дію з 1 січня 2015 р., у главі 18 (військові кримінальні правопорушення) містить 30 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням двох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у стст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 433-435 (злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами) КК України. Законодавець Казахстану у главі 4 (злочини проти миру і безпеки людства) Особливої частини КК передбачив кримінальну відповідальність за порушення законів і звичаїв війни (ст. 164) і злочинні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів (ст. 165). Крім того, відсутні у главі 18 і військові злочини, що передбачені стст. 410, 429, 431 КК України. Разом з тим, стст. 448 (порушення правил несення контролерської служби), 449 (порушення правил

несення служби по охороні громадського порядку і забезпечення громадської безпеки), 458 (розголошення таємних відомостей військового характеру або втрата носіїв таємних відомостей військового характеру), 466 (водіння машин, кораблеводіння, керування військовим літальним апаратом особою у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, допуск до водіння або керування чи допуск до водіння або керування військовою технікою такої особи) КК Казахстану передбачена кримінальна відповідальність за вищезазначені військові злочини, які відсутні у розділі XIX Особливої частини КК України.

При цьому доречно зазначити, що згідно ч. 1 ст. 10 КК кримінальні правопорушення у залежності від ступеня громадської небезпеки і покарання поділяються на злочини і кримінальні проступки. А ч. 3 цієї статті передбачає, що "кримінальним проступком визнається вчинене винне діяння (дія або бездіяльність), що не представляє великої громадської небезпеки, яке спричинило незначну шкоду або створило загрозу нанесення шкоди особі, організації, суспільству або державі, за вчинення якого передбачено покарання у виді штрафу, виправних робіт, притягнення до громадських робіт, арешту".

Таким чином, у главі 18 КК передбачено 11 кримінальних проступків. Зокрема, чч. 1 і 5 ст. 437 (непокора або інше невиконання наказу), чч. 1 і 2 ст. 440 (порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості), ч. 1 ст. 443 (ухилення або відмова від несення військової служби), ч. 1 ст. 447 (порушення статутних правил несення внутрішньої служби чи патрулювання у гарнізоні), ч. 1 ст. 448 (порушення правил несення контролерської служби), ч. 1 ст. 449 (порушення правил несення служби по охороні громадського порядку і забезпечення громадської безпеки), ч. 1 ст. 458 (розголошення таємних відомостей військового характеру або втрата носіїв таємних відомостей військового характеру), ст. 460 (необережне знищення або пошкодження військового майна). За КК України це злочини невеликої тяжкості.

Ч. 1 ст. 448 КК Казахстану передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил несення контролерської служби військовослужбовцем, який здійснює контрольні функції, якщо це діяння спричинило суттєву шкоду правам або законним інтересам громадян чи організацій, або охоронюємим законом інтересам суспільства чи держави, а ч. 2 цієї статті – у разі, якщо діяння, зазначене у ч. 1, спричинило тяжкі наслідки або вчинено групою осіб, або групою осіб за попередньою змовою. За КК України вищезазначені діяння можуть бути кваліфіковані за ознаками злочинів проти порядку несення спеціальних служб, тобто за стст. 418-421 у залежності від виду тієї чи іншої спеціальної служби. На нашу думку, у разі передбачення аналогічного злочину у розділі XIX КК України, то його треба було б розглядати як спеціальний злочин по відношенню до інших, передбачених стст.

418-421 КК України. Це привнесло б певні незручності у правозастосувальній діяльності, тому вважаємо його недоцільним для кримінального законодавства України.

Щодо злочину, передбаченого ст. 449 КК Казахстану (порушення правил несення служби по охороні громадського порядку і забезпечення громадської безпеки), то це питання нами розглядалось при аналізі військових злочинів, передбачених КК Азербайджану, з приводу чого висловлювали думку щодо більш поглибленого опрацювання цього питання стосовно доцільності (необхідності) криміналізації вказаного діяння у розділі XIX Особливої частини КК України.

Цікавим є рішення законодавця Казахстану щодо декриміналізації в якості військового злочину діяння аналогічного тому, яке передбачене ст. 422 КК України, і передбачення його як загальнокримінального злочину за стст. 185 (незаконне збирання, поширення, розголошення державних таємниць), 186 (втрата носіїв інформації, які містять державні таємниці) і криміналізації у ст. 458 діяння за розголошення таємних відомостей військового характеру або втрата носіїв таємних відомостей військового характеру, які не містять державної таємниці, особою, якій вони були довірені по службі. За КК України діяння, передбачене ст. 458 КК Казахстану, може бути кваліфіковане як передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію у сфері оборони країни особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради за ознаками злочину, передбаченого ст. 330 КК України. Щодо злочину за ст. 466 КК Казахстану, то подібні дії регламентовані відповідними положеннями КК України, зокрема, ст. 276-1 у частині криміналізації діяння за здійснення професійної діяльності членом екіпажу повітряного руху у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин, ст. 415 (порушення правил водіння або експлуатації машин), суб'єктом вчинення якого може бути і старший машини, який "є тимчасовим начальником, на якого статутами, настановами покладено обов'язок по правильній експлуатації військових машин"⁷², а також пунктом 13) ч. 1 ст. 67 КК, що вчинення злочину особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, є обставиною, яка його обтяжує. Тому, на нашу думку, немає потреби імплементувати злочин, передбачений ст. 466 КК Казахстану до КК України.

Позитивно оцінюючи систему військових кримінальних правопорушень за КК Казахстану, варто наголосити на тій обставині, що законодавець крім злочинів передбачив і кримінальні проступки щодо діянь, які не представля-

⁷² Касинюк В.І., Білоконов В.М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. – Запоріжжя, видавець Глазунов С.О., 2011. – С. 156.

ють великої суспільної небезпеки і передбачають за їх вчинення покарання не пов'язані із ізоляцією від армійського середовища, а арешт на термін до 90 діб є достатнім, на нашу думку, для переосмислення своєї негативної поведінки в умовах військової служби. Тому доцільно і у КК України запровадити ці новації, оскільки ідея запровадження кримінального проступку не є новою і підтримується в Україні, як серед частини науковців, так і практиків. Зокрема, щодо запровадження військових кримінальних проступків наголошує А. Овчаренко, який пропонує "визначити у кримінальному законі військовий кримінальний проступок як порушення встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинене військовослужбовцем, а також військовозобов'язаним під час проходження ним навчальних або спеціальних зборів. Крім того, як спеціальне кримінальне стягнення для військовослужбовців пропонується запровадити поміщення на гауптвахту строком до 10 діб та "звільнення з ганьбою"⁷³. У цілому погоджуючись із зазначеним, варто зауважити, що суб'єктом вчинення військових кримінальних проступків мають бути не лише військовослужбовці та військовозобов'язані, а також і резервісти під час проходження зборів. Крім того, "поміщення на гауптвахту строком на 10 діб" є переважаючим видом адміністративних стягнень за військові адміністративні проступки, передбачені главою 13-Б КУпАП, тому кримінальне покарання за вчинення військових кримінальних проступків повинно бути більш суворим і адекватним ступеню їх тяжкості.

Кримінальний кодекс *Китаю* від 14 березня 1997 р., який вступив у силу 1 жовтня 1997 р., у стст. 420-451 (злочини військовослужбовців проти службового обов'язку) розділу II Особливої частини передбачає кримінальну відповідальність офіцерів, кадрових працівників, рядових і осіб, що навчаються у військових навчальних закладах, які знаходяться на дійсній військовій службі у Народно-Визвольній Армії Китаю; офіцерів, кадрових працівників, рядових і осіб, що навчаються у військових навчальних закладах, які знаходяться на дійсній службі у військах Китайської народної озброєної міліції, а також резервістів, які виконують військових обов'язок і інших осіб у разі вчинення ними зазначених злочинів. Поняття цих злочинів роз'яснюється у ст. 420 КК, де зазначено: "Порушення військовослужбовцями службового обов'язку, нанесення шкоди державним військовим інтересам у відповідності із законом є діянням, за яке підлягає кримінальне покарання, тобто є злочином військовослужбовців проти службового обов'язку"⁷⁴. Особливістю викладу законодавцем правових норм КК Китаю є відсутність

⁷³ Овчаренко А. Перспективи запровадження військових кримінальних проступків та стягнень за їх вчинення // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 117-118.

⁷⁴ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева, пер. с китайского Д.В. Вичикова – СПб.: Издательство "Юридический центр Прес", 2001 – С. 279.

назв у статтях, розміщення в одній частині статті описання диспозиції простого складу злочину, з кваліфікуючими і особливо кваліфікуючими ознаками та покарання за них. Крім того, злочини глави 10 КК не містять поділу на види (групи), хоча це характерно і для Особливої частини КК України. Окремі диспозиції статей цієї глави одночасно містять описання і загальнокримінальних злочинів проти основ національної безпеки (за КК України). Як приклад, це ст.ст. 430 ("самовільне залишення свого поста, зрада і втеча за кордон або зрада і неповернення із-за кордону у період несення державної служби, ..."), 431 ("незаконне заволодіння військовою таємницею за допомогою розкрадання, шпигунства чи покупки"), 433 ("введення народних мас в оману шляхом поширення наклепницьких відумок у воєнний час, розкладення морального духу армії"). Незважаючи на те, що система злочинів глави 10 КК Китаю відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням одного виду (злочинів проти порядку дотримання військової честі, передбачених ст. 406 КК України,) який відсутній, варто зазначити про їх спрямованість на вчинення в умовах воєнного часу, на полі бою, нанесення шкоди воєнним діям, умисне залишення поранених і хворих на полі бою, боюзтво та ін. Інша їх спрямованість – це незаконні дії військовослужбовців зі зброєю. Наприклад, залишення зброї і озброєння, їх незаконне продавання, передача іншим особам, порушення правил контролю за зброєю і озброєнням і ін. Найбільш чисельним (9 статей) видом (групою) є військові службові злочини, які передбачають кримінальну відповідальність за наступні діяння (згідно статей розділу XIX Особливої частини КК України). Це наступні злочини: ст. 422 КК Китаю (ч. 1, 4 ст. 426 КК України), ст. 425 КК Китаю (ч. 2, 4 ст. 426; ч. 2, 4 ст. 425 КК України), ст. 427 (ч. 1-2 ст. 364 КК України), ч. 3 ст. 428 (ч. 4 ст. 426 КК України), ст. 429 (ст. 364, ч. 3 ст. 426-1, п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), ст. 444 (ч. 4 ст. 426 КК України), ст. 445 (ч. 4 ст. 426, ч. 3 ст. 136 КК України), ст. 447 (ч. 1, 3 ст. 426-1 КК України). Наведений вид (група) військових службових злочинів (назва за КК України. – М.К.) може свідчити про підвищену роль у військовому середовищі командного і начальницького складу і відповідно їх безперечну кримінальну відповідальність у разі протизаконного виконання службового обов'язку, особливо у разі бездіяльності військової влади. Цей злочин законодавцем зазначений у диспозиціях 6-ти статей глави 10 (422, 425, 428, 429, 444, 445). Прикладом відповідальності за зловживання, варто навести зміст ст. 427 КК (у перекладі): "Зловживання посадовими повноваженнями, віддача підлеглим вказівок про виконання діянь, спрямованих на порушення службового обов'язку, що привело до серйозних наслідків, – карається позбавленням волі на строк до 5 років або короткостроковим арештом; ті ж діяння за наявності особливо серйозних обставин – карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років"⁷⁵.

⁷⁵ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева, пер. с китайского Д.В. Вичикова – СПб.: Издательство "Юридический центр Прес", 2001 – С. 282.

Належним чином передбачена у стст. 437-441 глави 10 кримінальна відповідальність і за злочини, що передбачають посягання на військове майно, особливо на зброю і інше озброєння, що передбачені стст. 410-411, 413 КК України. Способи вчинення і предмет цих злочинів передбачають наступні форми посягання: "порушення правил контролю за зброєю і озброєнням, самовільне перероблення зброї і озброєння із заміною комплектуючих і зміною їх призначення за обтяжуючих обставин" (ст. 437), "розкрадання, крадіжка зброї і озброєння або матеріальних цінностей військового призначення" (ст. 438), "незаконне продавання, передача зброї, що знаходяться на озброєнні" (ст. 439), "непокоря наказу, залишення зброї і озброєння" (ст. 440), "несвоєчасний рапорт про втрату зброї і озброєння або втрата зброї і озброєння при інших обтяжуючих обставинах" (ст. 441).

Чотири статті 421 (ч. 4 ст. 402 КК України), 426 (чч. 1, 4 ст. 404 КК України), 428 ч. 1 (ч. 3 ст. 28, ч. 4 ст. 402 КК України), 440 (ч. 1 ст. 402 КК України) передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти порядку підлеглості. З цих злочинів фактично і розпочинається глава 10, що свідчить про їх високу ступінь суспільної небезпеки для відносин підлеглості у військовій сфері. Це підтверджується і суворістю покарання. Зокрема, ст. 421 КК Китаю за своїм змістом передбачає, що "непокоря наказу у воєнний час, яка спричинила шкоду воєнним діям, – карається позбавленням волі на строк від 3 до 10 років; те ж діяння, що спричинило серйозні втрати при веденні операції, воєнних дій, карається позбавленням волі на строк більше 10 років, безстроковим позбавленням волі або смертною карою"⁷⁶.

Проведений порівняльно – правовий аналіз злочинів військовослужбовців проти службового обов'язку за КК Китаю і військових злочинів за КК України свідчить, що їх системи і види (групи) у цілому співпадають, але різняться за мірою покарання у бік посилення за КК Китаю. Це і закономірно, оскільки більшість диспозицій вказаних злочинів передбачає їх вчинення в умовах воєнного часу чи приближених до нього. На підставі проведеного їх аналізу напрошується висновок про те, що їх більшість при прийнятті чинного КК зберегла "дух" попереднього кримінального законодавства, коли Китай відстоював свою незалежність у ХХ столітті і для цього потрібна була сильна армія і сувора дисципліна серед військовослужбовців, що, до речі, було характерно і для КК УСРР 1922 (глава VII), 1927 (глава IX) рр. і КК УРСР 1960 р. (глава XI).

КК *Киризії*, що прийнятий 18 вересня 1997 р. і втрачає силу з 1 січня 2019 р., у зв'язку з прийняттям іншого, у главі 33 ("воинские преступления

⁷⁶ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева, пер. с китайского Д.В. Вичикова – СПб.: Издательство "Юридический центр Прес", 2001 – С. 279.

ния") розділу XI Особливої частини містить 18 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням чотирьох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у ст.ст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 425-426-1 (військові службові злочини), 427-432 (злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойовій обстановці), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Законодавець Киргизії фактично скопіював систему військових злочинів за КК РФ, який був прийнятий 24 травня 1996 р., за виключенням окремих злочинів. Крім того, у главі 34 (злочини проти миру і безпеки людства) також відсутні злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни. Стосовно злочинів проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойовій обстановці, то ч. 3 ст. 354 КК (поняття військового злочину) передбачає, що відповідальність за військові злочини, вчинені в умовах воєнного стану, у воєнний час або в бойовій обстановці, визначається законодавством воєнного часу. Відносно військових службових злочинів, як і щодо злочинів проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері, то відповідальність за них передбачена загальнокримінальними злочинами за ст.ст. 304 (зловживання посадовим положенням), 305 (перевищення посадових повноважень), 316 (халатність), 300 (розголошення державної таємниці), 301 (втрата документів, які містять державну таємницю).

КК Латвії, що прийнятий 17.06.1998 р., який введений у дію з 1 квітня 1999 р. у главі XXV (злочинні діяння на військовій службі) містить 25 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Необхідно зазначити, що система злочинних діянь на військовій службі (військових злочинів) на відміну від КК Латвії у редакції від 10.09.1991 р. збільшилась на 16 статей. Таке збільшення стало можливим внаслідок відновлення тих правових норм, які раніше існували у Законі Союзу РСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25.12.1958 р. Це, зокрема, правові норми, які передбачають кримінальну відповідальність за зловживання владою і перевищення службових повноважень, порушення правил водіння або експлуатації бойових машин, самовільне залишення поля бою або відмова застосовувати зброю та ін. Інші новації глави XXV КК є відображенням потреби у криміналізації негативних суспільно небезпечних проявів в армійському середовищі військових формувань інших держав світу, які не стали виключенням і для Національних збройних сил Латвії. У першу чергу це діяння, що передбачають відповідальність за насилля по відношенню до підлеглого (ст. 338), образа честі військовослужбовця (ст. 339), порушення правил зберігання, використання, обліку і перевезення зброї, бое-

припасів, вибухових речовин, радіоактивних і небезпечних речовин (ст. 346) та ін.

Згідно ч. 1 ст. 7 КК злочинними діяннями визнаються кримінальні проступки і злочини. Злочини поділяються на менш тяжкі, тяжкі і особливо тяжкі злочини. А відповідно до ч. 2 цієї статті "кримінальним проступком визнається діяння, за вчинення якого цим законом передбачено позбавлення волі на термін не більше двох років або більш м'яке покарання".

Так, глава XXV КК передбачає 14 кримінальних проступків. Це, зокрема, ч. 1 ст. 332 (самовільна відлучка), що передбачає "залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення без поважної причини у встановлений термін до місця служби у разі звільнення з частини, при призначенні, переведенні, із відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад одну добу, але не більше трьох діб, або хоч і менше однієї доби, але вчинена повторно протягом трьох місяців" карається арештом; ч. 1 ст. 338 (насильство по відношенню до підлеглого), чч. 1-3 ст. 339 (образу честі військовослужбовця), чч. 1-2 ст. 340 (побиття і катування військовослужбовця), ст. 345 (знищення або пошкодження службового майна з необережності), ч. 1 ст. 346 (порушення правил збереження, використання, обліку або перевезення зброї, боєприпасів, вибухових речовин, радіоактивних і небезпечних речовин), ч. 1 ст. 350 (порушення статутних правил вартової служби), ч. 1 ст. 351 (порушення статутних правил внутрішньої служби), ст. 352 (розголошення військових відомостей, які не підлягають розголошенню, що не є державною таємницею), ст. 356 (незаконне носіння знаків Червоного Хреста і Червоного Півмісяця і зловживання ними).

Система злочинних діянь (кримінальних проступків і злочинів) на військовій службі за КК Латвії відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням одного виду (групи). Зокрема, це діяння, що містяться у ст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості) КК України, які у КК Латвії є загальнокримінальними злочинами за стст. 94 (умисне розголошення державної таємниці), 95 (розголошення державної таємниці з необережності). Разом з тим, ст. 352 передбачає кримінальну відповідальність за діяння на військовій службі, яке за КК України може бути кваліфіковане за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 330 (передача або збирання відомостей з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що становлять службову інформацію у сфері оборони країни, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради). Крім того, законодавець Латвії у групі (злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами згідно КК України) передбачив лише злочин, передбаче-

ний ст. 435 КК України, у якості кримінального проступку за ст. 356, а всі інші злочини криміналізував як воєнні за стст. 74 (воєнні злочини), 75 (насильство над цивільним населенням у районі воєнних дій), 76 (мародерство) глави IX (злочини проти людства, миру, воєнні злочини, геноцид), з якої розпочинається Особлива частина КК Латвії.

Відмінним від злочину, передбаченого ст. 407 КК України, за об'єктивною стороною цього складу злочину є злочинне діяння за ст. 332 (самовільна відлучка) КК Латвії, про що детально зазначено вище. Також латвійський законодавець передбачив це діяння в якості самовільної відлучки, тоді як за КК України незаконна відсутність військовослужбовця на військовій службі "понад три доби, але не більше місяця" (ч. 1) або "понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року" (ч. 2) розцінюються як самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), а діяння у виді самовільної відлучки законодавством України не передбачено. Лише ст. 172¹¹ КУпАП передбачена адміністративна відповідальність військовослужбовця строкової служби за самовільне залишення військової частини або місця служби тривалістю до трьох діб.

Недостатньо конкретизованою, на нашу думку, є диспозиція ч. 1 ст. 340 (побиття і катування військовослужбовця) КК, як і інших частин 2-4 цієї статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за "умисне нанесення побоїв чи побиття, або інше умисне насильство, вчинене військовослужбовцем по відношенню до військовослужбовця, якщо при цьому хоча б один із них виконував обов'язки за військовою службою", оскільки за її змістом суб'єктом вчинення цього діяння буде будь-який військовослужбовець незалежно від того чи є він начальником або підлеглим, старшим по відношенню до молодшого, або молодшим по відношенню до старшого чи ні, що відсутнє у розділі XIX Особливої частини КК України.

Крім того, відсутні у главі XXV КК Латвії військові злочини, що передбачені стст. 410, 419, 420, 428, 430 КК України.

Позитивним аспектом системи злочинних діянь на військовій службі за КК Латвії варто відмітити їх гуманізацію у частині покарання за кримінальні проступки, які замінили злочини невеликої тяжкості згідно тієї класифікації, яка передбачена ст. 12 КК України. Наступним аспектом є та обставина, що законодавець Латвії збільшив (на 16 статей) загальну кількість злочинних діянь на військовій службі, іншими словами військових злочинів, які були передбачені Законом колишнього Союзу РСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25.12.1958 р. Тим самим можна стверджувати про те, що його зміст у цілому достатньо змістовно передбачав систему військових злочинів за окремими виключеннями і перш за все ті діяння, що спрямовані проти порядку дотримання законів та звичаїв війни,

які у своїй основі передбачають інший, ніж військові злочини, родовий об'єкт, яким фактично є "встановлений відповідними міжнародними актами порядок ведення війни. Його додатковим обов'язковим об'єктом, залежно від форми злочину, є життя та здоров'я особи, власність, а додатковим факультативним об'єктом може бути життя особи"⁷⁷.

КК Литовської республіки, що прийнятий 26 вересня 2000 р., у главі XLVI (злочини і кримінальні проступки проти служби охорони краю) містить 16 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення зазначених злочинів і кримінальних проступків. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням трьох видів (груп). Крім того, законодавець Литви включив до вказаної глави і дві статті: 314 (ухилення від призову на обов'язкову військову службу) і 315 (ухилення від призову на військову службу у воєнний час), яким за КК України фактично відповідають злочини, передбачені стст. 335 (ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу) і 336 (ухилення від призову за мобілізацією). Тим самим у главі XLVI КК Литви розміщені злочини у сфері забезпечення призову та мобілізації і військові злочини, які за КК України розділені і передбачені розділами XIV та XIX Особливої частини. Щодо військових злочинів за КК України, то їх система за КК Литви не передбачає злочинів: проти порядку поводження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414-417), проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422), відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) – стст. 433-435, які є загальнокримінальними злочинами. Додатково у главі XLVI КК Литви відсутні і військові злочини (злочини і кримінальні проступки), передбачені стст. 403, 404, 410, 411, 413, 420, 425, 426, 427, 429-432 КК України. Одночасно главою XLVI у стст. 321 (незаконний наказ і його виконання), 329 (втрата або наруга над прапором частини) передбачені протизаконні діяння, відповідальність за які у розділі XIX Особливої частини КК України не передбачена. Разом з тим, ч. 4 ст. 41 КК України передбачає, що "особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах".

Згідно ст. 12 КК Литви кримінальним проступком є небезпечне і цим Кодесом заборонене діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого перед-

⁷⁷ *Хавронюк М.І.* Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 1216.

бачено покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за виключенням арешту. Із всіх діянь, передбачених главою XLVI, кримінальним проступком є лише діяння, передбачене ч. 2 ст. 335 (ухилення від призову на обов'язкову військову службу, за відсутності ознак, передбачених ч. 1 цієї статті) КК.

КК *Молдови*, що прийнятий 18 квітня 2002 р., який вступив у законну силу 24 травня 2009 р., у главі XVIII ("воинские преступления") містить 25 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням двох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у стет. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Законодавець Молдови злочини проти миру і безпеки людства, воєнні злочини передбачив у главі I, з якої розпочинається Особлива частина КК, у якій передбачена відповідальність за незаконне використання розпізнавальної емблеми міжнародного гуманітарного права (ст. 137-4). Крім того, відсутні у главі XVIII і військові злочини, що передбачені стет. 407, 410, 419, 428 КК України. Разом з тим, стет. 366 і 377 КК Молдови передбачена відповідно кримінальна відповідальність за "образу військовослужбовця" та "порушення правил по підтриманню громадського порядку і забезпечення громадської безпеки", з приводу яких велась мова при аналізі військових злочинів за КК Білорусі.

КК *Росії*, що прийнятий 24 травня 1996 р., який вступив у силу з 1 січня 1997 р., у главі 33 (злочини проти військової служби) розділу XI КК містить 21 статтю, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням трьох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у ст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), військові службові злочини (стст. 425-426-1), стст. 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Законодавець Росії декриміналізувавши військові службові злочини, передбачив їх у якості загальнокримінальних, як і розголошення державної таємниці (ст. 283) та втрату документів, що містять державну таємницю (ст. 284). Злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни, що передбачені стст. 433-435 КК України, у КК Росії передбачені ст. 356 (застосування заборонених засобів і методів ведення війни) і містяться у главі 34 (злочини проти миру і безпеки людства) однойменного за назвою розділу XII. Крім того, відсутні у главі 33 і військові злочини, що передбачені стст. 410, 427, 429, 430-432 КК України. Разом з тим, ст. 336 КК Росії передбачена кримінальна відповідальність за образу військовослужбовця та ст. 343 за пору-

шення правил несення служби по охороні громадського порядку і забезпеченню громадської безпеки. З приводу цих двох злочинів, відсутніх у КК України, конкретно велась мова при аналізі військових злочинів за кримінальними кодексами Азербайджану і Білорусі.

Окремо варто зазначити про рішення законодавця Росії щодо декриміналізації військових посадових (службових. – М.К.) злочинів, що передбачали у КК РРФСР від 27 жовтня 1960 р. кримінальну відповідальність за зловживання владою, перевищення або бездіяльність влади, халатне відношення до служби. Нині ці злочини, крім КК Росії, на теренах колишнього Союзу РСР відсутні також у кримінальних кодексах Грузії і Киргизії.

Нині окремі науковці Росії критично оцінюють законодавче рішення як щодо всього змісту глави 33 КК, так і з приводу відсутності у ній військових посадових злочинів. Так, О.К. Зателепін зазначає про не зовсім вдале рішення законодавця щодо змісту злочинів глави 33 КК РФ, оскільки "... воно не дозволяє чітко розмежувати злочини проти військової служби, передбачені у цій главі, від інших злочинів проти військової служби, не зрозумілий і критерій відбору військових суспільно небезпечних діянь у цю главу"⁷⁸. У свою чергу Я.Н. Ермолович робить висновок, що "виключення військових посадових злочинів із чинного Кримінального кодексу не відповідає інтересам воєнної безпеки Росії"⁷⁹. Н.А. Шулєпов звертає увагу на "необхідність прийняття відповідного Федерального закону, направленного на зміцнення законності, правопорядку і військової дисципліни у Збройних Силах, інших військах і військових формуваннях і органах (Кодекс військової юстиції або Закон про кримінальну відповідальність військовослужбовців), складовою частиною якого моли б бути норми про кримінальну відповідальність військовослужбовців, у тому числі за вчинення злочинів у воєнний час і в бойовій обстановці"⁸⁰, оскільки згідно ч. 3 ст. 331 КК Росії "кримінальна відповідальність за злочини проти військової служби, вчинені у воєнний час або в бойовій обстановці, визначаються законодавством Російської Федерації воєнного часу", якого до цих пір ще не прийнято.

Тому О. К. Зателепін пропонує наступну систему злочинів проти воєнної безпеки Росії, яка включала б у собі: "а) посягання на порядок проходження

⁷⁸ *Зателепин О. М.* Уголовно-правовое обеспечение военной безопасности Российской Федерации (вопросы теории, законодательства и практики): Монография. Серия "Право в Вооруженных Силах – консультант". – М. : "За права военнослужащих", 2013. – Вып. 135. – С. 43.

⁷⁹ *Ермолович Я. Н.* Теоретико-правовые основы военно – уголовной политики в Российской Федерации: монография. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 195.

⁸⁰ *Шулєпов Н.А.* Теоретические основы реализации уголовной ответственности военнослужащих: дис. докт. юрид. наук. М., 2001; *Ермолович Я. Н.* Теоретико-правовые основы военно – уголовной политики в Российской Федерации: монография. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 366.

військової служби, передбачені у розділі 33 КК РФ (злочини проти військової служби); б) посягання на порядок проходження військової служби, передбачені в інших розділах Особливої частини КК РФ; в) посягання на порядок перебування у запасі; г) посягання на порядок державного (військового) управління військовою організацією; д) посягання на порядок військово-економічної діяльності⁸¹.

КК Таджикистану, що прийнятий 21 травня 1998 р., і введений у дію з 1 вересня 1998 р., у главі 33 (злочини проти військової служби) однойменного за назвою розділу XIV містить 26 статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням двох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у ст.ст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України. Законодавець Таджикистану злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами, передбачив у главі 34 (злочини проти миру і безпеки людства) однойменного розділу XV КК у ст.ст. 403-405. Крім того, відсутні у главі 34 і військові злочини, що передбачені ст.ст. 403, 417, 428, 431, 432 КК України. Разом з тим, у главі 34 передбачена кримінальна відповідальність за образу військовослужбовця (ст. 372), порушення правил несення служби з охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки (ст. 381), за добровільну передачу військовослужбовцем вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин, підривних засобів і бойової техніки (ст. 382), які відсутні у розділі XIX КК України. З приводу злочинів, передбачених ст.ст. 372, 381 КК Таджикистану, конкретно велась мова при аналізі військових злочинів за кримінальними кодексами Азербайджану і Білорусі. Щодо злочину за ст. 382, то диспозиція цієї статті передбачає "добровільну передачу іншій особі військовослужбовцем, ввірених йому для службового користування вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин, підривних засобів або бойової техніки, якщо це спричинило тяжкі наслідки". За таких умов згідно КК України, зазначені ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 382 КК Таджикистану, можуть бути кваліфіковані як порушення порядку несення відповідної спеціальної служби, обов'язки якої виконувались в момент вчинення вказаних дій, передбачених ст.ст. 418-421. У разі, коли це вчиняється військовою службовою особою, то за сукупністю передбачатимуть і ознаки зловживання службовим становищем за ст. 364 КК України. На нашу думку, криміналізувати у розділі XIX Особливої частини КК України діяння, що передбачено ст. 382 КК Таджикистану, недоцільно.

⁸¹ *Зателепин О. К.* Уголовно-правовая охрана военной безопасности Российской Федерации : Автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О. К. Зателепин. – Московский государственный лингвистический университет, 2013. – С. 30.

КК *Туркменистану*, що прийнятий 10 травня 2010 р., у главі 34 (військові злочини) однойменного розділу XIV містить 23 статті, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням двох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у ст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), у КК *Туркменистану* визначені як загальнокримінальні злочини у стст. 179 (отримання незаконним шляхом державних таємниць, їх розголошення і поширення) і 180 (втрата документів, предметів, які містять державну таємницю), а стст. 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України передбачені у стст. 167-4 (застосування заборонених засобів і методів ведення війни), 167-5 (порушення законів і звичаїв війни), 167-6 (злочинні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів), 167-7 (бездіяльність або віддання злочинного наказу під час збройного конфлікту), 167-8 (незаконне використання знаків, які охороняються міжнародними договорами) глави 21 (злочини проти миру і безпеки людства) однойменного розділу VIII КК *Туркменистану*. Законодавець *Туркменистану* передбачив систему військових злочинів дуже схожу з тією, що нами вже аналізувалася згідно КК *Таджикистану*, за виключенням лише злочинів проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та у бойовій обстановці. Із цього виду (групи) передбачений лише злочин за ст. 350 (залишення гинучого військового корабля).

Крім того, відсутні у главі 34 КК *Туркменистану* і військові злочини, що передбачені стст. 410, 427, 429-432 КК України. Разом з тим, стст. 341 (образа військовослужбовця), 348 (порушення правил несення служби з охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки) передбачені злочини, які відсутні у розділі XIX Особливої частини КК України, з приводу яких вже велась мова при аналізі кримінальних кодексів *Азербайджану* (ст. 340), *Білорусі* (ст. 444), *Вірменії* (ст. 360), *Грузії* (стст. 387, 395), *Казахстану* (ст. 449), *Киргизії* (ст. 365), *Молдови* (стст. 366, 377), *Росії* (стст. 336, 343), *Таджикистану* (стст. 372, 381).

КК *Узбекистану* від 22 вересня 1994 р. у главах XXI (злочини проти порядку підлеглості і дотримання військової честі), XXII (злочини проти порядку проходження військової служби), XXIII (злочини проти порядку збереження або експлуатації військового майна), XXIV (військові посадові злочини) розділу сьомого (злочини проти порядку несення військової служби) містить 24 статті, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів. Їх система відповідає тій системі, що нами запропонована, за виключенням двох видів (груп). Зокрема, це діяння, що містяться у ст. 422 (розголошення відомостей військового характеру, що становлять

державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості) у КК Узбекистану визначені як загальнокримінальні злочини у ст.ст. 162 (розголошення державних таємниць) і 163 (втрата документів, що містять державну або військову таємницю), а ст.ст. 433-435 (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) КК України передбачені у ст. 152 (порушення законів і звичаїв війни) глави VIII (злочини проти миру і безпеки людства) розділу другого КК Узбекистану. Крім того, відсутні у главах XXI-XXIV і військові злочини, що передбачені ст.ст. 410, 412, 427, 429-431 КК України. Разом з тим, ст. 284 КК Узбекистану передбачена кримінальна відповідальність за "образу підлеглим начальника чи начальником підлеглою, вчинена після накладення дисциплінарного стягнення за такі ж дії", який відсутній у КК України і передбачає дисциплінарну відповідальність за Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

Також варто звернути увагу на злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та у бойовій обстановці, що передбачені ст.ст. 427-432 КК України. Із військових злочинів цього виду (групи) КК Узбекистану передбачені лише мародерство (ст. 286) і залишення гинучого військового корабля (ст. 289). Тим самим законодавець Узбекистану, як і України, цілком правомірно розглядає мародерство як військовий злочин, який посягає на суспільні відносини, що становлять військовий правопорядок і визначає поведінку військовослужбовців на полі бою щодо майна, яке знаходиться при вбитих і поранених. Ці обставини і обумовлюють приналежність мародерства до військових злочинів, які вчиняються у районі поля бою.

Окремо доцільно зазначити, що 15 вересня 2000 р. з метою усунення недоліків, які допускаються військовими судами і забезпечення вірного застосування законодавства про військові злочини при їх кваліфікації у правозастосувальній діяльності, Пленумом Верховного суду Республіки Узбекистан за № 23 прийнята постанова "Про судову практику у справах про злочини проти порядку несення військової служби", в якій надані відповідні роз'яснення.

КК Швеції 1962 р., який вступив у силу з 1 січня 1965 р., містить три частини. Частина перша "Загальні положення" у двох главах містить визначення злочину і загальну характеристику покарань, а також його сферу застосування. Частина друга "Про злочини" у цілому відповідає Особливій частині – у ній зазначені у главах 3-24 конкретні види злочинів і покарання за їх вчинення. Частина третя "Про покарання" у главах 25-36 передбачає визначення видів і розмірів покарань, підстави індивідуалізації покарань, норми про звільнення від кримінальної відповідальності. Дві останні глави (37-38) містять процесуальні і кримінально-виконавчі приписи. Однією із особливостей цього КК є відсутність суцільної нумерації статей, як це прий-

нято у всіх КК. Послідовність дотримана лише у главах, тому крім номера статті треба зазначати і номер глави.

Глава 21 "Про злочини військовослужбовців" Частини другої передбачає 16 статей, із яких лише у стст. 5-14 містяться описання конкретних злочинів, за вчинення яких військовослужбовці несуть кримінальну відповідальність. Особливістю даної глави є те, що "положення цієї Глави повинні застосовуватися, коли Королівство знаходиться у стані війни. Якщо Королівство знаходиться у небезпеці вступу у стан війни, або коли там переважають такі надзвичайні умови чи обставини, які можуть бути викликані війною чи небезпекою війни, в якій Королівство може опинитися, тоді Уряд може наказати, щоб положення цієї Глави застосовувалися"⁸². Наступною особливістю цієї Глави є те, що згідно з ст. 3 "всі ті, хто зобов'язаний служити у збройних силах, повинні розглядатися в якості військовослужбовців".

Система злочинів, за вчинення яких військовослужбовці можуть нести відповідальність, у загальних рисах відповідає тій системі, що нами запропонована, але містить лише 3 види (групи), передбачених розділом XIX Особливої частини КК України. Це, зокрема, злочини проти порядку підлеглості, злочини проти порядку проходження військової служби і злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та бойовій обстановці. Одночасно стст. 9 і 10 є загальнокримінальними злочинами, що відповідають змісту диспозиції ч. 1 ст. 111 (державна зрада) КК України.

Прикладом першого виду (групи) злочинів є ті, що містяться у стст. 5, 6, 8 цієї глави. Так, ст. 5 передбачає: "Військовослужбовець, який відмовляється підкоритись чи не підкоряється наказу, відданому вищестоящим, або якщо надмірно довго виконує такий наказ, повинен бути засуджений за непокору до штрафу або до тюремного ув'язнення на строк не більше двох років"⁸³. За КК України зазначені діяння містять ознаки злочинів, передбачених відповідно ч. 4 ст. 402 і ч. 3 ст. 403. Аналогічної кваліфікації за КК України і діяння, що передбачене ст. 6 Глави 21 КК Швеції наступного змісту: "Якщо злочин, вказаний у попередній Статті, розглядається як тяжкий, то особа, що його вчинила, повинна бути засуджена за тяжку непокору до тюремного заключення на строк не більше десяти років або пожиттєво"⁸⁴. Наступна стаття 7 передбачає відповіді-

⁸² Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 172.

⁸³ Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 174.

⁸⁴ Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 172.

дальність за вчинення дезертирства (ч. 4 ст. 408 КК України). Її диспозиція викладена таким чином: "Військовослужбовець, який переховується чи незаконно відсутній і не виконує свої обов'язки, повинен бути засуджений за дезертирство до штрафу або до тюремного заключення на строк не більше двох років.

Якщо злочин розглядається як тяжкий, то повинно бути призначено тюремне заключення на строк не більше десяти років або пожиттєво. При визначенні того чи є злочин тяжким повинно бути спеціально встановлено, чи переховувалась особа, що вчинила злочин, під час бою чи у зв'язку з битвою, чи перейшла вона на бік ворога чи іншим чином добровільно віддала себе у руки ворога"⁸⁵. Аналогічно попередній нормі (ст. 5) диспозиція ст. 8 також передбачає ознаки двох злочинів за КК України (ч. 4 ст. 404 і ч. 4 ст. 405) і викладена законодавцем наступним чином: "Військовослужбовець, який шляхом насильства чи погрози насильства, нападає на вищестоящого при виконанні ним своїх обов'язків з метою примусити його виконувати чи завдати йому виконувати посадові обов'язки або з причин, які іншим чином виникають із природи його службової діяльності, повинен бути осуджений за насильство або погрозу щодо вищестоящого і засуджений до штрафу чи до тюремного заключення на строк не більше двох років"⁸⁶.

Прикладом наступного виду (групи) військових злочинів проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або у бойовій обстановці можуть бути злочини, передбачені стст. 11-13 Глави 21. За своїм змістом ці злочини містять ознаки тих, що передбачені відповідно стст. 429, 427, 430, 429 КК України. При цьому, за ст. 429 КК України злочин передбачений диспозицією, як ст. 11, так і ст. 13, а ст. 12 одночасно передбачає і ст. 427 і ст. 430 КК України.

А за відповідних обставин злочин, передбачений ст. 12 може бути розцінений і як державна зрада (ч. 1 ст. 111 КК України). Таку складну, з нашої точки зору, конструкцію диспозиції ст. 12 варто привести дослівно. Тим самим буде можливість порівняти і оцінити стиль законодавців України і Швеції у конструюванні ознак об'єктивної сторони зазначених вище злочинів. Ст. 12 передбачає: "Військовослужбовець, який, виконуючи обов'язки командуючого відділенням збройних сил, без дозволу здає бойову позицію, воєнні матеріали або інший об'єкт чи об'єкти, що мають матеріальне значення для ведення війни, противнику, або, якщо він здається і здає своє відділення противнику, повинен бути осуджений за несанкціоновану капіту-

⁸⁵ Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 174-175.

⁸⁶ Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 176.

ляцію до тюремного заключення на строк не більше десяти років або пожиттєво"⁸⁷.

До четвертої групи доцільно віднести кримінальні кодекси тих держав, в яких відсутні окремі розділи (глави) про кримінальну відповідальність за військові злочини, а містяться лише окремі статті, що містять ознаки військових правопорушень чи суб'єктом вчинення яких можуть бути військовослужбовці. Зокрема, такими є кодекси Данії⁸⁸, Кореї⁸⁹, Швейцарії⁹⁰, Японії⁹¹ та інших держав.

КК Данії, який прийнятий у 1930 р., вступив у силу з 1 січня 1933 р. і є основним, але не єдиним джерелом кримінального права. На даний час він діє у редакції від 12 серпня 1997 р. із змінами станом на 10.08.2001 р. Крім того, велику роль відіграють судові прецеденти. Як зазначає С.С. Беляєв, "намагаючись уникнути детального описування складів злочинів, КК Данії допускає застосування закону по аналогії", а також достатньо широко представлені межі судового розсуду⁹². Структура КК Данії традиційна і містить Загальну (Глави 1-11) і Особливу "Окремі злочини" – Глави 12-29) частини. При цьому статті КК не передбачають їх назв. Аналіз Особливої частини КК Данії засвідчує, що у ній відсутні види (групи) військових злочинів, що утрудняє наше дослідження щодо їх порівняння із системою військових злочинів, передбачених у КК України. Разом з тим варто уваги є окремі злочини, що містяться у главі 14 (злочини, які вчиняються при здійсненні державних функцій) Особливої частини. Зокрема, § 127 у пункті (1) передбачає: "Будь-яка особа, яка ухиляється від військової служби чи яка переконає або допомагає призовнику ухилитися від військової служ-

⁸⁷ Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 177-178.

⁸⁸ Уголовный кодекс Дании / Научное редактирование и предисловие С.С. Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М.В. Ломоносова). Перевод с датского и английского канд. юрид. наук С.С. Беляева, А.Н. Рычевой – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001.

⁸⁹ Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева; пер. с корейского В. В. Верхоляка. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2004.

⁹⁰ Уголовный кодекс Швейцарии / Научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002.

⁹¹ Уголовный кодекс Японии / Науч. редактирование и предисловие докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002.

⁹² Уголовный кодекс Дании / Научное редактирование и предисловие С.С. Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М.В. Ломоносова). Перевод с датского и английского канд. юрид. наук С.С. Беляева, А.Н. Рычевой – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 9.

би, або яка підбурює призовників чи осіб, що знаходяться у збройних силах, до непокори офіційним наказам, підлягають штрафу або простому заключенню під варту, або тюремному заключенню на любий строк, який не перевищує двох років", а пункт (2) § 127 передбачає: "Якщо будь-яке із діянь, зазначених у п. (1) вище, вчинено під час війни або загрози війни, то покарання повинно бути у виді тюремного заключення на будь-який строк, що не перевищує шести років"⁹³. Поглиблений аналіз цієї правової норми дає можливість зробити висновок, що одночасно вказаний злочин містить ознаки злочинів, передбачених ст. 335 (ухилення від призову на строкову військову службу ...) і ч. 2 ст. 402 (непокора, якщо вона вчинена групою осіб) КК України. Зміст пункту (2) § 127 може бути кваліфіковано за ч. 4 ст. 402 КК України. Доцільно привести ще один злочин, вартий нашої уваги, що передбачений § 192а глави 20 (злочини, що викликають небезпеку для суспільства) КК наступного змісту: "Будь-яка особа, яка у порушення законодавства про зброю чи вибухових речовин імпортує, виготовляє, володіє, носить, використовує або передає зброю чи вибухові речовини, які внаслідок їх особливо небезпечного характеру можуть спричинити значну шкоду, підлягають тюремному заключенню на будь-який строк, що не перевищує чотирьох років"⁹⁴. За КК України зазначені діяння можуть бути кваліфіковані за ч. 1 ст. 263 (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами) та ст. 263-1 у частині їх виготовлення. Інших злочинів, які могли б бути вчинені військовослужбовцями під час проходження ними військової служби, у КК Данії нами не виявлено.

КК *Республіки Корея*, що затверджений Законом № 293 від 18 вересня 1953 р., набув чинності у жовтні цього ж року і діє на даний час із змінами. Аналіз його змісту засвідчує, що КК, "по-перше, представляє собою своєрідний симбіоз як доволі архаїчних (з відтінком східного колориту), так і сучасних моделей кримінально-правових норм загальносвітового рівня; по-друге, не містить (за деяким виключенням) ... розгорнутих визначень традиційних категорій, понять, інститутів (злочин, склад злочину, вина, осудність, співучасть, мета покарання); по-третє, не має чітко вираженої системи Особливої частини, яка опиралась би на особливості родового об'єкта злочину, враховувала ієрархію правоохоронюємих благ і інтересів; по-четверте, володіє відомою пробільністю у кримінальній караності цілого ряду суспільно небезпечних діянь (наприклад, військових

⁹³ Уголовный кодекс Дании / Научное редактирование и предисловие С.С. Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М.В. Ломоносова). Перевод с датского и английского канд. юрид. наук С.С. Беляева, А.Н. Рычевой – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 118-119.

⁹⁴ Уголовный кодекс Дании / Научное редактирование и предисловие С.С. Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М.В. Ломоносова). Перевод с датского и английского канд. юрид. наук С.С. Беляева, А.Н. Рычевой – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 162.

злочинів)⁹⁵. В аспекті питань, що досліджуються, нашу увагу привернули диспозиції злочинів, передбачених стст. 93 (перехід на сторону ворога), 94 (надання допомоги ворогу шляхом набору солдат), 95 (надання допомоги ворогу шляхом постачання устаткування) глави II (злочини, пов'язані з іноземною агресією) Книги 2. (Злочини) КК. Для аналізу наводимо диспозицію ст. 95, яка передбачає, що "особа, яка постачає ворожій державі війська, укріплення, табори, засоби пересування, літаки і тому подібні об'єкти, устаткування чи предмети, які використовуються для воєнних цілей, підлягає покаранню у виді смертної кари або пожиттєвих каторжних робіт.

(2) Особа, що здійснює поставки ворожій державі озброєння, амуніцію і тому подібні товари, що використовуються для воєнних цілей, також підлягає покаранню, зазначеному у попередньому параграфі⁹⁶. Уявляється, що у переважній більшості випадків суб'єктом вчинення цих діянь будуть військовослужбовці, але за його змістом цей злочин вчиняється загальним суб'єктом злочину.

КК *Швейцарії*, що прийнятий 21 грудня 1937 р., на даний час (зі змінами) є основним, але не єдиним джерелом кримінального права. Крім нього джерелами кримінального права є Конституція Швейцарії, кримінальні кодекси федерації (Федеральний Закон про кримінальне правосуддя 1934 р., Військово – кримінальний кодекс від 13 червня 1927 р. (SR 321.0.), Військовий кримінально-процесуальний кодекс від 23 березня 1979 р. (SR 322.1.), Федеральний закон про здійснення правосуддя по справах неповнолітніх і ін.), кантональне кримінальне законодавство, іноземне кримінальне законодавство⁹⁷. У Другій книзі КК у стст. 265-278 тринадцятого розділу містяться злочини і проступки проти держави і оборони країни. Зокрема, викликає інтерес зміст диспозицій стст. 276 (заклик і підбурювання до порушення обов'язків військової служби), 277 (фальсифікація призовів або наказів), 278 (порушення військової служби) КК. Але суб'єкт цих злочинів загальний, оскільки мова йде про діяння, які пов'язані із підбурюванням військовозобов'язаних до непокори військовим наказам, до порушення служби, до відмови від служби; пособництвом у виді умисних дій, направлених на зміну, фальсифікацію, утаювання чи усунення військового призову чи наказу, який

⁹⁵ Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисл. А.И. Коробеева; пер. с корейского В. В. Верхоляка. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2004. – С. 18.

⁹⁶ Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисл. А.И. Коробеева; пер. с корейского В. В. Верхоляка. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2004. – С. 47.

⁹⁷ Уголовный кодекс Швейцарии / Научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого канд. юрид. наук А.В. Серебрянниковой. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – С. 12.

відається військовозобов'язаному. У разі вчинення злочинів військовослужбовцями, то їх кримінальна відповідальність передбачена нормами Військово-кримінального кодексу від 13 червня 1927 р. (SR 321.0.).

КК Японії, що прийнятий 27 квітня 1907 р., вступив у силу з 1 жовтня 1908 р., і в даний час у редакції Закону № 91 від 12 травня 1995 р. діє з 1 червня 1996 р., являючи собою сполучення систем континентального і загального права. За весь період своє дії КК Японії не піддавався яким-небудь суттєвим змінам. Як зазначає А.І. Коробеев, із змістовної сторони КК Японії 1907 р. характеризується надмірною лаконічністю, архаїзмом юридичної мови, своєрідним понятійно-категорійним апаратом і юридичної техніки. Складний для сприйняття і розуміння, як простими японцями, так і для трактовки спеціалістами і органами правосуддя при застосуванні його у поєднанні з нормами спеціальних кримінальних законів, інших галузей японського законодавства, судовими прецедентами, тому потребує розробки і прийняття у новій редакції⁹⁸. Структурно КК Японії станом на 01.01.2002 р. передбачає Частину першу (Загальні положення), що передбачені у главах 1-13 і Частину другу (Злочини), які містяться у главах 1-40. Ознайомлення із змістом Частини другої КК свідчить про відсутність у ній правових норм, які б передбачали відповідальність військовослужбовців за військові злочини.

5.2. ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТІВ ПОСЯГАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ СУБ'ЄКТІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

5.2.1. Особливості родових об'єктів військових злочинів за кримінальним законодавством України та інших держав

Зміст родових об'єктів військових злочинів за КК проаналізованих держав дає підстави зробити висновок про те, що їх першоджерелом, у переважній більшості, є зміст ч. 1 ст. 1 Закону колишнього Союзу РСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25.12.1958 р. у наступній редакції: "Військовими злочинами визнаються передбачені цим Законом злочини проти встановленого порядку несення військової служби (виділено. – М.К.), вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних зборів"⁹⁹. Зазначений ро-

⁹⁸ Уголовный кодекс Японии / Науч. редактирование и предисловие докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – С. 21, 23.

⁹⁹ Закон об уголовной ответственности за воинские преступления (комментарий), М., "Юридическая литература", 1969. – С. 3.

довий об'єкт військових злочинів за пройдений період розвитку законодавства зазнав певних змін, тому є доцільним для зручності проведення його подальшого аналізу, систематизувати правові норми за певними критеріями на чотири різновидності (групи).

До першої групи за ознаками їх назви (військові злочини), що характеризує спрямованість посягання, відносимо правові норми КК Білорусі (глава 37), Болгарії (глава тринадцята), Киргизії (розділ XI і глава 33 мають однакову назву "Військові злочини"), Молдови (глава XVIII), Туркменістану (розділ XIV і глава 34 теж мають однакову назву), України (розділ XIX. "Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)").

До другої групи правові норми за їх назвою (злочини проти військової служби) – КК Азербайджану (розділ XII і глава тридцять п'ята мають однакову назву), Грузії (розділ тринадцятий); Росії (розділ XI і глава 33), як і Таджикистану (розділ XIV, глава 33) теж мають однакові назви.

Третя група характеризується вже направленістю злочинів проти встановленого порядку військової служби. Це КК Вірменії (розділ 12. "Злочини проти порядку військової служби") і Узбекистану (розділ сьомий. "Злочини проти порядку несення військової служби").

До четвертої групи відносимо правові норми Китаю (глава 10. "Злочини військовослужбовців проти службового обов'язку"), Латвії (глава XXV. "Злочинні діяння на військовій службі"), Норвегії ("Військовий кримінальний кодекс"), Польщі ("Військова частина"), Швеції (глава 21. "Про злочини військовослужбовців").

До п'ятої групи доцільно віднести правові норми, які, на нашу думку, характеризуються подальшим удосконаленням у їх змісті і передбачають не лише військові злочини, але і військові проступки. Це ПК Естонії (глава 24. "Винні діяння проти військової служби"), КК Казахстану (глава 18. "Військові кримінальні правопорушення") і Литви (глава XLVI. "Злочини і кримінальні проступки проти служби охорони краю").

Разом з тим варто зазначити, що диференціація правових норм про військові злочини за їх назвою не може у повній мірі розкрити їх суть і тим самим зміст родових об'єктів. Тому доцільно проаналізувати поняття військових злочинів, як це витікає із рішень законодавців і тут запропонована нами вище класифікація поділу за критерієм їх змісту буде дещо інша.

Беручи до уваги, що у ч. 1 ст. 1 Закону від 25.12.1958 р. зміст поняття військового злочину розглядався, як "... злочин проти встановленого порядку несення військової служби ...", то аналогічним чином нині це передбачено і в КК Білорусі (ч. 1 примітки до глави 37), Грузії (ч. 1 ст. 382), Казахстану (п. 6) ст. 3), Латвії (ст. 331), Молдови (ч. 1 ст. 128), Узбекистану (розділ восьмий). Дещо змінено поняття злочинів проти військової служби

(військових злочинів) з метою розширення родового об'єкта за КК Азербайджану (ч. 1 ст. 327), Киргизії (ч. 1 ст. 354), Росії (ч. 1 ст. 331), Таджикистану (ч. 1 ст. 366), Туркменистану (ч. 1 ст. 336), в яких зазначено, що посягання здійснюється "... проти встановленого порядку проходження військової служби ...". Законодавець України у понятті військового злочину використав терміни і "несення" і "проходження", зазначивши у ч. 1 ст. 401 КК "... проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби ...". У КК інших держав, що проаналізовані, поняття цих злочинів передбачено законодавцями з певними відмінностями. Наприклад, у ч. 1 ст. 431 ПК Естонії це зазначено, як "... винне діяння, пов'язане зі службою у Силах оборони", а у п. (2) ст. 2 цього ж Кодексу передбачено, що "покарання призначається за діяння, яке відповідає складу винного діяння, є протиправним, і особа винна у його вчиненні". У ст. 420 КК Китаю з цього приводу зазначено: "Порушення військовослужбовцями службового обов'язку, що спричинило шкоду державним військовим інтересам у відповідності із законом вважається діянням, яке підлягає кримінальному покаранню, тобто є злочином військовослужбовців проти службового обов'язку".

В інших КК, що нами проаналізовані, поняття "військового злочину" конкретно не розкривається і про його зміст, а конкретніше направленість, можна зрозуміти із назви відповідної глави. Це стосується КК Болгарії (глава тринадцята), Вірменії (глава 32), Литви (глава XLVI), Польщі (Військова частина), США (розділ X СКВЮ), Швеції (глава 21). У Військовому кримінальному кодексі Норвегії (зміст § 2) зазначено: "До військових злочинів і правопорушень відносяться тільки кримінально карані діяння, які передбачені у цьому Законі".

Як зазначає з цього приводу Я.С. Кулькіна, "у Великобританії в 2006 році було здійснено реформу військово – кримінального законодавства. Основні напрями реформи було закріплено в законі "Про Збройні Сили" (Armed Forces Act), який отримав королівське схвалення 08.11.2006 року і представляє собою значний за об'ємом (323 сторінки) документ. По суті, закон "Про Збройні Сили" 2006 року став єдиним джерелом військово – кримінального права Великобританії, проте, в ньому відсутнє визначення поняття "військового злочину".

У Франції, де основним джерелом військово – кримінального права є прийнятий в 2006 році Кодекс Військової Юстиції (Code de Justice Militaire), також відсутнє визначення поняття "військовий злочин". І тільки в Німеччині, де з 1957 року діє Закон "Про відповідальність за військові злочини" (Wehrstrafgesetz), існує така норма, однак наведене в ній визначення є дуже формальним"¹⁰⁰. Зокрема, § 2

¹⁰⁰ Кулькіна Я.С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України) // ФП. – 2016. – № 5. – С. 105.

зазначеного Закону передбачає, що "військове правопорушення – це акт, який карається другою частиною цього закону", яка має чотири розділи: перший розділ – "Злочини проти обов'язку надавати військову службу", другий – "Злочини проти обов'язків підлеглих", третій – "Злочини проти обов'язків начальства", четвертий – "Злочини проти інших військових обов'язків"¹⁰¹.

Підсумовуючи, варто зазначити, що, по-перше, відбувається процес подальшого удосконалення правових норм кримінального законодавства держав, які утворилися на теренах колишнього Союзу РСР, запозичивши надбання його законодавця і поліпшуючи їх з урахуванням кримінально – правової політики кожної держави. Одночасно відбувається процес розширення змісту і спрямованості родових об'єктів військових злочинів, що варто оцінювати як позитивний аспект у напрямку науки кримінального права до адаптації і гармонізації підстав кримінальної відповідальності військовослужбовців.

По-друге, поруч із удосконаленням родового об'єкта військових злочинів має місце поліпшення і поняття військового злочину шляхом розширеного його тлумачення законодавцями окремих держав, як за змістом (військові злочини – злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) – злочини проти військової служби – злочини проти встановленого порядку військової служби – злочини військовослужбовців проти службового обов'язку – злочинні діяння на військовій службі), так і за обсягом (винні діяння проти військової служби – військові кримінальні правопорушення – злочини і кримінальні проступки проти служби охорони краю). Стосовно військово – кримінального законодавства країн Західної Європи, то спільною рисою є та обставина, що у них відсутнє законодавче визначення поняття військового злочину або ж є надто формальним, про що стверджує і Я.С. Кулькіна¹⁰².

5.2.2. Особливості у суб'єктах військових злочинів за кримінальним законодавством України та інших держав

Проведений аналіз КК (військово – кримінального законодавства) більше 25-ти держав світу свідчить про різний підхід законодавців до визначення переліку осіб, які знаходяться на військовій службі чи можуть мати відношення до виконання військового обов'язку, у разі порушення кримінального закону, зокрема, вчинення військових злочинів, що є підставою притягнення їх до кримінальної відповідальності.

¹⁰¹ Wehrstrafgesetz, 1957 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/BJNR002980957.html>.

¹⁰² Кулькіна Я.С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України) // ФП. – 2016. – № 5. – С. 108.

Переважна більшість КК, що проаналізовані, містять конкретні положення, які передбачають кримінальну відповідальність військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, інших осіб, визначених законом, за вчинення військових злочинів, злочинів проти військової служби, злочинів проти порядку (несення) військової служби, злочинів військовослужбовців проти службового обов'язку, військових кримінальних правопорушень, винних діянь проти військової служби, злочинних діянь на військовій службі, злочинів військовослужбовців. У цьому їх різноманітті назв головним є причетність відповідної особи до військової служби, знаходження її на військовій службі, виконання обов'язків з військової служби чи співучасть (організатором, підбурювачем, пособником) у момент вчинення зазначених злочинів.

Так, ч. 1 ст. 327 КК Азербайджану передбачає, що суб'єктами військових злочинів є військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом або за контрактом у Збройних Силах Азербайджанської Республіки, інших військах і військових формуваннях Азербайджанської Республіки, інші особи, які мають на законних підставах статус військовослужбовців, а також військовозобов'язаних, залучених на навчальні чи перевірні збори. Ч. 2 цієї статті передбачає положення, що співучасть осіб, не згаданих у цій статті, у злочинах проти військової служби тягне відповідальність за відповідними статтями цієї глави.

Ч. 1 примітки до глави 37 КК Білорусі містить положення про те, що військові злочини проти встановленого порядку несення військової служби можуть бути вчинені військовослужбовцями, які проходять військову службу у Збройних Силах Республіки Білорусь, інших військах і військових формуваннях Республіки Білорусь, а також військовозобов'язаними під час проходження зборів. А ч. 2 цієї примітки передбачає, що особи, які не згадані у частині першій цієї примітки, несуть відповідальність за співучасть у вчиненні військових злочинів в якості організаторів, підбурювачів і пособників.

Згідно ст. 371 КК Болгарії за злочини, передбачені главою тринадцятою, несуть відповідальність військовослужбовці; особи рядового, сержантського і офіцерського складу підрозділів Міністерства внутрішніх справ; особи, які знаходяться у запасі під час навчальних, перевірних і практичних зборів; неказані у цій статті особи, які винні у співучасті у військових злочинах.

За ч. 5 ст. 356 КК Вірменії суб'єктами злочинів проти порядку військової служби, передбачених у главі 32, є особи, які проходять військову службу за призовом або за контрактом у Збройних Силах Республіки Вірменії, в інших військах Республіки Вірменії, а також військовозобов'язані під час проходження військових зборів.

Відповідно до ч. 1 ст. 382 КК Грузії за злочини проти військової служби передбачена кримінальна відповідальність військовослужбовців, які про-

ходять військову службу за призовом або за контрактом у Збройних Силах Грузії, а також резервістів під час військових зборів.

Згідно ч. 1 ст. 431 ПК Естонії за вчинення винного діяння (злочину і проступку. – М.К.), пов'язаного із службою у Силах оборони, карається особа, яка проходить службу у Силах оборони. За ст. 2 цього Кодексу злочином є винне діяння, за вчинення якого в якості основного покарання для фізичної особи передбачено грошове стягнення або тюремне заключення, а проступком є винне діяння, що передбачає основне покарання у виді штрафу, арешту або позбавлення права управляти транспотними засобами.

За вчинення військових кримінальних правопорушень – діянь, передбачених главою 18 КК Казахстану, що направлені проти встановленого порядку несення військової служби несуть, у разі вчинення, військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом або за контрактом у Збройних Силах Республіки Казахстан, інших військах і військових формуваннях Республіки Казахстан, а також громадяни, які перебувають у запасі, під час проходження ними зборів.

Відповідно до чч. 1-2 ст. 354 КК Киргизії за вчинення військових злочинів несуть кримінальну відповідальність військовослужбовці, які проходять військову службу у Збройних Силах, військово – будівельних загонах (частинах), інших військах і військових формуваннях Киргизької Республіки, а також громадяни, які перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів. Крім того, за стст. 354-372 КК Киргизії несуть відповідальність військові будівельники, а такою особовий склад воєнізованих формувань, служба в яких прирівнюється до військової.

За стст. 420, 450 КК Китаю за злочини військовослужбовців проти службового обов'язку застосовується кримінальна відповідальність до офіцерів, кадрових працівників, рядових і осіб військових навчальних закладів, що навчаються, які знаходяться на дійсній військовій службі у Народно – Визвольній Армії Китаю; до офіцерів, кадрових працівників, рядових і осіб, що навчаються у військових навчальних закладах, які знаходяться на дійсній службі у військах Китайської народної озброєної міліції, а також до резервістів, що виконують військовий обов'язок, і до інших осіб.

Згідно ст. 331 КК Латвії за вчинення злочинних діянь на військовій службі передбачена кримінальна відповідальність військовослужбовців, тобто осіб, які знаходяться на дійсній військовій службі, і осіб рядового складу Національних збройних сил, а також осіб, які зобов'язані проходити обов'язкову військову службу, під час знаходження їх на військових навчаннях і осіб, відносно яких законами передбачені спеціальні положення.

Як витікає з ч. 1 ст. 330 і стст. 313-329 КК Литви за вчинення злочинів і кримінальних проступків проти служби охорони краю передбачена кримінальна відповідальність воїнів, якими визнаються громадяни Литовської

республіки, які проходять обов'язкову (рядову чи то в активному резерві), професійну або добровільну військову службу.

За ч. 1 ст. 128 КК Молдови за злочини проти встановленого порядку несення військової служби суб'єктом їх вчинення є особи, які виконують військову службу за контрактом, строкову військову службу, скорочену військову службу або військову службу резервістів, призваних на військові збори або по мобілізації.

Як передбачає § 1 Військово – кримінального закону Німеччини, зазначений Закон передбачає кримінальну відповідальність солдатів Бундесверу; військових начальників, які не є солдатами, при порушенні своїх обов'язків; колишніх солдатів, які вчинили військові злочини під час проходження військової служби; інших осіб (підбурювачів, пособників, інших співучасників при "спробі" прийняти участь у вчиненні цих військових злочинів). Крім того, § 4 (військові злочини проти союзних сил) вказаного Закону передбачено, що його положення застосовуються до солдат Бундесверу і у разі вчинення військових злочинів проти збройних сил союзної держави або одного з її членів.

Згідно § 4 Військового кримінального кодексу Норвегії під військовослужбовцями у цьому Законі розуміються:

"1. Військовий чиновник, який отримує встановлену заробітну плату з дня призначення до припинення виконання службових обов'язків.

2. Військовозобов'язаний командний склад, військові музиканти і рядові під час служби ... у тому числі, коли вони ув'язнені у військову в'язницю.

3. Добровольці, які знаходяться на службі у збройних силах, військові з дня вступу на посаду до припинення виконання службових обов'язків.

4. Цивільні військові особи на відповідних посадах, за виключенням службовців на службі комплектування і військової юридичної служби"¹⁰³.

Відповідно до ст. 317 КК Польщі "§ 1. Положення Загальної і Особливої частин цього Кодексу застосовуються до військовослужбовців, якщо Військова частина не містить положень, що їх змінює.

§ 2. Положення ст. 356-363 (злочини проти правил несення служби, злочини проти військового майна. – М.К.), а також у випадках вчинення злочину, передбаченого у цих статтях, загальні положення, що стосуються військовослужбовців, застосовуються відповідно також до співробітників армії.

§ 3. Положення Військової частини застосовуються відповідно також до інших осіб, якщо це встановлено законом"¹⁰⁴.

¹⁰³ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Ю.В. Голика; перевод с норвежского А.В. Жмени. – СПб: "Юридический центр Пресс", 2003. – С. 321-322.

¹⁰⁴ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 208.

Як витікає з ч. 1 ст. 331 КК Росії, злочини проти встановленого порядку проходження військової служби вчиняються військовослужбовцями, які проходять військову службу за призовом або за контрактом, а також громадянами, які перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, тому вони і передбачені законодавцем суб'єктами цих злочинів.

СКВЮ США не передбачає визначення поняття суб'єкта військових злочинів, передбачених окремими статтями розділу Х цього Кодексу. Тому у ст. 77 поняття суб'єкта цих злочинів, визначено "будь-яку особу, що може бути покарана згідно з цим розділом, яка: по-перше, вчиняє злочини, передбачені цим розділом або допомагає, підбурює, консультує, командує, забезпечує його вчинення; або, по-друге, особа, яка сприяє вчиненню діяння, яке, якщо воно безпосередньо вчиняється нею" (неофіційний переклад. – М.К.)¹⁰⁵.

Чч. 1-2 ст. 366 КК Таджикистану в якості суб'єктів злочинів проти військової служби передбачені військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом або у добровільному порядку у Збройних Силах Республіки Таджикистан і інших військових формуваннях Республіки Таджикистан, громадяни, які перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, а також особи, які наділені статусом військовослужбовця у відповідності з чинним законодавством. Особи, які не згадані у цій статті, несуть відповідальність за відповідними статтями цього Кодексу (стст. 366-393. – М.К.) за співучасть у вчиненні злочинів проти військової служби в якості організаторів, підбурювачів і пособників.

Згідно ч. 1 ст. 336 КК Туркменистану за вчинення військових злочинів проти встановленого порядку проходження військової служби передбачена відповідальність військовослужбовців, які проходять військову службу у Збройних Силах, прикордонних військах, внутрішніх військах Міністерства внутрішніх справ, військах і органах Міністерства національної безпеки, військах інших міністерств і відомств Туркменистану, в яких законом передбачена військова служба, а також громадян, які перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів.

Відповідно до розділу восьмого КК Узбекистану суб'єктами військових злочинів проти встановленого порядку несення військової служби є військовослужбовці, а також військовозобов'язані під час проходження ними зборів.

За чч. 1-3 ст. 401 КК України військові злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби вчиняються військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Зокрема. за стст. 402-422, 425-435 КК

¹⁰⁵ Uniform Code of Military Justice, 1951 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>.

несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини.

Цікавою і відмінною від попередніх положень проаналізованих КК зазначених держав щодо визначення статусу суб'єктів злочинів військовослужбовців є відповідні положення КК Швеції, у стст. 3-4 якого зазначено наступне:

"Стаття 3. Для цілей цієї Глави (21. – М.К.) всі ті, хто зобов'язаний служити у збройних силах, повинні розглядатися в якості військовослужбовців.

Під збройними силами варто також розуміти такими:

1. офіцерів поліції, які не підлягають службі у збройних силах, але зобов'язані приймати участь у захисті Королівства;
2. вартових і осіб, які наглядають за територією, яка охороняється, що призначаються у відповідності з Актом про Охорону Важливих Споруд;
3. всіх інших осіб, інакшим чином прикріплених до з'єднань збройних сил, коли такі з'єднання знаходяться на полі битви або діють за подібних обставин, і
4. членів організованого руху опору.

Стаття 4. Положення цієї Глави, що відносяться до військовослужбовців, повинні також застосовуватися до:

1. військовополонених;
2. учасників війни, інтернованих протягом війни, в якій Королівство є нейтральним, і
3. іноземців, які перебувають чи залишаються з військовополоненими або з інтернованими учасниками війни з метою здійснення медичинської чи духовної турботи"¹⁰⁶.

На нашу думку, суб'єкт військових злочинів за законодавством більшості держав, КК яких нами проаналізовані, поруч з кримінальним законодавством визначається і законодавством у військовій сфері, а у меншій мірі лише кримінальним законодавством. Як одна із пропозицій по спрощенню змісту ч. 2 ст. 401 КК України, то на подальше можливо відійти від переліку у ній військових формувань, в яких проходять військову службу

¹⁰⁶ Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – С. 172-173.

військовослужбовці, обмежившись їх статусом "військовослужбовці, а також інші особи, визначені законом".

Підсумовуючи проведений аналіз порівняльно-правової характеристики військових злочинів згідно КК більше 25-ти держав світу і враховуючи їх системи, а також, що передбачена кримінальним законодавством інших країн, варто зазначити наступне.

1. Беручи до уваги необхідність подальшого удосконалення кримінального законодавства і світові тенденції по його адаптації та гуманізації, доцільно визнати той факт, що, на нашу думку, найбільш оптимальними і зручними у правозастосовній діяльності є ті КК, в структурі яких кримінальна відповідальність за військові злочини (злочини проти встановленого порядку проходження військової служби, злочини проти встановленого порядку несення військової служби, злочини проти службового обов'язку та ін.) інтегрована у загальнокримінальне законодавство відповідної держави. Іншими словами, мова йде про його зручність, коли розділи, глави, що містять конкретні військові правопорушення (злочини, кримінальні проступки) передбачені в єдиному для держави кримінальному законі, а положення його Загальної частини є єдиними, як для загальнокримінальних, так і військових злочинів.

2. Необхідно відмітити, що у найближній перспективі кримінально-правова політика держав світу буде розвиватися у напрямку подальшої гуманізації кримінальної відповідальності за військові злочини та декриміналізацією формальних за конструкцією об'єктивної сторони складів окремих військових злочинів і "переведенням" їх у розряд адміністративних або дисциплінарних правопорушень (проступків). Тому доцільно прискорити процес впровадження у кримінальне законодавство України норм про кримінальні проступки.

3. Система військових злочинів за КК України потребує удосконалення. У першу чергу це стосується злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни – стст. 433-435), оскільки кримінальна відповідальність за їх вчинення передбачена ще і стст. 438, 445 КК України.

Крім того, Україна єдина із держав на теренах колишнього Союзу РСР, яка не здійснила належним чином імплементацію окремих положень міжнародних договорів, що від імені України підписані і ратифіковані у сфері міжнародного гуманітарного права, залишивши у розділі XIX Особливої частини КК злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (стст. 433-435). Тим самим створена ситуація конкуренції при їх кваліфікації із "воєнними" злочинами, передбаченими стст. 438, 445, які знаходяться у розділі XX (злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) Особливої частини.

Аналогічна ситуація і щодо іншого виду (групи) злочинів проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК України).

За виключенням КК Болгарії (ст. 393) і Китаю (ст. 432) у всіх інших КК, що нами аналізувались, ці військові злочини передбачені як загальнокримінальні злочини за ознаками, передбаченими у стст. 328, 329 КК України. Аргументом до прийняття такого рішення варто розглядати відповідні положення Закону України "Про державну таємницю" (стст. 1, 8) та вимоги інших актів законодавства.

Зокрема, за ст. 1 цього Закону державна таємниця – це вид таємної інформації у сфері оборони, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України і підлягає охороні державою, яка являє собою (державна таємниця. – М.К.) "комплекс організаційно – правових, інженерно – технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв"¹⁰⁷. Відповідно до вимог стст. 2, 12, 24 Закону України "Про Службу безпеки України"¹⁰⁸ на Службу безпеки нашої держави, що є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України, покладається захист оборонного потенціалу держави. З цією метою створені органи військової контррозвідки, на яких покладено завдання по контррозвідувальному забезпеченню Збройних Сил України та інших військових формувань, дислокованих на території України. Крім того, згідно ч. 2 ст. 216 КПК України¹⁰⁹ слідчі органів безпеки Служби безпеки України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених, як стст. 328, 329, так і ст. 422 КК України.

Вилучити із КК ст. 422 пропонує і Т.Ю. Вислоцька "з метою усунення конкуренції норм, передбачених ст.ст. 328, 329 та 422 КК України ..." ¹¹⁰.

4. Нинішня ситуація із системою і змістом окремих правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за військові злочини, зазначених у розділі XIX Особливої частини КК України, потребує виваженого і вивіреного рішення законодавця по їх приведенню у відповідний порядок, беручи за основу спрямованість родового об'єкта. Це можна більш наглядно проілюструвати на прикладі того, що зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем є загальнокримінальним злочином за ст. 364 КК України, а у разі, коли ці правопорушення не тягнуть

¹⁰⁷ Про державну таємницю [Текст] : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

¹⁰⁸ Про Службу безпеки України [Текст] : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

¹⁰⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Текст] // Офіційний вісник України від 25.05.2012 р. – 2012 р., № 37, стор. 11, ст. 1370.

¹¹⁰ Вислоцька Т.Ю. Кримінально – правова охорона таємниці в Україні : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Львівський державний університет внутрішніх справ / Т.Ю. Вислоцька. – Л., 2018. – С. 13-14.

за собою кримінальну відповідальність, розглядаються як військові адміністративні правопорушення за ст. 172¹³ КУпАП. Тим самим створена ситуація, за якої вказаний злочин посягає на суспільні відносини у сфері цивільної службової діяльності, а військові адміністративні правопорушення є об'єктом посягання у сфері військового правопорядку.

Таким чином, на нашу думку, діяння за ознаками зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем повинні бути криміналізовані і відновлені у розділі XIX Особливої частини КК України.

ВИСНОВКИ

Основні висновки монографічного дослідженні полягають у наступному:

1. За період більше ніж 1000-літнього періоду кримінальне законодавство про військові злочини на теренах сучасної України пройшло тривалий час свого розвитку і становлення. Цей період характеризується такими збірками законів як: "Правда Ярослава", "Русская правда", Литовські статuti у редакціях 1529, 1566, 1588 рр.; "Устав ратных, пушкарских и других дел, касающихся до военной науки" 1621 р.; "Соборное уложение" 1649 р.; "Воинский артикул" 1716 р.; "Права по которым судится малороссийский народ" 1743 р., який не отримав законодавчого затвердження, але цікавий як проект збірника законів, що був складений на основі кодифікації чинних на Україні джерел писаного права, із змісту якого можна було зрозуміти, які злочини на початку XVIII століття на Запоріжжі фактично вважалися військовими; "Полевое уголовное уложение" 1812 р.; "Военно-уголовный устав" 1839 р.; "Уложение о наказаниях уголовных и исправительных" 1845 р.; "Воинский устав о наказаниях" у редакціях 1867-1868, 1875, 1913 рр.

Підбиваючи певні підсумки розвитку військово-кримінального законодавства на теренах Російської імперії до 1917 р., яке застосовувалось на території України, варто зазначити: 1) у цілому систему військових злочинів було сформовано; 2) порівнюючи її (систему військових злочинів) з нинішньою, варто зауважити, що вона була недосконалою, тому не випадково процес удосконалення і криміналізації окремих діянь у військовій сфері було продовжено.

Так, у 1917-1922 рр. під час створення і діяльності Української Народної Республіки, Української держави – гетьмана П. Скоропадського, уряду Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки, Української радянської республіки, які мали власну мету у побудові державної незалежності, були чинними на території сучасної України різні акти законодавства. Норми кримінального права містились у законах, декретах, наказах і постановах Тимчасового уряду, Центральної Ради, Ради Міністрів, Центрального Виконавчого Комітету і ін.

Зокрема, у липні 1919 р. Законодавчим відділом Головної військової судової управи (м. Кам'янець на Поділлі) на українську мову був перекладений "Воїнській Устав о Наказаніях" з останнього, 4-го видання 22-ї книги "Збірника військових постанов" 1869 р.

Важливе значення у розвитку військово-кримінального законодавства у період громадянської війни мало і Положення про революційні військові

трибунали, затверджене декретом ВЦВК 20.11.1919 р., у якому було передбачено детальний перелік різних видів злочинів, що їх вчиняли військовослужбовці.

Наступним етапом криміналізації діянь у військовій сфері стало прийняття 1922 р. 26 травня і 23 серпня, відповідно, кримінальних кодексів РСФРР і УСРР (введеного в дію на всій території УСРР з 15-го вересня 1922 р.), в які окремими главами входило 15 статей (стст. 200-214 глави VII КК УСРР), що передбачали відповідальність за військові злочини. Їх можна було поділити на такі групи (види): 1) військові зрадницькі злочини і злочини воєнного часу; 2) військові злочини, які проявлялись в ухиленні від військової служби; 3) військові злочини, спрямовані проти порядку служби і підлеглості; 4) посадові військові злочини.

31.10.1924 р. було затверджено Положення про військові злочини, яке стало першим загальносоюзним військово-кримінальним законом, що містило 19 статей, які здебільшого сприйняли редакцію відповідних глав кримінальних кодексів РСФРР і УСРР 1922 р.

Існуюча система військових злочинів була доповнена двома статтями, які передбачали відповідальність за протизаконне насильство над цивільним населенням, вчинене військовослужбовцем у воєнний час або у бойовій обстановці (ст. 18) і протизаконне використання начальником свого підлеглого для обслуговування начальника або його сімейства (ст. 19).

У зв'язку з проведенням військової реформи, прийняттям Закону про обов'язкову службу ВЦК і РНК СРСР своєю постановою від 27.07.1927 р. прийняли нове Положення про військові злочини, яке збільшилось по обсягу і замість 19 статей, передбачених попереднім Положенням 1924 р., містило 31 статтю. Нові статті Положення 1927 р. передбачали наступні військові злочини: а) образа військовослужбовцем іншого військовослужбовця при відсутності між ними відносин підлеглості і старшинства, якщо при цьому хоча би один із них знаходився при виконанні обов'язків по військовій службі (ст. 6); б) самовільне залишення частини або місця служби у бойовій обстановці (ст. 9); в) нез'явлення в термін без поважних причин на службу при переведенні, призначенні, з відрядження, а також із відпустки (ст. 10); г) невиконання військовослужбовцями змінного складу кавалерійських територіальних частин Радянської Армії обов'язків приводу власних коней (ст. 11); д) ухилення від несення обов'язків військової служби під приводом релігійних або інших переконань (ст. 13); е) порушення особою, яка входить в добовий наряд частини, статутних правил внутрішньої (вахтової) служби (ст. 16); є) заборона зі сторони начальника використання підлеглими військовослужбовцями (або їх сім'ями) пільг (ст. 18); ж) самовільне залишення гинучого військового корабля (ст. 23); з) розголошення військової таємниці (ст. 25); и) погане поводження з військовополоненими (ст. 29); і) протиза-

конне носіння в районі воєнних дій знаків Червоного хреста і Червоного півмісяця (ст. 30); і) зловживання у воєнний час прапорами або знаками Червоного хреста і Червоного півмісяця (ст. 31), які без жодних змін були включені до Кримінального кодексу УСРР у редакції 1927 р. (артикули 206¹ – 206³¹ розділу IX), який набрав чинності з 1 липня 1927 р.

Процес розвитку й удосконалення системи військових злочинів продовжувався і надалі, і його у цілому було завершено 1958 року прийняттям 25 грудня Верховною Радою колишнього Союзу РСР Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини, що містив 33 статті, який був включений до КК УРСР від 28.12.1960 р. окремою главою XI "Військові злочини" (стст. 231-263).

Вказаний Закон 1958 р. являв собою струнку систему норм про військові злочини, яка склалась як результат розвитку кримінального законодавства у попередні періоди. Також було враховано досвід роботи органів військової юстиції, дані науки кримінального права і завдання боротьби з військовими злочинами.

2. Аналіз кримінального законодавства в історичному аспекті щодо генези поняття злочину і його змісту дає нам підстави говорити про те, що матеріальне поняття цього терміну в сучасному сприйнятті вперше відображено у Керівних началах з кримінального права РСФРР 1919 року. А до цього часу в аналізованих актах містилась лише інформація стосовно суб'єктів вчинення військових злочинів чи їм схожих.

Зокрема, ст. 6 Керівних начал визначала злочин, як "дію або бездіяльність, небезпечну для даної системи суспільних відносин".

Змістовніше матеріальне визначення поняття злочину знаходимо у ст. 6 Кримінального кодексу УСРР від 23.08.1922 р. у наступній редакції: "Злочинном називається всяка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрожує основам радянського устрою і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного устрою періоду часу".

Стосовно визначення терміну суб'єкта військових злочинів, то лише наприкінці XVII – на початку XVIII стст. у законодавстві Російської імперії з'явилась сучасна термінологія щодо назви суб'єктів військових злочинів. Цьому сприяло створення Петром I регулярної армії, яка вимагала належного навчання, виховання, організації управління і керівництва, визначення обов'язків для всіх категорій військовослужбовців, підлеглих і начальників. Тому у главі III "О команде, предпочтении и почитании высших и нижних офицеров и о послушании рядовых" "Артикула воинского" 1715 р., були передбачені такі категорії військовослужбовців, як: фельдмаршали, генерали, офіцери (штаб-офіцери, унтер-офіцери), сержанти, солдати (рядові).

Загальне визначення військового злочину, як і його суб'єкта, що містилось в ст. 200 КК УСРР 1922 р., передбачало "спеціально військовими зло-

чинами визнаються злочинні дії військовослужбовців Червоної армії і Червоного флоту, які спрямовані проти встановленого законом порядку несення військової служби і виконання збройними силами Республіки свого призначення і при тому саме такі, які за своїм характером і значенням не можуть бути здійснені громадянами, що не перебувають на військовій чи морській службі".

31.10.1924 р. було затверджено Положення про військові злочини, текст якого без жодних змін був включений до КК УСРР від 23.08.1922 р. Не змінюючи попереднє визначення військового злочину, що вже містилось у ст. 200 КК УСРР і повторюючи його: "Спеціально військовими злочинами визнаються злочинні дії військовослужбовців Червоної армії і Червоного флоту, які спрямовані проти встановленого законом порядку несення військової служби і виконання збройними силами Республіки свого призначення і при тому саме такі, які за своїм характером і значенням не можуть бути здійснені громадянами, що не перебувають на військовій чи морській службі" Положення про військові злочини в ст. 1 уточнило питання про суб'єкт військового злочину. Так, у ній говорилось, що "військовими злочинами визнаються злочини військовослужбовців Робітничо-Селянської Червоної армії і Робітничо-Селянського Червоного флоту, осіб, зарахованих в команди обслуговування, і осіб, які призиваються в територіальні формування на час відбування ними зборів, спрямовані проти несення військової служби, якщо при цьому ці злочини по своєму характеру і значенню не можуть бути вчинені громадянами, що не перебувають на військовій або військово-морській службі".

За час дії вказаного Положення норма ст. 1 була доповнена на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР від 19.02.1926 р. приміткою такого змісту: "Військовими злочинами визнаються також злочини стрійового складу особливих збройних загонів (резервів) Народного комісаріату шляхів сполучення, направлених проти встановленого порядку служби".

Після 27.07.1927 р. ст. 1 Положення про військові злочини стосовно суб'єкта військового злочину неодноразово доповнювалась і змінювалась у частині, що стосувалось кримінальної відповідальності осіб, які прирівнювались до статусу військовослужбовців. На підставі 7-ми таких рішень постановою ЦВК і РНК СРСР від 07.08.1935 р. була прийнята наступна редакція ст. 1 Положення про військові злочини 1927 р.

"1. Військовими злочинами визнаються спрямовані проти встановленого порядку несення військової служби злочини вчинені військовослужбовцями і військовозобов'язаними запасу Робітничо-Селянської Червоної Армії під час знаходження тих або інших в лавах Робітничо-Селянської Червоної Армії.

Примітка 1. По відповідним статтям даного Положення несуть відповідальність за злочини спрямовані проти встановленого для них порядку не-

сення служби, також особи стройового і адміністративно-господарського складу воєнізованої охорони і воєнізованої пожежної охорони підприємств і споруд, що мають особливе державне значення, особи оперативно-стройового і адміністративно-господарського складу Робітничо-Селянської міліції, особи оперативного і адміністративно-господарського складу виправно-трудових установ, працівники експедиції підводних робіт (ЕПРОН), особи начальницького складу Цивільного повітряного флоту і учні льотних шкіл Цивільного повітряного флоту, також особи начальницького і рядового складу частин тилового ополчення і трудових частин із осіб, звільнених від військової служби по релігійним переконанням.

Примітка 2. Співучасть у військових злочинах осіб, які не згадані в цій статті, тягнуть за собою відповідальність по відповідних статтях цього Положення".

Своє значення у подальший розвиток кримінального законодавства у військовій сфері мало і прийняття 01.09.1939 р. Закону Союзу РСР "Про загальний військовий обов'язок", в якому, зокрема, зміст ст. 57 цього Закону давав більш чітке визначення суб'єкта військового злочину, де зазначалось: "За злочини, спрямовані проти встановленого порядку несення військової служби, військовослужбовці, а також призвані на навчальні збори військовозобов'язані, несуть відповідальність згідно Положення про військові злочини".

Прийнятий 25.12.1958 р. Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини, який був включений без жодних змін главою XI у КК УРСР 1960 р., вніс певні зміни у поняття військового злочину, конкретизувавши зміст поняття його суб'єкта, а також значною мірою змінив законодавство щодо злочинів проти порядку несення та проходження військового служби.

У ст. 1 новоприйнятого Закону поняття "військовий злочин" визначено, як "злочини проти встановленого порядку несення військової служби, здійснені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних зборів". З приводу цього визначення можна сказати, що Закон включив у нього дві основні ознаки: особливий характер об'єкту злочинного діяння – встановлений порядок несення військової служби; і особливий суб'єкт злочину – військовослужбовець чи військовозобов'язаний під час проходження навчального збору.

3. Система військових злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, збігається з системою цих правових норм і має на даний час такий вигляд:

- злочини проти порядку підлеглості (стст. 402-405 КК);
- злочини проти порядку дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (злочини проти порядку дотримання військової честі і гідності) – ст. 406 КК;
- злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби;

- злочини, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна (стст. 410-413 КК);

- злочини проти порядку поводження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414-417 КК);

- злочини проти порядку несення спеціальних служб (стст. 418-421 КК);

- злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК);

- військові службові злочини (стст. 425-426-1 КК);

- злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойовій обстановці (стст. 427-432 КК);

- злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) (стст. 433-435 КК).

А) Спільним для злочинів, передбачених стст. 402-405 КК є наступне:

1) їх посягання на суспільні відносини, які охороняють основоположний принцип побудови військ і сил – єдиноначальність і недоторканність командирів або начальників, якими є військовослужбовці, що наділені організаційно-розпорядчими або адміністративно – господарськими повноваженнями, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного військового командування;

2) злочини проти порядку підлеглості віднесені законодавцем до тяжких злочинів, а в разі вчинення опору або примушування начальника / командира при виконанні ними обов'язків з військової служби, пов'язаних з їх умисним вбивством, то це є особливо тяжкий злочин, за що може бути визначено за судовим вироком довічне позбавлення волі;

3) в якості обтяжуючих ознак є вчинення злочинів проти порядку підлеглості в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці;

4) всі злочини проти порядку підлеглості характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як обов'язкових безпосередніх об'єктів, так і додаткових безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів проти порядку підлеглості, передбачених стст. 402-405 КК, є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає порушення принципу єдиноначальності командирів і начальників всіх рівнів, що є тяжкими або особливо тяжкими злочинами за ступенем суспільної небезпеки для військового правопорядку і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Б) *Видовим об'єктом* групи злочинів, передбачених ст. 406 КК, є суспільні відносини з охорони умов, що забезпечують установлений чин-

ним законодавством порядок несення або проходження військової служби військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості.

Тому, на нашу думку, немає ніяких підстав відносити військові злочини, передбачені стст. 402-405 і ст. 406 до одного виду (групи) "злочини проти порядку підлеглості та військової гідності", як це пропонують окремі науковці, оскільки в першому випадку мова йде про військові злочини, що посягають на відносини підлеглості між командирами або начальниками і їх підлеглими, а щодо злочинів за ст. 406 КК в основі їх вчинення є порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості.

В) Спільним для військових злочинів, передбачених стст. 407-409 КК є наступне:

1) вони (злочини), посягають на суспільні відносини, які охороняють порядок проходження військової служби, у разі вчинення самовільного залицення військової частини або місця служби, а також дезертирства і порушують порядок несення військової служби у разі ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, про що зазначається в диспозиціях чч. 1-4 ст. 409 КК;

2) злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК) пов'язані з місцем перебування суб'єктів зазначених військових злочинів під час проходження відповідного виду військової служби або у зв'язку з виконання / несенням ними обов'язків військової служби;

3) злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як обов'язкових безпосередніх об'єктів, так і додаткових безпосередніх об'єктів.

4) злочини проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язані з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби, вчинені за особливо обтяжуючих обставин (в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці) віднесені законодавцем до тяжких злочинів, а у разі вчинення дезертирства в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, то це є особливо тяжкий злочин;

5) не можемо погодитись з позицією науковця С.О. Харитонова, що ця група військових злочинів (стст. 407-409 КК) спрямована лише "проти порядку проходження військової служби".

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів проти порядку проходження або несення військової служби (стст. 407-409 КК), пов'язаних з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби, є та частина сус-

пільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів національного законодавства у військовій сфері, які зобов'язують беззаперечно дотримуватись вимог військової дисципліни як складової частини військового правопорядку, що є тяжкими або особливо тяжкими злочинами за ступенем суспільної небезпеки у разі їх вчинення за особливо обтяжуючих обставин і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Г) Спільним для військових злочинів, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна), передбачених стст. 410-413 КК є наступне:

1) ці злочини, посягають на суспільні відносини, які охороняють право власності військових частин, установ, організацій Збройних Сил та інших військових формувань України на військове майно, що належить їм на праві оперативного управління, посягання на яке може здійснюватися різноманітними способами, передбаченими диспозиціями стст. 410-413 КК;

2) в залежності від способу посягання на військове майно і його небезпечності диференційована і ступінь кримінальної відповідальності. Так, за ст. 410 КК це є тяжкі та особливо тяжкі злочини. В інших випадках ступінь їх тяжкості і небезпечності залежить від розміру спричиненої шкоди і інших кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак (обставин) їх вчинення;

3) злочини проти порядку користування військовим майном або його збереження посягають на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, що витікає із змісту диспозицій стст. 410-413 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які встановлюють вимоги щодо правомірного оперативного управління по збереженню, використанню та поведженню з військовим майном;

4) посягання на військове майно (злочини проти порядку користування військовим майном або збереження військового майна), передбачені диспозиціями стст. 410-413 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів, передбачених стст. 410-413 КК, що передбачають посягання на військове майно (злочини проти порядку збереження, користування, поведження з військовим майном), є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які передбачають зберігати військове майно, що є обов'язком всіх військовослужбовців (ст. 410 КК) і за своїм

спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Д) Спільним для військових злочинів проти порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (стст. 414–417 КК) є наступне:

1) ці злочини, посягають на суспільні відносини, які охороняють порядок поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою, що характеризується різноманітністю предмета злочинів за ст. 414 КК та вимагають від особового складу високої технічної підготовки і суворого дотримання встановлених правил поведження з ними і їх експлуатації;

2) в залежності від способу недотримання правил поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою диференційована і ступінь кримінальної відповідальності. Так, за стст. 414-417 КК це є тяжкі та особливо тяжкі злочини. В окремих випадках ступінь їх тяжкості і небезпечності (ст. 414) залежить від розміру спричиненої шкоди і інших кваліфікуючих ознак (обставин) їх вчинення;

3) злочини проти порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою посягають на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, що витікає із змісту диспозицій стст. 414-417 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які встановлюють вимоги щодо неухильного їх дотримання;

4) порушення порядку поведження і експлуатації зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою, передбачені стст. 414-417 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Тому *видовим об'єктом* злочинів, передбачених стст. 414-417 КК, що передбачають порушення (недотримання) правил поведження і експлуатації (використання) зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які передбачають збереження особового складу, військової техніки та озброєння Збройних Сил та інших військових формувань України і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Е) Спільним для військових злочинів проти порядку несення спеціальних служб, передбачених стст. 418-421 КК, є наступне:

1) ці злочини посягають на суспільні відносини, які охороняють основи життєдіяльності військових частин, установ і організацій – їх боєздатність і боєготовність, що є необхідною умовою виконання своїх функцій за призначенням: забезпечення порядку несення вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служб, бойового чергування та патрулювання;

2) основою криміналізації порядку несення спеціальних служб є настання тяжких наслідків, які законодавчо не визначені в КК, тому доводиться враховувати усталену судову практику;

3) не зважаючи на можливість настання особливо тяжких наслідків в результаті порушення і недотримання правил несення статутних правил спеціальних служб або патрулювання за умов їх вчинення при кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак (обставин), ці злочини не є особливо тяжкими. На нашу думку, в окремих випадках покарання може бути не співмірним з небезпечністю окремих злочинів (за наслідками) цієї групи військових злочинів з іншими видами. Наприклад, із порушеннями правил польотів або підготовки до них чи порушенням правил кораблеводіння (стст. 416-417 КК), за вчинення яких можливе покарання до 15 років позбавлення волі як за простий склад злочину;

4) злочини проти порядку несення спеціальних служб посягають виключно на встановлений законодавством порядок несення військової служби, що витікає із змісту диспозицій стст. 418-421 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які містять поняття цих злочинів і встановлюють вимоги щодо їх правомірного несення;

5) злочини проти порядку несення спеціальних служб, передбачені диспозиціями стст. 418-421 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів, передбачених стст. 418-421 КК, проти порядку несення спеціальних служб є та частина суспільних відносин порядку несення військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які забезпечують боєготовність і боєздатність військових частин, їх підрозділів і в цілому військових формувань України по забезпеченню обороноздатності нашої держави і недоторканності її кордонів і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Є) Спільним для військових злочинів проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК) є наступне:

1) безпосередні об'єкти злочинів, що розглядаються, перебувають у відносинах логічного підпорядкування двом іншим, більш широким за обсягом, об'єктам. По-перше, вони підпорядковані родовому об'єкту військових злочинів (порядку несення військової служби), співвідносячись із ним, як частина до цілого. По-друге, безпосередні об'єкти даних злочинів підпорядковані також об'єктам злочинів, передбачених статтями 328 (розголошення державної таємниці) і 329 (втрата документів, що містять державну таємницю) КК, оскільки встановлений у Збройних Силах порядок, який за-

безпечує збереження державної таємниці у сфері оборони, є частиною загального встановленого в Україні порядку збереження державної таємниці;

2) злочини проти порядку розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості, будучи військовими, разом з тим за своїм характером, з урахуванням підлеглості їх об'єктів об'єкту злочинів у сфері охорони державної таємниці, є однотипними з останнім. Багато спільного між ними і за об'єктивною стороною відповідних складів; єдиними є також поняття розголошення і втрати документів стосовно як військових, так і злочинів у сфері охорони державної таємниці, хоча конструктивні ознаки вказаних злочинів мають і свої особливості. Все це передбачає необхідність під час аналізу складів військових злочинів проти розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрати документів чи матеріалів, що містять такі відомості, опиратись на теоретичні положення, які належать до аналізу злочинів у сфері охорони державної таємниці;

3) злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК) посягають виключно на встановлений законодавством порядок несення військової служби, що витікає із змісту диспозицій ст. 422 КК та інших актів законодавства у військовій сфері, які містять поняття цих злочинів і встановлюють вимоги щодо їх правомірного несення;

4) злочини проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері, передбачені диспозиціями ст. 422 КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Тому *видовим об'єктом* злочинів, передбачених ст. 422 КК, проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері є та частина суспільних відносин порядку несення військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства у військовій сфері, які забезпечують збереження відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або документів чи матеріалів, що містять такі відомості особовим складом військових частин, їх підрозділів і у цілому військових формувань України і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Ж) Спільним для військових службових злочинів, передбачених стст. 425-426¹ КК є наступне:

1) військовими службовими злочинами є передбачені КК суспільно небезпечні, винні діяння, що посягають на правильну, нормальну діяльність апарату органів військового управління і військового командування, які вчиняються військовими службовими особами з використанням службового становища всупереч інтересам військової служби;

2) безпосередні об'єкти військових службових злочинів, що розглядаються, перебувають у відносинах логічного підпорядкування двом іншим, більш широким за обсягом, об'єктам. По-перше, вони підпорядковані родовому об'єкту військових злочинів (порядку несення військової служби), співвідносячись із ним, як частина до цілого. По-друге, безпосередні об'єкти даних злочинів вступають у певну конкуренцію з об'єктами загальнокримінальних злочинів, передбачених статтями 365 (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) і 367 (службова недбалість) КК, оскільки встановлений у Збройних Силах порядок службової діяльності військовими службовими особами є частиною загального встановленого в Україні порядку управлінської діяльності державного апарату органів державної влади і місцевого самоврядування;

3) виключення з розділу XIX Особливої частини КК на підставі Закону України від 21.02.2014 р. №746-VII стст. 423 (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) і 424 (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень), а потім поновлення на підставі Закону України від 07.04.2015 р. №290-VIII у ст. 426¹ КК без жодних змін військового злочину (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень) свідчить про необхідність продовження пошуку оптимального варіанту змісту цього виду (групи) військових службових злочинів на законодавчому рівні. Аргументом поновлення злочину (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) в розділі XIX Особливої частини може бути той факт, що у числі військових адміністративних правопорушень, передбачених главою 13-Б КУпАП на підставі Закону України від 05.02.2015 р. №158-VIII, значиться у ст. 172-13 (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем). Такі непослідовні дії українського законодавця розбалансували зміст цього виду (групи) військових службових злочинів та створює додаткові труднощі з кваліфікацією дій (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) на рівні військового адміністративного правопорушення і загальнокримінального злочину у правозастосовній діяльності;

4) військові службові злочини, передбачені стст. 425-426¹ КК, характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як безпосередніх об'єктів, так і додаткових (обов'язкових або факультативних) безпосередніх об'єктів.

Таким чином, *видовим об'єктом* військових службових злочинів, передбачених стст. 425-426¹ КК, є та частина суспільних відносин порядку несення військової служби під час її проходження, посягання на які зі сторони військових службових осіб передбачає недотримання або порушення тих приписів чинного законодавства, які забезпечують належне управління

підпорядкованими військовими частинами, їх підрозділами по забезпеченню належного правопорядку у військовій сфері і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

Ж) Спільним для військових злочинів проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, передбачених стст. 427-432 КК, є наступне:

1) злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці віднесені законодавцем до тяжких злочинів, за виключенням злочину, передбаченого ч. 3 ст. 431 (злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, з корисливих мотивів);

2) злочини цього виду (групи), передбачені стст. 427, 429-430, 432 КК, не зважаючи на ту обставину, що це тяжкі злочини, передбачають лише простий склад злочину. Враховуючи їх підвищену суспільну небезпеку в умовах воєнного стану і бойової обстановки, варто передбачити кримінальну відповідальність за ці злочини, вчинені за обтяжуючих обставин (у складі групи; такі, що спричинили тяжкі наслідки і т. п.) з віднесенням таких злочинів до особливо тяжких злочинів, маючи на увазі, що у радянський період вид покарання за їх вчинення передбачав виняткову міру покарання – смертну кару (розстріл);

3) всі злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану, бойовій обстановці характеризуються схожістю за своїм змістом (направленістю) як обов'язкових безпосередніх об'єктів, так і додаткових безпосередніх об'єктів.

Тому *видовим об'єктом* злочинів проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, передбачених стст. 427-432 КК, є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які зі сторони військовослужбовців передбачає підвищену суспільну небезпеку не тільки для військового правопорядку, але і для захисту України від зовнішніх ворогів, є тяжкими злочинами і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів "за горизонталлю" (основні і додаткові безпосередні об'єкти).

3) Спільним для військових злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни) (стст. 433-435 КК), є наступне:

1) дублювання злочинів (стст. 433-435 КК) в розділі XIX Особливої частини КК, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (Женевськими конвенціями про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та додатковими протоколами до них), які Україною ратифіковані і є частиною національного законодавства, є недоречним. За ці та інші злочини (серйозні порушення міжнародного гуманітарного права) передбачена кримінальна

відповідальність за ч. 1 ст. 438 КК у виді покарання на строк від восьми до дванадцяти років позбавлення волі, що за ступенем суспільної небезпеки є особливо тяжким злочином, тоді як за ч. 2 ст. 433 КК – позбавлення волі на строк від трьох до восьми років;

2) позиція А.Р. Мухамеджанової, що "передбачене ст. 433 КК діяння не є конвенційним злочином", не може бути підтримана і спростовується фактом того, що насильство над населенням у районі воєнних дій, як серйозне порушення міжнародного гуманітарного права, передбачено стст. 146, 147 IV ЖК; 11, 85 ДП I (стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів); 13, 14 ДП II (стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру);

3) на підставі вищезазначеного витікає незаперечний висновок про необхідність вилучення стст. 433-435 з КК України як таких, що дублюються ст. 438 КК (а також ст. 445 КК), диспозиція якої передбачає невичерпний перелік заборонених засобів ведення бойових (воєнних) дій. В.О. Миронова, С.М. Мохончук, автор цього дослідження та інші науковці пропонують виключити з КК України статті 433-435, що дасть змогу кваліфікувати всі ці діяння і застосовувати покарання за санкціями виключно ст. 438 КК, яка відповідно до міжнародних норм, передбачає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни.

Таким чином, *видовим об'єктом* злочинів (насильство над населенням у районі воєнних дій; погане поводження з військовополоненими; незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею) є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає порушення вимог міжнародних договорів щодо захисту жертв збройних конфліктів, як міжнародного, так і неміжнародного характеру.

4. Військовий правопорядок, у розумінні законодавця (ст. 401 КК), це встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, посягання на який можливе зі сторони суб'єктів військових злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК. У цьому сенсі, варто погодитись і підтримати думку М.С. Туркота, що "військовий правопорядок можна ототожнити з порядком проходження або несення військової служби".

5. Поняття і зміст загального об'єкта злочину допоможе більш поглиблено і конкретно проаналізувати і дослідити родовий об'єкт військових злочинів, розглядаючи його з позиції теорії суспільних відносин. Разом з тим, значного розповсюдження набула пропозиція розглядати сутність об'єкта злочину через категорію соціальних цінностей (особистих, суспільних, державних). Також вартою уваги і аналізу є позиція окремих вчених про об'єкт кримінально-правової охорони у виді безпеки соціуму (безпеки особи, сус-

пільства і держави). Нами підтримується висновок В.Я. Тація, що "проблема об'єкта злочину, дійсно, є актуальною, а наявний плюралізм підходів до її розв'язання, безумовно, збагачує загальне вчення про об'єкт злочину", з яким солідарні і інші вчені. При цьому поняття родового об'єкта військових злочинів має впливати із загального поняття об'єкта злочину.

6. Проведений аналіз дає можливість уточнити, як зміст родового об'єкта військових злочинів, так і його можливі різновидності. Зазначене законодавцем у ст. 401 КК поняття військового злочину, як "злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів" дає підстави стверджувати про можливі різновидності посягань під час знаходження на військовій службі. Як зазначає з цього приводу А.М. Ониськів, акцентуючи увагу на відмінностях в поняттях "проходження військової служби" та "несення обов'язків військової служби", що "проходження військової служби пов'язане з юридичними фактами, що визначають її початок та закінчення й залежать від виду військової служби, а несення обов'язків військової служби регламентується відповідними військовими статутами; проходження військової служби має зв'язок з загальним військовим обов'язком, закріпленим у ст. 65 Конституції України, а несення обов'язків військової служби пов'язане з конкретними обов'язками військової служби (гарнізонної та вартової служби, бойового чергування (бойової служби), внутрішньої служби)". Тому вбачається доцільним уточнити назву розділу XIX Особливої частини КК, привівши її у відповідність до змісту ч. 1 ст. 401 КК. Як варіант пропонується залишити попередню назву цього розділу, яка була в КК УРСР в редакції від 28.12.1960 р. ("військові злочини"), або іншу, наприклад, "злочини проти військової служби", що дозволить усунути підстави для можливих дискусій щодо різноманіття точок зору відносно змісту і різновидностей родового об'єкта військових злочинів.

Таким чином, важливим елементом складу військових злочинів є родовий об'єкт посягання, на який спрямовані злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби. Він допомагає уявити соціальну сутність військових злочинів, зрозуміти їх суспільно небезпечні наслідки, допомагає здійснити вірну кваліфікацію вчиненого діяння, сприяє провести відмежування від суміжних злочинів і суспільно небезпечних посягань на ті, чи інші суспільні відносини.

7. Військові злочини можуть бути вчинені за навмисної спільної участі двох чи більше осіб у формі простої чи складної співучасті. Військовослужбовці і призвані на збори військовозобов'язані та резервісти можуть виступати виконавцями військового злочину, а також організаторами, підбурювачами, пособниками. Особи, порівняні до військовослужбовців, та-

кож можуть бути як виконавцями, так і співучасниками злочинів, що кваліфікуються за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК. Зокрема, частина 3 ст. 401 КК передбачає, що "особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу".

Таким чином, суб'єктами військових злочинів, передбачених стст. 402-422, 425-435 КК України, можуть бути, в разі їх вчинення, громадяни України (військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а в окремих випадках іноземці та особи без громадянства, військовополонені, придатні за станом здоров'я до військової служби, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення встановленого законодавством порядку проходження або несення військової служби за умови досягнення віку з якого настає кримінальна відповідальність. Крім того, за умисну співучасть у військових злочинах, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, на умовах визначених стст. 26-27 КК підлягають кримінальній відповідальності і інші фізичні особи в якості організаторів, підбурювачів та пособників.

8. Військові злочини належать до злочинів зі спеціальним суб'єктом. Тому цивільні особи (невійськовослужбовці) не можуть бути їх виконавцями, але можуть бути підбурювачами, пособниками чи організаторами.

Особи, які не є військовослужбовцями, не можуть бути і співвиконавцями військового злочину. Можливі випадки, коли військовослужбовець безпосередньо не бере участі у виконанні об'єктивної сторони складу військового злочину, а схиляє до цього цивільних осіб. У подібних випадках має місце так зване посереднє виконання військового злочину, в якому виконавцем визнається військовослужбовець, пособником – цивільна особа.

Іншу точку зору по зазначеному питанню висловлює С.О. Харитонов, який зазначає, що "особа, яка не володіє ознаками військовослужбовця (військовозобов'язаного) не може спричинити шкоду основному безпосередньому об'єкту військового злочину (відповідному виду порядку проходження (несення) військової служби), тобто вона, як цивільна особа ні в якому випадку не може вчинити військовий злочин". Тому він пропонує "ситуації, коли військовослужбовець організовує, підбурює або виступає пособником у вчиненні військового злочину, а його об'єктивну сторону виконує цивільна особа, слід кваліфікувати наступним чином: 1) якщо цивільна особа не має можливості спричинити шкоду об'єкту військового злочину її дії слід розглядати як вчинення загальнокримінального злочину (якщо вони підпадають під дію відповідних статей КК України); 2) діяльність військовослужбовця не може бути кваліфікована за статтями розділу XIX КК України з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України (виконавець є центральною фігурою у співучасті і без нього співучасть не можлива), виходячи

з цього діяльність військовослужбовця потрібно розглядати як співучасть у загальнокримінальному злочині, виконавцем якого була визнана цивільна особа".

На нашу думку, вирішення зазначеної проблеми може бути здійснено шляхом внесення відповідних доповнень до ч. 5 ст. 27 КК України, яка після цього матиме такий зміст: "5. Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод або виконанням об'єктивної сторони діяння чи його частини злочину зі спеціальним суб'єктом сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину".

9. Аналіз чинного законодавства України дає підстави стверджувати про те, що військовослужбовці визнаються представниками влади тільки під час виконання таких обов'язків військової служби, коли вони наділені владними повноваженнями відносно не підлеглих їм по службі громадян або юридичних осіб (організацій, установ і т. п.). Разом з тим може виникнути ситуація, коли в окремих випадках військовослужбовець буде представником влади і у вільний від служби час. Таким прикладом може бути ситуація пов'язана з опором військовослужбовцеві під час виконання покладених на нього обов'язків щодо охорони громадського порядку (ч. 2 ст. 342 КК) або в разі злісної непокори законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця у зв'язку з його участю в охороні громадського порядку (ст. 185 КУпАП).

Стосовно військовослужбовців, то згідно ч. 3 ст. 24 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби: "3) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); 4) під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; 5) під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку".

Таким чином, при зазначених обставинах військовослужбовці є особами, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади і тому п. 1 примітки до ст. 425 КК необхідно викласти у наступній редакції: "1. Військовими службовими особами є військові командири і начальники, а також інші військовослужбовці, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади, а також, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно –

господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування".

Одночасно, з метою приведення у відповідність до положень КК (п. 1 примітки до ст. 425 КК) та інших правових норм, визначення військової посадової особи, яке дано законодавцем у ч. 12 ст. 6 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" треба уточнити, виклавши її у наступній редакції "Військові службові особи – це військові командири і начальники, а також інші військовослужбовці, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади, а також, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування".

10. На разі у чинному законодавстві виникла ситуація, за якої на рівні військового адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172¹³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачена адміністративна відповідальність у разі зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем. Тобто мова ведеться про військове правопорушення. Коли ж ці дії (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) містять ознаки злочину, у разі спричинення матеріальної шкоди на суму більше 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то їх треба кваліфікувати за ознаками загальнокримінального злочину на підставі ч. 1 ст. 364 КК України.

З метою удосконалення правозастосовної практики і приведення її до логічного завершення, поліпшення профілактики цього правопорушення на рівні військового адміністративного проступку і злочину, вважаємо необхідним відновити у КК України ст. 423 у тій редакції, як це було до 21.02.2014 р. (до прийняття Закону України № 746-VII. – М.К.). До речі аналогічне рішення вже приймалось законодавцем на прикладі декриміналізації 21.02.2014 р. (ст. 424 КК України), а потім рекриміналізації 07.04.2015 р. перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень у ст. 426¹ КК України.

11. Аналіз змісту правових норм, передбачених стст. 364-365, суб'єктом вчинення яких є цивільна службова особа, а також стст. 425-426¹ КК, суб'єктом вчинення яких є військова службова особа, свідчить про відсутність у кримінальному законодавстві України такої кваліфікуючої ознаки як повторно, тобто неодноразово (систематично). Разом з тим такі способи вчинення перевищення влади або/чи службових повноважень мають місце у слідчій і судовій практиці. Наявність зазначеної кваліфікуючої ознаки сприяло б посиленню кримінальної відповідальності за такі дії.

Зокрема, застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого за ч. 2 ст. 426¹ КК може вчинятися повторно, як щодо однієї особи, так і по

відношенню до іншої, що безумовно підвищує суспільну небезпеку таких протиправних дій. Тому, на нашу думку, диспозицію ч. 3 ст. 426¹ КК після слів "із застосуванням зброї" доцільно доповнити словом "повторно".

12. Основна відмінність між наказом і розпорядженням полягають, перш за все, в назві цієї владної вимоги і в тому одноособово вона прийнята чи колегіально. По-друге, згідно із ст. 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України "право командира – віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження". Тому логічно запрошується висновок щодо внесення відповідних змін до статей 402 і 403 КК щодо встановлення кримінальної відповідальності за умисну відмову підлеглого від виконання законного розпорядження начальника / командира.

Пропонується чч. 1 стст. 402 і 403 КК України викласти відповідно у наступних редакціях:

"1. Непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ чи розпорядження командира або начальника, а також інше умисне невиконання наказу або розпорядження".

"1. Невиконання наказу чи розпорядження командира або начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 402 цього Кодексу, якщо воно спричинило тяжкі наслідки".

13. Протягом 2014 року Президент України відповідно до компетенції (ст. 106 Конституції України) і на підставі виданих указів три рази оголошував в Україні мобілізацію, зокрема: від 17 березня 2014 р. № 303/2014, від 6 травня 2014 р. № 454/2014, від 21 липня 2014 р. № 607/2014. Протягом 2015 року (на підставі Указу Президента України від 14 січня 2015 р. № 15/2015) була проведена часткова мобілізація "у три черги протягом 210 діб із дня набрання чинності цим Указом". Як зазначає А.М. Ониськів, "установлено такі етапи особливого періоду як кваліфікуючої ознаки злочинів проти порядку проходження військової служби, що залежать від початку... та закінчення мобілізації в Україні (з 18 березня 2014 року по 2 травня 2014 року, з 7 травня 2014 року по 21 червня 2014 року, з 24 липня 2014 року по 7 вересня 2014 року, з 20 січня 2015 року по 22 серпня 2015 року)".

Разом з тим, вказана кваліфікуюча ознака "вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану" застосовувалась, як у періоди протягом яких тривав час мобілізації, що зазначався в указах Президента України, затверджених законами України, незалежно від території вчинення цих злочинів, так і поза його часовими межами.

Нині (2016-2018 рр.), на нашу думку, відсутні достатні юридичні (правові) підстави кваліфікувати дії військовослужбовців за вчинення військових злочинів "в умовах особливого періоду, крім воєнного стану". З метою недопущення невірної кваліфікації таких злочинів потребує негайного уточ-

нення на законодавчому рівні питання часових параметрів особливого періоду. З цією метою необхідно внести доповнення до абзацу 11 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про оборону України" та до інших актів законодавства, де повторюється визначення особливого періоду, виклавши його закінчення таким чином: "... та охоплює час мобілізації, демобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій, який може тривати не більше шести місяців".

Крім того, питання кваліфікації військових злочинів, вчинених протягом 2014-2018 рр., з метою запобігання у подальшому неправильної кваліфікації, як у слідчій, так і судовій практиці, потребують розгляду Верховним Судом. Одночасно потребує покращення професійна підготовка суддів у питаннях військового права. Разом з тим, на нашу думку, рішення про скорочення у 2010 р. системи військових судів України було передчасним, які доцільно відновити, що позитивно вплине на якість правосуддя щодо суб'єктів військових злочинів.

14. На нашу думку, визначення терміну "бойова обстановка", що міститься у примітці до ст. 402 КК потребує уточнення і викладу у наступній редакції: "під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти стан військових частин, підрозділів з використанням зброї, бойової техніки, спеціальних і транспортних засобів, засобів зв'язку та телекомунікацій, інших матеріально-технічних засобів під час здійснення ними тактичних дій по виконанню бойових завдань у відповідному районі місцевості протягом певного часу, а так само зазначені дії окремих військовослужбовців".

Стосовно відсутності під час проведення АТО таких ознак складів військових злочинів як "поле бою", "час бою", "район воєнних дій", як про це зазначає М.М. Сенько, то варто зауважити, що з 24 лютого 2018 р. набув чинності Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" від 18.01.2018 р. № 2268-VIII, стаття 8 якого передбачає: "Для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: 1) Генеральним штабом Збройних Сил України за погодженням з відповідними керівниками залучаються та використовуються сили і засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Державної спеціальної служби транспорту), правоохоронних органів спеціального призначення,

Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, військової прокуратури, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а також працівники закладів охорони здоров'я; ...".

Той факт, що протягом 2014-2017 рр. на зазначених територіях України проводилася АТО, на нашу думку, варто розцінювати як "політичне" рішення законодавця, яке не відповідало фактичній ситуації і нормам міжнародного права, зокрема, і міжнародного гуманітарного права. У силу зазначених обставин особовий склад військових формувань України і "народне ополчення" (добровольці. – М.К.) діяли у режимі і в умовах характерних для міжнародного збройного конфлікту / агресивної війни зі сторони Російської Федерації і у разі вчинення діянь, передбачених чинним КК України, підлягають притягненню до кримінальної відповідальності у встановленому законодавством порядку. Нині мова йде про агресивну (гібридну) війну / міжнародний збройний конфлікт зі сторони Росії по відношенню до України, тому такі ознаки об'єктивної сторони окремих військових злочинів, як "поле бою", "час бою", "район воєнних дій" можуть мати місце у разі їх вчинення.

15. Щодо системи, видів і міри покарання стосовно військовослужбовців, то з усією очевидністю у КК України 2001 р. порівняно з КК УРСР 1960 р. спостерігається процес пом'якшення покарання за вчинення військових злочинів. Це підтверджується відсутністю такої виняткової міри покарання, як смертна кара, що була передбачена у 15 випадках, зменшення максимальних строків покарання у виді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років, а також більш широким застосуванням по відношенню до військовослужбовців покарань не пов'язаних із ізоляцією від військового середовища.

Так, протягом 2017 р. суди у переважній більшості за вчинення військових злочинів застосовували покарання з випробуванням у 54,1 % випадках від загальної кількості засуджених осіб, покладаючи на таких осіб (1501 особа) обов'язки необхідні і достатні для їх виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання. По-друге, реальні види покарань у кількісному вимірі були застосовані у 2017 р. у наступній послідовності: штраф – до 424 осіб, позбавлення волі на певний строк (у цілому до 5 р.) – до 226 осіб, арешт – до 203 осіб, службове обмеження для військовослужбовців – до 68 осіб, тримання в дисциплінарному батальйоні – до 41 особи. Інші види покарання: обмеження волі – до 3 осіб, громадські роботи – до 2 осіб, виправні роботи – до 1 особи. Вищезазначене дає підстави для висновку про зміну кримінально – правової політики держави у сторону суттєвої гуманізації покарань за вчинення військових злочинів.

16. Аналіз змісту ч. 4 ст. 401 та стст. 44-49 КК передбачає, що словосполучення "може бути", застосоване у ч. 4 ст. 401 КК, характеризує відсутність імперативності не тільки щодо звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, а й щодо вимоги про застосування до них заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. Разом з тим, стст. 45, 46, 49 КК мають імперативний характер, а стст. 47, 48 КК є видами факультативного звільнення від кримінальної відповідальності. За таких обставин словосполучення ч. 4 ст. 401 КК "може бути" вступає у протиріччя з імперативними вимогами стст. 45, 46, 49 КК щодо обов'язковості їх застосування при наявності умов, які у них зазначені. З метою усунення зазначених наявних протиріч, на нашу думку, ч. 4 ст. 401 необхідно доповнити після слів "може бути" наступним словосполученням "а у разі обов'язкових підстав, передбачених цим Кодексом" і далі по тексту.

17. Умови застосування ст. 45 КК можливі у разі вчинення 14 військових злочинів, із них невеликої тяжкості, що передбачені чч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413 та чч. 1 і 2 ст. 435 КК і у разі вчинення необережного злочину середньої тяжкості – 7 військових злочинів (ч. 2 стст. 403, 412, ч. 1 стст. 414-415, 425, чч. 2-3 ст. 413 КК).

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати про те, що спричинені наслідки вчиненням злочинів, передбачених ч. 2 ст. 286 КК (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами) і ч. 1 ст. 415 КК (порушення правил водіння або експлуатації машин) у разі "смерті або загибелі потерпілого" і беручи до уваги максимальний розмір покарання за їх вчинення, то у випадку вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 415 КК застосування ст. 45 КК до винної особи і звільнення її від кримінальної відповідальності можливе, а при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК неможливе. Хоча відмінність цих злочинів перш за все у суб'єкті вчинення. Тому, на нашу думку, враховуючи суспільну небезпеку зазначеного військового злочину, максимальна міра покарання за його вчинення є заниженою і потребує збільшення з метою усунення наявних протиріч у можливій правозастосувальній діяльності при застосуванні ст. 45 КК.

Також вважаємо, що і максимальна міра покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 409 КК, потребує збільшення до трьох років позбавлення волі. Це витікає із підвищеної суспільної небезпеки цього злочину, що обґрунтовується його направленістю на ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, а також приведенням у відповідність до максимального розміру покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК. На нашу думку, спосіб вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 409 є більш небезпечним, ніж за ч. 1 ст. 407, тому і максимальне покарання за ч. 1 ст. 409 КК повинно бути більш суворим.

Крім того, на нашу думку, обов'язкове застосування ст. 45 КК при вчиненні злочинів, передбачених чч. 1-3 ст. 413 КК (втрата військового майна) навіть в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці при наявності цих особливо кваліфікуючих ознак применшує суспільну небезпеку цього злочину. Тому максимальну міру покарання за ч. 3 ст. 413 КК необхідно збільшити до шести років і тим самим віднести цей злочин до числа тяжких.

18. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим згідно, зазначених у ст. 46 КК умов, можливе у разі вчинення військових злочинів, як і на підставі ст. 45 КК. Разом з тим за змістом об'єктивної сторони цих злочинів потерпілий в якості фізичної особи може бути у разі вчинення лише злочинів, передбачених ч. 1 стст. 405, 414 і 415 КК. В інших випадках посягання військових злочинів, передбачених ч. 1 стст. 403, 409, 412, 413, 425, 435 і ч. 2 стст. 403, 435 КК, спрямоване на суспільні відносини військового правопорядку поза конкретними фізичними особами. Тому, у разі вчинення вказаних військових злочинів (ч. 1 стст. 403, 409, 412-413, 425, 435, ч. 2 стст. 403, 435 КК) за умови спричинення матеріальної шкоди військовим частинам і іншим підрозділам, що є юридичними особами, коли вони визнаються потерпілими, їх представники або з їх представниками підозрюваний чи обвинувачений можуть заключити угоду про примирення за умови виконання вимог, передбачених ст. 46 КК.

Наразі стст. 468-469, 471 КПК передбачений процесуальний порядок укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим і її розгляд судом. Але відмінність між цими видами угод полягає у тому, що суд на підставі ст. 46 КК звільняє особу від кримінальної відповідальності, а у разі застосування положень статей глави 35 КПК суд призначає узгоджене сторонами покарання на підставі ухваленого вироку.

19. Застосування ч. 1 ст. 47 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки) можливе щодо суб'єктів 7-ми військових злочинів, передбачених ч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413 та чч. 1 і 2 ст. 435 КК, які згідно ч. 2 ст. 12 КК відносяться за ступенем тяжкості до злочинів невеликої тяжкості і у разі вчинення 27-ми військових злочинів середньої тяжкості (ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 403, ч. 1 ст. 404, чч. 1-2 ст. 406, чч. 1-3 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, чч. 2-3 ст. 413, ч. 1 стст. 414-415, 418, чч. 1-3 ст. 421, чч. 1-2 ст. 422, ч. 1 стст. 425-426, ч. 1 ст. 426-1, ч. 3 ст. 431, ст. 434 КК).

Таким чином, звільнення на підставі вимог ч. 1 ст. 47 і ч. 4 ст. 401 КК від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки допустиме у 35,8 % від загальної (95-ть) кількості військових злочинів. Це стало можливим у результаті пом'якшення кримінально-правової політики держави, пов'язаної з прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України і прагненням розвивати і зміцнювати її, як демократичну, соціальну, правову державу.

20. Звільнення особи (суб'єкта військових злочинів) від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК може бути за умови, якщо: 1) вона вперше вчинила злочин; 2) цей військовий злочин відноситься до злочинів невеликої (ч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413 та чч. 1 і 2 ст. 435 КК) або середньої тяжкості (ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 403, ч. 1 ст. 404, чч. 1-2 ст. 406, чч. 1-3 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, чч. 2-3 ст. 413, ч. 1 стст. 414-415, 418, чч. 1-3 ст. 421, чч. 1-2 ст. 422, ч. 1 стст. 425-426, ч. 1 ст. 426-1, ч. 3 ст. 431, ст. 434 КК); 3) суд визнає, що на час розгляду кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною. При цьому викликає певну складність ситуація, коли мова йде про звільнення військовослужбовців, які визнані непридатними до військової служби, від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки за злочинні ухилення від проходження військової служби. Як зазначає з цього приводу С.І. Дячук, "питання придатності особи до військової служби та її осудності як передумови вини мають різні критерії, а тому судова практика дає такі варіанти, згідно з якими військовослужбовець на час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого нормами Особливої частини КК, може бути одночасно: а) придатним до військової служби і осудним; б) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження (або під час ухилення від неї) і яке не знаходилося в причинному зв'язку з його злочинним ухиленням від служби; в) осудним, але непридатним до військової служби внаслідок захворювання, яке отримано ним під час її проходження і яке знаходилося в причинному зв'язку з його ухиленням від неї; г) осудним, але незаконно призваним внаслідок непридатності до військової служби за станом здоров'я чи за віком".

Слід визнати вірною практику, коли до засуджених, але визнаних непридатними за станом здоров'я військовослужбовців застосовуються передбачені ст. 48 КК умови і такі особи звільняються від кримінальної відповідальності. Але це не повинно автоматично розглядатися як підстава для прийняття подібного рішення.

21. Передбачено звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 1 ст. 49 КК за вчинення військових злочинів, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі. Із числа військових злочинів жоден із них не підпадає під зазначену умову;

2) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Указана умова буде застосована щодо 7-ми вчинених військових злочинів, передбачених ч. 1 стст. 403, 405, 409, 412, 413, чч. 1-2 ст. 435 КК;

3) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості. Зазначена умова стосується 27 військових злочинів (ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 403, ч. 1 ст. 404, чч. 1-2 ст. 406, чч. 1-3 ст. 407, ч. 1 ст. 408, ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 411, ч. 2 ст. 412, чч. 2-3 ст. 413, ч. 1 стст. 414, 415, 418, чч. 1-3 ст. 421, чч. 1-2 ст. 422, ч. 1 стст. 425, 426, 426-1, ч.3 ст. 431, ст. 434 КК);

4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину. Ця умова відноситься до 52 військових злочинів (чч. 2-4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, чч. 2-3 ст. 404, чч. 2-4 ст. 405, ч. 3 ст. 406, чч. 4-5 ст. 407, чч. 2-3 ст. 408, чч. 3-4 ст. 409, чч. 1-2 ст. 410, чч. 2-4 ст. 411, ч. 2 ст. 414, ч. 2 ст. 415, чч. 2-3 ст. 418, чч. 1-3 стст. 419, 420; ч. 3 ст. 422, чч. 2-4 стст. 425, 426, 426-1; ст. 427, чч. 1-3 ст. 428, стст. 429 – 430, чч. 1-2 ст. 431, ст. 432, чч. 1-2 ст. 433);

5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину. Це стосується наступних 9-ти військових злочинів (чч. 4-5 ст. 404, ч. 4 ст. 408, чч. 3-4 ст. 410, ч. 3 ст. 414, стст. 416-417, ч. 5 ст. 426-1).

22. Юридичним критерієм розмежування військового злочину і військового адміністративного правопорушення (проступку) чи дисциплінарного правопорушення (проступку) є норми КК, а також статті 15, 172¹⁰-172¹⁹ КУпАП.

Порушення встановленого порядку несення або проходження військової служби, які не містять ознак злочинів чи військових адміністративних правопорушень, не передбачені у військовому кримінальному законі чи КУпАП, і тому можуть бути визнані лише дисциплінарними проступками. Але у Дисциплінарному статуті ЗС України відсутній перелік, як дисциплінарних проступків, їх ознак, так і покарань за них, що давали б можливість чітко їх визначати і призначити дисциплінарне покарання у межах визначених законодавцем. З цією метою у правозастовній діяльності доводиться використовувати положення ч. 2 ст. 11 КК (поняття злочину), ст. 9 КУпАП (поняття адміністративного правопорушення), інших правових норм, щоб визначити той чи інший дисциплінарний проступок у конкретній ситуації при відповідному діянні військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста під час проходження зборів. Разом з тим, пункт 22) ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що "виключно законами України визначаються: ... діяння, які є ... дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них". Тому виникає необхідність доповнити розділ III (стягнення за порушення військової дисципліни) Дисциплінарного статуту ЗС України положеннями щодо поняття дисциплінарного правопорушення (проступку), їх можливого переліку та ознак. Це дасть можливість максимально виключити у службовій діяльності командирів / начальників необґрунтовані порушення прав і свобод підлеглих їм військовослужбовців при притягненні до дисциплінарної відповідальності.

23. Проведений порівняльно-правовий аналіз військового кримінального законодавства США і України свідчить про їх схожість з певними

відмінностями, які пояснюються, перш за все їх належністю до різних правових систем, відповідно до англо-американської і романо-германської. Це стосується як викладу змісту диспозицій, так і санкцій. В Єдиному кодексі військової юстиції кваліфікуючі ознаки військових злочинів окремо не виділяються. Відсутні мінімальні і максимальні розміри покарань, а також, у більшості випадків, і їх види. Розділ X за родовим об'єктом не систематизований, містить державні, військові та загальнокримінальні злочини. Зазначені відмінності, на нашу думку, є результатом різного підходу законодавців США і України до використання законодавчої техніки, під якою розуміється "обумовлена станом правової системи певної держави система засобів і правил створення законів та здійснення їх систематизації (у формах кодифікації та консолідації) з метою забезпечення їх якості та втілення у життя, забезпечення прав і свобод людини і громадянина". Тому зазначені відмінності можуть створювати додаткові труднощі у правозастосувальній діяльності слідчих і судових органів України.

24. Порівняльний аналіз військового кримінального законодавства Норвегії і України свідчить про наступне:

Послідовність розміщення видів (груп) військових злочинів і правопорушень, що передбачені 69 параграфами, у Військовому кримінальному кодексі дещо інший від того, як це передбачено розділом XIX Особливої частини КК України. На першому місці за ступенем суспільної небезпечності зазначені злочини проти порядку проходження військової служби. Вони передбачені абз. 2 § 34 (ч. 3 ст. 407), абз. 1-2 § 36 (ч. 1 ст. 409), абз. 1 – 3 § 35 (ч. 2 ст. 409). При цьому відсутній такий злочин, як дезертирство (ст. 408 КК України).

На другому місці передбачені злочини проти порядку підлеглості, які є найбільш багаточисленними. Так, зміст абз. 1 § 39 відповідає ознакам злочину за ч. 1 ст. 402, абз. 1 § 46 – ч. 1 ст. 403, §§ 43, 44 – ст. 404, абз. 1 § 39 – ч. 1 ст. 405, §§ 43, 44 – ч. 2 ст. 405.

На третьому місці значаться злочини щодо зловживання владою, які відображають весь спектр не тільки військових службових злочинів, але і за ст. 364 КК України. Крім того, злочинами цієї глави 6 передбачені окремі злочини інших видів (груп) за системою, що нами запропонована. Так, злочину, передбаченого § 75 відповідає злочин за ст. 414, § 66 – ч. 1 ст. 418, § 69 – ч. 1 ст. 422. Відсутні у Військовому кримінальному кодексі злочини за ст. 406 КК України. Це пов'язано з тим, що у зазначеному Кодексі немає такого поняття, як "військовослужбовці за відсутності відносин підлеглості".

Згідно абз. 2 § 6 (загальні положення) "особа, яка має звання вище за іншу особу (підлеглий), є його вищестоящим начальником. Якщо обоє мають однакове звання, то вищестоящим є той, хто перебуває у цьому званні довше".

Змістовно представлені у Військовому кримінальному кодексі злочини проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та бойовій обстановці. Зміст § 87 відповідає ст. 427, § 88 – ст. 429, § 89 – ст. 430, § 101 – ст. 431 КК України. Хоча злочин "мародерство" законодавцем Норвегії віднесений до воєнних злочинів і розміщений у главі 10 (розкрадання і інші злочини проти особи і майна) частини 3 (воєнні статті), які діють тільки у воєнний час. Віднесені до воєнних і злочини, що у КК України передбачені стст. 433-435.

Термін "правопорушення" у Військовому кримінальному кодексі передбачає "незначні злочини". Це витікає із роз'яснення, яке дано у § 2 частини 1 (загальні положення), де зазначено: "злочинами є діяння, які можуть передбачати тюремне заключення строком більше трьох місяців, утримання під вартою більше 1 року або відсторонення від офіційної служби в якості основного покарання, інші діяння відносяться до незначних злочинів". Як один із позитивних аспектів простого вирішення проблеми це положення законодавства Норвегії може бути запропоноване при врегулюванні питання щодо поняття кримінального проступку і їх переліку у КК України.

25. Порівняльно – правовий аналіз військово-кримінального законодавства Німеччини і України дає підстави для наступних висновків.

1) Законодавці обох держав обмежили коло військових злочинів тими правовідносинами, які виникають і існують у процесі встановленого законодавствами Німеччини і України порядку проходження або несення військової служби, поставивши під охорону кримінального закону ті суспільні відносинами, посягання на які порушує військовий правопорядок і тим самим підриває основи військової дисципліни серед військовослужбовців.

2) Система військових злочинів згідно КК України є більшою за видами (групами). Але якщо порівнювати за кількісним критерієм, то кількість статей/параграфів, що містять описи діянь військових злочинів, майже однакова. Відмінною обставиною є лише наявність у Військово-кримінальному законі Німеччини окремих положень Загальної частини кримінального права, тоді як за КК України це передбачено у його Загальній частині, що, на нашу думку, є більш зручним у правозастосувальній діяльності.

Наступною відмінністю у системах військових злочинів Німеччини і України є ступінь суспільної небезпеки тих чи інших їх видів (груп). За цим критерієм законодавець Німеччини (як і Латвії, Норвегії, Польщі) віддає перевагу у їх небезпечності для військового правопорядку ухиленням від проходження військової служби, тоді як законодавці України і інших 18 держав, кримінальні кодекси яких нами аналізувались, надають перевагу щодо їх небезпечності злочинам проти порядку підлеглості. Тим самим непогора

(ст. 402 КК України), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405) визнаються такими, що посягають на основи (базис) військового правопорядку. Ця теза підтверджується і тим фактом, що за 2014-2017 рр. в Україні більше ніж у 9,7 разів було засуджено військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених стст. 407-409 КК України, ніж за стст. 402-405 КК. На нашу думку, одним із факторів такого співвідношення є розуміння військовослужбовцями більшої небезпечності злочинів проти порядку підлеглості і отримання за їх вчинення більш суворого покарання. Одночасно така велика кількість військовослужбовців (6644 особи. – М.К.), засуджених протягом 2014-2017 рр. за вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби свідчить про "недостатню" їх патріотичність щодо захисту держави, громадянами якої вони є, і недостатньо суворої покарання, винесені судами.

26. Структура і зміст Військової частини КК Польщі у цілому передбачена відповідними положеннями, як Загальної, так і Особливої (розділ XIX) частин КК України. На нашу думку, нині не має потреби розширювати обсяг КК України за рахунок виділення в окрему частину (розділ) окремих положень Загальної частини КК, які у рівній мірі передбачають питання кримінальної відповідальності, як загальних, так і спеціальних суб'єктів (військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів та інших осіб, визначених законом) злочину.

27. Аналіз кримінальних кодексів держав, що до 1991 р. знаходились у складі колишнього Союзу РСР, свідчить, що змістом їх розділів та глав про кримінальну відповідальність за військові злочини, є у переважній більшості злочини Закону СРСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 28 грудня 1958 року, який з урахуванням доповнень від 15 грудня 1983 р., містив 35 статей, які передбачали 89 складів злочинів. Його система передбачала такі групи (види) військових злочинів:

- проти порядку підлеглості і дотримання військової честі;
- проти порядку проходження військової служби;
- проти порядку користування військовим майном і порядку його збереження;
- проти порядку експлуатації військової техніки;
- проти порядку несення бойового чергування, вартової, прикордонної і інших спеціальних служб;
- проти порядку зберігання військової таємниці;
- військові посадові злочини;
- проти порядку несення військової служби у бойовій обстановці і в районі воєнних дій;
- добровільна здача в полон і злочини, вчинені в полоні;

- проти законів і звичаїв війни, яка у цілому збереглась з певними особливостями, що стали результатом законотворчості зазначених держав, виходячи з національних особливостей і практики правозастосування. Тим самим можна стверджувати про те, що зазначена система військових злочинів витримала перевірку часом і сприяє у переважній мірі виконанню завдань кримінального законодавства щодо невідворотності покарання за вчинені військові злочини і допомагає утримувати військовий правопорядок на тому рівні, який дозволяє збройним силам і іншим військовим формуванням держав виконувати поставлені перед ними завдання, а також запобігати вчиненню суб'єктами військових злочинів певної кількості правопорушень. Разом з тим, усі республіки колишнього СРСР, крім України, здійснюючи процес адаптації і гармонізації свого законодавства про кримінальну відповідальність за військові злочини, вилучили з їх складу вид (групу) злочинів (ст.ст. 433-435 КК), змістом яких є посягання на суспільні відносини, що регламентують порядок дотримання законів та звичаїв ведення війни (міжнародні збройні конфлікти, збройні конфлікти неміжнародного характеру). У нинішніх умовах мова йде про ті міжнародні договори, які є основою міжнародного гуманітарного права.

Крім того, у законотворчому процесі спостерігається тенденція до конструювання матеріальних складів військових злочинів. Тим самим частина військових злочинів декриміналізовані і нині передбачають адміністративну чи дисциплінарну відповідальність. А за ті військові злочини, що залишились у кримінальному законодавстві зазначених держав, зменшились максимальні терміни покарання у виді позбавлення волі. Цим самим законодавці гуманізують кримінально-правову політику держав, що утворились на теренах колишнього Союзу РСР. У Пенітенціарному кодексі Естонії, кримінальних кодексах Казахстану, Латвії, Литви окремі злочини невеликої тяжкості передбачені в якості кримінальних проступків. Позитивні тенденції спостерігаються і щодо впровадження у кримінальних кодексах покарань, які не пов'язані із ізоляцією осуджених військовослужбовців від суспільства.

28. Позитивно оцінюючи систему військових кримінальних правопорушень за КК Казахстану, варто наголосити на тій обставині, що законодавець крім злочинів передбачив і кримінальні проступки щодо діянь, які не представляють великої суспільної небезпеки і передбачають за їх вчинення покарання не пов'язані із ізоляцією від армійського середовища, а арешт на термін до 90 діб є достатнім, на нашу думку, для переосмислення своєї негативної поведінки в умовах військової служби. Тому доцільно і у КК України запровадити ці новації, оскільки ідея запровадження кримінального проступку не є новою і підтримується в Україні, як серед науковців, так і практиків.

29. Проведений порівняльно-правовий аналіз злочинів військовослужбовців проти службового обов'язку за КК Китаю і військових злочинів за КК України свідчить, що їх системи і види (групи) у цілому співпадають, але різняться за мірою покарання у бік посилення за КК Китаю. Це і закономірно, оскільки більшість диспозицій вказаних злочинів передбачає їх вчинення в умовах воєнного часу чи наближених до нього. На підставі проведеного їх аналізу напрошується висновок про те, що їх більшість при прийнятті чинного КК зберегла "дух" попереднього кримінального законодавства, коли Китай відстоював свою незалежність у ХХ столітті і для цього потрібна була сильна армія і сувора дисципліна серед військовослужбовців, що, до речі, було характерно і для КК УСРР 1922 (глава VII), 1927 (розділ IX) рр. і КК УРСР 1960 р. (глава XI).

30. Позитивним аспектом системи злочинних діянь на військовій службі за КК Латвії варто відмітити їх гуманізацію у частині покарання за кримінальні проступки, які замінили злочини невеликої тяжкості згідно тієї класифікації, яка передбачена ст. 12 КК України. Наступним аспектом є та обставина, що законодавець Латвії збільшив (на 16 статей) загальну кількість злочинних діянь на військовій службі порівняно з попереднім КК, іншими словами військових злочинів, які були передбачені Законом колишнього Союзу РСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25.12.1958 р. Тим самим можна стверджувати про те, що його зміст (Закону від 25.12.1958 р.) у цілому достатньо змістовно передбачав систему військових злочинів за окремими виключеннями і перш за все ті діяння, що спрямовані проти порядку дотримання законів та звичаїв війни, які у своїй основі передбачають інший, ніж військові злочини, родовий об'єкт посягання.

31. Законодавець Узбекистану, як і України, цілком правомірно розглядає мародерство як військовий злочин (ст. 432 КК України), який посягає на суспільні відносини, що становлять військовий правопорядок і визначає поведінку військовослужбовців на полі бою щодо майна, яке знаходиться при вбитих і поранених. Ці обставини і обумовлюють приналежність мародерства до військових злочинів, які вчиняються у районі поля бою.

32. Зміст родових об'єктів військових злочинів за КК проаналізованих держав дає підстави зробити висновок про те, що їх першоджерелом, у переважній більшості, є зміст ч. 1 ст. 1 Закону колишнього Союзу РСР про кримінальну відповідальність за військові злочини від 25.12.1958 р. Зазначений родовий об'єкт військових злочинів за пройдений період розвитку законодавства зазнав певних змін, які за відповідними критеріями можна систематизувати на чотири різновидності (групи).

До першої групи за ознаками їх назви "військові злочини", що характеризує спрямованість посягання, відносимо правові норми КК Білорусі (глава 37), Болгарії (глава тринадцята), Киргизії (розділ XI і глава 33 мають

однакову назву "Військові злочини"), Молдови (глава XVIII), Туркменистану (розділ XIV і глава 34 теж мають однакову назву), України (розділ XIX. "Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)").

До другої групи відносимо правові норми за їх назвою "злочини проти військової служби" – КК Азербайджану (розділ XII і глава тридцять п'ята мають однакову назву), Грузії (розділ тринадцятий); Росії (розділ XI і глава 33), як і Таджикистану (розділ XIV, глава 33) теж мають однакові назви.

Третя група характеризується вже направленістю злочинів проти встановленого порядку військової служби. Це КК Вірменії (розділ 12. "Злочини проти порядку військової служби") і Узбекистану (розділ сьомий. "Злочини проти порядку несення військової служби").

До четвертої групи відносимо правові норми Китаю (глава 10. "Злочини військовослужбовців проти службового обов'язку"), Латвії (глава XXV. "Злочинні діяння на військовій службі"), Норвегії ("Військовий кримінальний кодекс"), Польщі ("Військова частина"), Швеції (глава 21. "Про злочини військовослужбовців").

До п'ятої групи доцільно віднести правові норми, які, на нашу думку, характеризуються подальшим удосконаленням у їх змісті і передбачають не лише військові злочини, але і військові проступки. Це ПК Естонії (глава 24. "Винні діяння проти військової служби"), КК Казахстану (глава 18. "Військові кримінальні правопорушення") і Литви (глава XLVI. "Злочини і кримінальні проступки проти служби охорони краю").

Разом з тим варто зазначити, що диференціація правових норм про військові злочини за їх назвою не може у повній мірі розкрити їх суть і тим самим зміст родових об'єктів. Тому було необхідно проаналізувати поняття військових злочинів, як це витікає із рішень законодавців і тут запропонована нами вище класифікація поділу за критерієм їх змісту буде дещо інша.

Беручи до уваги, що у ч. 1 ст. 1 Закону від 25.12.1958 р. зміст поняття військового злочину розглядався, як "... злочин проти встановленого порядку несення військової служби ...", то аналогічним чином нині це передбачено і в КК Білорусі (ч. 1 примітки до глави 37), Грузії (ч. 1 ст. 382), Казахстану (п. 6) ст. 3), Латвії (ст. 331), Молдови (ч. 1 ст. 128), Узбекистану (розділ восьмий). Дещо змінено поняття злочинів проти військової служби (військових злочинів) з метою розширення родового об'єкта за КК Азербайджану (ч. 1 ст. 327), Киргизії (ч. 1 ст. 354), Росії (ч. 1 ст. 331), Таджикистану (ч. 1 ст. 366), Туркменистану (ч. 1 ст. 336), в яких зазначено, що посягання здійснюється "... проти встановленого порядку проходження військової служби ...". Законодавець України у понятті військового злочину використав терміни і "несення" і "проходження", зазначивши у ч. 1 ст. 401 КК "... проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби ...".

Таким чином, по-перше, відбувається процес подальшого удосконалення правових норм кримінального законодавства держав, які утворилися на теренах колишнього Союзу РСР, запозичивши надбання його законодавця і поліпшуючи їх з урахуванням кримінально-правової політики кожної держави. Одночасно відбувається процес розширення змісту і спрямованості родових об'єктів військових злочинів, що варто оцінювати як позитивний аспект у напрямку науки кримінального права до адаптації і гармонізації підстав кримінальної відповідальності військовослужбовців.

По-друге, поруч із удосконаленням родового об'єкта військових злочинів має місце поліпшення і поняття військового злочину шляхом розширеного його тлумачення законодавцями окремих держав, як за змістом (військові злочини – злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) – злочини проти військової служби – злочини проти встановленого порядку військової служби – злочини військовослужбовців проти службового обов'язку – злочинні діяння на військовій службі), так і за обсягом (винні діяння проти військової служби – військові кримінальні правопорушення – злочини і кримінальні проступки проти служби охорони краю). Стосовно військово-кримінального законодавства країн Західної Європи, то спільною рисою є та обставина, що у них відсутнє законодавче визначення поняття військового злочину або ж є надто формальним.

33. Проведений аналіз КК (військово-кримінального законодавства) більше 25-ти держав світу свідчить про різний підхід законодавців до визначення переліку осіб, які знаходяться на військовій службі чи можуть мати відношення до виконання військового обов'язку, у разі порушення кримінального закону, зокрема, вчинення військових злочинів, що є підставою притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Переважає більшість КК, що проаналізовані, містять конкретні положення, які передбачають кримінальну відповідальність військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, інших осіб, визначених законом, за вчинення військових злочинів, злочинів проти військової служби, злочинів проти порядку (несення) військової служби, злочинів військовослужбовців проти службового обов'язку, військових кримінальних правопорушень, винних діянь проти військової служби, злочинних діянь на військовій службі, злочинів військовослужбовців. У цьому їх різноманітті назв головним є причетність відповідної особи до військової служби, знаходження її на військовій службі, виконання обов'язків з військової служби чи співучасть (організатором, підбурювачем, пособником) у момент вчинення зазначених злочинів.

На нашу думку, суб'єкт військових злочинів за законодавством більшості держав, КК яких нами проаналізовані, поруч з кримінальним законодавством визначається і законодавством у військовій сфері, а у меншій мірі лише кримінальним законодавством. Як одна із пропозицій по спро-

щенню змісту ч. 2 ст. 401 КК України, то на подальше можливо відійти від переліку у ній військових формувань, в яких проходять військову службу військовослужбовці, обмежившись їх статусом "військовослужбовці, а також інші особи, визначені законом".

34. Беручи до уваги необхідність подальшого удосконалення кримінального законодавства і світові тенденції по його адаптації та гуманізації, доцільно визнати той факт, що, на нашу думку, найбільш оптимальними і зручними у правозастосовній діяльності є ті КК, в структурі яких кримінальна відповідальність за військові злочини (злочини проти встановленого порядку проходження військової служби, злочини проти встановленого порядку несення військової служби, злочини проти службового обов'язку та ін.) інтегрована у загальнокримінальне законодавство відповідної держави. Іншими словами, мова йде про його зручність, коли розділи, глави, що містять конкретні військові правопорушення (злочини, кримінальні проступки) передбачені в єдиному для держави кримінальному законі, а положення його Загальної частини є єдиними, як для загальнокримінальних, так і військових злочинів.

35. Необхідно відмітити, що у найближчій перспективі кримінально – правова політика держав світу буде розвиватися у напрямку подальшої гуманізації кримінальної відповідальності за військові злочини та декриміналізацією формальних за конструкцією об'єктивної сторони складів окремих військових злочинів і "переведенням" їх у розряд адміністративних або дисциплінарних правопорушень (проступків). Тому доцільно прискорити процес впровадження у кримінальне законодавство України норм про кримінальні військові проступки.

36. Система військових злочинів за КК України потребує удосконалення. У першу чергу це стосується злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (злочини проти порядку дотримання законів та звичаїв війни – стст. 433-435), оскільки кримінальна відповідальність за їх вчинення передбачена ще і стст. 438, 445 КК України.

Крім того, Україна єдина із держав на теренах колишнього Союзу РСР, яка не здійснила належним чином імплементацію окремих положень міжнародних договорів, що від імені України підписані і ратифіковані у сфері міжнародного гуманітарного права, залишивши у розділі XIX Особливої частини КК злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними договорами (стст. 433-435). Тим самим створена ситуація конкуренції при їх кваліфікації із "воєнними" злочинами, передбаченими стст. 438, 445, які знаходяться у розділі XX (злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) Особливої частини.

Аналогічна ситуація і щодо іншого виду (групи) злочинів проти порядку зберігання державної таємниці у військовій сфері (ст. 422 КК України).

За виключенням КК Болгарії (ст. 393) і Китаю (ст. 432) у всіх інших КК, що нами аналізувались, ці військові злочини передбачені як загальнокримінальні злочини за ознаками, передбаченими у стст. 328, 329 КК України. Аргументом до прийняття такого рішення варто розглядати відповідні положення Закону України "Про державну таємницю" (стст. 1, 8) та вимоги інших актів законодавства. Зокрема, за ст. 1 цього Закону державна таємниця – це вид таємної інформації у сфері оборони, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України і підлягає охороні державою, яка являє собою "комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв". Відповідно до вимог стст. 2, 12, 24 Закону України "Про Службу безпеки України" на Службу безпеки нашої держави, що є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України, покладається захист оборонного потенціалу держави. З цією метою створені органи військової контррозвідки, на яких покладено завдання по контррозвідувальному забезпеченню Збройних Сил України та інших військових формувань, дислокованих на території України. Крім того, згідно ч. 2 ст. 216 КПК України слідчі органів безпеки Служби безпеки України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених, як стст. 328, 329, так і ст. 422 КК України.

Нинішня ситуація із системою і змістом окремих правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за військові злочини, зазначених у розділі XIX Особливої частини КК України, потребує виваженого і вивіреного рішення законодавця по їх приведенню у відповідний порядок, беручи за основу спрямованість родового об'єкта. Це можна більш наглядно проілюструвати на прикладі того, що зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем є загальнокримінальним злочином за ст. 364 КК України, а у разі, коли ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність, розглядаються як військові адміністративні правопорушення за ст. 172-13 КУпАП. Тим самим створена ситуація, за якої вказаний злочин посягає на суспільні відносини у сфері цивільної службової діяльності, а військові адміністративні правопорушення є об'єктом посягання у сфері військового правопорядку.

Тому, на нашу думку, діяння за ознаками зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем повинні бути криміналізовані і відновлені у розділі XIX Особливої частини КК України.

37. Потребує змістовного поліпшення об'єктивна сторона злочинів, передбачених стст. 416 (порушення правил польотів або підготовки до них), 417 (порушення правил кораблеводіння), 427 (здача або залишення ворогові засобів ведення війни), 429 (самовільне залишення поля бою або відмова

діяти зброєю), 430 (добровільна здача в полон), 432 (мародерство) КК, оскільки зазначені статті передбачають лише простий склад злочину. Тому є потреба передбачити кримінальну відповідальність за вчинення зазначених військових злочинів з кваліфікуючими і особливо кваліфікуючими ознаками. З огляду на надзвичайну суспільну небезпеку вказаних злочинів в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці за наслідками, коли проти України Російською Федерацією фактично ведеться війна, їх вчинення за ступенем тяжкості повинно класифікуватись як особливо тяжкі злочини (крім стст. 416 і 417 КК, які вже такими є). Відповідно і максимальна міра покарання за їх вчинення повинна бути збільшена до п'ятнадцяти років позбавлення волі, як це законодавець передбачив за ч. 2 ст. 114-1 КК України.

38. Реформування системи військових злочинів у КК України, на нашу думку, має бути проведено у два етапи.

На першому етапі доцільно розглянути і позитивно реалізувати пропозиції, що викладені вище. Це не потребує суттєвих змін у структурі Особливої частини КК. На другому етапі, під час прийняття більш суттєвих змін до Особливої частини родовий об'єкт військових злочинів необхідно розширити з огляду на необхідність посилення кримінально – правової охорони воєнної безпеки України. Тому розділу XIX Особливої частини необхідно змінити не лише назву на "Правопорушення проти воєнної безпеки України", але і його зміст. Зокрема, глава 1 цього розділу повинна передбачати кримінальну відповідальність за "Правопорушення проти порядку комплектування воєнної організації держави". До цієї глави мають бути включені правопорушення за: 1) ухилення від призову на військову службу у мирний час; 2) ухилення від призову на військову службу за мобілізацією; 3) ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації; 4) ухилення від військового обліку або спеціальних зборів, вилучивши ці злочини із розділу XIV "Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації".

Глава 2 "Військові правопорушення" повинна передбачати кримінальну відповідальність за діяння, що нині передбачені стст. 402-421, 425-432 КК.

Глава 3 "Правопорушення проти порядку мобілізації і забезпечення режиму особливого періоду" має передбачати кримінальну відповідальність за: 1) ухилення від направлення на роботи на посадах цивільного персоналу, передбачених штатами воєнного часу; 2) невиконання воєнно-транспортного обов'язку у період мобілізації і у воєнний час; 3) невиконання повинностей в особливий період і у воєнний час; 4) невиконання організаціями обов'язків в особливий період і у воєнний час.

Криміналізація вказаних діянь у сукупності з іншими заходами посприяє зміцненню воєнної безпеки нашої держави.

ДОДАТКИ

Інформація щодо загальної кількості засуджених осіб протягом 2001-2017 рр. за статтями 402-435 Кримінального кодексу України, за виробками, які набрали законної сили (за даними Державної судової адміністрації України)

№ з/п	Статті КК	Рік																
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	402			1	1				2	2	3	2		5	66	331	21	10
	ч. 1																	
	ч. 2											1					1	1
	ч. 3																	
	ч. 4																35	29
2	403															1		
	ч. 1																	
	ч. 2																2	
	ч. 3																	
3	404																	
	ч. 1																	
	ч. 2																	
	ч. 3																	
	ч. 4																	
4	405																	
	ч. 1																	
	ч. 2	1	4	7	15	7	2	8	1	2	3	1	7	2	3	6	1	1
	ч. 3			1	4		7	2								17	25	11
	ч. 4							2								12	4	5

Продовження додат.

№ з/п	Статті КК	Рік																
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
5	406																	
	ч. 1	2	14	27	26	26	17	23	20	12	10	19	23	2		2	5	1
	ч. 2	5	93	95	11	11	84	87	75	82	84	66	79	24	18	25	28	21
	ч. 3	2	49	93	60	57	37	26	26	28	29	13	21	2	2	3	11	5
6	407																	
	ч. 1	11	36	45	52	40	11	9	7	11	13	4	10	8	15	19	6	11
	ч. 2	1	6	8	5	5	12	22	22	24	19	13	11	8	87	287	61	37
	ч. 3	12	39	21	19	21	20	17	16	20	12	12	8	6	51	967	671	469
	ч. 4															272	1196	1610
ч. 5																3	1	
7	408																	
	ч. 1	11	45	54	29	11	11	11	10	9	8	6	1	2	27	162	242	236
	ч. 2			1	1	1			1						2	3	4	1
	ч. 3															6	60	144
ч. 4																1		
8	409																	
	ч. 1																	
	ч. 2	2	13	10	3	7	2	6	10	11	18	15	7	7	2	4	8	2
	ч. 3					1	1		2		4	2	4	4	10	75	9	2
ч. 4														11	13	8	4	
9	410																	
	ч. 1		14	16	13	7	12	12	30	36	49	32	9	8	28	51	10	8
	ч. 2	2	76	77	70	71	48	39	60	48	57	30	42	55	29	19	10	3
	ч. 3														1	10	13	26
ч. 4																		

Продовження додат.

№ з/п	Статті КК	Рік																
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
10	411	1		1		1	2					1		2	3	1		
	ч. 1															1		
	ч. 2															2		
	ч. 3																	
11	412			3	1	1	1					1				1		1
	ч. 1			2														3
	ч. 2																	
	ч. 3																	
12	413			1				1				1	1	1	1	1	3	3
	ч. 1																6	6
	ч. 2																70	70
	ч. 3																3	3
13	414	4	7	3	5	2	4	1	3					1	13	53	32	21
	ч. 1		4	2	1	1	3	1	1						1	15	16	12
	ч. 2																	
	ч. 3					3										1		
14	415	2	11	9	15	8	9	7	2	2				2	2	18	8	12
	ч. 1			3		1			1							1		
	ч. 2																	
	ч. 3			3			4											
15	416																	
16	417																	
17	418			1	4													
	ч. 1																	
	ч. 2								1									
	ч. 3																	2

Продовження додат.

№ з/п	Статті КК	Рік																
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
18	419		2	3	9	15	18	17	6	3	5		3	1		1	1	
	ч. 1																	
	ч. 2																	
19	420					2	1	4					1					
	ч. 1																	
	ч. 2																	
20	421			1	2	2	1		2				2	1	1	1	3	1
	ч. 1																	
	ч. 2																	
21	422																	
	ч. 1																	
	ч. 2		1	2	2			1								1	1	1
22	423																	
	ч. 1																	
	ч. 2		5	6	7	3	4	4	5	4	5	6	2	8				
23	424																	
	ч. 1		5	2	8	3	1	1	8	3	3	4	1	2				
	ч. 2		96	102	103	84	65	62	61	68	44	43	46	16	6			
	ч. 3		16	12	16	7	5	7	7	5	3	2	2					
	ч. 4																	

Продовження додат.

№ з/п	Статті КК	Рік																
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
24	425	1	2	8	9	6	11	10	6	4	3	3	3	14	8		8	7
	ч. 1		18	17	18	11	20	7	6	13	8	2	2	1	4		2	2
	ч. 2					9											1	4
	ч. 3																2	12
25	426		3	2		3	2	2		3	4	1		1	1			
	ч. 1																	
	ч. 2								1					1				
	ч. 3																1	2
26	426 ¹																	
	ч. 1																1	
	ч. 2																1	
	ч. 3																	
	ч. 4															2	13	10
ч. 5																		

Засуджені особи протягом 2001-2017 рр. за статтями 427 - 435 Кримінального кодексу України 2001 р., за вироками, які набрали законної сили (за даними Державної судової адміністрації України) відсутні.

У разі вчинення декількох злочинів, облік ведеться за статтею КК України, санкція якої передбачає більш суворе покарання (наказ Державної судової адміністрації України від 05.06.2006 р. № 55 "Про затвердження форм звітності про розгляд апеляційними та місцевими (крім господарських) судами судових справ і матеріалів та Інструкції щодо їх заповнення і подання", зареєстрований у Міністерстві юстиції України 20.06.2006 за № 724/12598). Тому певна кількість злочинів запитуваної категорії може бути не врахована у звітності судів.

КАРПЕНКО Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ "Національна академія управління", полковник юстиції у відставці.

Народився 1953 р. на Полтавщині. Трудову діяльність розпочав у 1971р. Після закінчення в 1977 р. юридичного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка працював юрисконсульт, слідчим прокуратури району, а з 1981 р. проходив військову службу в системі військових прокуратур на посадах слідчого, помічника військового прокурора об'єднання. З 1992 по 2004 рр. проходив військову службу на посадах: в юридичній службі Міністерства оборони України, начальника кафедри військового права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступника начальника Правового управління Міністерства оборони України.

В 2005-2010 рр. на громадських засадах працював головним редактором українського щомісячного правового журналу "Право військової сфери", а у 2011-2013 рр. – заступником головного редактора наукового юридичного журналу "Юридична наука".

Коло наукових інтересів-кримінальне право, кримінологія, кримінальне процесуальне право, криміналістика, військове право, міжнародне гуманітарне право. Автор більше 130 публікацій, серед них такі основні:

Основи законодавства України (підручник). – Вінниця: Нова Книга, 2002. – 617 с. (співавтор).

Воєнні аспекти міжнародного права: навч. посіб. – 2-ге вид., доопрац. – К: Азимут-Україна, 2004. – 240 с. (співавтор).

Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія / За заг. ред. В.К. Матвійчука. – К.: КНТ, 2007. – 232 с.

Кримінальне право України: Особлива частина – розділи I, II: Практикум: навч. посіб. / За заг. ред. В.К. Матвійчука. – К.: КНТ, 2008. – 256с. (співавтор).

Правова робота в Збройних Силах України: навч. посіб. / За заг. ред. В.І. Кириленка. – К.: РВЦ "Військовий інститут", 2010. – 408 с. (співавтор).

Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання / За заг. ред. д.ю.н. В.К. Матвійчука. – К.: ВД "Дакор", 2013. – 472 с.

Правова система України в епоху глобалізаційного поступу : Монографія / О.С. Гіда, О.М. Костенко, О.А. Радзівіл [та ін.]; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В.К. Матвійчука. – К.: ВНЗ "Національна академія управління", 2014. – 492 с. (співавтор).

Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. – Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2015. – 340 с. (співавтор).

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): наук.-метод. посіб. / М.І. Карпенко; за заг. ред. В.К. Матвійчука. – Х.: Право, 2016. – 316 с.

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): наук.-метод. посіб. / М.І. Карпенко; за заг. ред. В.К. Матвійчука. – 2-ге вид., допов. – Х.: Право, 2017. – 318 с.

Наукове видання

М.І. Карпенко

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ
ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ
НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ):
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого працівника народної освіти України
В. К. Матвійчука

Авторська редакція *Карпенко М.І.*
Відповідальний технічний редактор та комп'ютерна верстка *Цаплюк І.В.*

Підп.до друку 20.04.2018. Формат вид. 60x84^{1/16}
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. "Times New Roman Cyr"
Ум. друк. арк. 24,30. Обл.-вид. арк. 28,23.
Наклад 300 прим. Зам. 69.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
вигоцівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1824 від 02.06.2004.

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, Україна, м. Київ, вул. Ушинського, 15, кім. 312.
тел. 242-24-46, 242-24-64, 242-10-95,
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua, NAU-kniga@ukr.net